

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Милош Ковић, Александра Колаковић
Предраг Терзић, Горан Васин, Ненад Нинковић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Живојин Ђурић, Миша Стојадиновић
Piotr Tosiek, Радослав Гаџиновић, Дејан Бурсаћ
Богдана Кољевић Грифит, Нада Радушки
Ирина Милутиновић, Јовица Павловић
Србобран Бранковић, Ивица Младеновић
Слободан М. Пенезић, Зоран Малбашић

ПРАВО И ПОЛИТИКА

Тијана Перић Дилигенски, Александар Ђорђевић
Ивана П. Бодрожич, Емина Радосављевић, Ранка Вујовић

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

Весна Станковић Пејновић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

DOI:10.22182/spm.6822020

Година XXVII vol. 68

Број 2/2020.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: spm@ips.ac.rs

www.ipsbgd.ac.rs

www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 2/2020. XXVIII vol. 68

DOI: 10.22182/spm.6822020

Главни и одговорни уредник
Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања
Ђорђе Стојановић

Извршни уредници
Дејана Вукасовић (за енглеско издање)
Миша Стојадиновић

Редакција часописа
Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,
Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,
Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић, Драган Траиловић

Секретари часописа
Слађана Младеновић, Младен Лишанин, Олга Стевановић

Савет часописа
Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,
Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,
Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства
Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,
Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар
Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО
ПОСЛЕДЊИ БРОЈ ЈЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Радове СПМ/СПТ налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа
Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А ПОЛИТИЧКА МИСА О

САДРЖАЈ

Тема броја:

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Милош Ковић

МАСАРИК И СРБИ: ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ.....13-57

Александра Колаковић

СОЛУНСКИ ФРОНТ И СРБИ: ИЗМЕЂУ
ЗАБОРАВА И МЕСТА НАЦИОНАЛНОГ СЕЋАЊА.....59-77

Предраг Терзић

ИДЕЈА СЛОБОДЕ У ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИМ
ДЕЛИМА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА.....79-98

Горан Васин, Ненад Нинковић

ЈАША ТОМИЋ – ПОЛИТИКА И ИДЕОЛОГИЈА.....99-118

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Живојин Ђурић, Миша Стојадиновић

ПАНДЕМИЈЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ
ИЗАЗОВИ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ.....119-140

Пјотр Тошек

ИЗГЛЕДИ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ РЕФОРМЕ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ИЗ УГЛА ЛИБЕРАЛНЕ
ТЕОРИЈЕ МЕЂУВЛАДИНИХ ОДНОСА.....141-163

<i>Радослав Гађиновић</i> ГРАЂАНСКИ РАТ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ.....	165-182
<i>Дејан Бурсаћ</i> ИЗБОРИ У ХРВАТСКОЈ 2020: КРАЈ ДВОПАРТИЗМА?.....	183-204
<i>Богдана Кољевић Грифит</i> ДЕМОКРАТИЈА У БАДЈУОВОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ОНТОЛОГИЈИ.....	205-221
<i>Нада Радушки</i> РЕГИОНАЛНА САРАДЊА СРБИЈЕ И МАЂАРСКЕ И ЗАШТИТА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА.....	223-245
<i>Ирина Милутиновић, Јовица Павловић, Србобран Бранковић</i> ИЗВЕШТАВАЊЕ О СЕЦЕСИЈИ У СРПСКИМ МЕДИЈИМА: СЛУЧАЈЕВИ ШКОТСКЕ И КАТАЛОНИЈЕ.....	247-274
<i>Ивица Младеновић</i> НОВЕ КЛАСНЕ БОРБЕ У ФРАНЦУСКОЈ: СЛУЧАЈ „ЖУТИХ ПРСЛУКА”.....	275-297
<i>Слободан М. Пенезић</i> МОДЕЛИ ДНЕВНИХ НОВИНА У 21. ВЕКУ: КРИЗА И СТРАТЕГИЈА ОПСТАНКА – ПРИМЕР СРБИЈЕ.....	299-326
<i>Зоран Малбашић</i> ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ: НЕВОЈНА ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ.....	327-343
ПРАВО И ПОЛИТИКА	
<i>Тијана Перић Дилигенски</i> РЕФЛЕКСИЈЕ О ПРАВНОМ НИХИЛИЗМУ.....	345-359

Александар Ђорђевић
У ИШЧЕКИВАЊУ УСТАВНИХ ПРОМЕНА
– ИЗМЕЂУ DE IURE И DE FACTO
НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА.....361-379

Ивана П. Бодрожич
КОНТИНУИРАНИ КРИВИЧНОПРАВНИ
ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ – НА РАСКРШЋУ
ПОЛИТИКЕ И ПРАВА.....381-396

Емина Радосављевић
ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПОЈЕДИНИХ
МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА БОРБУ
ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ И ОДГОВОРНОСТ
ДРЖАВЕ.....397-419

Ранка Вујовић
ЗАБРАНА ТЕЛЕСНОГ КАЖЊАВАЊА ДЕЦЕ У
СРБИЈИ.....421-448

ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

Весна Станковић Пејновић
НЕПРИМЕТНО УСПОСТАВЉАЊЕ НОВОГ
СВЕТСКОГ ПОРЕТКА.....449-461

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This issue's theme:

HISTORY OF POLITICAL IDEAS

Miloš Ković

MASARYK AND THE SERBS: POLITICAL IDEAS.....13-57

Aleksandra Kolaković

THE SALONICA FRONT AND THE SERBS:
BETWEEN ABANDONATION AND THE PLACE
OF NATIONAL REMEMBRANCE.....59-77

Predrag Terzić

THE IDEA OF FREEDOM IN SLOBODAN
JOVANOVIĆ'S LEGAL AND POLITICAL WORKS.....79-98

Goran Vasin, Nenad Ninković

JAŠA TOMIĆ – POLITICS AND IDEOLOGY.....99-118

ESSAYS AND STUDIES

Živojin Đurić, Miša Stojadinović

PANDEMICS AND INSTITUTIONAL CHALLENGES
IN THE CONTEMPORARY SOCIETY.....119-140

Piotr Tosiek

THE PROSPECTS FOR INSTITUTIONAL REFORMS
OF THE EUROPEAN UNION: A LIBERAL
INTERGOVERNMENTALIST PERSPECTIVE.....141-163

Radoslav Gaćinović
CIVIL WAR AS A FORM OF IMPERILMENT OF
CAPACITY OF THE STATE SECURITY SYSTEM.....165-182

Dejan Bursać
CROATIAN ELECTIONS 2020: THE END OF
TWO-PARTY COMPETITION?.....183-204

Bogdana Koljević Griffith
DEMOCRACY IN BADIOU'S POLITICAL
ONTOLOGY.....205-221

Nada Raduški
REGIONAL COOPERATION OF SERBIA AND
HUNGARY AND PROTECTION OF NATIONAL
MINORITIE.....223-245

Irina Milutinović, Jovica Pavlović, Srboran Branković
REPORTING ON SECESSION IN SERBIAN MEDIA:
THE CASES OF SCOTLAND AND CATALONIA.....247-274

Ivica Mladenović
THE NEW CLASS STRUGGLES IN FRANCE: THE
CASE OF "YELLOW VESTS".....275-297

Slobodan M. Penezić
MODELS OF DAILY NEWSPAPERS
IN THE 21ST CENTURY:
THE CRISIS OF THE PRESS AND STRATEGIES
FOR SURVIVAL: THE CASE OF SERBIA.....299-326

Zoran Malbašić
ORGANIZED CRIME: A NON-MILITARY THREAT
TO NATIONAL SECURITY.....327-343

LAW AND POLITICS

Tijana Perić Diligenski
REFLECTIONS ON LEGAL NIHILISM.....345-359

Aleksandar Đorđević
WAITING FOR THE CONSTITUTIONAL

CHANGES – BETWEEN DE IURE AND THE
FACTO JUDICIAL INDEPENDENCE.....361-379

Ivana P. Bodrožić

CONTINUOUS CRIMINAL INTERVENTIONISM
– AT THE BACKGROUND OF POLICY AND LAW....381-396

Emina Radosavljević

SIGNIFICANCE AND ROLE OF CERTAIN
INTERNATIONAL ORGANIZATIONS FOR THE
FIGHT AGAINST CORRUPTION AND THE
RESPONSIBILITY OF THE STATE.....397-419

Ranka Vujović

PROHIBITION OF CORPORAL PUNISHMENT OF
CHILDREN IN SERBIA.....421-448

REVIEWS

Vesna Stanković Pejnović

IMPERCEPTIBLE FORMATION OF THE NEW
WORLD ORDER.....449-461

ТЕМА БРОЈА

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Милош Ковић*

*Одељење за историју, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду*

МАСАРИК И СРБИ: ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ**

Сажетак

У чланку се проучавају сличности и везе између политичких идеја Томаша Масарика и најзначајнијих српских интелектуалаца његовог доба – Јована Цвијића, Јована Скерлића, Стојана Новаковића, Николаја Велимировића и других. Показано је да су те блискости биле последица ширих, европских кретања, много више него међусобних утицаја. Све до Првог светског рата, размена идеја између Масарика и Срба било је много више на тлу Хабзбуршке монархије, него у Србији, која је главни предмет овог истраживања. Посебно је указано на сличности у тумачењу демократских и националних идеја. Показано је да је Масарик био много више склон геополитичком начину мишљења него што се обично мисли. И у томе је био близак Јовану Цвијићу, Миловану Миловановићу, Слободану Јовановићу, Светиславу Симићу и другим српским писцима и државницима. Масариково религијско тумачење националне идеје разликовало се од секуларног национализма ове генерације српских интелектуалаца. Оно је, међутим, било блиско идејама Николаја Велимировића, припадника најмлађег нараштаја српских јавних личности, са којим је Масарик сарађивао у ратним лондонским годинама. Масарик

* Имејл-адреса: mkovic@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру истраживања на пројектима *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку* (бр. 177011) и *Конфликти и кризе: Сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку*, (бр. 47030) Министарства просвете и науке Републике Србије.

и Велимировић исповедали су слично тумачење „заветности” чешке и српске „народносне свести”.

Кључне речи: Томаш Масарик, Срби, Јован Цвијић, Николај Велимировић, Чехословачка, Југославија, демократија, нација, геополитика, завет

I

Политичке идеје Томаша Гарига Масарика (*Tomáš Garrigue Masaryk*) и најзначајнијих српских интелектуалаца и државника, његових савременика, биле су, већ на први поглед, веома сличне. Да ли је реч о међусобним утицајима или, једноставно, о „духу времена”? У овом чланку покушаћемо да ближе проучимо ту идеолошку блискост и да одговоримо на постављено питање.

Нарочито плодно може да буде поређење чехословачке и југословенске идеје у делима личности које су учествовале у настанку две државе, Чехословачке и Југославије. У случају Чехословачке то је, на првом месту, Томаш Гариг Масарик. Едвард Бенеш (*Edvard Beneš*), Милан Растислав Штефањик (*Milan Rastislav Štefánik*) и остали, могу се назвати само Масариковим сарадницима. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је сложенији процес. У њему је кључну улогу одиграла српска држава. И интелектуалци, који су у томе учествовали, били су, унутар себе, много разнороднији.

Цела Масарикова политичка каријера, од његовог првог скупштинског говора (1892), посвећеног стању у Босни и Херцеговини под окупацијом Аустро-Угарске, била је блиско повезана са српским и југословенским питањем (Ковић 2020а). Масарик је присуствовао Загребачком велеиздајничком процесу против Срба (1909), оптужених за завереничко деловање против Аустро-Угарске, и обавештавао европску јавност о судском прогону над оптуженима. За време Фридјунговог процеса (1909), када су званичници загребачке Хрватско-српске коалиције тужили аустријског историчара Хајнриха Фридјунга (*Heinrich Friedjung*) због тврдњи да су радили за Србију, Масарик је имао кључну улогу, јер је доказао да су

документи на које се Фридјунг позивао били фалсификати. После ових догађаја, Срби су у овом скупштинском посланику и професору прашког универзитета видели свога пријатеља и браниоца пред државним прогонима које је над њима вршила Аустро-Угарска.

У време „Албанске кризе” 1912, када је Аустро-Угарска тражила повод за напад на Србију, Масарик је покушавао да, незваничним посредовањем, допринесе смањивању напетости између две државе. И после ратног сукоба Србије и Бугарске 1913. године, покушавао је да помогне у покушајима измирења.

У Првом светском рату, Масарик и Срби удружили су снаге у борби за стварање чехословачке и југословенске државе. Масарик је, пошто је емигрирао из Аустро-Угарске, имао два српска пасоша и сву практичну подршку српске дипломатије. У сукобима између српске владе и хрватских и словеначких емиграната, које је она окупила у Југословенском одбору, поводом питања унутрашњег уређења и граница будуће државе, Масарик је настојао да се држи по страни. И његов успех је, међутим, зависио од подршке утицајних британских публициста и државних службеника, нарочито Роберта Вилијама Ситон-Вотсона (*Robert William Seton-Watson*) и Хенрија Викама Стида (*Henry Wickham Steed*), који су, у овим сукобима, доследно били на страни Хрвата и Словенаца. То се, повремено, могло осетити у Масариковим ставовима о устројству будуће југословенске државе. Хрвати и Словенци су га, међутим, оптуживали да је био на страни Срба и, у територијалним споровима поводом Далмације и Истре, на страни Италијана.

Као председник Чехословачке, Масарик ће се према Југославији и њеном краљу Александру Карађорђевићу, држати савезнички и лојално. Две државе су, заједно са Румунијом, формирале Малу Антанту, која је имала циљ да зауздава амбиције Немачке и њених савезника, поражених у Првом светском рату.

Између два светска рата о Масарику и његовим везама са Србима писано је много, али по правилу у свечаним приликама, када је требало нагласити савезништво две земље. Такви текстови, иако су често били драгоцен мемоарска сведочења,

нису могли да буду сасвим објективни ни критични (Веркорес 1938; Prohaska 1927). У социјалистичкој Чехословачкој вођена је осмишљена кампања потискивања Масарикових идеја и наслеђа. Сличан је био однос Титове Југославије према њеним творцима, краљу Александру Карађорђевићу и Николи Пашићу. Улице посвећене Масарику у Београду, Шапцу и другим српским градовима су, међутим, задржале своја имена (Плић 2014; Hulicka 1957).

После пропасти источноевропског социјализма и распада Чехословачке, обновљено је занимање за Масарика и изнова отворен Масариков институт у Прагу (1990). Ту се, поред осталог, објављују Масарикова преписка са Јужним Словенима и истраживачки радови посвећени њиховој сарадњи (Hladký, Škerlová, Cibulka 2015; Doubek, Hladký, Vlček a kolektiv 2013). У последњим деценијама у чешкој и српској науци објављени су вредни радови о везама између Масарика и Срба (Štjepanek 2015; Štěpánek 2013; Štjepanek 2005; Štepanek 2004; Hladký 2015a; Hladký 2015b; Hladký 2013; Hladký 2001; Krestić 2000; Kovaček 2000; Živojinović 2008; Radojević 2006; Šimunović Bešlin 2013). Започето је и, на жалост, прекинуто превођење Масарикових најважнијих дела на српски језик (Masarik 2016; Masarik 2014).

Слична је била судбина наслеђа интелектуалаца из Краљевине Србије који су, у првој деценији 20. века, проповедали југословенску идеју, да би за време Првог светског рата учествовали у стварању Југославије. У Србији, као и у Чешкој, тада се тешко могла повући јасна граница између интелектуалаца и државника. Међу њима је, ипак, било оних који су до краја остајали везани за академске и културне установе, да би у Великом рату већина била послата у иностранство, у мисију пропагандног деловања за југословенску идеју (Јован Цвијић, Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Александар Белић, Станоје Станојевић, Милан Грол, Божидар Марковић, Николај Велимировић и други), али и оних који су се, слично Масарику, окренули позиву државника и дипломата (Стојан Новаковић, Никола Пашић, Милован Миловановић, Светислав Симић, Јован М. Јовановић Пижон, Љубомир Јовановић). Масарик, рођен 1850, по годинама је био ближи старијој генерацији српских интелектуалаца, која је

брже и лакше улазила у политику - Стојана Новаковића (рођен 1842), Николе Пашића (1845) и других.

У међуратном добу они су, слично Масарику, давали тон званичној српској и југословенској култури. За време социјализма неки су били углавном прихваћени (Јован Скерлић, Јаша Продановић), други су признавани за академске ауторитете, уз повремена политичка сумњичења њихових дела (Јован Цвијић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Станоје Станојевић), трећи су проглашени за политичке противнике или непријатеље (Слободан Јовановић, Николај Велимировић, Милан Грол) док је већина била скрајнута и предата забораву (Божидар Марковић, Бранко Лазаревић и други). Слично Масариковом делу, уочи и после пада социјализма, са откривањем заборављеног наслеђа, дела ових генерација српских интелектуалаца почела су да привлаче наглашену пажњу (Stanković 1985; Trgovčević 1986; Čubrilović 1991; Vaso-
vić 1994; Pavković 1996; Bigović 1998; Radojević 2007; Šemjakin 2008; Vojvodić 2012; Bataković 2013; Radojević 2014; Đurić 2014; Vojvodić 2015; Milosavljević 2017; Kolaković 2016).

По свему судећи, обновљено занимање за чешке и српске интелектуалце с краја 19. и из прве половине 20. века део је ширег кретања. У новије време појавио се низ драгоцених студија, на основу којих се историја интелектуалаца препознаје као посебан историографски жанр (Sirinelli 1996; Charle 2001; Ory et Sirinelli 2004; Collini 2009; Ringer 1990; Stuart Hughes 1977).

II

У међуратној југословенској култури Томаш Масарик је имао посебно, почасно место. Божидар Марковић, његов саборац из времена Фридјунговог процеса, написаће у зборнику Југословенско чехословачке лиге, посвећеном Масарику:

„Делатност Масарикова није везана само за свој народ, она се распростире на цело Словенство, а поглавито на Југословенство. Као год што је његово име тесно везано за културну и политичку историју чехословачког народа, исто је тако оно везано и за судбину Југословена. Масарику припада

велики део заслуга за стварање услова, да се до југословенског ослобођења и уједињења што лакше дође. Масарик као политичар не може се одвојити од Југословена. Његова политичка делатност је таква, да је он једновремено, истом акцијом, рушећи заједничког непријатеља, припремао спас и свога и нашега народа. У томе се и састоји права величина његова. Отуд и велика и непосредна љубав, коју он ужива у целом нашем троименом народу” (Marković 1927, 23–24).

„Масарик је наш и ваш” – потврђивао је Јан Хербен (*Jan Herben*), Масарииков блиски сарадник, у чланку под насловом „Наш Масарик”, објављеном у специјалном броју *Српског књижевног гласника*, посвећеном Масарииковом осамдесетом рођендану (Herben 1930, 425).

Пре Првог светског рата Масариикова кључна дела, међутим, нису била преведена ни у Београду ни у Загребу. У међуратном периоду, у Загребу, у оквиру недовршеног издања Масариикових изабраних дела, објављена је *Нова Европа* (1920), потом и први том *Русије и Европе* (1923) (Masaryk 1920; Masaryk 1923). *Светска револуција* преведена је у Београду и штампана латиницом, 1935. године (Masaryk 1935). Појава *Разговора са Т. Г. Масарииком* Карела Чапека (*Karel Čapek*), у издању Матице српске, уз подршку Дунавске бановине и чехословачког министарства просвете, у тиражу од пет хиљада примерака, у години Минхенске конференције, била је, сама по себи, демонстрација солидарности са угроженим савезником (Čapek 1938).

Пре 1918, у земљама које су припадале Аустро-Угарској, у Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини утицај Масариикових идеја је, и без превођења његових најважнијих дела, био лако уочљив. Његов скупштински говор о Босни и Херцеговини из 1892, Срби су у Загребу објавили већ наредне године (Masarik 1893). Хрватски студенти који су, почевши од 1895, почели да одлазе на студије у Праг, после сусрета са харизматичним професором, проповедали су сарадњу са Србима, уместо позивања на „хрватско државно право”, које је подразумевало да Срби једноставно не постоје на територији „Троједнице”. Масариикове идеје о јединству Срба и Хрвата утицаће на стварање нових странака и Хрватско-

српске коалиције, која ће већ 1906. доћи на власт у Хрватској. Њихов утицај биће приметан и унутар омладинског покрета у Сарајеву, Мостару и Бањалуци, из кога ће израсти Млада Босна (Krestić 2000, 86; Krestić 1991, 410–458; Slijeperčević 1930; Jevtić 2014; Dedijer 2015, 226–227, 248, 279).

У Србији и Црној Гори Масарик је и пре Првог светског рата уживао велики углед, захваљујући, пре свега, одбрани Срба у судским процесима из 1909. године. Београдски државници су према њему били нешто уздржанији, због његових планова за решење јужнословенског (и чехословачког) питања у оквиру Аустро-Угарске. У Београду су знали да би то био крај идеје ослобођења и уједињења српског народа. Осим тога, Масарику деловање из 1909. додатно је погоршало односе између Србије и Црне Горе. Званични кругови на Цетињу су према Масарику били непријатељски расположени, јер је оптуживао кнеза Николу да је не само организовао судски прогон над студентима и припадницима Народне странке на Цетињу 1908. године („Бомбашка афера”), него и да је био умешан у покретање Загребачког велеиздајничког процеса 1909, преко истог „крунског сведока” у оба процеса, Ђорђа Настића, са истим оптужбама за завереничко деловање Београда против суседних земаља (Masaryk 1909, 57, 84–86; Štěpánek 2013, 297–304).

У Србији и Црној Гори, где је унутрашњи политички живот био другачији од оног у Аустро-Угарској, утицај Масарикувих политичких идеја био је занемарив. Зато би сличност између Масарикувих схватања и политичких идеја тадашњих најзначајнијих београдских интелектуалаца требало, по свему судећи, радије тумачити општим, европским кретањима и расположењима, него међусобним утицајима. То се понајбоље види када се та схватања и идеје сагледају у њиховим ширим оквирима.

Станоје Станојевић је, као Новосађанин и професор на Универзитету у Београду, умео да осети ове разлике и подударана. У својој *Историји српског народа* (1910, друго издање) он је написао:

„Два су главна принципа, реализам и демократизам, која руководе српско друштво, особито у оним покрајинама, где

се најбоље ради и где је национални живот најинтензивнији. Реализам је прво почео хватати корена у Троједници код српске и хрватске омладине, под утицајем реалистичких принципа проф. Т. Масарика. Данас је под утицајем тих идеја цела омладина српска и хрватска на универзитетима, особито у Загребу, Бечу и Пешти. Утицај тих идеја осећа се и опажа особито јасно у раду и политици српско-хрватске коалиције. Демократизам се особито развио у Србији и захватио је одатле брзо све српске покрајине. Он је основна црта целокупног народног живота и у Србији и ван Србије. После анексије добила су ова два принципа још шири значај, и продрла су дубоко у све друштвене слојеве у целом народу особито у Србији, у Троједници и у Босни” (Цитирано у: Krestić 2000, 86).

Питање српских утицаја на Масарика још није проучено. Почевши од разочарања због одбијања Беча да пристане на његово посредовање 1912. године, Масарик је почео да одустаје од реформе Хабзбуршке монархије, да би 1914. већ исповедао основно уверење Срба, по коме она мора да буде разорена (Masaryk 1935, 27–28). Његови захтеви да Србија има првенство у југословенском покрету и у будућој држави, проистицали су из политичког реализма и чињенице постојања независне српске државе, са сопственом војском и дипломатијом. Није крио дивљење пред јунаштвом Србије и њених војника (Masaryk 1935, 100, 390, 407, 470).

На основу Масарикових кључних, програмских текстова не може се рећи да су, за време његових честих, али кратких боравака у Србији (1909–1912), српски писци и интелектуалци оставили дубљег трага на његовој мисли и идејама. Приређивачи Масарикове преписке приметили су да се са Јужним Словенима мање дописивао о начелним, философским и историјским темама, како је чинио у преписци са Пољацима или Русима, а више о практичним политичким питањима. Једини изузетак била би, у одређеној мери, преписка са хрватским филологом Ватрославом Јагићем и словеначким књижевним историчарем Матијом Мурком (Hladký, Škerlová, Cibulka 2015, 45).

Масарикова преписка, ипак, сведочи да је и са српским интелектуалцима размењивао идеје и књиге. Тако је било са философом европског домашаја, Браниславом Глигоријевићем

(Petronijević 1902, 125). Нешто присније сарађивао је и са професором правног факултета Божидаром Марковићем (Radojević 2007, 86–87). Таквих примера има још. У време лондонских ратних година, сарађивао је са професорима књижевности и уредницима *Српског књижевног гласника*, најутицајнијег српског часописа тога доба, браћом Богданом и Павлом Поповићем. Павле Поповић препоручивао му је литературу о Шекспиру (Porović 1915, 240–241; Porović 1918, 268). У то доба Масарик је био у додиру и са Димитријем Митриновићем, чије су идеје такође имале шири, европски утицај (Mitrinović 1915, 240). Митриновић је, како је утврђено, утицао на оца Николаја Велимировића, потоњег Светог Николаја Жичког и Охридског (Vigović 1998, 53–54). Велимировић је тада, за време своје лондонске мисије, блиско сарађивао са Масариком. О томе ће касније бити више речи.

Изгледа да је Масарика занимала и српска народна култура. Приликом боравка у Србији 1910. године, када је, како је говорио, „хтео да проучи дух српског народа”, Масарик је спавао код Јеремије Недића из села Теочина код Горњег Милановца. Остали су „побратими”, па је Масарик, као председник републике, у Прагу за Недића приредио свечану вечеру. У Масариковој заоставштини сачувана су писма Јеремије Недића, али и Танасија Вучића, гуслара из села Бијеле код Шавника, који је пред њим наступао у Прагу 1928 (Nedić 1925, 351–352; Nedić 1927, 371–373; Nedić 1931, 420–421; Vučić 1928, 379; Vučić 1937, 508; Štjepanek 2005, 294). Масарик је често говорио о снажном утиску који је на њега оставило сведочење Милана Прибићевића, о томе како су 1912. године, његови „сељачки војници”, у побожној тишини, „да не би прекинули вечити сан својих јуначких предака”, крстећи се, гологлави, у сузама, ступили на Косово поље. „Колико је немачких професора, који данас бесне против Србије, вредно само једне сузе ових неписмених сељака?” питао је Масарик слушаоце на свом приступном предавању у лондонском Кингс Колеџу (*King's College*) 1915. године (Masaryk n. d., 21; Herben 1930, 430; Veseli 1930, 434).

Међу студентима који су се после 1895. у Прагу окупљали око Масарика, из Србије је био само Иван Шајковић. Био је члан уредништва *Новог доба*, листа прашке југословенске

омладине, који је излазио под Масариковим утицајем (1898), и касније, један од оснивача и секретар београдског „Словенског клуба”. Шајковић је припремао материјале за говоре чешких посланика о балканским питањима (АЈ, ФРКЈС, 382–12–111). У *Српском књижевном гласнику* он је 1902. објављивао белешке о Масариковим чланцима и књигама (Šajković 1902a; Šajković 1902b). Прва Масарикова дела која су се, после говора о Босни и Херцеговини из 1893, појавила на српском језику, били су Шајковићеви преводи две моралистичке књижице: *Једноженство и многоженство* и *О задацима ђака* (Masarik 1902a; Masarik 1902b). Шајковић се дописивао са Масариком и обавештавао га о намери да преведе и његово *Социјално питање* (Šajković 1901, 122–123; Šajković 1902v, 123; Šajković 1902g, 124).

Масарик је у то време, наиме, баш као и уредници и оснивачи *Српског књижевног гласника*, професори Велике школе и Универзитета у Београду Богдан и Павле Поповић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић и остали, веровао да нација може да се мења кроз „изградњу карактера” својих припадника, и да у томе моралистичка књижевност има важну мисију (Herben 1930, 427; Ković 2015a, 222–225). Јаша Продановић, још један професор, пун поверења у моћ моралистичке и дидактичке књижевности, у свом приказу књиге *О задацима ђака*, сагласио се са свим основним Масариковим идејама (Prodanović 1902, 234).

Масариково предавање *Етика и алкохолизам* преведено је на српски 1909. године (Masarik 1909). Преводаца, професор Крагујевачке гимназије Петар М. Илић, писао је Масарику да би му захвалио за „одбрану наше невинне браће, загребачких мученика за српско име и напредак” и да би изразио дивљење „према храбром и неустрашивом чешком племену, које је нас Србе задужило својим искреним симпатијама” (Ilić 1909, 146–147).

И ово дело било је, међутим, посвећено моралистичким и препородитељским темама, сасвим у духу идеја најистакнутијег београдског интелектуалца овога доба, Јована Скерлића (Ković 2015v, 551–579). Масарик је у овом чланку тврдио да је „основни етички захтев нашег доба: изграђивање хармоничне

и енергичне личности” (Masarik 1909, 126). Слично Скерлићу, Масарик је, у ишчекивању доба искушења, проповедао култ „самоизградње”, акције и енергије: „Ми тражимо данас од човека енергију, ми хоћемо да будемо и да имамо људе јаке воље” (Masarik 1909, 126).

Проповедање мирољубиве политике „ситних корака” одбијало је, међутим, од Масарика припаднике чешких млађих, револуционарних нараштаја. То је оно што ни младобосанци код Масарика нису прихватили. За време рата схватили су, међутим, да је променио став и да им се приближио (Slijepčević 1930, 467). Скерлић је за њих био неспорни ауторитет, али им је и он, како је приметио Милорад Екмечић, због политике „ситних корака” и „оплемењивања нарави” кроз књижевност, изгледао као „превремено остарели учо” (Екмеčić 1989, 536). И он ће, међутим, под утиском победа у Балканским ратовима, схватити да се методи морају прилагођавати новом времену (Ковић 2015v, 577–578).

Масарик је припадао истом, професорском друштвеном слоју као и Јован Скерлић, Јован Цвијић, Александар Белић, Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Љубомир Стојановић, Стојан Новаковић и остали водећи српски интелектуалци тога доба. Личили су на „либералне мандарине” Фрица Рингера, који је тај појам сковао бавећи се тадашњом немачком академском заједницом (Ringer 1990, 1–13). Баш као и Рингерови „мандарини”, српски припадници универзитетске, меритократске елите, сукобљавали су се, у име демократије, са владарском самовољом Обреновића, потом и Хабзбурговаца. Масарик је борбу против Хабзбурговаца, заједно са Србима, водио све до 1918. године. Заједнички им је био и демократски, модернистички одговор на изазове доба маса, који је, за разлику од већински конзервативних, „ортодоксних мандарина” у Немачкој, подразумевао суштинско прилагођавање традиције захтевима савремености.

За разлику од Масарика, међутим, београдски професори су, после Мајског преврата, у својој држави били призната и утицајна елита. Како је приметио Милан Грол, уредници и сарадници *Српског књижевног гласника* су после 1903. „дошли на власт” (Grol 1939, 59). Масарик, међутим, слично српским

и хрватским интелектуалцима у Хабзбуршким земљама, није припадао привилегованој управљачкој елити, него подређеној, мањинској нацији.

Истакнута улога Масарика и српских интелектуалаца у јавном животу такође није била локална специфичност, нити последица међусобних утицаја. Појам „интелектуалац” ушао је у употребу управо у овом добу, крајем 19. и почетком 20. века, у време Афере Драјфус. Њиме су означавани Емил Зола, Анатол Франс и остали „људи од пера”, који су стали у одбрану невинно осуђеног капетана јеврејског порекла. Много „људи од пера” налазило се, међутим, у „антидрајфусовском” табору (Ory et Sirinelli 2004, 7–61). Масарик је, баш у то време, чинио исто бранећи Јевреје и Србе у Хилзнеровој афери и Загребачком процесу. Јован Скерлић, Љубомир Стојановић, Слободан Јовановић и други српски интелектуалци ушли су, у исто време, у добу Ивањданског атентата и потоњих масовних хапшења, у борбу за одбрану „природних права” или „људских права” од „државног интереса”, свемоћи државе и круне (Jovanović 1931, 105, 117; Grol 1939, 147, 153; Jovanović 1991a, 707).

И опредељење за демократију Томаша Масарика, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Милана Грола, Божидара Марковића било је типично за деценију очи Првог светског рата, у историографији названу „златним добом европског радикализма” (Stuart Hughes 1962, 21). Позивање на демократију у супротстављању владарском апсолутизму у Србији је, уствари, почело много раније, у добу раног либерализма Владимира Јовановића и Јеврема Грујића, да би то постало главна тема српског јавног живота са оснивањем Народне радикалне странке Николе Пашића (Antonić 2015; Ković 2015b).

Масариково супротстављање „реализма” ономе што је називао „историзмом”, његов захтев да се „реално” сагледа садашњост, па тек онда и прошлост (Сарек 1938, 111, 133, 338–339; Masaryk 1935, 520–522; Herben 1930, 428), такође је било блиско београдским интелектуалцима. Већ је најзначајнији идеолог српског радикализма и социјализма, Светозар Марковић, програмски заговарао „реални правац у науци и животу”. Осим Марковићевих идеја, на „реализам”

ове генерације српских интелектуалаца пресудно су утицале и расправе архимандрита Илариона Руварца, оснивача историографске „критичке школе”, као и „непатриотска” књижевна критика Љубомира Недића (Skerlić 1967, 426; Čorović n. d., XXXVI). У исто време, Масарик је у чешкој култури одиграо улогу сличну оној која је Руварцу припала међу Србима, када је водио полемике у којима је доказивао да су тобоже древни Краљичинодворски и Зеленогорски рукописи били фалсификати (Čarek 1938, 101–103).

Занимљиво је да се Масарик у говору одржаном у Загребу 1909, заговарајући „реализам” и јединство Срба и Хрвата, позивао на Доситеја Обрадовића (Novak 1930, 452; Agičić 2000, 230). И у том детаљу би можда требало да се потраже трагови међусобних утицаја. Доситеј је био велики узор тадашњих српских интелектуалаца. Светислав Симић је 1901. писао да су се Срби „заносили славом предака, заборављајући што нас је још неумрли Доситеје учио, да славу треба од себе почињати” (Simić 1901, 157–158). На посветовњачењу српске културе, по угледу на Доситеја, и на њеном утемељењу у савремености, нарочито су настојали Стојан Новаковић и Јован Скерлић (Ković 2012, 190–192; Ković 2018, 351–352). Масарик је, у свом радикалном одбацивању обавезујућег, средњовековног историјског наслеђа, можда понајвише личио на Стојана Новаковића.

У јавном раду ових српских интелектуалаца, баш као и Масарика, увек је било нечег професорског и дидактичког. И код њега се опажа исто двојство – вера у препородитељску моћ књижевности и стално понављање потребе за „реалним” сагледавањем света. Како је наглашавао, насупрот књишком „романтичарском шовинизму”, ослоњеном на историју, он се залагао за „реализам”, окренут ка савременим приликама. Како смо видели, сличност је постојала и у активизму, заговарању енергичне акције, али не кроз револуцију, него кроз „просвету”, као и у истицању да су политика и морал нераздвојни (Herben 1930, 425–430; Politeo 1930, 444, 446; Novak 1930, 448; Slijerčević 1930, 466, 467). Масарик од 1914, међутим, израста из професора и пропагандисте у државника. По томе је, поново, много више личио на Стојана Новаковића, Николу Пашића

или Милована Миловановића, него на Јована Цвијића, Јована Скерлића или Слободана Јовановића.

III

Кључна је, међутим, била блискост у тумачењу националног идентитета. Масарик је, баш као и Новаковић, Миловановић, Пашић, Цвијић, Скерлић и остали, нацију тумачио као динамичку појаву, подложну променама изазваним, поред осталог, свесним деловањем људи. Таква схватања водила су га ка уверењу да се од Чеха и Словака могла изградити нова, чехословачка нација. Божидар Марковић је писао да је Масарик „радио на препорођају старе и стварању нове чехословачке нације” (Marković 1927, 25). И српски интелектуалци бавили су се, према речима Јована Цвијића, „прављењем народа”, које је подразумевало уобличавање југословенске идеје, па и стварање југословенске државе (Ković 2015a, 230–232).

Промена идентитета у Хабзбуршкој монархији је, већ вековима, била уобичајена појава. Друштво засновано на привилегијама делило је и појединце и народе на владајуће и подређене. Масарик је писао о томе како је идентитет Чеха промењен силом, после пораза чешких протестаната на Белој Гори 1620. године, али и деловањем римокатоличке цркве, лојалне Хабзбурговцима. Друштвене привилегије, намењене управљачком слоју, и нарочито школски систем, подстицали су претапање Чеха у Немце. Теорије и правне норме засноване на „државном праву” нису признавале постојање мањина, и успешно су, после 1868. послужиле асимиловању Словака у Мађаре (Masaryk 1935, 562–571). Ако су Хабзбурговци и римокатоличка црква претварали Чехе у послушне Немце и католике, и ако су Мађари, служећи се државом и црквом, асимилovali Словаке, умесно је било упитати се зашто њихови идентитети не би поново могли да буду промењени, или обновљени, деловањем заједничке државе, али и слободном вољом, у ери равноправности и демократије?

Слично питање могли су да поставе и Срби. На тлу Османског царства и Хабзбуршке монархије и они су, милом или силом, променом вере и уз помоћ државе, претепани у друге

народе. У Славонији и Далмацији, у другој половини 19. века, католички Срби постајали су Хрвати, у Угарској су претварани у Мађаре, а у Босни и Херцеговини је чак покушавано да буду асимиловани у „Босанце” (Екмећић 2011, 310–317).

Сам Масарик је оставио много сведочанстава о променама идентитета својих рођака, пријатеља и познаника, Чеха и Словака. И он је, у младости, слободном вољом, од Словака постао Чех, потом од римокатолика протестант, да би, после женидбе, променио и презиме, додавши му презиме своје америчке супруге. И за њу је, међутим, писао да је „Американка постала Чехињом, морално и политички” (Сарек 1938, 21, 27, 40–42, 74–79).

Масарик је појам „национализам” сматрао штетним, јер је знао да је у Британији, Француској, па и у Русији, био изједначен са „шовинизмом” (Masaryk 1920, 57). Уместо „националности” најчешће је писао „народност” и „народносно осећање” (Masaryk 1920, 35–59). Слично Новаковићу, Миловановићу, Пашићу и осталима, Масарик је веровао да је језик основно, објективно мерило народности (Masaryk 1935, 506). Језик и народност били су, како је тврдио, плод „природе и историје” (Masaryk 1920, 58). Знао је, међутим, као и они, да су се имена језика и сами језици мењали, као и да је не само филологија, него и политичка воља одлучивала о томе да ли ће један говор бити проглашен језиком или дијалектом (Masaryk 1920, 36–38, 43).

Масарику и водећим српским интелектуалцима заједничко је било и то што су у народу видели, превасходно, заједницу културе, подложну променама насталим деловањем људи. Масарик је тврдио да је „народ културна организација, држава политичка” (Сарек 1938, 337), да је у „мешовитим државама” потребна „културна синтеза” и да се од 18. века зна „да се народност, природа и карактер народа изражавају читавим духовним и културним настојањем. Зато данас свесно неговање народности захтева не само језични него и свеопшти културни програм” (Masaryk 1935, 506). Пишући, као председник републике, о задацима чехословачке државе Масарик је питао: „Зар се карактер народни, као и индивидуални, не

мења васпитањем, школом, великим искуством (изгубљеним и добивеним ратом и сл.) (Masaryk 1935, 506)?"

Југословенски усмерени српски писци, нарочито они који су нацију, засновану на језику, узимали као објективну датост (Никола Пашић, Љубомир Јовановић), тврдили су да су Срби и Хрвати били један народ, јер су Хрвати преузели српски за свој књижевни језик (Ković 2015a, 247–255). Срби су се, у „прављењу народа”, позивали на ренановско право „свакодневног плебисцита”, демократски изражену слободну вољу (Јован Скерлић, Светислав Симић, Милован Миловановић), али и на осмишљено, дугорочно деловање државе на „стапању” различитих народа (Стојан Новаковић, Слободан Јовановић) (Ković 2015a, 232–247). Било је тешко сврставати их у различите „школе мишљења”, јер су се, у разним периодима и околностима, позивали на различита начела (нарочито Стојан Новаковић, Јован Цвијић, Милован Миловановић, Светислав Симић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић).

Масарик је тврдио да су Срби и Хрвати били један народ, са једним, заједничким језиком, али се, у својим кључним, програмским текстовима, *Новој Европи* и *Светској Револуцији*, није бавио сличношћу језика Чеха и Словака. Није настојао ни да истицањем историјских и културних веза докаже њихово право на чехословачку државу. У својим текстовима није се позивао ни на моћ државе у уобличавању народа, али ће, као прагматични државник, бити спреман да се и њом послужи. Народност је, како је писао, била демократска појава, док је држава била аристократска установа. За разлику од Немаца који су, по Масарику, државу уздизали изнад нације, циљ чехословачког покрета није била изградња држава, него оплемењивање народа. Апсолутистичка царевина Хабзбурговаца, која је угасила слободу Чеха на Белој Гори, настала је у савезу државе и римокатоличке цркве (Masaryk 1920, 38–41, 43). Ту су били корени и модерног империјализма, који је, по Масарику, изазвао Први светски рат (Masaryk 1920, 46–47).

Као демократа, Масарик је веровао у начело слободне воље и „природно право” на самоопредељење. Иако се позивао

на „природно право” Чеха и Словака да се уједине, није желео да сасвим напусти ни „историјско право” Чеха. Оно им је, наиме, омогућавало да потврде своје право на Чешку, Моравску и Шлезизију, али и да сасвим потисну Немце, који су на тлу Чешке чинили значајан део становништва (Masaryk 1935, 466–467; Šarek 1938, 125–126).

У Аустро-Угарској, нарочито у Угарској и Хрватској, теорије о „историјском праву” и „државном праву”, утемељене у феудалним повељама и привилегијама, коришћене су, наиме, да би оправдале асимилацију мањина у угарски, односно хрватски „политички народ”. У покушајима да се порекне „политичко” постојање Срба на тлу Крајине, Хрватске, Славоније и Далмације лежали су корени тадашњих сукоба између Хрвата и Срба, па и геноцида извршеног над Србима у Хрватској у 20. веку (Krestić 1988, 339–368; Krestić 2015, 23–61).

Управо под Масариковим утицајем део хрватске јавности почео је, нарочито после повратка хрватских студената са студија у Прагу 1895, да одустаје од теорија „историјског” и „државног права” и да сарађује са Србима (Krestić 2000, 86). Па ипак, занимљиво је да је Масарик, као председник Чехословачке, у разговорима са Карелом Чапеком, Србе које је бранио 1909, на Загребачком велеиздајничком процесу, назвао „Хрватима” (Šarek 1938, 143). Да ли је овде била реч о рецидиву „историјског права”, о уверењу Масарика, које се подударало са тадашњом званичном југословенском идеологијом, да су Срби и Хрвати један народ и да није важно како се у појединим приликама именују, или о Чапековој омашци, остаје да се утврди у накнадним истраживањима. Они су, наиме, били прогоњени због своје српске националне припадности, што је потврдила оптужница „државног одвјетника” Милана Акуртија (Krestić 1991, 502–504).

IV

Кључни Масарикови аргументи за стварање Чехословачке налазили су се, међутим, у равни геополитике. Масарик је, за време Првог светског рата, доказивао јавном мњењу Британије, Француске и САД да Аустро-Угарска мора да буде

уништена, и обећавао да ће њену улогу заустављања Немаца и њиховог раздвајања са Русима на себе преузети појас нових и обновљених држава, од Балтичког до Јадранског и Егејског мора (Masaryk 1920, 31–32, 63–107; Masaryk 1935, 114–115, 418, 482–486; Masaryk n. d. 5–11). Писао је да њихове границе чак, не би морале да одговарају распрострањању народа, па ни природним међама. Масарик је подсећао да су у Европи, током историје, границе најчешће повлачене на основу геостратешких и политичких интереса (Masaryk n. d. 18).

За време рата Масарик је предлагао и стварање територијалне везе, коридора између Чехословачке и Југославије, који би у исто време раздвајао Аустрију и Мађарску, што такође није могло да буде оправдано националним начелом, него искључиво геополитичким интересима. Срби, међутим, нису били спремни да гину за тако проширене ратне циљеве (Masaryk 1935, 48–49, 65; Masaryk 1920, 95, 128; Radojević 2006, 292–294).

Да је Масарик био спреман да у име геополитике одустане од националног начела и самоопредељења народа показаће се и 1918, када у Чехословачку буде укључио Поткарпатску Русију са русинским становништвом, како би добио заједничку границу са Румунијом и, преко ње, са Југославијом. Тако ће се Мала Антанта, као брана источним походима Немаца, повезати у једну територијалну целину.

Идеје рушења Аустро-Угарске и стварања држава „малих народа” у Источној Европи, које ће, као бедем, заустављати немачки продор ка Истоку, уз ослањање на Западну Европу, често су се понављале у предратним и ратним текстовима српских интелектуалаца. И они су се залагали за ослањање на Западну Европу али су, за разлику од Масарика, пре свега, рачунали на подршку Русије. Док је Масарик писао о преуређењу целог простора од Балтика до Јадрана и Егејског мора, они су се бавили заустављањем немачког продору ка југоистоку. И они су, међутим, показивали спремност на одступање од националног начела да би се испунили захтеви равнотеже снага и геополитике, као у Македонији, северној Албанији и у процесу стварања југословенске државе. Такав начин мишљења могао се пронаћи нарочито у кругу коме

су припадали Јован Цвијић, Светислав Симић, Милован Миловановић, Слободан Јовановић, Јован Јовановић Пижон (Milovanović 1894, 238–257; Cvijić 1907, 345–349; Jovanović 1991b, 213–214, 218–219, 222, 239–240; Ković 2001, 618–622). Њихови узорни и претходници били су нарочито Стојан Новаковић и Владимир Карић (Vojvodić 2003; Ković 2001, 602–605; Ković 2015a, 242–247). Такве идеје биће уграђене и у југословенски ратни програм Србије у Великом рату (Екмећић 1973; Trgovčević 1986).

Масарик, Цвијић, Скерлић и остали водећи интелектуалци тога доба често су се бавили пребројавањем становника будућих, нових држава. Бројношћу становништва требало је доказати не само да предложене промене неће водити ка додатним усложњавањима мапе Европе, него и да ће те земље бити кадре да зауставе сваку будућу навалу Немаца и Мађара (Cvijić 1907, 341–342; Cvijić 1908, 14–15, 17–20; Skerlić 1913, 223). Масарик је предвиђао да ће се оне, додатно, удруживати у савезе, каква ће бити Мала Антанта, а можда и у нове федеративне заједнице, на пример између Југословена и Бугара. У зависности од тога које би државе биле створене, рачунао је да би на тај начин, узете заједно, имале између 60 милиона и 100 милиона становника (Masaryk 1935, 483).

Геополитичке идеје о германској опасности и нужности да Словени заустављају немачки продор на Исток, настајале су и у додиру са француским и британским интелектуалцима. Француски публициста Андре Шерадам (André Chéradame), један од раних утемељивача геополитике, између 1898. и 1942. објавио је низ књига и чланака чија је главна тема била опасност од „пангерманизма” (Kolaković 2016, 98–102; Pavlović 1994, 232–233). Овај ученик париске *École libre des sciences politiques* и Албера Сорела исповедао је геополитичке идеје које се могу пронаћи у књигама Масарика, Цвијића, Симића и других: о „пангерманској претњи” и Аустро-Угарској као њеној претходници, о продору „пангерманизма” ка југоистоку и Багдаду, о нужности удруживања словенских народа ослобођених на Западну Европу и Русију, о конзервативном, насилничком немачком империјализму, сукобљеном са демократском националном идејом, укоренењеном у Француској револуцији (Chéradame 1917, хх–ххх, 1–5, 11–25, 129–130).

Шерадам се упознао са Стојаном Новаковићем 1901. године у Петрограду. Он га је упутио на Светислава Симића, а овај га је упознао са Јованом Јовановићем Пижоном. Симић је, на Шерадамов позив, објавио у његовом часопису *Energie française* један допис из Београда. Пижон и Симић су се, у својим текстовима, позивали на Шерадамова дела; Пижонова приватна библиотека била је пуна његових књига (АЈ, ЈЈР, 80–47–223; АЈ, ЈЈР, 80–39–181; АЈ, ЈЈР, 80–70; Simić 1903; Jovanović 1913). Стјепан Радић, хрватски политичар, приказивао је Шерадамове идеје у *Српском књижевном гласнику* и о њима писао Масарику (Radić 1901a; Radić 1901b).

Роберт Вилијам Ситон-Вотсон и Хенри Викам Стид били су, за време Првог светског рата, у поређењу са Андреом Шерадамом, у много непосреднијем и чешћем додиру са Масариком, Цвијићем и Пижоном, који ће тада бити српски посланик у Лондону. И они су захтевали стварање држава малих народа од Балтика до Јадрана, које ће обуздавати Немце, Аустријанце и Мађаре. Њихове границе требало је да буду одређене националним, али и стратешким мерилима (Seton-Watson 1915a, 9–13, 23–24; Seton-Watson 1915b, 237–298; Seton-Watson 1919, 181–193; Steed 1916; Steed 1925, 93–97; May 1961, 49–54; Péter 2004, 677).

Јасно је да се о овим идејама расправљало у ратним сусретима Ситон-Вотсоновог и Стидовог лондонског круга са Масариком, српским и хрватским емигрантима. Тешко се може утврдити ко је ту на кога утицао. Са Стидом, уредником спољнополитичке рубрике у Тајмсу (*Times*) Масарик је сарађивао и пре Великог рата, док се са Ситон-Вотсоном, публицистом и потоњим историчарем, који је од маја 1917. радио за британску владу, боље упознао тек у Лондону. Приликом сусрета у Ротердаму, октобра 1914, Масарик је убедио Ситон-Вотсона да је Аустро-Угарска изгубила право на постојање. Он је био значајно старији од Стида (21 годину) и Ситон-Вотсона (29 година) и умео је да их придобија за своје идеје (Seton-Watson 1925, 615–621; Steed 1952, 334–336). Иза Ситон-Вотсона и Стида стајали су, међутим, британска јавност и дипломатија, као и њихове све боље везе са званичним француским и италијанским круговима. Ситон Вотсон је, уз то, располагао значајним материјалним ресурсима и часописом

Нова Европа (1916–1920), чије оснивање је Масарик подстакао и у коме је, од првог броја, сарађивао (Hanak 1961, 370–379).

На завршетку рата, пред Париску мировну конференцију, Масарик је сажео и објавио своје геополитичке идеје у књизи истог наслова као Ситон-Вотсонов часопис, *Нова Европа* (1918). У то време, на истом месту, у САД, са истим циљем придобијања западних државника, појавила се и књига *Демократски идеали и стварност* (1919) Халфорда Џона Макиндера (*Halford John Mackinder*). И овај географ, који се данас сматра једним од кључних оснивача геополитике, заговарао је уништење Аустро-Угарске и стварање појаса малих држава. Уз то, Макиндер је, баш као и Масарик, тврдио да Источна Европа има одлучујући значај за будућност Старог континента. И он је наглашавао да би појас малих народа требало да раздвоји Немце и Русе. Макиндер је, наиме, упозоравао да би, по интересе англосаксонског, поморског „Римленда” било погубно свако спајање Немачке са Русијом, која је већ владала евроазијским „Хартлендом”, „Осовинском области”, кључном за судбину света. Тврдио је да би, из истих разлога, још опаснија била немачка окупација овог простора (Mackinder 1996, 78–80, 105–128).

Халфорд Макиндер је био припадник Ситон-Вотсоновог круга и члан његовог „Српског друштва у Великој Британији”, које је слало помоћ у Србију и бранило њене интересе у англосаксонском јавном мњењу. Он је, међутим, за разлику од Ситон-Вотсона и Стида, прагматичних у подршци Србији, због њене војске која је гинула за Југославију, али неуморних у супротстављању „великосрпским идејама”, на мапи нове Источне Европе, уједињене јужнословенске земље назвао „Велика Србија”, а чехословачке „Велика Чешка” (Mackinder 1996, 115; Stepić 2016, 181–202).

Масариков „реализам” је, по свему судећи, одговарао теорији међународних односа која се и данас назива „реализмом”, јер је рачунао на трезвену процену односа снага и на вечиту борбу за моћ између великих сила. Упркос Масариковој заслуженој репутацији слободоумног демократе, Алан Тејлор (*Alan John Percivale Taylor*) га је препознао као државника који је „разумео моћ” (Taylor 1979, 179–182).

Масарик, међутим, није желео да смисао његових настојања буде пука „воља за моћ”, видљива код класичних „реалиста”, од Тукидида (Θουκυδίδης) до Бизмарка (*Otto von Bismarck*). Он је оне који су, како је писао, у спољној политици хтели да се баве само „пребројавањем броја бајонета”, називао „шовинистима”. Тврдио је да је „читава наша загранична пропаганда уствари побијање шовинистичког национализма” (Masaryk 1935, 555).

V

Масарик је писао да чешка народносна идеја није требало да служи моћи и држави, него ширим, духовним, хуманим идеалима. Нацију је, на хердеровски начин, прво требало изнова открити, упознати, да би се потом могла усмеравати њена будућност. Масарик се зато, на почетку своје политичке каријере, посветио студијама чешке историје:

„Моји принципи и програм израсли су органски из наше историје, у коју сам се удубио и из које сам извукао свој политички и културни програм. У том погледу ми је учитељ отац народа Палацки, који нам је дао философску историју нашег народа, који је схватио нашу светску и историјску ситуацију и тиме одредио наш народни програм” (Masaryk 1935, 549).

Масарик је, наине, тврдио да је за препород Чеха била кључна верска обнова, заснована на протестантском наслеђу Јана Хуса (*Jan Hus*), Јана Жишке (*Jan Žižka*), Петра Хелчицког (*Petr Chelčický*), Јана Коменског (*Jan Amos Komenský*), Франтишека Палацког (*František Palacký*), као и Словака Јана Колара (*Ján Kollár*), Павла Јосифа Шафарика (*Pavel Josef Šafařík*). Посвећен студијама чешке историје, словачкој историји окретао се тек узгред, углавном тамо где је у њој проналазио протестантско наслеђе. Како је писао, у Чешкој су то предање Хабзбурговци, немачко племство и римокатоличка црква привремено угасили после битке на Белој Гори 1620. године. Обнова је започела у 19. веку, у добу Палацког и осталих писаца чешког и словачког препорода. Масарикова борба за ослобођење и уједињење Чеха и Словака у Првом светском рату требало је да буде победоносан завршетак те

обнове. У томе је био њен историјски смисао. Зато је почетак отворене борбе против Аустрије обзнанио обележавањем пет векова од страдања Јана Хуса и манифестом објављеним 14. новембра 1915. године (Masaryk 1935, 84–86, 550–571).

Јан Хербен, саборац који је, као и Масарик, напустио римокатоличку цркву и прешао у протестантизам, тврдио је да је религија била у основи његовог погледа на свет (Herben 1919, 6). И Јарослав Пеликан (*Jaroslav Pelikan*), један од водећих протестантских историчара хришћанства и цркве у 20. веку, који ће у позним годинама прећи у православље, приметио је да је и Масариново виђење историје, његова историософија, била обојена религијом (Pelikan 1991, 4).

По Масариновом мишљењу, наиме, религија је била у основи народносне свести Чеха. Уобличила ју је „наша црква”, како је Масарик називао цркве Јана Хуса и Чешке браће. Зато је носилац чешког препорода морала да буде обновљена, национална, чешка црква (Masaryk 1935, 567, 568). *Светску револуцију* завршио је речима: „Исус, не Цезар, понављам – то је смисао наше историје и демократије” (Masaryk 1935, 575). И као председник Чехословачке, Масарик ће охрабривати прелазак чешких католика у новоосновану Чехословачку хуситску цркву, као и успон Цркве Чешке браће (Masaryk 1935, 571–575).

Препород је био основна политичка идеја Јована Цвијића, Јована Скерлића, Стојана Новаковића и осталих српских писаца овога доба. И они су, на сличан начин као Масарик, истицали разлику између родољубља и „шовинизма”. Обнову српске културе нису, међутим, настојали да утемеље у вери, нити у већ постојећој српској националној цркви, него у секуларизацији, на Доситејевом трагу, како би се превазишле поделе између Срба различитих вера, али и различитих југословенских народа (Ковић 2015а, 222–225, 255–259). У поређењу са Масарином, они као да су били доследнији модернисти, спремнији на напуштање „историзма”.

Масарик је, у томе, и по својим годинама, био ближи старијим генерацијама српских интелектуалаца. Српски либерали, Јован Ристић, Владимир Јовановић, Јеврем Грујић и други, позивали су се на националну историју и цркву и

у својим редовима имали су припаднике највише црквене јерархије, какав је био митрополит Михаило. И они су лако прелазили из науке и публицистике у политику и државнички позив (Ković 2015b, 166–174). Српски либерали су, ипак, припадали генерацијама рођеним двадесетих и тридесетих година 19. века. Масарику је по томе био ближи радикал Никола Пашић, код кога се, такође, могло учити везивање српске националне свести за Српску православну цркву (Pašić 1995, 290–291, 300–301, 309–312; Velimirović 1997, 270–271; Šemjakin 2008, 258–267; Puzović 1997, 255–256).

И најмлађи нараштаји српских интелектуалаца, који су у јавни живот ступали после 1908, били су пријемчиви за овако схваћену националну идеју. Масарик је у Лондону сарађивао са оцем Николајем Велимировићем који је, као и Масарик, трагао за хришћанским смислом српске историје, али и Великог рата (Velimirović 2014b; Lubardić 2015, 238–357; Ković 2015g, 402–415; Markovich 2017, 143–190). На Масариково обележавање пет векова од страдања Јана Хуса, Велимировић је, из Њујорка, одговорио текстом *Свети Јован Хус* (Masaryk 1935, 84–86; Velimirović 2014e, 73–78). Он је о Хусу писао и пре и пошто је срео Масарика (Velimirović 2014b, 31–32, 231–233; Markovich 2017, 151, 153). У *Рату и Библији* (1931), најцеловитијем Велимировићевом делу о смислу Великог рата, али и новог светског сукоба, чији је почетак већ тада предвиђао, помиње се, поред осталог, његово пријатељство са Чарлсом Ричардом Крејном (*Charles Richard Crane*), чикашким пословним човеком, оријенталистом, дипломатом и блиским сарадником Масарика (Velimirović 2014v, 181–186). У Лондону је Масарик, како смо видели, био у контакту са Димитријем Митриновићем, који је подстакао неке од важних Велимировићевих идеја.

Од свих српских интелектуалаца које је сретао у Лондону, а српска влада је тамо послала неколико најугледнијих, Масарик у *Светској револуцији* изричито именује само Николаја Велимировића. Ту он, наиме, помиње „писце-професоре Савића и Поповића и оца Велимировића са његовом вештом црквено-политичком пропагандом” (Masaryk 1935, 142). У том сумарном исказу, јасно је само ко је „отац Велимировић”, али не и ко је «Савић» (можда публициста Владан Савић, или Милош

Савчић, члан српске секције за железнице и комуникације на Париској мировној конференцији) нити на кога од два брата, Богдана или Павла Поповића, Масарик овде мисли.

Масариково схватање народног препорода било је, умногоме, у знаку идеје „завета”. Јан Хербен је писао:

„Масарик је преузео завет Фрање Палацког и Карла Хавличека, исто тако као и завет Хусов и Хелчицког, Коменског и Добровског, те га разрадио у ширину и дубину према потребама времена и у духу напретка нашег века” (Herben 1930, 428).

Сам Масарик је своје главно дело, *Светску револуцију*, започео позивом на испуњење „Завета Коменског”, а завршио „Заветом Палацког”. Он је, уствари, наизменично користио два појма: «závět» и «kšaft». Српски преводилац, Јован Кршић, преводио их је као „завет” (Masaryk 1935, 34, 550).

У *Светској револуцији*, Масарик је опширно цитирао Палацког и његово заветно тумачење чешке историје. Он је, наиме, како Масарик наводи, писао да је „својим милим сународницима” оставио „завет” да „ма у каквом се положају нашли, никада не престану бити верни себи, истини и правди” (Masaryk 1935, 550–551). „Кад год смо побеђивали, то се увек дешавало више услед премоћи духа него услед силе физичке”, тврдио је Палацки и наглашавао да војнички успеси Јана Жишке и хусита у рату против римокатолика, предвођених Хабзбурговцима, нису били „неко бесно лудило, лупање и разбијање безумних дивљака (како је, нажалост, већ обичај да се приказује)”, него „светло одушевљење духа за идеју, морална непоквареност и виша просвећеност нашег народа” (Masaryk 1935, 550–551). Сви порази Чеха су, по Палацком, потицали од „недостатка духовне активности, моралне храбрости и одважности”; слом на Белој Гори задесио их је због сопствене „моралне трулежи” и „ослањања на мач и насиље” (Masaryk 1935, 551).

Масарик је, опет, тврдио да је Хусова „борба за виши морал и побожност, запечаћена жртвом живота” (Masaryk 1935, 569). И остале вође чешког протестантизма обавезивали су

Чехе на опредељење за, како Масарик каже, „Царство Божије и његову правду“:

„Хус и Жишка за нас су пример да живот без истине и без убеђења које њиме читавим управља нема вредности; Хелчицки и Братство уче да је рђав живот који је заснован на насиљу државном и црквеном; Коменски нам је показао пут ка јасноћи, свеопштој мудрости и човечности: у духу тих народних учитеља морамо да наставимо и да њихову зубљу предамо будућим поколењима... . . . Однос вере према политици и према практичном животу уопште схватам по оној заповести да најпре тражимо царство божје и његову правду – и све потребно биће нам дато; човек и народ с верским убеђењем, народ са чврстом вољом да оствари своје идеале, увек ће постићи своје. То је моје животно искуство, то је поука коју сам црпео из историје нашег народа и из историје свих народа” (Masaryk 1935, 570).

Осећање огрешења због напуштања завета и последичног пораза, и жеља да се победом у Великом рату изнова заслужи слобода и милост Божија, били су видљиви из Масарикових размишљања, у тренутку уласка у сукоб са Аустро-Угарском и поласка у емиграцију, 1914. године:

„Да ли ћемо поправити Белу Гору, и то потпуно? Да ли ћемо сами у себи победити Аустрију и њезино столетно васпитање? ’Верујем и ја Богу да ће се, пошто прођу вихори гнева, влада Твоја опет у Твоје руке вратити, о народе чешки’ (Masaryk 1935, 59)!”

Масарик је тврдио да су се у Великом рату, баш као у Тридесетогодишњем рату, сукобили „теократски апсолутизам” и „демократски хуманизам”; теократија, схваћена као стопљеност државе и цркве, сударила се са демократијом; апсолутистичка монархија одмеравала је снаге са републиком. Хабзбуршка монархија и Чеси оличавали су ова два сукобљена принципа. Чешка култура требало је да се ослободи од немачких и аустријских утицаја, да се, како је Масарик писао, „одаустријаншти” (Masaryk 1935, 571). То се могло кроз повратак себи и обнову историјске свести Чеха. Требало је, такође, пронаћи ослонац на Антанту и демократски Запад.

Масарик је веровао да је, као у време противреформације, и у Великом рату главни противник Чеха био римокатолички клерикализам. Тврдио је да је клерикализам и 1914. био покретач аустријског империјализма, као и да је „Аустрија проузрочила овај рат у својој противусрпској и противурусској мржњи” (Masaryk 1920, 105). Клерикализам је, дакле, био одговоран за избијање Првог светског рата:

„Клерикализам је вођа аустријскога империјализма, који је наперен против православља у Русији и на Балкану. Читав режим Фрање Јосипа оснивао се политички на том клерикалном империјализму” (Masaryk 1920, 66–67).

Масарик је, наиме, у слому римокатоличке Аустрије, лутеранске Пруске, па и православне Русије у Великом рату видео потврду победе демократије над теократијом (Masaryk 1935, 412–416). „Аристократизам” цркве, настао у њеној служби држави, оспорен је реформацијом, Француском револуцијом и коначно, Светском револуцијом. (Masaryk 1935, 522–527). „То нарочито важи за калвинизам, мање за лутеранство” – писао је Масарик (Masaryk 1935, 526).

У својој изразитој критичности према свим хришћанским црквама, Масарик је, наиме, штедео калвинисте. Присуство „завета” у Масариковој мисли можда би могло да се протумачи утицајем калвинистичке „теологије завета”. Масарик је од 1880. био припадник калвинистичке Јеванђелистичке цркве Хелветске конфесије. И Масарикова жена, Шарлота Гариг, која је на њега имала неспоран утицај, била је хугенотског порекла, иако је припадала унитарцијанцима (Skilling 1992, 63).

Утицај калвинизма на уобличавање нација, које у свом предању имају „завет” и „савез” са Богом, по угледу на Стари Завет јеврејског „изабраног народа” и Нови Завет Цркве, као „новог Израилља”, посебно је истакао један од водећих истраживача нација, национализма и националног идентитета, Ентони Смит. Према пореклу историјских и религијских „светих извора”, на које се нације позивају, он их је поделио на „заветне”, „хијерархијске” и „републиканске” (Smith 2003, 115–123; Smith 2008, 122–130).

Отпор немачким и аустријским утицајима био је можда и најважнија додирна тачка између Масарика и његових српских савременика. Срби нису случајно у Масариковим идејама наглашавали управо тај слој, свесну намеру да се чешка култура и политика „одаустријанизирају” (Marković 1927, 27; Kršić 1935, 16). Одавно је примећено да се у српској историји ништа после 1903. године не може разумети ван контекста политичког сукоба са Хабзбуршком монархијом и свесне намере да се напусте средњоевропски, немачки културни обрасци усвојени још у 18. веку. „Шваба” је на месту судбинског непријатеља почео да смењује „Гурчина” после 1878, аустроугарске окупације Босне, Херцеговине, дела Старе Рашке, за време наставка, у наредним деценијама, продора кроз Стару Србију и покушаја покорвања Србије и Црне Горе. Аустрофилска политика и апсолутистичке амбиције последњих Обреновића само су појачали српски отпор. Он је настао у друштву, при чему је, после покушаја унијаћења у Босни и Херцеговини и смене црквене јерархије у Србији, имао и јасну верску боју. Укоренио се у политичком животу са настанком масовне Народне радикалне странке и претварањем захтева за демократијом и владавином права у кључну паролу не само у супротстављању самовољи Обреновића, него и у пружању отпора конзервативној, клерикалној Аустро-Угарској. Коначно, у српској култури тај отпор је изражаван у смишљеном, програмском напуштању немачких, средњоевропских културних образаца и везивању за западноевропске, француске, британске, швајцарске, америчке узоре. Тај покрет почео је, у кругу око Српског књижевног гласника и пре Мајског преврата, да би се, после смене династија, претворио у званичну, прозападну културну и спољну политику, везану за Антанту. Водећи српски интелектуалци, Јован Цвијић, Јован Скерлић и остали, српском патриотизму давали су изразито демократску боју. Демократија је, баш као и за Масарика, била уверење, али и средство отпора пред Хабзбурговцима и задобијања подршке западних земаља. У културној оријентацији и они су давали предност Западу над Русијом, али код њих, за разлику од Масарика, није било отпора, него изразите наклоности према великој, савезничкој, православној сили. Не само верска и словенска осећања, него и политички реализам, нарочито

после Анексионе кризе, захтевали су од Срба ослонац на Русију (Ковић 2015а, 210–230; Ковић 2003).

Штавише, у историји Срба препознаје се присуство идеје «заветне нације», утемељене у култовима Светог Саве Немањића, Светог кнеза Лазара и Косовске битке, сачуваним унутар националне цркве и епског, усменог предања. Српски национални идентитет, или народносна свест, како се говорило у Масариковом добу, почевши од епохе просветитељства и романтизма, све више се, од заједнице вере и предања, окретао ка секуларно протумаченој заједници језика. Идеја завета наставила је да живи у оквирима епске, јуначке рецензије Вука Караџића, да би у потоњим епохама изнова мењала своје облике. Њена хришћанска суштина била је, међутим, сачувана у делу владике Петра II Петровића Његоша, да би била обновљена, у 20. веку, у делу Николаја Велимировића (Ковић 2017).

Почевши од *Религије Његошеве* (1910), у низу чланака и књига Николаја Велимировића, српски завет ће бити тумачен, пре свега, у духу наслеђа Светог Саве и Светог кнеза Лазара (Velimirović 2014а, 325–481; Velimirović 2014g, 143–174; Velimirović 2014d, 286–318; Velimirović 2014đ, 319–388; Velimirović 2014ž, 423–661). Било би, међутим, занимљиво да се темељније проучи значај сусрета Николаја Велимировића и Томаша Масарика у Лондону, за историју идеје завета у српској и чешкој култури. Занимљиво је да је управо круг око Ситон-Вотсона и Стида организовао прославу Видовдана у савезничким земљама. Поред осталог, у једној од њихових брошура, песник Гилберт Кит Честертон тврдиће да је Косовска идеја најбоље изражавала циљеве Антанте у Великом рату. Историја Срба је, како је писао, потврђивала хришћанско порекло нације, да без смрти нема васкрсења и вечног живота (Chesterton 1917, 32–33).

Кроз дело Јустина Поповића, потоњег Светог Јустина Ћелијског, заветно тумачење српске историје биће пренесено и у данашње време. У делима савремених српских теолога и писаца, заснованим на хришћанском предању, инспирисаним делима Николаја Велимировића и Јустина Поповића, присутно је тумачење Светосавског завета и Косовског завета као

опредељења за Царство Небеско, схваћеног као царство вечних вредности, правде, љубави, доброте, отаџбине. Завет подразумева и спремност да се за те вредности поднесе жртва. Српска историја се, гледано на овај начин, тумачи као повест о очувању и напуштању завета, наслеђеног од оца, слична старозаветној повести о Израилу, али укореењена, пре свега, у Новом Завету (Ković 2020). И у томе се, како се види, може препознати блискост са идејама и традицијом Томаша Гарига Масарика.

РЕФЕРЕНЦЕ

Необјављена архивска грађа

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-47-223, Stojan Novaković - Svetislavu Simiću, Petrograd, 10.5.1901.

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-70, Spisak knjiga jedne privatne biblioteke.

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-39-181, Svetislav Simić - Jovanu Jovanoviću, Sofija 22.3. [bez godine].

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Stokholmu (FPKJS), 382-12-111, *Iskaz Dr Ivana Šajkovića o njegovom nacionalnom radu*, Stockholm, 16.3.1944.

Објављени извори и литература

Agičić, Damir. 2000. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX u XX stoljeće*. Zagreb: Ibis grafika.

Antonić, Slobodan. 2015. „Demokratija.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 27-142. Beograd: CLIO.

Bigović, Radovan. 1998. *Od svečoveka do bogočoveka: Hrišćanska filozofija vladike Nikolaja Velimirovića*. Beograd: Društvo Raška škola.

- Bataković, T. Dušan. 2013. *Les sources françaises de la démocratie serbe (1804-1914)*. Paris: CNRS Éditions.
- Berkopec, Oton. 1938. *T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do konce roku 1937. Knihy a časopisy*. Praha: Slovenský ústav.
- Charle, Christophe. 2001. *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle: Essai d'histoire compare*, 2ième edition. Paris: Seuil.
- Chéradame, André. 1917. *The Pangerman Plot Unmasked: Berlin Formidable Peace-Trap of the "Drawn War."* London: John Murray.
- Chesterton, K. Gilbert. 1917. "The Thing Called a Nation: The Spiritual Issue of the War". In *The Lay of Kossovo: Serbia's Past and Present (1389-1911)*, 32–35. London: The Kossovo Day Committee.
- Collini, Stefan. 2009. *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cvijić, Jovan. 1907. „O nacionalnom radu.” *Srpski književni glasnik* 18–5: 340–362.
- Cvijić, Jovan. 1908. *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- Čapek, Karel. 1938. *Razgovori sa T. G. Masarikom*. Novi Sad: Matica srpska.
- Čubrilović, Vasa. 1991. „Život i rad Jovana Cvijića.” U *Sabrana dela Jovana Cvijića 1*, 15–156. Beograd: SANU, Zavod za udžbenike, Književne novine.
- Ćorović, Vladimir. n. d. „Ljubomir Nedić.” U Lj. Nedić, *Celokupna dela 2*, priredili Vladimir Ćorović i Borivoje Nedić. XI–XXVI. Beograd: Narodna prosveta.
- Dedijer, Vladimir. 2015. *Sarajevo 1914 I–II*, reprint drugog izdanja. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Doubek, Vratislav, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv eds. 2013. *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav.

- Đurić, Đorđe. 2014. *Srpski intelektualac u politici: politička biografija Jovana Žujovića*, drugo izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Ekmečić, Milorad. 1973. *Ratni ciljevi Srbije 1914*. Beograd: Prosveta.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1–2*. Beograd: Prosveta
- Ekmečić, Milorad. 2011. *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u novom veku (1492–1992)*. Beograd: Evro-Giunti.
- Grol, Milan. 1939. *Iz predratne Srbije: Utisci i sećanja o vremenu i ljudima*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Hanak, Harry. 1961. "The New Europe, 1916-1920." *The Slavonic and East European Review* 39–93: 369–399.
- Herben, Jan. 1919. *President of the Czecho-Slovak Republic: Thomas G. Masaryk*. Prague: The Czecho-Slovakian Foreigners' Office.
- Herben, Jan. 1930. „Naš Masarik.” *Srpski književni glasnik*. Nova Serija 29–6, 425–433. Hladký, Ladislav 2013. „T. G. Masarik a jižní Slované: konstanty a proměnné v rámci starého příběhu.” In *T. G. Masaryk a Slované*, ed. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 237–252. Praha: Historický ústav.
- Hladký, Ladislav. 2015a. „T. G. Masaryk a jižní Slované”. U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 5–42. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Hladký, Ladislav. 2015b. “Tomáš Garigue Masaryk and the South Slavs during the First World War, with Special Emphasis on the Relationship between Masaryk and the Serbs.” U *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, ur. D. R. Živojinović, 337–348. Beograd: SANU.
- Hladký, Ladislav, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, ed. 2015. *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.

- Hulicka, Karel. 1957. "The Communist Anti-Masaryk Propaganda in Czechoslovakia." *The American Slavic and East European Review* 16 (2): 160–174.
- Ilić, Aleksandar. 2014. „Marginalije o T. G. Masariku i njegovoj kritici boljševizma.” U *T. G. Masarik, O boljševizmu (1920–1921): Zabranjeni Masarik*, 120–194. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ilić, M. Petar. 1909. Petar M. Ilić – Tomaš G. Masarik, Beograd 1.5.1909, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 146–147. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Jevtić, Borivoje. 2014. „Sarajevski atentat: Sećanja i utisci.” U *Gavrilo Princip: Dokumenti i sećanja*, ur. M. Ković, 43–101. Novi Sad: Prometej; Beograd: RTS.
- Jovanović, M. Jovan. 1913. „André Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples balkaniques, Paris 1913.” potpisano sa In., *Srpski književni glasnik* 31–1: 79–80.
- Jovanović, Slobodan. 1931. *Vlada Aleksandra Obrenovića knj. 2 (1897–1903)*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Jovanović, Slobodan. 1991a. „O Škerlićevoj političkoj ideologiji.” U *Iz istorije i književnosti I*, Sabrana dela Slobodana Jovanovića 11, str. 705–707. Beograd: BIGZ; Jugoslavijapublik, SKZ.
- Jovanović, Slobodan. 1991b. „Milovan Milovanović.” U *Iz istorije i književnosti knj. I*, Sabrana dela Slobodana Jovanovića knj. 11, str. 211–265. Beograd: BIGZ, Jugoslavijapublik, SKZ.
- Kovaček, Božidar. 2000. „Masarik i Matica srpska.” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61–62: 103–108.
- Ković, Miloš. 2001. „Istočno pitanje kao kulturni problem: Svetislav Simić i 'Srpski književni glasnik' 1901–1911.” U *Evropa i Istočno pitanje 1878–1923. Političke i civilizacijske promene*, urednik Slavenko Terzić, 595–628. Beograd: Istorijski institut.

- Ković, Miloš. 2003. „Politička uloga ‘Srpskog književnog glasnika’ 1901–1914.” U *Sto godina „Srpskog književnog glasnika”*. *Aksiološki aspekt tradicije u srpskoj književnoj periodici*, priredili Staniša Tutnjević i Marko Nedić, 363–378. Beograd i Novi Sad: Matica srpska i Institut za proučavanje književnosti i umetnosti.
- Ković, Miloš. 2012. „Zajedničko nasleđe: Ideje prosvćenosti u «Srpskom književnom glasniku (1901–1914).” U *Tradicija prosvćenosti/prosvećivanja u srpskoj periodici*, ur. Tatjana Jovičević, 179–196. Beograd: Institut za proučavanje književnosti i umetnosti Beograd.
- Ković, Miloš. 2015a. „Nacionalizam.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 202–269. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015b. „Liberalizam.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 153–201. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015v. „Jovan Skerlić.” U *Srbi 1903–1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 536–587. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015g. „Britansko javno mnjenje o Nikolaju Velimiroviću (1915-1919).” U *Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*, uredio Vladislav Puzović, 402–415. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Ković, Miloš. 2017. „Kosovski zavet i nacionalni identitet Srba.” U *Umetničko nasleđe srpskog naroda na Kosovu i Metohiji: Istorija, identitet, ugroženost, zaštita*, uredili Dragan Vojvodić i Mihailo Marković, 113–141. Beograd: SANU.
- Ković, Miloš. 2018. „Stojan Novaković i jugoslovenska ideja.” U *Stojan Novaković: Povodom sto sedamdeset pet godina od rođenja*, ur. Mihailo Vojvodić i Aleksandar Kostić, 347–356. Beograd: SANU.
- Ković, Miloš. 2020a. “Tomaš Garig Masarik i stvaranje Jugoslavije”. U *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, Beograd: SANU (u štampi).

- Ković, Miloš. 2020b. "Obnova Predanja: Istorija srpskog naroda u delima mitropolita Amfilohija i vladike Atanasija". U *Vera i misao u vrtlogu vremena: Svečanik povodom osamdesetog rođendana mitropolita Amfilohija i episkopa Atanasija Jevtića*, priredili Rade Kisić, Mikonja Knežević, Andrej Jeftić. Podgorica, Trebinje, Foča: Matica Srpska – Društvo članova u Crnoj Gori, Eparhija zahumsko-hercegovačka, Mitropolija crnogorsko-primorska (u štampi).
- Kolaković, Aleksandra. 2016. *U službi otadžbine: saradnja francuskih i srpskih intelektualaca 1894–1914*. Beograd: Institut za političke studije.
- Krestić, Vasilije. 1988. *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Beograd: Nova knjiga.
- Krestić, Vasilije. 1991. *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848–1914*, Beograd: Politika.
- Krestić, Vasilije. 2000. „Tomaš Garig Masarik i Srbi.” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61–62: 85–92.
- Krestić, Vasilije. 2015. *Genocidom do Velike Hrvatske*, četvrto izdanje. Beograd: Catena mundi.
- Kršić, Jovan. 1935. „Masarik Oslobođilac.” U Tomaš G. Masaryk, *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914–1918*, 5–19. Beograd: Kosmos.
- Lubardić, Bogdan. 2015. „Nikolaj Velimirović.” U *Srbi 1903–1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 328–357. Beograd: CLIO.
- Marković, Božidar. 1927. „Masarik i Jugosloveni (S političkog gledišta).” U *T. G. Masarik. Zbornik*, red dr. Dragutin Prohaska, 23–50. Beograd: S. B. Cvijanović; Praha: Akciová společnost „Orbis”.
- Masarik, G. Tomaš. 1893. *Govor u austrijskim delegacijama 6. (18) i 7. (19) oktobra 1892. profesora T. G. Masarika. Vjeran prevod iz zvaničnog stenografskog protokola*. Zagreb: Srpska štamparija u Zagrebu.
- Masarik, G. Tomaš. 1902a. *Jednoženstvo i mnogoženstvo*. Sremski Karlovc: Srpska manastirska štamparija.

- Masarik, G. Tomaš. 1902b. *O zadacima đaka*. Beograd: Štamparija Mate Jovanovića.
- Masarik, G. Tomaš. 1909. „Etika i alkoholizam.” *Srpski književni glasnik*, 23–2: 122–138.
- Masarik, G. Tomaš. 2014. *O boljševizmu (1920–1921): Zabranjeni Masarik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Masarik, G. Tomaš. 2016. *Nova Evropa: Slovensko stanovište: Zabranjeni Masarik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mackinder, J. Halford. 1996. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, reprinted 1942 edition. Washington DC: National Defense University Press.
- Markovich, G. Slobodan. 2017. “Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War.” *Balkanica* 48: 143–190.
- Masaryk, G. Th. 1909. *Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina*. Wien: Verlagsbuchhandlung Carl Konegen.
- Masaryk, G. Tomáš. n. d. “The Problem of Small Nations in the European Crisis.” In T. G. Masaryk and J. F. Smetanka, *The Voice of an Oppressed People*, 5–23. Chicago: Bohemian National Alliance.
- Masaryk, G. Tomáš. 1923. *Rusija i Evropa: Studije o duhovnim strujanjima u Rusiji. Svvezak I, Sociologijske skice za rusku filozofiju povijesti i vjere*. Izabrana djela T. G. Masaryka 2. Zagreb: Jugoslovensko novinsko D. D.
- Masaryk, G. Tomáš. 1935. *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914–1918*, Beograd: Kosmos.
- Masaryk, G. Tomaš. 1920. *Nova Evropa*. Masarykova djela 1, uredio dr. Dragutin Prohaska. Zagreb i Prag: Jugoslovenska narodna obnova i Narodna politika.
- May, J. Arthur. 1961. “R. W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment”. *American Slavic and East European Review* 20–1: 40–54.

- Milovanović Đ. Milovan. 1894. “Naša spoljšnja politika”. Delo 4: 238–257.
- Milosavljević, Boris. 2017. Slobodan Jovanović: *Teorija*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Mitrinović, Dimitrije. 1915. Dimitrije Mitrinović – Tomaš G. Masarik, London 3.11.1915, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 240. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1925. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 31.3.1925, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 351–352. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1927. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 5.3.1927, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 371–372. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1931. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 7.3.1931, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 420–421. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Novak, Viktor. 1930. «Masarik i Jugosloveni». *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 448–455.
- Ory, Pascal et Sirinelli, Jean-François. 2004. Les intellectuels en France: *De l'affaire Dreyfus à nos jours*, 4ième edition. Paris: Perrin.
- Pavković, Aleksandar. 1996. *Politička teorija Slobodana Jovanovića: Jedan nesentimentalan pristup politici*. Beograd: Institut za političke studije.

- Pavlović, B. Mihailo. 1994. *Od Esklavonije ka Jugoslaviji, Kritički pregled važnijih francuskih tekstova o jugoslovenskim krajevima i narodima do 1914, s posebnim osvrtom na književnost*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pašić, Nikola. 1995. „Sloga Srbo-Hrvata.” U: Nikola P. Pašić, *Pisma, članci i govori (1872–1891)*, prir. Latinka Perović i Andrej Šemjakin, str. 285–318. Beograd: Službeni list SRJ.
- Petronijević, Branislav. 1902. Branislav Petronijević – Tomaš G. Masarik, Beograd 15.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 125. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Pelikan, Jaroslav. 1991. *Jesus, not Caesar: The Religious World View of Thomas Garrigue Masaryk and the Spiritual Foundations of Czech and Slovak Culture*. Salt Lake City: Westminster College.
- Péter, László. 2004. “R. W. Seton-Watson’s Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power”, *The Slavonic and East European Review* 82–3: 655–679.
- Politeo, Dr Ivo. 1939. „Masarik i Hrvati.” *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 443–447.
- Popović, Bogdan. 1918. Bogdan Popović – Tomaš G. Masarik, London 3.12.1918, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 268. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Popović, Pavle. 1915. Pavle Popović – Tomaš G. Masarik, London 18.11.1915, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 240–241. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Prodanović, Jaša. 1902. „O zadacima đaka. Od prof. T. G. Masarika. Preveo Dr Ivan Šajković”. *Srpski književni glasnik* 7–2: 233–235.

- Puzović, Predrag. 1997. „Nikola Pašić i Mitropolit Mihailo (1883–1898).” U *Nikola Pašić: Život i delo*, redaktor Vasilije Krestić, 245–259. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prohaska, Dragutin. 1927. „Srpsko-hrvatska bibliografija o Masaryku.” U *T. G. Masarik. Zbornik*, red dr. Dragutin Prohaska, 272–274. Beograd: S. B. Cvijanović; Praha: Akciová společnost „Orbis”.
- Ringer, K. Fritz. 1990. *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890–1933*, 2nd edition. Hanover and London: Wesleyan University Press.
- Radić, Stjepan. 1901a. „André Chéradame, L’Europe et la question d’Autriche au seuil du XXe siècle, Paris 1901.” *Srpski književni glasnik*, 1901, 2–4, 3, 4: 154–158, 233–236, 300–310.
- Radić, Stjepan. 1901b. Stjepan Radić – Tomaš G. Masarik, Zemun 27.4.1901, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 121. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Radojević, Mira. 2006. „Srpsko češka saradnja u Prvom svetskom ratu.” *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* 6: 281–298.
- Radojević, Mira. 2007. *Naučnik i politika: Politička biografija Božidara V. Markovića (1874–1946)*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Radojević, Mira. 2014. *Milan Grol*. Beograd: Filip Višnjić.
- Simić, Svetislav 1901. „Jedno bugarsko mišljenje o Mačedonskom pitanju.” *Srpski književni glasnik* 1–3 1–4: 206–215, 274–287.
- Simić, Svetislav. 1903. *Mačedonsko pitanje*, nepotpisano, *Srpski književni glasnik* 8–5: 396–397.
- Seton-Watson, W. Robert. 1915a. *What is at stake in the War*. Oxford: Oxford University Press.

- Seton-Watson, W. Robert. 1915b. "The Issues of the War." *In The War and Democracy*, 237–298. London: Macmillan and Co.
- Seton-Watson, W. Robert. 1919. "Our Peace Terms (October 1918)." in: *Europe in the Melting-Pot*, London: Macmillan and Co.
- Seton-Watson, W. Robert. 1925. "President Masaryk in Exile." *The Slavonic Review* 3–9: 609–621.
- Skerlić, Jovan. 1913. „Novi omladinski listovi i naš novi naraštaj.” *Srpski književni glasnik* 30–3: 212–224.
- Sirinelli, Jean-François. 1996. "Les intellectuels." *Pour une histoire politique*, ed. R. Rémond, 2ième edition, 199–231. Paris: Seuil.
- Skerlić, Jovan. 1967. *Istorija nove srpske književnosti*, prvo izdanje 1914, Sabrana dela Jovana Skerlića 13. Beograd: Prosveta.
- Skilling, H. Gordon. 1992. "Masaryk: Religious Heretic." In *The Czech and Slovak Experience*, edited by J. Morison, 62–88. London: Palgrave Macmillan.
- Slijepčević, Pero. 1930. „G. Masarik i predratna omladina.” *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 466–469.
- Smith, D. Anthony. 2003. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, D. Anthony. 2008. *The Cultural Foundations of Nationalism: Hierarchy, Covenant and Republic*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stanković, Đ. Đorđe. 1985. *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje 1–2*. Beograd: BIGZ.
- Stepić, Milomir. 2016. *Geopolitika: Ideje, teorije, koncepcije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Steed, Wickham Henry. 1916. *A Programme for Peace*. London: Bohemian National Alliance.
- Steed, Wickham Henry. 1925. *Through Thirty Years 1892–1922: A Personal Narrative II*. London and New York: William Heinemann Ltd.

- Steed, Wickham Henry. 1952. "Tributes to R. W. Seton-Watson: A Symposium." *The Slavonic and East European Review* 30–75: 331–336.
- Stuart Hughes, Henry. 1962. *Contemporary Europe: A History*, third printing. Englewood Cliffs, N.J: Pentice-Hall, Inc.
- Stuart Hughes, Henry. 1977. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought 1890–1930*, revised edition. New York: Vintage Books.
- Šajković, Ivan. 1901. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 23.12.1901, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 122–123. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šajković, Ivan. 1902a. (I.Š.) „Naše Doba.” *Srpski književni glasnik*, 5–4: 317–318.
- Šajković, Ivan. 1902b. (Anonim) „Česká otázka.” *Srpski književni glasnik*: 5–5, 391.
- Šajković, Ivan. 1902v. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 8.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 123. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šajković, Ivan. 1902g. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 15.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 124. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šemjakin, L. Andrej. 2008. *Ideologija Nikole Pašića: Formiranje i evolucija (1868–1891)*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šimunović Bešlin, Biljana. 2013. "The Death of T. G. Masaryk in Serbian Press." U *T. G. Masaryk a Slované*, ed. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 313–323. Praha: Historický ústav.
- Štepanek, Vaclav. 2004. „Srbi u slovenskoj politici Tomaša Gariga Masarika.” *Svezke* 16: 206–218.

- Štěpánek, Vaclav. 2013. „Tomáš G. Masaryk a Srbové z království před první světovou válkou.” U *T. G. Masaryk a Slované*, eds. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 297–311. Praha: Historický ústav.
- Štjepanek, Vaclav. 2005. „Srpske veze Tomaša Gariga Masarika.” *Slavistika* 9: 285–295.
- Štjepanek, Vaclav. 2015. „Neuspeli pokušaji poboljšanja odnosa između Srbije i Austrougarske pre Prvog svetskog rata u ogledalu češke arhivske građe.” U *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, ur. D. R. Živojinović, 237–254. Beograd: SANU.
- Taylor, J. P. Allen. 1979. “Thomas Garrigue Masaryk.” In: *Europe: Grandeur and Decline*, 6th edition. London: Penguin Books 179–182.
- Trgovčević, Ljubinka. 1986. *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920*. Beograd: Narodna knjiga, Srpska književna zadruga.
- Vasović, Milorad. 1994. *Jovan Cvijić: naučnik, javni radnik, državnik*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i Matica srpska.
- Velimirović, Nikolaj. 1997. „Pašićeva pobožnost i crkvenost.” U *Izabrana dela vladike Nikolaja 12*, 270–271. Valjevo i Beograd: Glas crkve i BIGZ.
- Velimirović, Nikolaj. 2014a. „Religija Njegoševa.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 2*, 325–481. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014b. *Rad na oslobođenju Otadžbine. Episkop Nikolaj, Sabrana dela 3*. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014v. „Rat i Biblija.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 5*, 143–174. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014g. „Carev Zavet.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 5*, 177–251. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014d. „O Svetom Savi.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 9*, 286–318. Šabac: Glas Crkve.

- Velimirović, Nikolaj. 2014đ. „Kosovo i Vidovdan.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 9*, 319–388. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014e. „Sveti Jovan Hus.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 10*, 73–78. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014ž. “The Life of St. Sava.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 12*, 423–661. Šabac: Glas Crkve.
- Veseli, dr Fran. 1930. „U borbi za istinu.” *Srpski književni glasnik Nova Serija* 29–6: 433–435.
- Vojvodić, Mihailo. 2003. *Stojan Novaković i Vladimir Karić*. Beograd: CLIO i Arhiv Srbije.
- Vojvodić, Mihailo. 2012. *Stojan Novaković u službi državnih i nacionalnih interesa*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vojvodić, Mihailo. 2015. *Samo svojim putem: Stojan Novaković u skupštinskom i javnom životu Srbije 1905–1915*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vučić, Tanasije. 1928. Tanasije Vučić – Tomaš G. Masarik, Ljubljana, 7.3.1928, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 379. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Vučić, Mirko. 1937. Mirko Vučić – Tomaš G. Masarik, Šavnik, 12.6.1937, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 508. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Živojinović, R. Dragoljub. 2008. „Tomaš G. Masarik u borbi za nezavisnost Čeha i Slovaka 1914–1918. godine.” *Istorijski časopis* 57: 427–444.

Miloš Ković*

*Department of History, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade*

MASARYK AND THE SERBS: POLITICAL IDEAS

Resume

Political ideas of Tomáš Garrigue Masaryk and of the leading contemporary Serbian intellectuals and statesman, such are Jovan Cvijić, Jovan Skerlić, Stojan Novaković, Milovan Milovanović and others, were very close and similar at some specific points. Of course, there were important ideological differences, and they can be easily found even inside this heterogeneous group of Serbian intellectuals, but they all still shared some common, core beliefs.

In this article those Czech-Serbian ideological links were scrutinized, through putting them into the wider, European context. It is argued that these similarities did not come from the mutual influences, at least until the close collaboration of Masaryk and the Serbs in the First World War. They were rather the results of the common, European phenomena, processes and developments.

The important similarity can be recognized in the common “realism”, understood as urge to know and understand present day “reality”, before leaning on past and history. For Tomáš Masaryk, Jovan Cvijić, Jovan Skerlić, Milovan Milovanović, Nikola Pašić and other Serbian intellectuals and statesman, democracy was not only question of political beliefs, but powerful tool of defence against Austro-Hungarian imperialism, conservatism and catholic proselitism. Democracy was to become the main ingredient of the renewed Czech and Serbian national identities. In their written works the nation was understood and explained as dynamic phenomenon, prone to changes by the will of man and work of institutions. Looking for the pragmatic solutions, Masaryk and these Serbian intellectuals were ready to neglect their nationalism for the sake of “realism”, geopolitics and strategy. These interpretations of the important concepts such are nation, democracy, “realism”, strategy, conformed at the same time to the interests of their British

* E-mail address: mkovic@f.bg.ac.rs.

and French allies, lead them to the creation of Czechoslovakia and Yugoslavia.

Masaryk's understanding of Czech nation as phenomenon closely connected to church and religion was very different from the secular interpretation of Serbian nation by his Serbian contemporaries, which was bound to connect populations of the Balkans who belonged to the different faiths, but who shared the same language and basic interests. Such Masaryk's views were, however, close to the ideas of Nikolaj Velimirović, who collaborated with Masaryk in London during the First World War. Masaryk's understanding of nation as the community of "covenant" was similar and comparable to Velimirović's and later Serbian interpretations.

Keywords: Tomas Masaryk, Serbia, Jovan Cvijić, Nikolaj Velimirović, Czechoslovakia, Yugoslavia, democracy, nation, geopolitics, covenant

* Овај рад је примљен 1. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Александра Колаковић**

Институт за политичке студије, Београд

СОЛУНСКИ ФРОНТ И СРБИ: ИЗМЕЂУ ЗАБОРАВА И МЕСТА НАЦИОНАЛНОГ СЕЋАЊА**

Сажетак

Снажне менталне представе које су догађаји Великог рата (1914–1918) оставили на свест савременика трајно су уткане у темеље националног идентитета. Поред слома Србије 1915. године и повлачења преко Албаније до Крфа, пробој Солунског фронта и ослобађање имају посебно место у историји Срба. Ипак, процес преношења сећања и утисака о догађајима са Солунског фронта, током година и нових изазова, ратова, друштвено-политичких, економских културних трансформација било је изложено и периодима заборављања и/или смештања у други план и у оквиру хибридних идентитета (југословенство). Рад има циљ да кроз анализу наратива и културних политика истражи (дис)континуитет колективног сећања Срба на догађаје Великог рата. У време обележавања 100. годишњице од најславнијег и најтрагичнијег периода у српској историји, пажња је посвећена месту Солунског фронта и ослобођења Србије у националном сећању Срба у историјском и актуелном контексту. Циљ је да се осветли у каквом је облику сећање преношено у протеклих сто година и ко су били преносиоци. Такође, посебан циљ јесте анализа начина на који су различити системи и државна уређења у

* Имејл-адреса: aleksandra.kolakovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

којима је живео српски народ утицали на формирање сећања, као и на разлику у неговању сећања у матици и дијаспори. Анализа наратива и културних политика указује на континуитет дисконтинуитета колективног сећања Срба на догађаје Великог рата, а посебно догађаја повезаних са Солунским фронтом. На неговање културе сећања утицале су културне политике у време југословенства, које су имале за примарни циљ стварање југословенског идентитета. Посебно су након Другог светског рата *места сећања* (*lieux de memoire*), како их је у оном смислу дефинисао Пјер Нора, одлазила у заборав или су повезивана у заједничке оквире сећања на два светска рата. Срби изван матице (дијаспора), у настојањима да очувају идентитет посебно су неговали сећање на Солунски фронт, као и остале догађаје Великог рата. Обележавање стогодишњице Великог рата постала је прилика и да Солунски фронт оживи у националном сећању Срба. Стога, рад настоји да пружи и препоруке за креирање културних политика, односно, политика сећања у Србији.

Кључне речи: Велики рат (1914–1918), Солунски фронт, Србија, Срби, идентитет, култура сећања, културна политика

УВОД

Избијање рата 1914. године, повлачење српске војске преко Албаније 1915. године, боравак на Крфу и Солунски фронт у свести данашњих генерација Срба најчешће се доводе у везу са снажним емотивним представама у колективном памћењу. Већ у току Великог рата, новине су објављивале погледе појединаца на рат чији су били учесници и сведоци. Неки од поменутих текстова објављивани су и на француском језику у Паризу где је било седиште српске академско-пропагандне акције. Тамо је публикован и часопис *La Patrie Serbe* од 1916. до 1918. године (*La Patrie Serbe* 1917, 1918). Писало се о српским победама и страдањима, формирању Солунског фронта, о уједињењу Јужних Словена и Французима који су помагали Србе. Култ сећања на Солунски фронт несвесно се градио упоредо са догађајима на фронту и трајно мештао у

оквире националног идентитета. Ипак, поставља се питање, ако имамо у виду различите утицаје који конструишу колективно сећање (Asman 2011, 21), како се и у којој мери мењало место Солунског фронта у националном сећању Срба у смислу како је национална места сећања дефинисао (Nora 1996)? Такође, веома је важно идентификовати актере који су, поред државе, политичких партија, политичара и прокламованих културних политика, утицали на обликовање културе сећања. Историчари и њихове публикације обликују начине на које је Велики рат упамћен у Србији, једним делом, али су у ери масовних комуникација и нових технологија радио, телевизија, а данас интернет, друштвене мреже, електронски медији и филмови бржи преносиоци информација о прошлости, која формира идентитет.

У предвечерје обележавања 100. годишњице Великог рата у Србији је спроведено истраживање које је показало да 56% испитаника није знало тачну годину почетка рата (Kolaković i Trailović 2016, 265). Незнање и заборав су карактеристике са којима је српско друштво ступило у обележавање стогодишњице. Ипак, криза културе сећања присутна је у српском друштву дужи низ година. На њу је указивао већи број интелектуалаца. Андреј Митровић је истицао „недовољно висок просек историјске свести” у српском друштву, што су неки савремени аутори, као на пример Бојан Јовановић, допунили тумачењима да је у српском друштву уместо културе памћења владала „природа заборав” (Mitrović 2008, 56–57; Jovanović 2014, 87). Такође, постоје квантитативне и квалитативне анализе утицаја медијских текстова у Србији на обликовање културе сећања и формирања идентитета, које показују недостатак односа према прошлости (Ђukić 2017, 212–224). Стога је веома битно истраживање континуитета, односно дисконтинуитета колективног сећања Срба на догађаје Великог рата и посебно места националног сећања на догађаје Солунског фронта у српском друштву током протеклих сто година.

О ВЕЛИКИМ ДАНИМА РАТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

Престанак рата, слобода и жеља да се нова држава организује потискивали су сећања на најтеже дане у српској историји. Тада је настала и потреба учесника догађаја да се сећања забележе. Успомене на Солунски фронт већ тада су дефинисане као сећања на дане „нашег народног искушења и тешке депресије” (Marković 1920, 3). Србија је у рату изгубила око четвртине становништва (1.247.435 становника). Сваки становник је доживео лични губитак, а они који су у пробали Солунски фронт и у незадрживом јуришу донели ослобођење стекли су ореол хероја. Сведоци историјских догађаја, међу којима је био и пуковник П. Ј. Марковић, чије ћемо делове успомена користити у овом раду, писали су с циљем да оно што су доживели остане трајно у националном сећању. Потреба да оно што се догодило остане и записано, а не само да се усменим путем пренесе на наредне генерације, трајно је одредило процес чувања слике прошлости, односно, културе сећања. Било је битно описати војне операције и њихов ток, као и живот војника на ратишту у свим нијансама емоција које су биле присутне. Размена личних доживљаја са читаоцем омогућила је да се створи слика српског војника, његовог морала, свакодневног живота, као и слика непријатеља.

Исписане на Солунском фронту, када је српског ратника „који се налазио на прагу отаџбине” требало подржати и „улити му нове наде”, две године касније Марковићево дело настоји да: „велике дане отргне од заборава” и „подучи млађи нараштај” (Marković 1920, 3). Важно је истаћи да смо поменуто сећање пуковника српске војске одабрали јер је једно од првих које не доноси само опис ратних операција већ пружа увид у емоције војника на фронту и тиме омогућава настанак снажних и дуготрајних менталних представа. Марковић пише о „кризи духова”, а при опису „релативног затишја” 1917. године тема је рововски рат. Сликвито дочарава живот на линији фронта: „Обе зараћене стране тукле су се из хиљаде ратних оруђа и машина, и главни им је био циљ: одржавање свога фронта, и исправка истога на местима која нису била подесна за борбу. Ово релативно затишје имало је своји штетних последица на

дух и морал трупа. Душа је почела да болује. Више него икад Он [српски војник, примедба А.К.] је мислио на своје огњиште, на своје њиве и лугове”.

Поред описа осећања српског војника у рату, сећање упоредо кроз описе гради и „слику другог” – представу непријатеља. Марковић пише како је непријатељ развио: „пропаганду свим средствима. Дејствовао је на душу и осећаје. Бацао је слике војничких породица, вереница, снаша, које је он силом натеривао да се сликају. Из тих разлога, морале су се предузети мере да се душа војника лечи, да се одстрани од мисли за кућу и отаџбину. Подигнута су позоришта код трупа: један мали биоскоп, ишао је по дивизијама. Трупама се све и у најбољем квалитету довлачило. Давана су повремена одсуства за одмор у реконвалесцентном одељењу у Водени, далеко од фронта и рике топова. Ипак крај свега тог 1917. представља кризу духова на Македонском фронту, који су сви осећали који су били у рововима изложени стално непријатељским зрнима” (Marković 1920, 117). При опису промене на Солунском фронту 1918. године Марковић пише: „Сви они са македонског фронта јули и август 1918. неће заборавити. - Ми Срби нарочито. Срце нам је било препуно радости, гледајући како се гигантска спрема за престојећу офанзиву изводи од Дојрана до Валоне. Грозничаво се ради и на фронту и у позадини, све до Солуна [...] У солунском пристаништу мрки, сури и камуфлирани савезнички бродови, све нови и нови стално се искрцавају. Трупе, магазе, топови и остали ратни материјал. На битолској и ђевђелијској прузи преоптерећени возови муницијом [...] Свак предосећа неки велики догађај. Код војника морал изврстан. Одморни и орни за бој. Досадило им две године седења у рововима. Напред у отаџбину! Дошао је жељени час” (Marković 1920, 95–96). На основу наведених извода може се закључити да су оваква дела кроз приказе патњи, страдања и одушевљења слободом „преносила дух Великог рата” у средиште српског националног идентитета.

Неговање културе сећања на Солунски фронт, међутим, у новој држави – Краљевини СХС (Југославији) био је комплексан задатак, како због мултинационалног карактера државе, такође и због чињенице да уз сећање које прокламује држава, постоји колективно (јавно) сећање и лично (приватно,

индивидуално) сећање. Ако посматрамо улогу државе у подржавању писаних сведочанстава у изградњи културе сећања на догађаје Солунског фронта, значајан број дела публиковала је Штампарска радионица министарства Војног и Морнарице. Ипак, било је и доста оних који су јавности пружили на увид своја лична сећања кроз дневну или периодичну штампу – на пример часописе: *Ратни инвалид* (1919–1941), *Војни весник* (1920–1940), *Ратнички гласник* (1922–1941), *Народна одбрана* (1926–1941), *Добровољачки гласник* (1928–1941) и *Албанска споменица* (1938–1941) (Stojić 2018, 347–372). Сећања су обухватала препричавање ратних операција, догађаја у рововима и на ратишту, у штабу или за време и након битке. Она су омогућила стварање представа о жртви, хероју, страдању, јунаштву, мудрости појединаца, војсковођа, владара и народа. Сећања пуковника српске војске, као што сведоче напред наведени изводи, одступају од овог обрасца не доносе опис ратних операција већ кроз емоције војника на фронту, омогућавају уживљавање, а тиме је и њихов утицај на стварање представа о Солунском фронту код читаоца дубљи, снажнији и дуготрајнији.

Сећање на ратно савезништво коришћено је и у дневно политичке сврхе и решавање проблема у мултинационалној држави. Одмах по оснивању нове државе започело је и такмичење у ратним заслугама, помињање учешћа у рату и погибија чланова породице, као и оптужбе за неодговарајуће понашање током рата (Šarenac 2014, 237–239). Аргументи да је некоме погинуо син у рату, да јесте или није учествовао у борбама коришћени су у политичкој арени, као и у свакодневном животу. На пример, приликом публиковања дела успомена генерала де Мондезира 1936. године преводилац и приређивач је истакао да дело има за циљ да „послужи за пример будућим југословенским нараштајима да процене колико жртава принесе Српски народ на олтар народног ослобођења и уједињења и колико његов удео беше у изградњи наше велике и снажне југословенске државе” (De Mondezir 1936, V). Какав је однос нове државе био према онима који су ратовали, говори и однос према јунацима батака Великог рата, а посебно са Солунског фронта. Спомен обележја (споменици и спомен плоче) страдалима подизана су најчешће

у централним деловима насеља као самостални објекти са или без списка имена погинулих. На споменицима су доминирале фигуре војника на постаменту или групе војника у покрету, а спомен плоче су најчешће биле на месним црквама. Влада Краљевине Југославије је прописала обавезу концентрације посмртних остатака својих војника у посебне костурнице (на Церу, Мачковом камену, Гучеву, Кајмакчалану, Виду, Прилепу, Скопљу, Солуну – Зејтинлик, Бизерти – Тунис, Јиндриховицама – Чехословачка итд.) (Манојловић Pintar 2014; Лајбеншпергер и Мамула 2014, 207–221). Ипак, овај законски оквир није спроведен јер су недостајале и финансије. Новац за подизање костурница и споменика прикупљен је добровољним прилозима, иницираним од појединаца или група, некада и од државе, мада су влада и двор, такође, давали одређена средства. Подизање меморијала и споменика наилазило је на препреке, које нису биле увек материјалне природе. Преживели, иако одликовани, као што сведочи пример Милунке Савић или војводе Степе Степановића (Skoko и Орачић 1986; Пешић, Golubović и Pavlović 2015), животни пут пролазили су и завршавали у тешким материјалним условима заборављени и сами.

Сећање на Солунски фронт улазило је у кризе или је (зло) употребљавано, дакле, већ непосредно након рата и у периоду када су сведоци догађаја били још живи. Ипак, посебно су обележавани 15. септембар – дан пробоја Солунског фронта, као и 11. новембар, који је постао дан Београдске општине. Нит преношења сећања на Солунски фронт са учесника догађаја на потомке није се прекидала. Постала је трајан део личног и националног идентитета. Удружења резервних официра и ратника су својим активностима значајно доприносила да се сећање сачува. Уочава се и њихова шира идеја да се „идеални модел” народних особина (за које се веровало да су биле пресудне за српске победе) не препусти заборава (Šarenc 2014, 173). Такође, наслеђе ратовања од 1914. до 1918. године било је важно и у билатералним и мултилатералним односима у међуратном периоду. У овом контексту, посебно место Велики рат и Солунски фронт имају у француско-српским (југословенским) односима – идеји „братства по оружју” и „вечитог пријатељства” (Kolaković 2018a, 83–106). О овоме сведочи и говор грофа де Дампјера, некадашњег ратника и

француског посланика у Београду 1935. године који каже: „Пријатељство између Југославије и Француске за нас је као једна верска догма! [...] ако још једном будемо приморани да мач истргнемо ми ћемо га истргнути за онај исти идеал за који су пали славни ратници” (Šarenc 2014, 175).

О СОЛУНСКОМ ФРОНТУ У МАТИЦИ И ДИЈАСПОРИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сећање на Солунски фронт у српском друштву преношено је и након 1945, али је нова комунистичка власт у први план ставила догађаје Другог светског рата, братство-јединство и новог југословенског грађанина. Напуштен је највећи део церемонија посвећених догађајима 1914–1918, поједине теме нису научно проучаване, а годишњице партизанског покрета су стављане у први план. Заборављању Великог рата, а тиме и Солунског фронта, допринео је смањен број преживелих бивших војника и официра, као и уништавање и уклањање споменика српским династијама и ратницима (на пр. уклањање споменика војводи Степи Степановићу из центра Чачка) (Šarenc 2014, 242). Ипак, годишњице су биле прилика да култура сећања на српске борце са Солунског фронта повремено оживи. Сећање на Први светски рат у другој половини 20. века утапано је у сећање на погинуле у оба светска рата и идеолошки обликовало према матрици социјалистичке Југославије.

Сећања су ипак преношена чему је помагала писана реч – књижевност и уметност. Оживљавање сећања на Велики рат међу Србима започело је, као и у већини некадашњих земаља учесница, у време пола века од догађаја. Крф и Зејтинлик су била посебно значајна места сећања у СФРЈ. Поводом обележавања 50-годишњице пробоја Солунског фронта државна делегација СФРЈ коју су предводили Велибор Љујић, потпредседник Извршног већа Србије и Милутин Богосављевић, члан управе Удружења носилаца Албанске споменице (Damjanović 1971, 119). Публикована су дела као што је *Голгота и васкрс Србије* (1971) у којима су сакупљене слике ратних епизода. На основу записаних сећања, на пример: *Солунци говоре* (Ђурић 1978), настала је и позоришна представа извођена у Народном позоришту. Тема Великог рата и Солунског фронта

у комуникативном памћењу преносила се и у сферу уметности. Продрла је и на филм, као што је пример култног остварења *Марш на Дрину* редитеља Жике Митровића (Šarenac 2014, 245–247). Упоредо су и књижевна дела, као *Време смрти* Добрице Ћосића, доприносила да сећање опстане. Иако се стварала слика српског војника – Солунца као идеал, ипак су са државног, односно партијског нивоа, сећања обликована према потребама културних и образовних политика система. Колико је несистематично и компликовано било подизање меморијала и споменика који би се односили само на Велики рат, сведочи случај подизања Споменика браниоцима Београда, који је након низа проблема, различитих ставова и мишљења, уместо 1985. године свечано откривен тек три године касније – 15. септембра 1988. године (Ristović 1988, 3). Интересантно је да се споменик није посматрао само као сећање на браниоце већ и на ослободиоце Београда, као и да је отворен у време обележавања датума пробоја Солунског фронта, што је и прилог слике конфузије у државним политикама сећања. Тек у освит распада бивше Југославије, написан је и већи број књига које су настојале да осветле везу између предака и потомака, на пример: *Жене – Солунци говоре*, *Солунци и потомци Породице Солунаца* и др (Ђурић 1987; Marković 1987).

У периоду након 1945. године међу српском политичком емиграцијом негован је култ сећања на Велики рат, при чему је Солунски фронт имао посебно место. На окупљањима српске дијаспоре у Швајцарској, Француској, Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама организована су предавања и приредбе, као начин неговања идентитета, посебно код оних који су се рађали далеко од матице. Понекад су штампане и пригодне публикације, међу којима се по значају издвајају сећања учесника. Тако је, на пример, у српској читаоници Катарина Јовановић у Цириху артиљеријски пуковник Михаило Радовановић, који је након 1945. године живео у Швајцарској, одржао предавање „О Солунском фронту и пробоју 1918 – поводом 40 годишњице” 1958. године (Radovanović 1958). Десет година касније, поводом педесете годишњице пробоја Солунског фронта, у Берну, су штампана сећања са Солунског фронта генералштабног бригадног генерала Тодора К. Милића и пуковника Стојадина Т. Миленковића. Аутори су истакли у

уводном делу да немају великих научних претензија већ да су се одлучили да: „успомене, које из наших душа вичу на сав глас [...] да их изнесемо на туђинско светло за данашњу генерацију српског народа, која је, по својој и несрећи целога народа, остала необавештена о овој славној прошлости” (Milićević i Milenković 1969, 8). За њих су успомене „капитал који држи на ногама сав савестан српски народ да преброди и ову тешку кризу у којој се сада налази, у очекивању, да његова звезда поново засине и да попут Пробоја Солунског фронта 1918. године, нови Солунци подигну барјак слободе и докажу да су верни потомци Солунаца из славне 1918. године” (Milićević i Milenković 1969, 8). Српска политичка емиграција оживљавањем сећања на Солунски фронт, није само баштинила традицију Великог рата, већ се борила и против новог режима у Југославији.

Посебно је битно да нам Милић и Миленковић пружају слику односа према местима сећања на Солунски фронт педесет година касније, они пишу: „Данас, преостали број ветерана, у земљи и изгнанству, преживљује своје последње дане, најчешће непознати и заборављени. Грбови оних, који су положили своје животе у борбама на Солунском фронту и целом балканском бојишту током 1916, 1917 и 1918, данас су или преорани, или обрасли травом и коровом, а крстови поломљени и све заравњено са земљом. Многа значајна места на овоме фронту, данас су исчезла са географске карте; многа елинизирана, многа добила режимска имена. Многи бивши становници са просторије овога војишта: Турци исељени, Јевреји под немачком окупацијом истребљени, а славно Косово, Призрен и Пећ – албанизирани. Кајмакчалан и Могленске планине данас су скоро неприступачне. Али, ова два планинска масива стоје још увек на истим местима. Они пркосе свим непријатељима српског народа и потсећају све Србе, да ако желе да српски народ живи у слободи, следују славне примере Солунских витезова и носе пошту и захвалност према њима у својим срцима” (Milićević i Milenković 1969, 79–80). Све до сада поменуто указује, мада су потребна и додатна истраживања, да се сећање на догађаје на Солунском фронту у периоду до распада Југославије 90-тих година 20. века у већој

мери очувало ван Србије – међу дијаспором – а у Србији међу још понеким живим борцем и њиховим потомцима.

Напуштање југословенства као националног опредељења и враћање на српство, генерације српских грађана окренуло је ка откривању заборављене историје Великог рата. Тада су делом у сећању „васкрсле” српске војводе, полако се „појављивали” владари из династије Карађорђевић, међутим, није се систематски и стручно радило на неговању културе сећања. Процес превредновања традиција Великог рата укључио је политичаре (Слободан Милошевић, председник Републике Србије примио је солунске ратнике маја 1989. године), књиге су доживеле нова издања, популаризована су локална места сећања (Šarenc 2014, 259–260). Након распада Југославије, крајем 20. века појавиле су се и књиге публицистичког типа, без великих академских амбиција и богате цитатима речи сведока догађаја на солунском ратишту, као што је на пример књига *Напред у отаџбину Пробој солунског фронта* (Živulović 1998). Тада су се под окриљем ратова на простору бивше Југославије догађаји Великог рата, а у оквиру њих и Солунски фронт, уклапали у матрице национализма и лажног патриотизма, а њихова кључна идентитетска улога брисана. Ипак, напуштање јубилеја везаних за партизански покрет и догађаје Другог светског рата, створио се простор да се идентитетски узорци из прошлости траже у догађајима славних битака Првог светског рата, повлачењу преко Албаније и пробоју Солунског фронта.

СТОГОДИШЊИЦА ВЕЛИКОГ РАТА: ОБНОВЉЕНО СЕЋАЊЕ

У Србији сећање на борце и Солунски фронт баштинило је, а и данас то чини, удружење Савез потомака ратника Србије 1912–1920. Приликом обележавања 100-годишњице посебну пажњу посветио је личној вези између догађаја из прошлости и савременика, што је тренд и у савременим политикама сећања у европским земљама. Пројекат *Албум сећања на наше претке из Првог светског рата* круна је активности поменутог удружења. Фотографије, аутобиографски списи, писма, разгледнице и друга документа од историјског значаја као сведочанства догађаја прикупљена су и доступна на Интернету. „Наша је

историјска одговорност и задатак промовисање културног наслеђа српског народа, као незаменљивог сегмента културне баштине европских народа. Као таква српска историја и култура је равноправни члан европске и светске историје и културе, а српски народ један од најтужнијих сведока страховитог страдања учесника у Првом светском рату. Заслуге српске војске и многих појединаца за завршетак рата су огромне, а жртве које је поднео српски народ заслужују сећање” писало је у позиву које је Удружење упутило грађанима у настојању да дође до докумената, фотографија и списка (Šarenc 2014). Буђење културе сећања на Велики рат у Србији делом је заслуга поменутог удружења. Кључно је буђење приватне иницијативе и оживљавање „малих” – личних породичних историја (Kolaković 2018b, 37–58). Трагање за прецима у рату утицало је да се стиче ново знање о славном Церу, Колубари или Кајмакчалану, повлачењу албанским беспућима, опоравку на Крфу, страдању у дубинама Плаве гробнице или у напорима за пробој Солунског фронта.

Осцилације у неговању културе сећања на Солунски фронт уочене су у време обележавања стогодишњице Великог рата. Ипак, када се пореде сећања на поједине догађаје из ратног доба (на пример почетак рата, повлачење преко Албаније, однос савезника према Србији и Солунски фронт) не постоје значајнија одступања. У њиховом превазилажењу битна је улога професионалаца који проучавају прошлост. Српска историографија била је веома плодна у периоду од 2014. године. Вођена је „борба” и са исполитизованим ставовима око Сарајевског атентата, који је био само повод али не и узрок рата (Вјелажас 2014; Вјелажас 2015, 21), написана капитална синтеза Србија у Великом рату 1914–1918 (Radojević i Dimić 2014), а по први пут је анализиран и однос сила Антанте и одбране Србије 1915. године (Ković 2016). Историографија је успела да по први пут осветли неке аспекте рата, међу којима је и тема културе сећања. У контексту теме сећања на догађаје Солунског фронта посебно је битно публиковање једног дела сећања Луја Франше д’Епера (D’Eperre 2018). Све наведено је посебно значајно јер само научна објективност омогућава тзв. „демократизацију” друштвеног памћења.

Кључни оквир формирања перцепција о Великом рату (а у оквиру овога и Солунском фронту) стварају државне политике. Израду плана државних активности и расподеле новца за обележавање 100-годишњице Великог рата у Србији преузело је Министарство културе и информисања уз Одбор за обележавање стогодишњице Првог светског рата. Ипак план је био нејасан и непрецизан, а и није се ни спровео до краја. На пример, сајт „Србија памти” био је замишљен као главно информативно средство, али је у току 2016. године престао да постоји (Kolaković i Trailović 2016, 263–281). Ипак, под окриљем државе одржан је низ манифестација комеморативне природе, обнова споменика, уређење војничких гробља, организоване су националне и међународне конференције, публиковане су научне и научно-популарне монографије, одигране су представе, снимани документарни и играни филмови (Kolaković 2018b, 42–44, 48–50). Историчари и њихове публикације имају утицај на обликовање памћења о Великом рату, међутим, у ери масовних комуникација и нових технологија интернет, електронски медији и филмови су бржи преносиоци знања о прошлости. Стога је утисак како је у Србији ипак обновљено интересовање за догађаје Великог рата и увећана свест о њиховом значају за национални идентитет.

ЗАКЉУЧАК

Стогодишњица Великог рата истакла је потребу за неговањем културе сећања у смислу националних *места сећања* како их је дефинисао Пјер Нора. Ипак, место историје и културе сећања у савременом свету и даље су предмет већег броја анализа и спорења. Хобсбаум пише да су у пракси постојала само три критеријума по којима је један народ могао јасно да се одреди као нација, а као први препознаје историјску повезаност са постојећом државом или оном са извесном трајношћу и прошлошћу (Hobsbaum 1996, 46). Више је аргумената за проучавање и неговање друштвеног памћења. Поред утицаја друштвеног памћења на изградњу идентитета, један од битних јесте и обновљено вредновање културних фактора историје од 11. септембра 2001. године (Katroga 2011, 281). Учесталим позивима *на окретање будућности* и

суочавање с прошлошћу друштвено памћење се доводи у кризу и анулира се потреба за сећањем. Поред наведеног, посебно на примеру Великог рата, увиђамо да се историјске чињенице случајно или намерно интерпретирају на нове начине или изнова преиспитују. Стога је улога професионалаца кључна у креирању културних политика и пут за неговање културе сећања. Значајна улога медија и интернета као посредника у систему културе и примени културних политика, утицала је да и улога појединаца постане битан елемент формирања сећања.

Анализа наратива и културних политика указује на континуитет дисконтинуитета колективног сећања Срба на догађаје Великог рата, а посебно догађаја повезаних са Солунским фронтом. Неразвијене културне политике и југословенство утицали су на замагљене представе о догађајима 1914–1918. године. Већ је и у време Краљевине Југославије долазило до заборављања, а касније су повезивана сећања два светска рата. Солунским борцима заједно са онима из НОБ-а указиване су почасту приликом обележавања тзв. годишњица великих датума. На основу доступних извора може се закључити да је дијаспора сећање на Солунски фронт и остале догађаје Великог рата посебно неговала. Обележавање стогодишњице Великог рата утицало је и да Солунски фронт оживи у националном сећању Срба. Поред предавања и књига историчара, изложби и документарних филмова, научних конференција, мемоара, сачуваних прича сведока догађаја и њихових потомака, као и уметничке перцепције исказане кроз филм, серије, представе и изложбе, сећање се данас преноси и путем медија (штампа, радио, телевизија, интернет), чиме је примећена и значајна улога приватне иницијативе.

Променљив однос српског друштва и државе према сећању на Велики рат, који је пролазио фазе заборава и сећања у протеклих сто година потребно је напустити. Обележавање стогодишњице указао је на потребу континуиране бриге о култури сећања као битном фактору у креирању идентитета и представа о садашњости. Сећање је, као што је стогодишњица примирја у Великом рату показала, битно и у билатералним и мултилатералним односима између држава. Неговање културе сећања на догађаје упамћене као период херојства, највећег страдања и савезништва у Великом рату уклањањем

стереотипних представа о Србима, које су доминантне од распада бивше Југославије, може бити посредни чинилац у новој промоцији Србије и репозиционирању Србије у међународним односима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Asman, Jan. 2011. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta.
- Bjelajac, Mile. 2014. *1914–2014: zašto revizija? Stare i nove kontraverze o uzrocima Prvog svetskog rata*. Beograd: Medija centar Odbрана.
- Bjelajac, Mile. 2015. „Neprekinuta diskusija o Balkanu kao uzročniku Prvog svetskog rata.” U *Prvi svetski rat Srbija, Balkan i Velike sile*, ur. Slobodan Rudić i Miljan Milkić, 14–29. Beograd: Istorijski institut, Institut za strategijska istraživanja.
- Damjanović, Nikola (ur.). 1971. *Golgota i vaskrs Srbije*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Udruženje nosilaca albanske spomenice 1915–1916.
- D’Epere, Luj Franše. 2018. *Memoari Solunski front, Srbija, Balkan*. Novi Sad: Prometej.
- De Mondezir, Pijeron. 1936. *Albanska golgota: uspomene i ratne slike*. Beograd: Prosveta.
- Đukić, Vesna. *(Ka)Ko smo? Studije kulture pamćenja i politike identiteta u Srbiji*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakultet dramskih umetnosti.
- Đurić, Antonije. 1978. *Solunci govore*. Gornji Milanovac: Kulturni centar.
- Đurić, Antonije. 1987. *Žene – Solunci govore*. Beograd: Književne novine.
- Hobsbaum, Erik. 1996. *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*. Filip Višnjić: Beograd.
- Jovanović, Bojan. 2014. *Pamćenje i samozaborav*. Novi Sad: Orpheys.

- Katroga, Fernando. 2011. *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2016. *Jedini put. Sile Antante i odbrana Srbije 1915. godine*. Beograd: Filip Višnjić.
- Kolaković, Aleksandra, i Dragan Trailović. 2016. „Srpska golgota: istorija i kultura sećanja.” U *Vek srpske golgote (1915–2015)*, III – Društvene nauke, 263–281. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Kolaković, Aleksandra. 2018a. “La France et la Grande Guerre dans la memoire serbe.” U ur. Kolaković Aleksandra, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 83–106.
- Kolaković, Aleksandra. 2018b. „Sećanje na Veliki rat i nacionalni identitet Srba”. U *Nacionalni identitet i etnički odnosi*, tematski zbornik knjiga 6, ur. Nada Raduški, 37–58. Beograd: Institut za političke studije.
- Lajbenšperger, Nenad, i Đorđe Mamula, 2014. „Spomenici Prvom svetskom ratu između države, zakona i pojedinca – nekoliko zapazanja i primera.” *Srpske studije* 5: 207–221.
- La Patrie Serbe*, t. I, du 20 octobre 1916 à fin décembre 1917.
- La Patrie Serbe*, t. II, du 1er janvier a fin decembre 1918.
- Manojlović Pintar, Olga. 2014. Arheologija sećanja. *Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa.
- Marković, P. J. 1920. *Iz minulih dana Uspomene iz 1915., 1916., 1917. i 1918. godine*. Beograd: Štamparska radionica Ministarstva Vojnog i Mornarice.
- Marković, Žika. 1987. *Solunci i potomci Porodice Solunaca*. Beograd: Nova Knjiga.
- Milićević, Todor K. i Stojadin T. Milenković. 1969. *Proboj Solunskog fronta i balkanski manevar*. Bern, Švajcarska.
- Mitrović, Andrej. 2008. *Kultura i istorija*. Beograd: Arhipelag.

- Nora, Pierre. 1996. "Preface to English Language Edition: From *Lieux de memoire* to *Realms of Memory*." In: *Realms of Memory: Rethinking the French Past* ed. Pierre Nora, New York: Columbia University Press. Last accessed on 22nd of December 2019. http://faculty.smu.edu/bwheeler/Joan_of_Arc/OLR/03_PierreNora_LieuxdeMemoire.pdf
- Pešić, Novica, Vidoje Golubović i Predrag Pavlović. 2015. *Milunka Savić: vitez Karađorđeve zvezde i Legije časti*, Novi Sad: Prometej, RTS.
- Radovanović, Mihailo. 1958. *O Solunskom frontu i probou 1918*. Zurich: Srpska čitaonica i knjižarnica Katarina Jovanović.
- Radojević, Mira i Ljubodrag Dimić. 2014. *Srbija u Velikom ratu (1914–1918)*. Beograd: SKZ.
- Ristović, Ljubiša. 1988. „Spomenik braniocima Beograda 1915. godine.” *Politika*, 2. oktobar 1988: 13.
- Skoko, Savo, i Petar Opačić. 1985. *Vojvoda Stepa Stepanović*. Beograd: BIGZ.
- Stojić, Biljana. 2018. „Dobrovoljački glasnik (1928–1941) – zastupnik prava dobrovoljaca iz Velikog rata.” U *Dobrovoljci u Velikom ratu 1914–1918*, 347–372. Beograd: Institut za strategijska istraživanja, Matica srpska, Istorijски институт.
- Šarenac, Danilo. 2014. *Top, vojnik i sećanje. Prvi svetski rat i Srbija 1914–2009*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. Poslednji pristup 7. oktobra 2019. godine. <http://славним-прецима.срб/>
- Živulović, Žika. 1998. *Napred u otadžbinu Proboj solunskog fronta*. Beograd: Kolorpres.

Aleksandra Kolaković*

Institute for Political Studies

**THE SALONICA FRONT AND THE SERBS: BETWEEN
ABANDONATION AND THE PLACE OF NATIONAL
REMEMBRANCE**

Resume

In Serbia, the Great War (1914–1918) and the Salonica Front are typically associated with a powerful image in collective memory. Therefore, it is very important to examine the veracity and origin of mental images, which may be formed under the influence of historians, publications, history textbooks, state policy, politicians, artists, newspapers and social networks. This paper aims to explore the ways the war is remembered in Serbia and its self-perception through public commemoration. The aim is to throw light on the role and importance of historical knowledge, as well as, the social role of marking the 100th anniversary of the Great War and particularly the Salonica Front. The final aim is to devise recommendations on how to create objective representations of the past and to shape their influence on the society we are living.

Underdeveloped cultural policy and the Yugoslav idea influenced on the blurred perceptions of events from 1914 to 1918. Salonica's warriors have been already forgotten in the Kingdom of Yugoslavia, and later the memories of the two world wars were tied up in socialist Yugoslavia. Serbian Diaspora cherished the memory of the Salonica front and the other events of the Great War. The main features of the place of the Salonica front in the Serbian national memory were being disremembered and neglecting the culture of remembrance, as well as identity. The centenary stressed the importance of continuous care about the culture of remembrance as an important factor in creating identity and consciousness about the present.

In the case of the Great War, we recognize that the historical facts interpreted in new ways. Therefore, the role of professionals

* E-mail address: aleksandra.kolakovic@ips.ac.rs.

is crucial in creation of cultural policies and the raising path of the culture of remembrance in Serbian society. The important role of media and the Internet in implementation of the cultural policies contributed that the role of individuals becomes an essential element in the formation of the memories on the Salonica front. Remembering is also important in bilateral and multilateral relations between states. Culture of remembrance on the events remembered as a period of heroism, the greatest suffering and alliances in the Great War removes the stereotypical images of the Serbs, who were dominant from the dissolution of the former Yugoslavia, and also remembering on Salonica front could be an indirect factor in the repositioning of Serbia in international relations.

Keywords: Great War (1914–1918), Salonica Front, Serbia, Serbs, identity, culture of remembrance, cultural policy

* Овај рад је примљен 30. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Предраг Терзић**

Институт за политичке студије, Београд

ИДЕЈА СЛОБОДЕ У ПРАВНО - ПОЛИТИЧКИМ ДЕЛИМА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА**

Сажетак

Разликујући идеалну од типске државе, Слободан Јовановић говори о настанку државе, њеним елементима и задацима, односу државе и права, државним савезима и савезној држави. Док се индивидуалистичка, либерална школа, штитећи економску слободу и принцип слободног тржишта, противи државном интервенционизму, Јовановић сматра да држава не сме остати неутрална, јер се тржишна утакмица не води само између појединаца, већ долази и до сукоба различитих класа, које теже да потчине једна другу. Међутим, Слободан Јовановић је негирао експлоатацију сељака о којој је говорио Светозар Марковић, јер између чиновника и сељака не постоји веза економске зависности, као у односу радника и власника средстава за производњу. Јовановић се бавио и анализом политичких ставова Пере Тодоровића и једног од вођа Напредне странке Милана Пироћанца, али и изучавањем идеја Платона, Макијавелија, Берка, Маркса. Јовановић истиче да Платонова држава има мало везе с демократским политичким уређењем, али у погледу степена слободе врши поређења с идеологијама XX века, фашизмом и болшевизмом. Док сличност с фашизмом проистиче из супротстављања демократском индивидуализму, и болшевизам, као и Платонов идеализам, се противи плутократији и заговара диктатуру

* Имејл-адреса: predragterzic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мањине. Просветитељска филозофија, њено идеалистичко веровање у разум, одбацавање традиције и искуства, уз Русоовско схватање антрополошког оптимизма, били су покретач француских револуционарних тежњи. Насупрот апстрактних револуционарних начела слободе, братства и једнакости, Едмунд Берк предност даје историји, традицији и искуству. Истражујући српско уставно питање током XIX века, Слободан Јовановић анализира друштвено-политичке околности настанка уставних текстова, теоријске утицаје, стране узоре, али и деловање великих сила приликом писања уставних нацрта и у првим данима њиховог важења.

Кључне речи: Слободан Јовановић, слобода, теорија државе, српски устави у XIX веку, Светозар Марковић, Пера Тодоровић, Милан Пироћанац, Едмунд Берк, Француска револуција

УВОД

Слободан Јовановић је био српски правник, историчар, социолог, политичар, професор и декан Правног факултета у Београду, ректор Универзитета у Београду, академик и председник Српске краљевске академије, председник Српског културног клуба и председник Министарског савета Краљевине Југославије. Иако је највећи део живота провео у Кнежевини и Краљевини Србији, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Краљевини Југославији, Јовановић је рођен у Новом Саду, тада у Аустроугарској, а преминуо је у Великој Британији, у Лондону.

Док је већина српских политичара, министара, професора, официра, судија, адвоката и других друштвених делатника у деветнаестом веку потицала из сиромашних сеоских и варошких породица, Слободан Јовановић је, за услове тадашњег српског друштва које се тек налазило у почетним фазама социјалне стратификације, припадао групи „коленовића”. Отац Слободана Јовановића, Владимир, био је професор на Великој школи, председник Српског ученог друштва, министар финансија, члан Државног савета, члан Сената, али и српски

либерални политичар, један од предводника групе младих либерала, који су на политичку позорницу ступили за време Светоандрејске скупштине 1858. године.

У својим новинским чланцима, јавним иступањима, као и у научним радовима, међу којима се истиче незавршено, али капитално дело *Политички речник*, Владимир Јовановић је истицао да слобода представља природно право сваког појединца, на чијем спешивању почива економски и политички развој државе, при чему слобода у исто време означава и регулативни принцип читавог друштвеног живота. Друштвеном и економском развоју доприноси политичка и економска слобода, али је у одређеним приликама економску слободу нужно ограничавати државним мерама, а све у циљу не спречавања, већ омогућавања друштвеног развоја. Политичку и друштвену слободу треба ограничити правом, а Владимир Јовановић право поистовећује с правдом.

Слобода и правда су се налазиле у средишту теоријских разматрања, практичног деловања, као и личних надањућа Владимира Јовановића. О томе колики је значај придавао слободи и правди говоре и имена Владимирове деце, Слободана и Правде. Слободан Јовановић је био први Србин који је назван тим именом. Рођен док су његови родитељи живели ван територије тадашње Србије, у Новом Саду, растао и школовао се у Београду, Минхену, Цириху, Женеви, Паризу, друштвени, научни и политички живот везао је за Београд. Међутим, Слободан Јовановић је почетком Другог светског рата избегао из земље и након што је осуђен на двадесетогодишњу робију у послератној Југославији, био је приморан да период до краја живота, 1958. године, проведе као апатрид у престоници Велике Британије.

ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА О УЛОЗИ И ФУНКЦИЈАМА ДРЖАВЕ

Двотомна студија Слободана Јовановића, *Држава*, објављена је 1906. године као уџбеник општег државног права, намењена студентима Правног факултета у Београду, прерађивана је 1914. године, допуњавана у издању од 1922.

године и коначно, у издању од 1936. године, додат је нов одељак који описује установе и државне идеологије, настале у периоду након Првог светског рата (Јовановић [1935] 2005а, IX–X). У студији се појашњава појам државе, одређују њене главне функције, елементи државне власти и структура државних органа, преко којих се државне функције остварују. Разликујући идеалну од типске државе, Слободан Јовановић говори и о настанку државе, њеним елементима и задацима, односу државе и права, државном савезима и савезној држави.

Индивидуалистичка школа је повезала државну интервенцију и друштвени развитак, али Слободан Јовановић наводи неколико приговора индивидуалистичкој школи, који се односе на поистовeћивање сваке врсте промена и друштвеног развитака, али и изједначавање сваког друштвеног развитака с друштвеним напретком. Према мишљењу теоретичара индивидуалистичке школе, промене настају надметањем између чланова друштва. Приступ индивидуалистичке школе се заснива на схватању слободе из угла либералне идеологије, али Јовановић се противи тако схваћеној законитости истичући да „постоје и такве друштвене средине у којима успевају гори друштвени елементи, а не бољи” (Јовановић [1935] 2005а, 127).

Друштвени напредак не проистиче из међусобног такмичења појединаца који чине друштво, јер се они надмећу како би остварили бољи положај у оквирима постојећег социјалног система, а не како би извели одређене друштвене промене. „Борба између појединаца оставља друштвену средину неизмењену; борба између група група тежи да друштвену средину промени. То што се зове друштвени развитак, може бити само резултат борбе између група” (Јовановић [1935] 2005а, 129).

Док се индивидуалистичка, либерална школа, штитећи економску слободу и принцип слободног тржишта, противи државном интервенционизму, посматрајући га „као једно зло које треба свести на што мању меру” (Јовановић [1935] 2005а, 145), Јовановић сматра да држава не сме остати неутрална, јер се тржишна утакмица не води само између појединаца, већ долази и до сукоба различитих класа, које теже да потчине једна другу. „Што су разлике између социјалних класа веће, код

њих је све слабија свест о њиховим заједничким интересима; њихов међусобни мир све је теже одржати, - и држава, која их обухвата све мање има јединства и снаге” (133). Држава не сме да остане неми посматрач у тржишном такмичењу, већ има обавезу да по потреби, као неутрална сила реагује, али и да заштити радничку класу, јер је њена снага мања у односу на послодавце. Међутим, како државна интервенција од изузетка не би постала правило и како би се сачувала слобода економског деловања, важно је одредити границе државног интервенционизма.

Неутралност је у модерној држави постигнута бирократизовањем судства и управе, али законодавна власт у држави с општим правом гласа и даље носи могућност превладавања интереса бројнијих друштвених класа, по правилу нижих. Опште бирачко право у таквим друштвеним околностима прераста у „тиранију већине”, чиме се угрожава политичка слобода.

Слободан Јовановић у другом тому *Државе* истражује начело поделе власти, начин организације законодавне власти, а у последњем делу приказује државну организацију, политичке и економске установе у Великој Британији, Француској, Италији, Немачкој и Русији у периоду између Првог и Другог светског рата.

Идеолошку основу политичких система Италије и Немачке чинили су фашизам и нацизам. За разлику од демократије, фашизам тежи да свесно и плански организује знатно шире области друштвеног живота, али фашизам и, слично макијавелизму, „проглашава државу за највишу друштвену вредност” (Јовановић [1935] 2005b, 420). Насупрот слободи и жељи за остваривањем „благостања великог броја” (421), фашизам државу поставља као циљ сам по себи, а обожаваће државе „се лако изопачава у слепу покорност према тренутним и случајним носиоцима државне власти, - и лако се изопачава у слепу мржњу према свима другим државама осем своје властите” (422).

Слично фашизму, и нацизам је тежио да из државне организације искључи све елементе федерализма, како би се остварило државно јединство, оличено у јединственој немачкој

држави, с вођом на челу. Укидање „антидржавних” странака и земаљских парламента, а тиме и аутономије држава у оквиру Немачке, водило је том циљу, а након смрти Хинденбурга сва власт је сконцентрисана у личности Адолфа Хитлера. Монократски систем управљања постао је правило – од врха државне структуре до локалних управа. Надлежности судске власти су умањене, усвојено је начело јединства, а не поделе власти, новинари су стављени под државни надзор, а Националсоцијалистичка партија постала је јавноправна корпорација. „У недостатку парламента, она је та која посредује између владе и народа; помоћу ње влада ствара потребне струје у народу, и обавештава се о струјама које би у њему саме од себе постале” (Jovanović [1935] 2005b, 433–434). Председник странке је у исто време и главна политичка фигура у влади и читавој држави. Једном речју – вођа.

Нацистичка држава допушта државни интервенционизам, али не у интересу радничке класе, као што то чини социјализам, већ за рачун националне целине. Народ је највиша вредност нацистичке идеологије. Народ нацисти не одређују ни као политичку, нити као културну заједницу, већ као природну заједницу, насталу на основу заједничког порекла, језика, простора и културе. Док је главна разлика између фашизма и нацизма у томе што „фашизам преуноси државну идеју, а националсоцијализам националну” (Jovanović [1935] 2005b, 445), њихова сличност произилази из упорног кршења сваке идеје слободе.

ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ РАСПРАВЕ

У првом тому *Политичких и правних расправа* Слободан Јовановић разматра српско уставно питање у XIX веку, али анализира и теоријска становишта и практично деловање Светозара Марковића и његовог следбеника, и каснијег првака Народне радикалне странке, Пере Тодоровића. У другом и трећем делу ове студије Јовановић посвећује пажњу и Милану Пироћанцу. Поред унутрашње политике, Јовановић проучава и југословенску политику, енглески парламентаризам и федерализам, а допуњује га и деловањем познатих енглеских политичара XIX и XX века.

Светозар Марковић је представљао једног од првих бораца за остварење социјалистичких идеја у Србији у XIX веку, али „био је један од оних ретких социјалиста код нас који познају теорију социјализма и прате социјалистички покрет свога времена” (Јовановић [1935] 2005е, 61). На његове идеје аграрног социјализма утицао је руски народњачки социјализам, на првом месту Чернишевски, али и Маркс, Ласал, Диринг, а посредно и француски социјалисти, Луј Блан и Прудон. Марковић је превладао марксистичко схватање социјализма као политичко-економске доктрине, јер је наводио и његову етичку, васпитну и алтруистичку улогу. Социјализам за Светозара Марковића није представљао само политичку идеологију, већ потпуно нови поглед на свет.

Док је на Западу постојао велики број индустријских радника, у тадашњој Србији је превладавало сељачко становништво, с бројним ситносопственичким поседима. Тако је 1874. године само 113.871 становника Србије, односно 8,4% укупне популације, живело у местима, која су бројала више од 2.000 становника (Palare 2010, 45). Дванаест година касније пољопривредом се бавило чак 90,02% грађана Србије (Vučo 1955, 171–172). Док је 1889. године 13,39% власника земље имало у поседу до једног хектара земљишта, до 3,5 хектара поседовало је чак 56,87% земљорадника (178).

Светозар Марковић је захтевао укидање бирократског система, занемарујући „социјалну и функционалну улогу бирократије за развој модерне државе” (Despotović 2003, 142) и кривећи чиновнике за стварање других непроизводних класа, првенствено трговаца, али и за ускраћивање политичких и економских слобода, експлоатацију и сиромашење сељака. Међутим, Слободан Јовановић се противи Марковићевом виђењу експлоатације сељака, јер између чиновника и сељака не постоји веза економске зависности, као у односу радника и власника средстава за производњу. „Социјално пропадање сељака и економско назадовање народа треба одвојити једно од другог. Економски напредак једног народа зависи од његове производне снаге; економско благостање једног реда у народу зависи од величине његова удела у подели производних добара” (Јовановић [1935] 2005е, 105–106). Док кршење економских слобода и осиромашење народа Светозар Марковић није успео

да докаже, сматрао је да сиромашење сељака не треба чак ни доказивати.

Пера Тодоровић је био следбеник Светозара Марковића, уредник социјалистичког листа „Рад”, писац, али и један од оснивача Народне радикалне странке и уредник њеног гласила „Самоуправа”. Слободан Јовановић каже да се Тодоровић истицао стилем и полемичким темпераментом. „И напр. Осамдесетих година млади српски социјалисти веровали су тврдо да је у својим књижевним чланцима Тодоровић поставио дефинитивне принципе књижевности исто онако, као што је пре њега Светозар Марковић поставио дефинитивне принципе економије и политике” (Јовановић [1935] 2005е, 304).

Познајући говор сеоског становништва, користећи начин опхођења у кафани и на сокаку, употребљавајући метафоре и алегорије, узречице, нападајући напредњаке, али и самог краља Милана, Тодоровић је стекао славу најбриткијег радикалног пера. Сматрајући политичка права и слободе као природна права српског народа, Тодоровић је сваку одлуку државних власти критиковао као задирање у народна права и слободе. Ако су Милош, Михаило и Милан Обреновић тежили учвршћивању личне власти, и радикали су желели да приграбе целокупну власт за себе, „јер и Обреновићи и радикали желели су диктатуру: први диктатуру владалачку, - други, диктатуру скупштинску” (Јовановић [1935] 2005ф, 2).

Насупрот Радикалној, стајала је Напредна странка. Милан Пироћанац је био први председник Напредне странке, али и председник Влада Кнежевине и Краљевине Србије у периоду између 1880. и 1883. године. Пироћанац није оставио трага само као политичар, већ и као теоретичар и писац неколико правно-политичких расправа. Исто као што су радикали веровали у снагу општег бирачког права и свемоћ Народне скупштине, Милан Пироћанац „је веровао у модерну правну државу и у будућност либерализма.” (Јовановић [1935] 2005ф, 149).

„Од уставобранитеља напредњаци су наследили тежњу ка успостављању реда у државним пословима, али су, насупрот уставобранитељима, настојали и да своју владавину либерализују” (Terzić 2018, 104). Истичући да је представнички

систем настао у земљама вишег нивоа политичке културе, Пироћанац је сматрао да, у складу с карактеристикама друштвене средине, представнички систем „не можемо примити одмах, него постепено, у колико се будемо приближавали том вишем ступњу културе” (Jovanović [1935] 2005f, 151). За разлику од постепеног прихватања представничког система, одмах би требало прихватити независност судства, као и слободу штампе и слободу збора и удруживања.

Милан Пироћанац је представнички систем, независност судства, слободу штампе, слободу збора и удруживања користио као критеријуме за оцењивање ваљаности Устава из 1869. године. Недостатак представничког система, политичких права и слобода, али и администрација либералне политичке групе, онемогућавале су развој политичког система. Док су се напредњаци залагали за остварење слободе штампе и слободе збора и удруживања, активно и пасивно бирачко право су ограничили високим цензусом. Листа политичких права тако је остала непотпуна, а Напредна странка „разапета између несумњиве либералне инспирације и антидемократизма своје политичке праксе” (Despotović 2003, 115).

Енглески парламентаризам Слободан Јовановић представља као пример правог парламентарног система. Изучавајући историју односа владе и парламента, монарха и владе, надлежности и међузависност Горњег и Доњег парламентарног дома, развитак партијског система, али и дела енглеских политичких мислилаца и делатника Томаса Карлајла, Артура Балфура и Џона Морлија, Јовановић пружа основу за изучавање компаративних политичких система.

ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Слободан Јовановић се бавио и изучавањем историје политичких идеја. У двотомној студији *Из историје политичких доктрина* анализира политиколошка, социолошка, филозофска, историјска и економска дела Платона, Макијавелија, Берка, Маркса, Констана, Питамица, али одређује и друштвено-политичке прилике у периоду њиховог настанка. Јовановић је Платона посматрао не само за филозофа, већ и као социолошког и политиколошког истраживача, чије је деловање одговарало

периоду стварања снажног индивидуалистичког духа у атинској демократији. Индивидуалистички дух је утицао на умањење ауторитета државе. „Другим речима, појединац се више ослањао на свој лични суд, него на опште примљена и утврђена гледишта. И с тим у вези, више је мислио на своје лично, него на опште друштвено добро” (Јовановић [1935] 2005с, 5).

Платон је у својим делима проблематизовао питања односа државе и појединаца, моралних принципа и политичког деловања, моралних и политичких идеала. У књизи *Држава* Платон покушава да, спајајући политичка и морална начела с филозофским принципима, прикаже идеални тип државе. Нормативистичко опредељење подразумева и тежњу ка остварењу социјалне стратификације, у којој је друштвена структура подељена на три класе: 1. класу која храни државу: земљорадници, занатлије, трговци, 2. класу која чува државу: војска и 3. класу филозофа, управљача. Класе се разликују према ступњу духовности. На дну друштвене структуре су слојеви који су окренути стицању новца, војска тежи слави, а филозофи служе истини. Оваква подела друштвене структуре, повезана с начелима духовности, показује Платоново чврсто опредељење за спајањем политике и морала, при чему су духовни циљеви примарни.

Слободан Јовановић истиче да Платонова држава има мало везе с демократским политичким уређењем, али у погледу степена слободе врши поређења с идеологијама XX века, фашизмом и болшевизмом. Док сличност с фашизмом проистиче из супротстављања демократском индивидуализму, и болшевизам, као и Платонов идеализам, се противи плутократији и заговара диктатуру мањине. Ако се крајњи циљ платонизма остварује у духовној сфери, фашизам се ограничава на националном егоизму, а скала вредности болшевизма остаје у области економских добара.

Ограничавајући примену хришћанских моралних норми искључиво на приватни живот, Николо Макијавели у делу *Владалац* допушта политичарима да, у сврху реализовања државних интереса, пређу оквиру моралних норми. Макијавели државу ставља на највиши ниво вредности, а

државни интерес изнад сваког моралног начела. Насупрот Платоновог нормативног одређења идеалне државе, засноване на моралним вредностима, Макијавели, дајући примере из политичког живота италијанских градова, одваја начин политичког деловања од моралних принципа који важе у приватном животу. Слободан Јовановић Марксове политичке, социолошке и економске списе одређује двојачко, као научну теорију и као идеологију. „Идеологија је оно схватање друштвеног живота које одговара посебним интересима једне одређене друштвене групе, и коме она радо приписује вредност етичког идеала или научног закона. Та друштвена група којој је Маркс пружао потребну идеологију, било је савремено индустријско радништво” (Јовановић [1935] 2005d, 5). Док је марксистичка идеологија, пропагирајући ослобођење радничке класе, остварила неспоран успех у великом броју земаља Источне Европе, али и других држава широм света, научност историјског материјализма је оспоравана.

Марксистички одређују да историјски настанак државе није произашао из напада странаца на племе, већ је последица класне борбе, вођене у оквиру истог племена. Након завршетка сукоба, најјача класа потчињава државу. Јовановић проучава Марксов *Манифест комунистичке партије*, Енгелсово *Порекло породице, приватне својине и државе, Капитал* и у оквиру њега разликује употребну и прометну вредност робе, стални и променљиви капитал, али и одређује различите интересе радничке класе и власника средстава за производњу. Његова теорија историјског материјализма, заснована на материјалистичкој дијалектици и превладавању друштвено-економских формација, представљена је као неумитни закон развитка историје. „Као што је експлоатацију радништва приказивао као економску нужност, Маркс је тако исто и пролетерску револуцију приказивао као историјску нужност” (Јовановић [1935] 2005d, 47). Циљ пролетерске револуције подразумевао је ослобођење радничке класе, али и остварење диктатуре пролетеријата.

ДВА СХВАТАЊА НАЧИНА ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА: ФРАНЦУСКО VS ЕНГЛЕСКО ИСКУСТВО

Просветитељска филозофија, њено идеалистичко веровање у разум, одбацивање традиције и искуства, уз Русоовско схватање антрополошког оптимизма, били су покретач француских револуционарних тежњи, као и њиховог виђења друштвеног напретка. У делу *Вођи француске револуције* Слободан Јовановић приказује сталешко порекло, животне прилике, карактерне особине и уверења четворице револуционара, који су припадали групи вођа Француске револуције – Мирабоа, Димуријеа, Дантона и Робеспјера.

Револуција није јединствен процес. Она има свој ток, у коме се могу разликовати различите фазе. Док је одметнути аристократа Мирабо био потребан у фази покретања револуције, Димурије је као војни најамник и генерал револуционарне војске одиграо улогу у преузимању власти. Амбициозан, скоројевић, млади париски адвокат Дантон бруталним револуционарством руши последња упоришта племства. Позивањем на начела слободе, братства и једнакости, буржоазија преузима власт, али тиме се не завршава и последња фаза револуције. Док је Дантон револуцију посматрао као средство напретка у оквиру новонастајуће друштвене структуре, његов колега, адвокат из унутрашњости, Робеспјер фанатичним одушевљењем одређује револуцију као циљ. „Код Револуције карактеристично је баш то што се њоме не да управљати. Они који се сматрају као њени вођи, више су вођени него што воде. Они повлађују револуционарним страстима и дају се ностити догађајима“ (Јовановић [1935] 2005h, 413).

Јовановић Едмунда Берка одређује као критичара савремене демократије и политичког рационализма. Берк у својим *Размишљањима о револуцији у Француској* износи критику апстрактних начела слободе, братства и једнакости, на којима су се заснивале француске револуционарне промене из 1789. године. Уместо тих начела, Берк предност даје историји, традицији и искуству. Док политика почива на моралним принципима, колективни морални карактер проистиче из историјског искуства. Из моралне дисциплине настаје морална корисност, али и политичка вештина.

„Француска револуција начинила је Енглезе неповерљивима према сваком покушају реформе и појачала њихову приврженост старим установама” (Јовановић [1935] 2005g, 28). Цереми Бентам је као мерило ваљаности установа одређивао корисност највећег броја, а његов утилитаристички покрет, који је у првој половини XIX века постао доминантна идеологија енглеске интелигенције, није се противио променама установа друштвеног и политичког живота. Насупрот револуционарном путу мењања установа, утилитаристи теже постепеним променама, заснованим на рационалном законодавству. Ако је реформом парламента из 1829. године укинут повлашћени положај протестантизма, реформом из 1832. и аристократија је изгубила доминантну улогу, али још увек није уведено опште право гласа. Смањење улоге протестантске цркве и аристократије, водило је ипак повећаном учешћу грађанства у избору посланика. Народно представништво је тако превазишло оквир градских олигархија.

Тек 1867. дошло је до проширивања права гласа, које је ниским изборним цензусом у градовима постало готово опште. Трећа, последња изборна реформи у Енглеској у XIX веку, из 1884. године, омогућила је широко право гласа и сеоском становништву. Тако су енглеске изборне реформе, које су трајале читавих 55 година, омогућиле широко право гласа свим слојевима енглеског друштва. Док је Француска успоставила опште бирачко право револуционарним путем, Енглеска је исти резултат остварила постепеним реформама. Прва је крвавим сукобима произвела друштвене и политичке потресе, а друга је успела да компромисом очува стабилност постојећег поретка.

УСТАВНО ПИТАЊЕ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ

Истражујући српско уставно питање током XIX века, Слободан Јовановић хронолошки анализира време и друштвено-политичке околности настанка уставних текстова, теоријске утицаје, стране узоре, али и деловање великих сила приликом писања уставних нацрта и у првим данима њиховог важења. Док је Сретењски устав предвиђао формирање Савета народних старешина, као законодавног тела и врховне управне

власти, Народне скупштине која се састајала једном годишње и којој се подносио завршни рачун државних прихода и расхода, али и без чије сагласности се држава није могла задужити, у односу на већ устаљену Милошеву личну власт, кнежеве надлежности су се овим уставом значајно сузиле. „Савет је сједињавао у себи све три власти, не остављајући скоро ништа кнезу” (Jovanović [1935] 2005e, 10).

С обзиром да Сретењски устав, писан под утицајем француских и белгијских уставних решења, није одговарао ниједној од великих сила, Русија, Турска и Аустрија су протестовале. Ниједној од њих није погодовао широк степен слобода и права, који је омогућавао француски уставни документ, али ни, по угледу на њега писан, Сретењски устав, у ком је постојала посебна глава о „опште народним правима Србина.” „Русија нам је објаснила да она не жели за нас устав у европском смислу, устав који говори о народним правима, о народној скупштини итд., него жели само један ’регуламент’, којим би ’внутрена организација’, т.ј. управна власт, била регулисана, и какав је потребан у неуставној држави као и уставној” (Jovanović [1935] 2005e, 11).

Након кратког периода важења Сретењског устава, усвојен је нов уставни документ. Устав од 1838. године, у политичкој историји познатији под називом Турски устав, увећао је власт кнеза у односу на надлежности Државног савета. Законодавна власт је подељена између кнеза и Савета, али је кнезу омогућено право суспензивног вета. Државни савет је задржао врховну управну власт, али не и судске надлежности. На врху судске хијерархије стајао је апелациони суд, а чиновници су постали стални државни органи, чији се положај уређивао законом.

Иако је Турски устав смањио степен слобода и права, дужина његовог трајања произвела је одређене промене у функционисању политичког система и у оквирима постојећег уставног решења. Како је Државни савет прерастао у бирократизовану установу, крајем владавине кнеза Александра Карађорђевића Народна скупштина почиње редовно да се састаје, а од народа изабрани посланици добијају значајнију улогу. Доношењем закона о наследству престола, Савету,

Народној скупштини, за време владавине кнеза Михаила Обреновића, начињена је реформа читавог политичког система. Јовановић је сматрао да је на овај начин кнез Михаило посредним путем извршио уставну промену, а таква „Михаилова уставна промена учинила је крај саветској олигархији. Саветници су стављени у исти ред с осталим чиновницима (...)” (Јовановић [1935] 2005е, 25).

Слободан Јовановић је сматрао да је Михаилова власт била превише снажна, ограничена само Саветом, а у таквој држави није било довољно места за слободу. „Речју, Михаило је тражио да установи ’полицијску државу’, и да после патриархалног деспотизма свог оца учини покушај с просвећеним деспотизмом” (Јовановић [1935] 2005е, 26–27). У просвећеном деспотизму народне масе нису имале могућности да у већој мери учествују у политичком животу, јер је кнез „свео народно учешће у државним пословима на најмању меру; уверен да народ није политички зрео, он је владао и даље са чиновницима” (27).

Зато је Намеснички устав из 1869. године по први пут пренео законодавну власт са Савета на Народну скупштину. Законодавна иницијатива је остала у надлежности Владе, али министри нису зависили од парламентарне већине. Ако Скупштина два пута не би прихватила Владин предлог буџета, на снази је остајао стари буџет. Поред бирачког права, једина политичка слобода, која је Уставом макар начелно ујамчена, била је слобода штампе.

Ипак, у састав Народне скупштине, поред посланика по положају, које су чинили председници судова, окружни начелници, протојереји, ушли су и посланици изабрани од бирача. Посланике су по варошима бирали непосредно, а у срезовима посредством повереника. Међутим, иако Јовановић истиче да се полиција мешала у изборе, широко бирачко право омогућавало је одређени утицај широких маса на политичке процесе.

Тек Устав из 1888. године омогућио је Скупштини право законодавне иницијативе, законодавну власт поделио између Скупштине и краља, а Скупштина је добила и могућности постављања питања, покретања интерпелације, анкете,

истраге. Скупштина, састављена искључиво од изабраних посланика, укључујући и „квалификоване”, одлучивала је о буџету, који није могао бити продужаван без њене сагласности, а неусвајање буџета водило је паду Владе. Влада је зависила од скупштинске већине, чиме је у Србији по први пут уведен парламентарни систем.

Приликом анализирања уставних текстова, посебних поглавља, али и појединачних чланова устава, страних узора, као и унутрашњих и спољнополитичких околности настанка Сретењског, Турског и Намесничког устава из 1869. године, Слободан Јовановић је указивао на сваки напредак остварених политичких права и слобода, на проширење обухвата активног и пасивног бирачког права, ускраћивања слободе штампе, али када је Устав од 1888. године омогућио опште бирачко право, слободу штампе, слободу збора и удруживања, Јовановић је указивао на немогућност друштвене средине да прихвати широк степен политичких слобода. У том смислу, највеће примедбе износио је на начин на који су широке масе прихватиле парламентарни систем. „Код нас, међутим, влада скупштинске већине схваћена је буквално, и узело се да сама та већина треба да влада (...) Било је прилика кад је изгледало да је клуб вечине права Влада, а министри његови извршни органи; више дакле конвентовски него парламентарни режим” (Јовановић [1935] 2005е, 50).

ЗАКЉУЧАК

Одрастао у интелектуалном кругу српских друштвено-политичких делатника друге половине XIX века, Слободан Јовановић је још у раном детињству имао могућност да се упозна с идеолошким ставовима свог оца Владимира Јовановића, али и политичким, економским, друштвеним и филозофским размишљањима Димитрија Матића, Алимпија Васиљевића, Светозара Милетића, Стојана Бошковића, Светозара Марковића. Док је Слободанов отац, Владимир Јовановић, припадао групи светоандрејских либерала, Слободан Јовановић је у својим историјским и политичко-правним списима критички разматрао све идеолошке правце у Србији у XIX веку.

Већина српских интелектуалаца у XIX веку студирало је у иностранству – у Пешти, Бечу, Паризу, Минхену, Хајделбергу, Цириху, Петрограду. Под утицајем друштвених околности у земљама студирања, преовлађујућих теоријских концепата универзитетских центара и идеолошке опредељености професора, али и утицаја студентских кругова, у Београд и Србију су пристизали француски, немачки, руски утицаји, различити филозофски правци, научне школе и политичке идеје, који су се прилагођавали друштвеној структури аграрне и необразоване средине.

Док су на идеологију Либералне странке деловали Констан, Џон Стјуарт Мил, Бастија, под утицајем француских доктринара Гизоа, Тјера и де Бролија развија се идеологија конзервативног либерализма Напредне странке. Француски и немачки социјалисти, али и руски народњачки социјализам делују на настанак аграрног социјализма Светозара Марковића. На идеолошким основама Светозара Марковића и француског радикализма развија се идеологија Народне радикалне странке.

Слободан Јовановић је део школовања провео у Минхену, Цириху, Женеви и Паризу, што је допринело његовој могућности развијања критичког духа у процесу сагледавања различитих либералних, конзервативних, социјалистичких и радикалних политичких идеја, улога и функције државних органа, односа различитих грана власти, начина организације парламента, али и уставних промена у деветнаестовековној Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Despotović, Ljubiša. 2003. *Srpska politička moderna: Srbija u procesima političke modernizacije 19. veka*. Novi Sad: Stylos.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005a. *Država. Knj. 1, Pojam države: državne funkcije*. Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005b. *Država. Knj. 2, Državna organizacija: poratna država*. Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.

- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005c. *Iz istorije političkih doktrina. Knj. 1.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005d. *Iz istorije političkih doktrina. Knj. 2.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005e. *Političke i pravne rasprave. Knj. 1.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005f. *Političke i pravne rasprave. Knj. 2.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005g. *Primeri političke sociologije: Engleska, Francuska, Nemačka: 1815–1914.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Jovanović, Slobodan. [1935] 2005h. *Vodi francuske revolucije.* Beograd: Geca Kon. Reprint, Beograd: Prosveta. Citati se odnose na reprint izdanje.
- Palare, Majkl. 2010. *Balkanske privrede oko 1800. do 1914. godine: evolucija bez razvoja.* Beograd: Službeni glasnik.
- Terzić, Predrag. 2018. *Sloboda u senci krune: Srbija između narodne suverenosti i političkog elitizma.* Beograd: Zavod za udžbenike.
- Vučo, Nikola. 1955. *Privredna istorija Srbije do Drugog svetskog rata.* Beograd: Naučna knjiga.

Predrag Terzić*

Institute for Political Studies, Belgrade

**THE IDEA OF FREEDOM IN SLOBODAN
JOVANOVIC'S LEGAL AND POLITICAL WORKS**

Resume

Differentiating the ideal from the typical state, Slobodan Jovanovic talks about the emergence of the state, its elements and tasks, the relationship between state and law, state federations and federal state. While defending economic freedom and the principle of free market, the individualistic, liberal school opposes state interventionism, Jovanovic believes that the state must not remain neutral, because the market competition occurs not only between individuals, but also between different classes, which tend to subjugate one another. However, Slobodan Jovanovic denied the exploitation of peasants, which Svetozar Markovic spoke of, because there was no link between public servants and peasants in economic dependence, as in the relationship between workers and owners of means of production. Jovanovic also dealt with the political views of Pera Todorovic and one of the leaders of the Progressive Party, Milan Piroćanac, but also with the ideas of Plato, Machiavelli, Berk, and Marx. Jovanovic points out that Plato's state has little to do with democratic political order, but draws comparisons with the ideologies of the twentieth century, fascism and Bolshevism. While the resemblance to fascism stems from opposition to democratic individualism, both Bolshevism and Plato's idealism oppose plutocracy and advocate the dictatorship of the minority. The Enlightenment philosophy, its idealistic belief in reason, the rejection of tradition and experience, along with Rousseau's understanding of anthropological optimism, were the drivers of French revolutionary aspirations. In contrast to the abstract revolutionary principles of freedom, fraternity and equality, Edmund Berk prefers history, tradition and experience. Exploring the Serbian constitutional issue during the nineteenth century, Slobodan Jovanovic analyzes the socio-political circumstances of

* E-mail address: predragterzic@yahoo.com

the emergence of constitutional texts, theoretical influences, foreign role models, but also the work of great powers when writing constitutional drafts and in the first days of their validity.

Keywords: Slobodan Jovanovic, freedom, theory of the state, Serbian constitutions in the nineteenth century, Svetozar Markovic, Pera Todorovic, Milan Pirocanac, Edmund Berk, French Revolution

* Овај рад је примљен 15. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

Горан Васин*

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Ненад Нинковић

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

ЈАША ТОМИЋ – ПОЛИТИКА И ИДЕОЛОГИЈА**

Сажетак

Срби у Хабзбуршкој монархији имали су у Јаши Томићу једног од најзначајнијих политичких представника са краја 19. и почетка 20. века. Томићеве политичке концепције, идеје и делатност су од есенцијалног значаја за разумевање српског питања у Хабзбуршкој монархији. Бескомпромисан борац, речит, оштрог пера и израза Томић није штеео своје политичке противнике и супарнике. Од средине 80. их година 19 века, све до Уједињења 1918, можемо анализирати стотине његових политичких текстова о положају Срба у Хрватској, Босни и Херцеговини, јужној Угарској, на Угарском сабору или о дешавањима на српском црквено-народном сабору као најважнијој институцији црквено-школске аутономије. Томићев однос према Цркви посебно је важан. Бескомпромисни антиклерикалац, социјалиста по убеђењу нанео је доста штете угледу Карловачке митрополије, о чему су сачувани многобројни подаци. Његова српска политичка концепција која је у пуној мери дошла до изражаја током Балканских ратова, где је свакодневно извештавао, давала је нови дух и будила изнова Србе у Хабзбуршкој монархији. Уједињење

* Имејл-адреса: goranvasin@yahoo.com

** Рад је настао као део пројекта Војвођански простор у контексту Европске историје.

Срба из Хабзбуршке монархије са Краљевином Србијом круна је његове политичке каријере која је на тај начин добила и симболички смисао – испуњење српске заветне мисли о којој су деценијама сањали Срби из Хабзбуршке монархије.

Кључне речи: Јаша Томић, политика, идеологија, радикали, Црква, Црквено-народни сабор, Угарски сабор, Хрватски сабор

ЈАША ТОМИЋ – ПОЛИТИКА И ИДЕОЛОГИЈА НА ПРЕЧАНСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ СЦЕНИ

Јаша Томић је од првих дана свог бављења политиком пледирао да наметне себе као важног фактора у решавању свих кључних питања Срба у Хабзбуршкој монархији. Његов неуморни дух и политичка бескомпромисност у младим данима давали су назнаке важне и значајне политичке каријере. Томићев покушај ревизије Бечкеречког програма Милетићеве странке на новосадском збору означио је његов кључни искорак у правцу промовисања сопственог политичког лика и идеологије која чини суштину његове биографије (Ракић 1986, 13–21). Српска радикална странка коју је предводио у наредним деценијама, од 1887, настала је управо на оним идеолошким и програмским темељима које је покушала да установи Нова омладина и вршачки социјалисти. Идеологија Јаше Томића је промовисана у новосадском *Српском колу* у којем је он био уредник од 1884. најављујући одступање од критике Милетићеве политике. Ово опредељење, уз инсистирање на економско-социјалном аспекту политичког деловања водило га је у неизбежан сукоб са српском грађанском политичком елитом, нотабилитетима, клерикалцима и конзервативцима, свима који су сматрали да треба напустити терен државноправне опозиционе политичке борбе. Посебно се од првог дана истиче Томићева критика и полемичка оштрина када се сагледа решавање српског питања на Хрватском сабору. Томић критикује и оптужује Хрватске елите због погрома Срба у Загребу (1895, 1899, 1902), а нарочито замерао на опортунизму према мађарској влади због питања прикључења Крајине и Ријеке Хрватској,

попустљивости у области финансијске самосталности, дискриминацији Срба као и неспремности да уваже српске националне и политичке захтеве. Деловање нотабилитетског самосталског клуба Срба у Хрватском сабору оценио је несамосталним у односу на хрватску народну странку и бана Куена Хедерварија, а чланове Српског клуба апострофирао као издајнике (Томић 2006а, 242, 369–388). Томић пише да су „неслога, сумњичење, па и мржња” између Хрвата и Срба обухватили најшире слојеве народа, да се према томе не може очекивати да ће се „права слога” и споразум лако успоставити и да у таквим околностима једноставно не треба „претрпавати зло”. Српска политика у Хрватској, по његовом мишљењу, мора бити веома обазрива и далековида у односу на идеје које су промовисале хрватско политичко право као крајњи циљ политике. Иако је политику српских нотабилитета осуђивао због сарадње са владајућом опцијом, на Хрватском сабору, после пада бана Куена Хедерварија 1903, није одбио сарадњу са хрватским странкама, сматрајући да су оне спремније да се заузму за права српског народа. И до тада (1906) није скривао да постоји могућност сарадње упркос томе што су се Хрвати и Срби „разишли у прошлости” (Томић 2006а, 232; Mikavica i dr. 2016, 292–300).

Ријечку и нарочито Задарску резолуцију (1905) прихватао је само уколико она подразумева и гарантује равноправност оба народа. Радикали су били изразито критички настројени према хрватској политици и ставу хрватске политичке елите према анексији Босне и Херцеговине. Посебна полемика била је о ставу самосталаца, који су Томић и његови следбеници називали издајнички. Подршка самосталаца хрватским претензијама на Босну и Херцеговини на темељима хрватског историјског права био је недопустив по Томићевом мишљењу. „Правом издајом српске националне мисли морамо назвати држање самосталаца по питању Босне и Херцеговине. Франковцима и правашима прискачу сада у помоћ жалосни српски самосталци.” Одлуку бана Павла Рауха да се дипломе у средњим школама више не могу издавати на ћирилици радикали су дочекали критиком и подсећањима на шовинистичку политику хрватских елита према Србима. У тексту *Франковачка лудост и гадилук*, објављеном после анексије Босне и Херцеговине, осуђена је

претензија хрватских елита на Босну и тежње Хрвата да добију самосталну краљевину под приматом Хабзбурга. Франкову идеју да се формира Хрватска легија, СНРС је коментарисао као средство да се у будућности физички ликвидирају Срби у Хрватској и Славонији (Zastava, 1908, br. 221, 233, 236, 238; Mikavica i dr. 2016, 309–313).

Подсећао је на радикалски програм из Окучана (1903) у којем је истакнута решеност да се води политичка борба за постизање равноправности Срба и Хрвата, аутономију Српске православне цркве, школе и фондова, слободну употребу ћирилице, српске заставе, потпору српским културним установама. Велеиздајничку парницу против Срба, вођену у Загребу (1909) осуђивао је на све начине посебно у оном делу оптужнице у којем се доводи у питање национална самобитност Срба у Хрватској и Славонији. (Томић 2006а, 91–92; Vasin 2015, 708–709)

Томићев однос према идеји Српске Војводине у Аустроугарској био је далеко од онога што су некада прижељкивали пречански Срби. Осуђивао је мађарску политику према Србима у Угарској и народностима генерално. Међутим, кривца је највише тражио у српским редовима, оптуживао је дотадашњу српску политичку елиту због неспособности и најављивао да Срби морају створити „нову историјску аристократију.” Сматрао је да Срби у Угарској иначе не траже сувише и да је српска политика у великој дефанзиви. Посебне критике према мађарској политици подразумевале су тежње власти да сузбију српску културу, школу, образовање, просвету, књигу и језик и на тај начин до крајњих граница угрозе национални идентитет пречанских Срба. Али излаз из таквог стања и одбрану српских права он углавном налази у побољшању материјалног стања народа, обнови и установљењу установа које ће бринути о друштвеним питањима народа, доброј политичкој организацији, а мање у евентуалној обнови политичко-територијалне аутономије сматрајући да за то нема довољно изгледа. Ипак, када говори о Војводини из 1861. истиче да Срби не смеју да се одрекну онога што су им „дедови крвљу стекли” а то је „начело Војводине”. Он се залагао да се установи изборни систем који би гарантовао да ће свака народност у Угарској имати довољно својих посланика,

а то је значило да би на Угарском сабору било више Срба, Словака, Немаца, Румуна и Русина него самих Мађара. Ова врста заједничког деловања саборских посланика немађарских народа, у реалном политичком животу није имала шансе за успех, али је подстицала немађарске политичке елите да не одустану од заједничких захтева на Сабору. С друге стране, на тај начин је сматрао да наставља Милетићеву политику, и залаже за тачке Бечкеречког програма. Војводину је помињао и касније (1906) и то у време када је у Бечу објављена књига такозване Велике Аустрије у оквиру које је обухваћена и Војводина: „мала али ипак Војводина”. Али Војводину, као једну од 15 области у федералној Аустрији није видео као најбоље решење српског питања у том тренутку сматрајући да иза свега стоје само интереси Беча који није хтео да створи државу у складу са интересима народа већ „хоће да удеси народе према држави” (Томић 2006а, 451–457; Ракић 1983, 57–58; Микавица и Васин 2016, 17–18).

Однос према црквеној јерархији и његово деловање у оквиру Црквено народних сабора и око њих представљају посебну целину и захтевају засебан осврт јер су у највећој мери обележили целокупну Томићеву биографију и идеологију. Томић је често у погледу Цркве, црквено-школске аутономије наступао двојако: прагматично и у складу са својим интимним политичким идеолошким социјалистичким уверењима. Његова речитост, врло често ратоборност коју је још у младим даним профилисао у Милетићевој странци дошла је до пуног изражаја у његовом односу према Цркви. На Црквено-народном сабору 1885–1886, први пут је Томић отворено и оштро наступио против патријарха Германа Анђелића на до тада невиђен начин. Поред рационалне критике Цркве и јерархије на којој је често инсистирао Михаило Полит Десанчић, Томић је у ову српско-српску борбу унео лични став и уверење, које је у три деценије коштало подједнако Цркву, црквено-школску аутономију и саму Радикалну странку. Он је жустро нападао и нотабилитете због издајничке и промађарске политике. За њега је нотабилитетска странка симбол подлости и промашаја, а њени прваци су мрачњаци и слуге патријарха Германа и његовог патрона Калмана Тисе. Томић је тврдио да захваљујући Анђелићу српски манастири пропадају, а за то време он и

његова клика и братија се немилице богате (Krestić 2006, 33–35; Zastava 1885, br. 23, 25).

Гласовити Томићев сарадник Лаза Нанчић је опомињао да је „патријарх Герман гробар српске аутономије, а сви Срби из његовог табора стоје и чекају да изврше опело свега што је Српска Војводина.” Нанчић и Томић су подсећали на Милетића из времена најжустрије опозиције. Патријарх Герман је посебно критикован због недопуштања прославе словенских апостола Тирила и Методија (хиљадугодишњице њихове делатности 1885) у црквама и манастирима Карловачке митрополије са образложењем да они нису канонизовани као српски свеци. Јаша Томић је полемисао да је то још један доказ чињенице да је Герман Анђелић расколник и издајник Православне цркве (Zastava 1885, br 48).

Он је захтевао да се ово питање покрене на Црквено-народном сабору (1885), пошто патријарх избегава да прочита посланице митрополита Стратимировића и патријарха Рајачића који су Кирила и Методија помињали као светитеље. У конфидентском извештају Министарства унутрашњих послова је наређено да се спречи агитација Јаше Томића против Карловачког патријарха. Слично је поновљено и приликом каснијих избора за Црквено-народни сабор (Zastava 1885, br. 55).

Јаша Томић је из дана у дан, током пролећа 1885, понављао да се не може дозволити победа „калуђера мрачњака”, да се не може поклекнути пред „духовним жандармима и Тисинима пандурима”, те да је чување српске аутономије од расколника свето начело пред Сабор. Он је свакодневно писао о великом незадовољству и лошем стању српских манастира, грабежи српских калуђера, српским помађареним потурицама, издајницима нотабилитетима, рушењу недостојника, али суштински Томић у свом прогласу није као некада Слободоумна странка понудио конкретан план или визију решавања проблема у црквено-школској аутономији у моментима када није било реалне шансе да се Анђелић смени или Калман Тиса порази. Преношене су и вести из црквених општина где се говорило о томе да се Герман мора покајати, повући и извинити српском роду за своја недела. Томић је

посебно био киван на најаве самог патријарха да ће Влади поднети текст такозваног Синодског операта на разматрање. Став Ђуре Вукичевића да је захтев Цркве оправдан Томић је оценио као „лупешко мишљење”. Он је из броја у број *Заставе* предлагао да се Герман Анђелић као неканонски патријарх збаци. Изборни успех за Црквено-народни сабор (1885) Томић је карактерисао као најсјајнију победу до сада пошто су његови и „народни противници” освојили свега 12 посланичких мандата. Он је у овој победи тумачио чињеницу да је од Милетићевог тамновања до наименовања Анђелића и оснивања нотабилитета толико неправде учињено Србима и нането толико патње да се Слободоумна странка реафирмисала јача него икада. Јаша Томић је на самом Црквено-народном сабору (1885) као заступник Румског среза тражио да се прекине незаконито стање у Српској цркви. Неколико посланика је тврдило (Јојкић, Јовановић) да се мора поштовати воља већине изражена у Адреси да се са Анђелићем не може радити и сарађивати. (*Zastava* 1885, br. 68–74, 76, 78, 79, 81, 83, 87, 90, 100, 101, 108, 130; Mikavica i Vasin 2016, 18)

Томић је и после Сабора нагласио да је патријарх Герман главна препрека у црквено-школској аутономији, и да се ниједан одбор не може одржати, а да он преко својих послушника не захтева неки нови уступак или не направи неку нову провокацију, која служи рушењу српске слоге пред будући Сабор. Анђелић је назван „душманским патријархом, неваљалим слугом олтара, издајником који је надмашио Вука Бранковића, целатом народне аутономије, човеком који ће бити жигосан најсрамнијим жигом издајства.” (Vasin 2015, 472–504)

Ипак Томићева активност током 1887. више је била фокусирана на решавање питање страначких размирица са Политом и Мишом Димитријевићем. Узавреле политичке страсти на српској политичкој сцени, кулминирале су Туцинданском трагедијом, после које ће се Томићев положај у политици битно изменити. Његово вишегодишње одсуство (до 1896) и трајно дисквалификовање, са учешћа на Српским саборима дало је простора Политовим либералима да делимично преузму иницијативу у пословима Црквено-школске аутономије. Радикалска жестина у нападима на Цркву није се изменила. Црквено-народни сабори 1890. и

1892. махом су протекли у нападима радикала на патријарха Георгија Бранковића. Слично се десило и током Црквено-народног сабора 1897, када је патријарх вређан дуги низ месеци најцрњим увредама и покудама. Томићева политичка жестина и енергичан наступ посебно су дошли до изражаја у текстовима које је писао о патријарху Георгију. За нас је ипак најбитнији Томићев однос према Цркви и црквеној јерархији. Као човек велике енергије, вешт са пером, ипак није успевао да нађе заједничку тачку сарадње са српском Црквом. У сталном сукобу са њом, наносио је штету српској аутономији и још више компликовао политичке односе међу Србима. Томић је сматрао да постоји разлика између Хришћанства и организације Цркве. Кроз своју политичко-журналистичку борбу, показао је да се у ствари, не залаже за епископални карактер српске Цркве. Стално је осуђивао јерархију због поданичког односа према Пешти и Бечу, а није штедео ни монахе. Своју визију правог Хришћанства супротставио је лажном Хришћанству, које представља јерархија. Као антиклерикалац, често је користио демагогију да борбу против Цркве покаже као борбу за народне интересе. С друге стране, противници су га често нападали као безбожника и револуционара (Krestić 2006, 69–72).

Осврнуо се радикалски првак даље и на односе унутар саме Цркве. Суштина сукоба била је у односу јерархије и народа. Јерарсима је Христос оставио службу и учење, а не власт у Цркви. Позвао се при томе на Никодима Милаша и његово дело *Православно црквено право*, у коме је учени далматински владика написао да ако световњаци не могу да врше црквену службу, могу да својим средствима и способностима утичу на њен рад, и да је Црква одувек признавала улогу световњака у управљању Црквом. „Наша Црква је некада функционисала као народна, али од скора то више није тако. Великодостојници са својом странком желе преко тзв. Јединственог статута сву власт над црквом да одузму народу.” (Vasin 2014, 191) Јаша Томић је писао да је чак патријарху наклоњени прота Димитрије Руварац критиковао Бранковића да је он лично раније гласао за то да народ може да бира свештенике док је био у табору либерала, и да је чак као сомборски прота 1872. Лоњаију је Бранковић лично однео представку да је изборни ред канонски исправан ако је донесен у време док је митрополитско место

упражњено, подсећајући на тај начин Томић на делатност Бранковића док је био у Милетићевом табору. Вођа радикала је потом полемички, иронично додао и да је Руварац као аргумент навео да ако изборни ред није у складу са каноном, онда сви сабори на којима је Бранковић учествовао нису били у складу са канонима, па ни онај на коме је изабран за патријарха (Томић 2006а, 374–377).

За српску политичку сцену у Монархији Сабор из 1902. представљао је велику прекретницу. Српска народна радикална странка успела је да порази јерархију и конзервативце и преузме водећу улогу на саборима у периоду до 1910. Предвођени енергичним и способним Јашом Томићем, радикали су своје политичке противнике истерали на политички брисани простор и напросто их уклонили. Либерали су све више, као умерена опција блиска центру, одлазили на маргину док је у јерархију и конзервативце народ имао све мање поверења. Притисци и појачана мађаризација ојачали су позиције радикала. Вештом демагогијом и појачаним нападима на политичке противнике, у виду сталних афера и сензационалних наслова у *Застави*, Томићеве присталице су истицале да свако негласање за радикале доводи до пропасти Срба у Угарској.

На следећем Црквено-народном сабору 1907. посебно се оштро расправљало о патријарху Бранковићу и његовој кривици у погледу наношења штете Фондовима митрополије. Усвојен је „Закључак Српског народно црквеног сабора, у ствари патријарха Георгија”, поводом његових бројних новчаних и материјалних незаконитих послова. Побројане су продаја Беочинске каје, затим дуг од 5050 форинти, које је примио од фондова као темишварски владика 1885, као и што је узео 1524 форинте више него што му припада опет као темишварски владика, затим што није поднео обрачун на име дотација од 10.935 форинти и др. Коначна реч гласила је како Сабор изјављује: „да дубоко жали и осуђује оне чак и злонамерне неприлике, које је г. Патријарх Георгије чинио нашим народно-црквеним фондовима. Уједно је овај сабор уверен, да изражава наду целог српског народа Карловачке митрополије да ће Његова светост митрополит-патријарх Георгије у интересу мира у цркви и аутономији, а са обзиром на углед и достојанство митрополита-патријараха српских

повући нужне конзеквенције и напустити узвишени престо, који још данас заузима.” (Vasin 2014, 247–261)

Смрћу патријарха Георгија Бранковића 17. јула 1907. остао је упражњен патријаршијски престо у Сремским Карловцима. И поред многобројних спекулација и нагађања, на избор новог првојерарха Карловачке митрополије се чекало доста дуго. Именовањем будимског епископа Лукијана Богдановића за Администратора Митрополије 3. марта 1908. почело је разрешење ове кризе која је доприносила нефункционалности послова везаних за финансијско и административно функционисање Митрополије. Ускоро је под председништвом Администратора одржана и прва седница Митрополијског савета. Такође 28. марта 1908. стигла је и потврда Манастирске уредбе, која је донета на Црквено-народном сабору 14. фебруара 1907. Сама манастирска уредба представљала је најважнију тековину радикалске управе Црквено-народним саборима и Томићевог политичког деловања у пословима црквено-школске аутономије. Према одредбама Манастирске уредбе сви манастири су народно-црквена добра, а приходи свих добара се користе за издржавање манастирских братстава и помагање Цркве и просвете у Митрополији. Манастирска добра сачињавају зграде, оранице, рудници и вредносни папири, а манастирима припадају и књиге, реликвије, архива, црквена одела, а планирано је и отварање Народног музеја у Сремским Карловцима. Под закуп се давала непокретна имовина манастира сем винограда, воћњака и шума. Сва средства се налазе под контролом Управе народно-црквених фондова. Од прихода једна трећина ишла је манастирима, а две трећине у клерикално-школски фонд, док је Саборски одбор контролисао све манастирске послове. Уредба дефинише и колико монаха и прихода сразмерно величини и имовини може да има манастир. Плата настојатеља манастира је дефинисана на 3000 круна, игумана на 1800, а протосинђела на 2400. неопходна средства за одржавање манастирске-црквене имовине одређивао је Саборски одбор. Ипак у потврди цара Франца Јозефа, је стајала клаузула да се издавање манастирске имовине под закуп озваничава тек потврдом председника угарске владе, уз додатак да је изричита обавеза да се годишњи извештаји морају подносити истој инстанци на увид. Фактички

је одлуком владара и председника владе Векерлеа анулиран највећи део одредби који је ишао у правцу пуне световњачке (радикалске) управе манастирима иако је Саборски одбор задржавао знатне ингеренције. Томић је са друге стране врло уверљиво објашњавао својим бирачима да је управо Уредба једини начин да се манастирска имовина (34.650 јутара земље и драгоцености од преко 100.000 круна) држе под контролом и употребе за рачун народа (Томић 1908, 12–19).

Приликом избора Лукијана Богдановића за патријарха на Црквено-народном сабору (1908), обновљени су сукоби између Полита и Томића. Вођа радикала је после неуспелог гласања за вршачког владика Гаврила Змејановића, подржао избор администратора Богдановића. Сукоб на релацији Полит–Прибићевић–Томић био је ипак у центру пажње. Клетве, увреде, лажи, одговори на исте, само су део колорита који је пратио избор српског патријарха. Ускоро је објављен у више бројева Томићев текст „Како смо бирали патријархе кроз 200 година”. Ипак Томић је резонски сматрао да је цела хајка на „Велико-Србе” приликом избора патријарха потребна Бечу из других разлога, због тога што се спрема за ангажовање Босне и Херцеговине. Он је тврдио да пред Европом треба представити Србе као велику претњу Аустроугарској и да ће сав прљав посао обавити Хрвати. На тај начин Томић је објашњавао и Настићеву аферу која је потресала хрватску и српску јавност у Троједној (Vasin 2015, 687–702).

Незадовољство Томића нападима либерала и самосталаца, кулминирало је пред сазивање Сабора 1910. Енергичан и политички бескомпромисан, он је тежио да странку очува на власти у пословима аутономије. Програмски текст је сачинио Јаша Томић и публиковао у *Застави*, под насловом „У чему је наша аутономна борба?” Он је инсистирао на економским и социјалним проблемима са којима су се сусретали сиромашнији слојеви српског друштва. На изборима за Угарски сабор (1910) Томић је позивао на савез са Мађарском независном странком. У местима где је већина српска биће истицан српски кандидат, а у мађарским срединама српски бирачи су позвани да гласају за мађарског посланика. Он је оправдавао овај став потребом да Угарска ојача јер ће је у супротном Аустрија угушити и уништити. Томић је рекао да захтева потпуно независну и

самосталну Угарску јер таква држава својим грађанима може да пружи сва права и да се реши питање хлеба. Вођа радикала је тврдио да слободна Угарска може да живи у братским односима са свим својим народима. Он је тврдио да Беч има одговорност за лошу економску ситуацију и да је кључни кривац за лоше стање у Угарској Бечка политика која завађа народе у Угарској. У питању народности Томић је рекао: „И свако ко је ту има право на живот и опстанак. То право има и она травка и мушица, па како не би имале право народности”. У наставку говора пред својим присталицама у Новом Саду програм радикала Томић је назвао Христовим пак лошији резултат на изборима за Српски сабор 1910. Томић је наведене речи образложио у ауторском тексту „Зашто ова очајна борба против радикала?” Он се поново окупио на покојног патријарха Георгија Бранковића и случај Беочинске каје, негирајући проневере радикалног Саборског одбора. Вођ радикала се осврнуо на доношење Манастирске уредбе и тиме доказивао успех радикалске управе у пословима аутономије. Победу Куена Хедерварија на изборима за Угарски сабор, Томић објашњава као утицај из Беча. Он се жалио на притиске од стране војске и огромне своте новца које су потрошене из Беча да би Куен наставио да води политику која није у интересу ни Србима ни Мађарима. Томић је директно оптужио патријарха Лукијана, владике и Куена Хедерварија да су омогућили самосталцима победу на изборима за Црквено-народни сабор. Он је оптужио самосталце „да пале свећу ђаволу и да са разјапљеним очима и животињским нагоном гледају где ће шта да ућаре. А њихови говори о слободи, то је само да заметну траг. То је да лакше могу до плена, па да раздиру сопствени народ као лисица кокошку“. Томић се тада посебно обрачунавао са вођом самосталаца Светозарем Прибићевићем (Томић 2006а, 466–476, 483–484, 486–487).

Укидање Црквено-школске аутономије (1912), показало је да је Томићева политика пактирања са мађарском опозицијом била штетна по српску политику. Ван снаге су стављене многобројне одлуке српских Црквено-народних сабора. Укинута су Уредба од 29. маја 1871. о привременом устројству епархија, Уредба од 29. маја 1871. о привременом устројству православног митрополитско-црквеног и народно-школског

савета, Уредба од 29. маја 1871. о изборном реду Саборских посланика, Уредба од 14. маја 1875. о устројству Црквено-народног сабора, уредбе и одредбе које су настале из тумачења наведених, као и Статут од 23. марта 1908. Министар Лукач је дао упутство патријарху Богдановићу 17. јула 1912. да се ова наредба спроведе у дело, о чему је Богдановић упутио посланицу 26. јула 1912. (ASANUK/MPA, A, 237/1912). Влада је ускоро извештена да је српски народ подељен због укидања аутономије, да се не може постићи договор између релевантних политичких фактора и да је главни противник јединству (у тексту стоји расколник) Јаша Томић. Нестанак патријарха Богдановића почетком септембра 1913. дао је повода Томићу да напише свој чувени текст „Ко је одгурнуо патријарха Лукијана у провалију” када је изнео низ тврдњи у вези са овим догађајем. Он се осврнуо на чињеницу да су многи српски патријарси умрли мистериозном и насилном смрћу, али да ниједан није умро на начин као Лукијан. Конкретно, Томић је тврдио да је помрачење ума и душевно растројство био сигуран узрок патријархове смрти. Он је изричито навео да сматра да патријарх није убијен и додао да му је сасвим јасно да Црква не може прихватити чињеницу да се једно свештено лице могло убити. Његова мисао у овом тексту била је усмерена против патријархове околине за коју је сматрао да су својим саветима потпуно одгурнули Богдановића у издају, коју после није могао да поднесе. Томић је оштро одбацио претпоставке да су радикали својим нападима довели до патријархове смрти или његовог психичког обољења. Осим Томићевог текста, објављена су и подсећања на тзв. недела патријарха Лукијана, у вези са непријатељском политиком Аустроугарске према Србији током Балканских ратова коју је он подржао. Такође наглашавала се чињеница да је Богдановић био мађарофил и да се залагао за увођење мађарског језика у основне школе. Што се тиче стања Срба у Монархији радикалски првак се 1913. огласио својом познатом брошуром „Карловачка митрополија и хришћанство.” Он је брито критиковао владике и патријарха да не одлазе у цркву, да свештеници не држе проповеди и да се често каља дело Христа (Zastava 1913, br 192–193; Vasin 2015, 755–758).

Месеца маја 1914. радикали су јавности у брошури „Рат у српској народној аутономији” у којој су објављени говори Ђуре Красојевића и Јаше Томића, наслутили катастрофу која је била на помолу. Подсећало се на укидање аутономије и аманет предака који је крвљу заливен (Красојевићев говор). Томић се посебно обрушио на самосталце који су издали удружену опозицију и прешли Владиној коалицији. Њихову издају Томић је посебно користио и за одбрану политике своје странке у претходном периоду (Томић 2006а, 572–577).

Први балкански рат Томић је дочекао са одушевљењем и упутио се на ратиште да са њега шаље извештаје. Дозволу за извештавање, добијену од Пашића, искористио је да се упути у штаб Треће армије којом је командовао Божа Јанковић и која је деловала у правцу Косова и Метохије. У ратним извештајима оправдавао је рат који се повео на простору Балкана оптужујући велике силе као највеће кривце што је до рата уопште дошло. Шаљући извештаје за радикалску штампу предочавао је историјски значај збивања на Балкану, најављивао „васкрс царства српског” јављао о блиставој победи српске војске код Куманова, првој литургији у манастиру Грачаници којој је присуствовао цео Јанковићев штаб док је истовремено, извештавао је Томић, на улици, око цркве одјекивала је песма „Ми смо с тобом Светозаре Милетићу” (Ракић 1986, 256–259; Микавица и Васин 2016, 29–31).

Српског војника описивао је као инкарнацију античког хероја и за разлику од Димитрија Туцовића који није довољно разумео смисао овог ратовања и тумачио га на штету сопственог народа, Јаша Томић је са дивљењем описивао излазак српских трупа на Јадранско море упоређујући га са Наполеоновим освајањем Алпа. Јаша Томић је обасипао *Заставу* својим извештајима и текстовима из Старе Србије и Македоније. Такође писало се и о злочинима Арнаута над српским цивилима широм Метохије. У више наставака да излази текст под насловом „Турско-арнаутска зверства”, где се писало о начинима и методама злочина над српским становништвом у Старој Србији током читавог низа година. Посебно се наглашавало да није било елементарне безбедности и сигурности и да српски живот није вредео сувише „у по дана као и по ноћи, напасти, убити човека – то није ништа,

то је свеједно.” Од 1906. до 1912. званични подаци говоре од 349 људи, али се са разлогом сматра да је тај број био много већи. Заштита власти фактички није постојала, а убиства се дешавају често и по шумама и њивама и јавним местима. Било је чак случајева да се убије домаћин на дан крсне славе, док су отимање девојака и жена биле свакодневица. Не ретко су на мети били српски ђаци, а између Берана и Новог Пазара њих двојица су убијени. Забележено је у наведеном периоду 299 случајева крађе – имовине, личних и црквених предмета, па чак и скрнављење гробних места. Исто тако, подметнуто је 63 пожара и 150 других насиља различите врсте од батинања до присилног иселјавања. Посебан вид притиска било је насиље над женама које су вршили турски војници и локални наоружани Албанци после чега је често следила насилна исламизација/албанизација. Отмице и уцењивања виђенијих Срба (71 случај), били су мера која је требала да додатно појача страх становништва и помогне иселјавање. Радикали су се и раније у више наврата освртали на катастрофално стање Срба у Старој Србији. Јаша Томић је писао о томе да се у периоду 1878–1900. иселило 70.000 српских душа, а више од 400 је убијено. Он је тврдио да се било која трзавица у Османском царству мора завршити правим погромом Срба. „Арнаути се буне, а раја трпи... шта је у Старој Србији за то нико нема ни речи! Европа нема свог интереса”. Он је тврдио да се Србија и Црна Гора одричу свега и да их потискују како Арнаути, тако и Бугари, и да се српске државе не смеју погађати са шовинистима. Томић је тада пророчки закључио да је Српство у Старој Србији на умору (Томић 2006b, 195–205).

Јаша Томић се и овај пут критичким духом, полемички и провокативно огласио са више политичких чланака управо око српске трагедије у Старој Србији која је била на помолу. Он је сматрао да се тзв. *Арнаутско питање* у државној политици Србије и Црне Горе мора брзо решавати, јер ће у супротном бити кочница да се крене напред. Србија и Црна Гора ће у будућности управо на питању арнаутског и аграрног питања показивати своју културну и животну снагу у односу на османску управу, сматрао је вођа радикала. Он је тврдио да Арнаути теже анархији, безвлашћу, нераду и да живе од оружја и пљачке. Напомињао је да Срби често морају да се на разне

начине бране од арнаутског насиља, а да су на удару посебно женска деца. Арнаути су пружали сваки отпор Турској да пацификује и уреди Косовски вилајет, пута и школа фактички нема, а школе које су сазидане су на крају запалили, била је истинита констатација Томића. Он је наглашавао да је приликом ослобађања Старе Србије, србијанска и црногорска војска поступала човечно према цивилном становништву, и истиче однос краља Николе Петровића Његоша, као модел који треба да функционише и у наредном времену. Ипак Томић је био свестан да ће се ово питање врло тешко решити. Прави начин за сагледавање овог проблема Томић је видео у стварању услова да се мирно и боље живи, јер је сиротиња и српска и арнаутска велика, па је стога важно убедити Албанце да ако плаћају порез-плаћају себи, да ако се отварају школе и праве путеви то иде њима у прилог. „Полако и кроз неколико нараштаја и Арнаути ће постати другачији.” У овом конкретном случају решавања тзв. Арнаутског питања Томићеве процене када су у питању Србија и Црна Гора биле су више него валидне.

У сличном духу извештавао је и са црногорског фронта о „српским Спартанцима” и огорчено критиковао велике силе због приморавања Црногораца да напусте Скадар. Посебно се писало о операцијама црногорске војске приликом ослобађања Метохије 1912. Непосредно после црногорске објаве рата Турској већ се писало да „јуначки Црногорци су опсели Беране, где се бије бој за слободу и свети покољ оноликих Срба у Беранама...црногорска војска је према ратном плану морала да отпочне прва рат... Краљ Никола као таст италијанског краља и двојице руских великих кнежева загазио је први у рат да тиме покаже како стоји дипломатски размештај у Европи.” (Mikavica, Vasin i Ninković, 2017, 258–262).

ИЗВЕСНИ ЧАС ЈАШЕ ТОМИЋА

Сарајевским атентатом (1914), који је српски народ увео у нови рат, Томићева биографија добила је нарочиту физиономију и његову биографију у наредне четири године употпунила потресним и импресивним детаљима. Убиство аустроугарског престолонаследника. Томић је осудио некрологом „најискренијег саучешћа” у *Застави*, али тиме

није одговорио власти од сумњичења, притварања и тортуре. Изјавом лојалности коју је приморан да потпише, а којом се обавезао да неће учествовати у политичком раду и да напушта сваку врсту делатности у том правцу опасност је отклоњена само за кратко време јер је ипак ухапшен и то међу првима, почетком августа 1914. године, а затим одведен из Новог Сада у Инђију где му је одузет сав новац и све намирнице које је имао при себи и где је изгладњиван четири дана и стално тучен кесама пуним песка (Mikavica, Vasin i Ninković, 2018, 224–227; Mikavica i Vasin 2016, 32).

Из Инђије је одведен пред преки ратни суд где је оптужен да је одржавао тесне везе са београдском Народном Одбраном и њеним председником Божидаром Јанковићем и после неколико дана испитивања спроведен у петроварадинску тамницу где је третиран као најтежи кривац. Смештен је у подземну ћелију где је лежао на поду, без постеље, без хране, непрекидно подвргаван методима тешке истраге. После извесног времена (18. август), пуштен је услед недостатка доказа, а затим, већ после једног дана проведеног код куће, са већом групом истакнутих Срба спроведен у Јегру где је тамновао два месеца.

Историјски значај његовог укупног политичког и националног деловања односи се на Томићеву улогу у организовању Велике народне скупштине у Новом Саду на којој су, у контексту победоносног похода србијанске војске и слома Аустроугарске, пречански Срби са простора Баната, Бачке, Барање и Срема донели одлуку о прикључењу Краљевини Србији. Јаша Томић је кључно, узео највећег учешћа у састављању предлога најважније одлуке коју је и прочитао на Скупштини у Новом Саду: „Банат, Бачка и Барања у границама које повуче Антантина балканска војска, проглашују се данас 12/25. новембра 1918. године на Народној скупштини у Новом Саду, на основу узвишеног начела народног самоопредељења, отцепљени, како у државноправном, тако и у политичком погледу од Угарске” и даље: „Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадашњим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком правцу ...” (Spomenica 1929, 7–8; Mikavica, Gavrilović i Vasin 2007, 408–409; Krestić 2013, 477–478). Усвајањем ове одлуке коју су, захваљујући међународном престижу Краљевине Србије, узеле

у обзир и силе Антанте на Версајској мировној конференцији и проглашењем уједињења српског народа у оквирима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1. децембар 1918), идеја српске државности однела је победу и на простору некадашње Хабзбуршке монархије. Томићева улога у овим збивањима повезује се са његовим одбијањем понуде да уђе у загребачко Народно веће СХС, као и успешно председавање Српским народним одбором у Новом Саду, дочек и поздрављање србијанске војске под командом мајора Војислава Бугарског са балкона Матице српске (Mikavica, Vasin i Ninković 2018, 325–332).

У последњем чланку, објављеном у *Застави* показивао је бригу за будућност уједињене Радикалне странке (1920). Као посланик ове странке гласао је за Видовдански устав на Уставотворној скупштини, али као посланик у ванредном и редовном сазиву Скупштине (1921–1922) није могао да присуствује седницама, због болести. Умро је у Новом Саду, 22. октобра 1922. године, у шест сати ујутро (Mikavica i Vasin 2016, 32–33; Rakić 1986, 300–323).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Sremskim Karlovcima [ASANUK], Mitropolijско patrijaršijski arhiv, f. A, dok. 237/1912, Dopis ministra predsednika vlade Lasla Lukača srpskom patrijarhu Lukijanu Bogdanoviću, 17. jul 1912 (ASANUK, MPA, A, 237/1912)
- Krestić, Vasilije Đ. 2006. *Jaša Tomić—politički portret*. Prometej: Novi Sad.
- Krestić, Vasilije Đ. 2013. *Srbi u Ugarskoj 1790–1918*. Matica srpska: Novi Sad.
- Mikavica, Dejan, Vladan Gavrilović, i Goran Vasin. 2007. *Znamenita dokumenta za istoriju srpskog naroda 1538–1918*, Filozofski fakultet: Novi Sad.

- Mikavica, Dejan, Nenad Lemajić, Goran Vasin i Nenad Ninković. 2016. *Istorija Srba u Habzburškoj monarhiji 1526-1918*. Knj 2. Prometej-Filozofski fakultet: Novi Sad
- Mikavica, Dejan, Goran Vasin, i Nenad Ninković. 2017. *Srbi u Crnoj Gori 1496–1918*. Institut za srpsku kulturu: Nikšić.
- Mikavica, Dejan, Goran Vasin, i Nenad Ninković. 2018. *Prečanski Srbi u Velikom ratu 1914–1918*. Prometej: Novi Sad.
- Mikavica, Dejan, i Goran Vasin. 2016. *Jaša Tomić*. Novi Sad: Prometej.
- Rakić, Lazar. 1983. *Radikalna stranka u Vojvodini*. Novi Sad: Matica srpska.
- Rakić, Lazar. 1986. *Jaša Tomić*. Novi Sad: Matica srpska.
- Spomenica oslobođenja Vojvodine. 1929. Srpski narodni odbor: Novi Sad.
- Tomić, Jaša. 1908. *Nova manastirska uredba za Srpsku pravoslavnu mitropoliju Karlovačku*, Novi Sad: Srpska manastirska štamparija.
- Tomić, Jaša. 2006a. *Politički spisi*. knj 3. Novi Sad: Prometej.
- Tomić, Jaša. 2006b. *Politički spisi*. knj 5. Novi Sad: Prometej.
- Vasin, Goran. 2014. *Patrijarh Georgije Branković i njegovo doba*. Novi Sad: Malo istorijsko društvo.
- Vasin, Goran. 2015. *Sabori raskola – Srpski crkveno-narodni sabori u Habzburškoj monarhiji 1861–1914*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zastava, Novi Sad (1885, 1908, 1912, 1913)

Goran Vasin*

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Nenad Ninković

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

JAŠA TOMIĆ – POLITICS AND IDEOLOGY

Resume

For the Serbs in the Habsburg Monarchy, Jaša Tomić was one of the most significant political representatives in the end of the 19th and the beginning of the 20th century. His political concepts, ideas and activities were of the essential significance to the understanding of the Serbian question in the Habsburg Monarchy. An uncompromising fighter, eloquent, sharp with his pen and his expression, Tomić did not spare his political opponents and rivals. From mid-1880s up to the Annexation in 1918, we can analyze hundreds of his political texts on the position of the Serbs in Croatia, Bosnia and Herzegovina, South Hungary, during the Hungarian Assembly, or texts about the Serbian National assembly as the most significant institution of the church-school autonomy. His relations towards the Church are especially significant. Having an uncompromising anticlerical view and being a convicted socialist, he caused a lot of damage to the reputation of the Metropolitanate in Sremski Karlovci which is proved by numerous pieces of evidence. His Serbian political concept that had been fully expressed during the Balkan wars, where he reported on daily basis, gave new spirit to the Serbs of the Habsburg Monarchy and awakened them again. The political Union/National Unity of the Serbs from the Habsburg Monarchy to the Kingdom of Serbia is the crown of his political career, which gained a symbolical meaning at that point – the fulfilling of the Serbian sacred thought that had been dreamed of for decades by the Serbs in the Habsburg Monarchy.

Keywords: Jaša Tomić, politics, ideology, radicals, the Church, the Hungarian assembly, the Croatian assembly

* E-mail address: goranvasin@yahoo.com

** Овај рад је примљен 30. јануара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 616.9:321.01

Српска политичка мисао

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.5>

број 2/2020.

год. 27. vol. 68

Прегледни рад

стр. 119-140

Живојин Ђурић*

Институт за политичке студије, Београд

Миша Стојадиновић**

Институт за политичке студије, Београд

ПАНДЕМИЈЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ИЗАЗОВИ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ***

Сажетак

Пандемије, поред катастрофалних последица по људске животе и глобалну економију, поседују много шири контекст који је неопходно сагледати. Неолиберализам се у савременом друштву успоставио као дефинишућа парадигма политичког и економског развоја што је последично довело до урушавања институција националне државе. Трансформација здравствених система према неолибералним принципима је довела до њиховог слабљења. Самим тим неопходно је анализирати и друштвени и политички контекст пандемија, јер је суочавање са њима до сада директно зависило од капацитета

* Имејл-адреса: zivojin.djuric@ips.ac.rs

** Имејл-адреса: misa.stojadinovic@ips.ac.rs

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

којим су националне државе располагале у тренутку њиховог избијања. Овде се, међутим, суочавамо са великим изазовом јер на овом пољу превасходно доминирају студије из медицине и економије, док је политиколошки и социолошки аспект стављен у други план. Овај рад нема претензије пружања коначних одговора, већ пре свега чини преглед неких основних хипотеза од значаја са аспекта политиколошког и социолошког дискурса, а који је, такође, неопходан у циљу стварања услова да се на најоптималнији начин суочимо са последицама пандемија.

Кључне речи: пандемија, *COVID-19*, глобализација, савремено друштво, међународне организације, држава

Постмодернистички дискурс у последњих тридесетак година је у великој мери обележен експанзијом неолиберализма као неизбежним правцем друштвено-економског развоја. Истовремено, савремено друштво се свакодневно налази на удару многобројних процеса који свакодневно мењају његову структуру и динамику отежавајући проучавање одређених феномена. Процеси свакодневног технолошког напретка и глобализације су довели до тога да више не постоје локални проблеми, јер њихове последице веома брзо могу постати глобалне. Једна од ствари коју технолошки напредак у свим друштвеним сферама директно проузрокује јесте тзв. компресија простора и времена. Ентони Гиденс у свом делу *Последице модерности* наводи да процес глобализације подразумева интензификацију међународних односа у условима нових технологија које сажимају простор и време, и омогућују нове облике комуникације и интеракције у свету (Gidens 1998). Слично овом одређењу Дејвид Хелд истиче да глобализација може бити схваћена и као „ширење, продубљивање и убрзавање светске међузависности у свим аспектима модерног друштвеног живота, од културе до криминала, од финансија до духовности (Held 2003, 48).”

Повећање међусобне повезаности са собом доноси и одређене изазове. Крај Хладног рата није уједно означио и крај претњи на глобалном нивоу. То је уједно и разлог због чега се савремено друштво оправдано може окарактерисати као Беково „друштво ризика”. Са једне стране, велики број

опасности и уништавања су данас реална претња (загађење воде, ваздуха, уништавање шума, појава нових врста болести, и сл.), док, са друге стране, права друштвена тежина ризика лежи у опасностима пројектованим за будућност (видети опширније: Век 2001, 14). Ти ризици су толико велики да се оправдано јавља бојазан да ли се ипак може нешто учинити како би се они предупредили. „Бумеранг ефекат ризичног друштва се огледа у томе што ризици погађају временом и оне који су их створили или од њих профитирали. То је по Беку јединство целата и жртава. Код еколошких катастрофа, где ризике не ограничавају националне границе, доживљај свеопштег ризика ствара шок. Међутим, постоји и неравномерна расподела ризика. Чињеница је да су сиромашнији више угрожени индустријом која загађује, него што су то богати (Perović i Ćuković 2015, 34).” То нарочито добија на значају када се ради о пандемијама чије последице на глобалном нивоу могу бити катастрофалне. Са развојем савременог друштва пандемије изнова добијају на актуелности и представљају можда чак и већу претњу од нуклеарног оружја. Данас се веома лако и брзо долази са једног места на друго, чиме је ризик од настанка и ширења пандемије далеко већи, а самим тиме оне су и много деструктивније. Пандемија корона вируса *COVID-19* је довела до застрашујућих глобалних последица, и то не само по људске животе. Дошло је до ширења глобалног страха, урушавања економија, стварања криза, као и преиспитивања начина на који функционише целокупно глобално друштво. Може се само замислити какву би цену платила читава људска цивилизација уколико би неспремно дочекала неку пандемију која би била смртоноснија од корона вируса. Овај проблем нарочито добија на значају уколико се узму у обзир и безбедносни изазови на пољу биолошког рата или тероризма.

Довољно је поменути да су почетак XXI века обележиле Ебола, птичји грип, H5N1, H7N9, SARS, MERS, колера, Зика вирус, па видети да опасност од избијања глобалних пандемија постоји на свакодневном нивоу. Као што је историја показала свет се одувек суочавао са пандемијама и таква ће ситуација бити и у будућности. Због тога се оправдано намеће проблем како се изборити са пандемијама у савременом глобализованом свету са минималним људским, економским, друштвеним и

политичким последицама. И поред растуће повезаности у савременом друштву и постојања међународних организација, на крају се све своди на државне капацитете који морају бити развијени у довољној мери како би могли да одговоре изазову. Истовремено треба нагласити и значај међународне сарадње и координације на овом пољу. Имајући у виду да постоји велики број одређења пандемије, аутори ће се у овом раду руководити дефиницијом преузетом из *Оксфордског речника епидемиологије*: „Пандемија је епидемија која се дешава на веома широком подручју, превазилази међународне границе и обично погађа велики број људи. Само неке пандемије изазивају тешке болести на нивоу појединаца или читаве популације. Карактеристике инфективног узрочника који утиче на стварање пандемије укључују следеће: узрочник мора бити у стању да инфицира људе, да изазове болест код људи и да се лако шири са човека на човека” (Porta 2014, 209).

ПАНДЕМИЈЕ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО РИЗИКА

Пандемија корона вируса је на глобалном нивоу покренула велики број питања и оставила огромне последице о чијим ће сразмерама тек бити урађен огроман број студија. Овај рад се не бави тиме како је настала пандемија, нарочито уколико се напомене да се на овом пољу још увек воде дебате. Поред бројних уверавања да је пандемија корона вируса дело природе, постоје и бројни научници који говоре управо супротно. Тако нпр. Лик Монтаније, познати француски нобеловац, сматра да је корона вирус сигурно вештачки створен у лабораторији и да нема природно порекло. Међутим, без обзира на то да ли је ова пандемија дело природе или вештачки настала, она представља једно велико упозорење за читав свет.

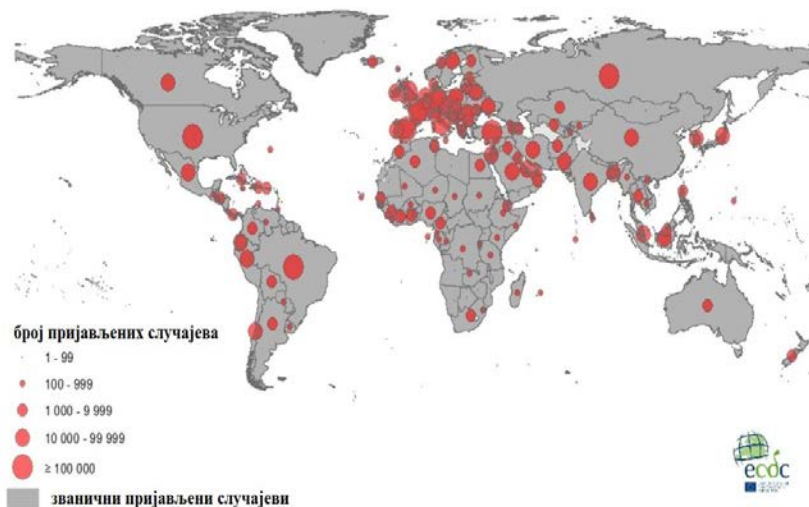
Већ је напоменуто да се овакве пандемије могу искористити као облик биолошког рата или тероризма, што ситуацију чини много комплекснијом, а нарочито са безбедносног аспекта. Привлачност коришћења пандемија у ове сврхе је нажалост огромна. Оне изазивају страх и панику више него било који други вид претњи, чак и уколико се узме у обзир нуклеарна претња или терористички напад. Истовремено, биолошким ратом може бити постигнуто убијање

становништва, без уништавања инфраструктуре. С тим у вези уколико на пандемију корона вируса гледамо као на неки вид експеримента онога шта би се могло десити у будућности приликом намерног изазивања пандемија суочавамо се са озбиљним питањем шта је могуће учинити како би се овакав сценарио предупредио.

Пандемија корона вируса *COVID-19* је по први пут детектована децембра 2019. године у Вухану у Кини, и раширила се веома брзо на читав свет. Према подацима Европског центар за превенцију и контролу болести у периоду од 31. децембра 2019. до 24. маја 2020. године пријављено је укупно 5.273.572 случајева заражених корона вирусом од чега 341.722 људи умрло (*European Centre for Disease Prevention and Control* 2020). Земље које су пријавиле највећи број заражених су САД, Бразил, Русија, Велика Британија, Шпанија, Италија и Немачка. Највећи број смртних случајева је забележен у САД, Великој Британији, Италији, Шпанији и Француској. У Републици Србији је закључно са 23.05.2020. укупно забележено 11.092 заражених особа вирусом *COVID 19* и 238 смртних случајева (Ministarstvo zdravlja Republike Srbije i Institut za javno zdravlje – „Dr Milan Jovanović Batut” 2020).

Колико је ситуација на глобалном нивоу озбиљна може се најбоље видети на основу географске дистрибуције корона вируса (видети графикон бр. 1). Од првих пријављених случајева у децембру 2019. у Вухану, вирус се попут пожара раширио на све стране света, показујући још једном да када се ради о глобалним ризицима границе држава не значе ништа. Чак напротив, могу само да представљају ограничавајући фактор у креирању заједничке координисане акције. Пандемија корона вируса је свом снагом демонстрирала неспремност међународних организација и међународне заједнице да се заједничким снагама суоче са њеним последицама. Целокупна борба против пандемије је пала на терет држава које су гледале искључиво своје националне интересе. Због тога се овде оправдано намеће логично питање: Да ли смо могли да предвидимо да ће се свет суочити са оваквим ризиком на глобалном нивоу?

Графикон бр.1: Географска дистрибуција корона вируса широм света
(подаци од 10. маја 2020. године)

Извор: *European Centre for Disease Prevention and Control 2020*

Одговор на ово питање је несумњиво да. Као што је већ напоменуто почетак XXI века су поред многих других изазова обележиле и бројне епидемије. О томе сведочи и објављивање извештаја Комисије за глобални оквир здравственог ризика у будућности 2016. године (*Commission on a Global Health Risk Framework for the Future*) и Глобалног одбора за надгледање спремности 2019. године (*Global Preparedness Monitoring Board*). Управо ове извештаје Денис Сновер наводи као доказ да је пандемија корона вируса додатно истакла глобалну неприпремљеност реаговања у кризним периодима без обзира на бројна упозорења (Snower 2020).

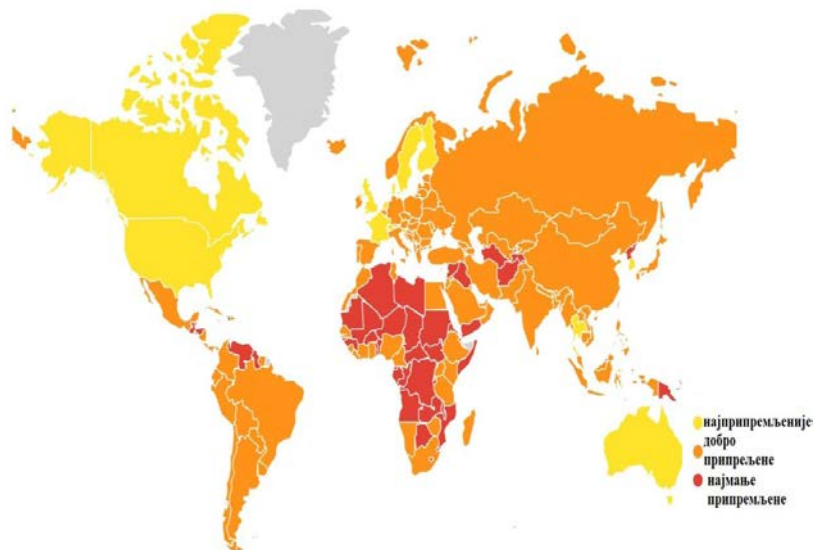
Унутар извештаја Комисије за глобални оквир здравственог ризика у будућности се децидирано наводи потреба за већим финансијским улагањима како би свет био сигурнији од потенцијалних пандемија. „Иако постоје огромне несигурности у моделирању ризика и потенцијалног утицаја кризе заразних болести, проблем је актуелан без обзира на

то којим се вредностима руководимо. Потенцијални губици у смислу људских живота и средстава за живот су огромни. Сами економски трошкови могу бити катастрофални. Према нашем прорачуну, годишњи очекивани губитак од потенцијалних пандемија износи више од 60 милијарди долара. Као меру против тога предлажемо повећање потрошње од око 4,5 милијарди долара годишње – што је делић онога што потрошимо на друге ризике за човечанство. Ово је значајна инвестиција, која је дефинисана као ризик по безбедност људи. Окружени ризиком за економски раст и стабилност, она је уједно подједнако важна. Штавише, ризици од превеликог или премалог трошења су асиметрични. Чак и ако смо преценили ризике потенцијалних пандемија, новац уложен за њихово ублажавање и даље ће бити добро утрошен новац. Већина инвестиција које препоручујемо помоћи ће да се остваре остали високи приоритети здравствених циљева, као што су сузбијање антимикуробне резистенције, као и садржаја ендемских болести попут туберкулозе и маларије. Ипак, ако потрошимо премало, отварамо врата катастрофи застрашујуће величине (Commission on a Global Health Risk: Framework for the Future 2016, 1–2).” Оправданост бојазни за економски суноврат се може видети и на основу актуелне пандемије корона вируса која већ сада према неким проценама премашује трошкове неколико билиона долара на глобалном нивоу. Извештај Глобалног одбора за надгледање спремности наглашава да је болест одувек била део људског искуства, при чему је комбинација глобалних трендова, са растућом несигурношћу и погоршавањем екстремних временских услова, екстремно повећала ризике у савременом друштву. „Болест успева у хаосу и њиме се обилато користи. Епидемије су у порасту у последњих неколико деценија, а спектар глобалне здравствене кризе се повећава. Ако је тачно рећи „да је прошлост била пролог”, онда постоји врло реална опасност од брзог покретања врло смртоносне пандемије респираторног патогена који ће убити 50 до 80 милиона људи и избрисати готово 5% светске привреде. Глобална пандемија у том обиму била би катастрофална, створила би широку пустош, нестабилност и несигурност. Свет није спреман (Global Preparedness Monitoring Board 2019, 6).” На основу ових извештаја долазимо до прве најважније лекције које са собом носи пандемија корона вируса, а то је

да смо морали бити спремнији за њу, јер смо имали бројна упозорења да ће се овакав сличан догађај догодити у скорој будућности. Имајући ово у виду, потребно је осврнути се и на начин на који се мерила досадашња припремљеност за безбедносне ризике у здравственој сфери.

Уколико се погледа званично прихваћен и коришћен Глобални индекс здравствене безбедности урађен од стране Центра за здравствену безбедност Џон Хопкинс могле су се видети и одређене неправилности. У њему се истовремено истиче недостатак припремљености за суочавање са ризицима по здравствену безбедност, али се уједно већина земаља сврстава међу најприпремљеније и добро припремљене земље (видети графикон бр. 2).

Графикон бр. 2: Глобални индекс здравствене безбедности

Извор: John Hopkins – Center for Health Security and Nuclear Threat Initiative 2019

Глобални индекс здравствене сигурности је урађен на основу степена ризика који се односи на шест категорија: превенција, откривање и пријављивање пандемије, брзи одговор, јак здравствени систем, поштовање међународних норми и рањивост на биолошке претње. Минимална оцена коју је земља могла да добије је 0, док је максимална оцена 100. Према овом индексу могуће је издвојити следећих 13 земаља које се сврставају у најприпремљеније, а то су: Сједињене Америчке Државе (83,5), Велика Британија (77,9), Холандија (75,6), Аустралија (75,5), Канада (75,3), Тајланд (73,2), Шведска (72,1), Данска (70,4), Јужна Кореја (70,2), Финска (68,7), Француска (68,2), Словенија (67,2) и Швајцарска (67). Уколико упоредимо спремност земаља према овом индексу са постигнутим резултатима суочавајући се са пандемијом корона вируса долазимо до веома противуречних сазнања. САД, које су добиле највећу оцену за припремљеност за безбедносне ризике у здравственој сфери, су уједно и земља која је међу водећим по броју пријављених заражених и умрлих особа од корона вируса. Велика Британија која је заузела високо друго место по припремљености је, такође, забележила катастрофалне резултате и спада међу најугроженије земље које су поклекле пред изазовом овог вируса. Интересантно је поменути да се Немачка која бележи одличне резултате у борби против корона вируса не сврстава међу најприпремљеније земље већ се налази на 14. месту. Иако Немачка бележи 178 281 заражених корона вирусом, она уједно и не спада међу земље са највећим бројем смртних случајева. Такође, значајно је поменути да Шпанија заузима високо 16. место, Италија 31, док се Кина налази тек на 51. месту. Уколико погледамо успех који је Кина постигла, нарочито имајући у виду сразмеру у односу на број заражених и умрлих од корона вируса, а у односу на укупан број становника, и упоредимо га са резултатима који су постигнути широм света долазимо до сазнања да Индекс не представља реалну слику о припремљености за здравствене ризике на глобалном нивоу. САД, Шпанија, Италија, Велика Британија и многе друге земље које се налазе далеко изнад позиције која је додељена Кини су уједно и земље које бележе највећи број пријављених заражених и умрлих као последицу корона вируса. То нас доводи до друге велике лекције, а то је да је потребно направити нову процену капацитета здравствених

система и израдити нови Индекс који ће показати реално стање на глобалном нивоу, а како би смо могли да учимо постојеће недостатке. То би умногоме помогло и јачању државних капацитета генерално, што би као крајњи резултат имало много ефикасније суочавање са пандемијама. О успеху Републике Србије у борби против пандемије корона вируса најбоље говоре подаци који показују ниво ширења вируса после укидања ванредног стања (видети графикон бр. 3). На основу ових података се може справом закључити да је српски здравствени систем у великој мери одговорио изазову и успео да стабилизује пандемију, при чему се постигнути резултати могу мерити и са неким од најразвијенијих земаља на свету.

Графикон бр. 3: Број позитивних случајева од укидања ванредног стања до 23. 05. 2020. године.

Извор: RTS 2020

Трећа лекција пандемије корона вируса, можда и најважнија, је недостатак глобалне сарадње и солидарности. Пандемија је изазвала хаотичан одговор земаља широм света при чему се свака од њих руководила пре свега својим сопственим националним интересима. Истовремено

изостаје видљивија улоге међународних организација које би организовале неки заједнички одговор, а који би свакако био много ефикаснији. „Чак и најмањи поремећаји у доступности радника, струје, воде, производа на бази нафтних деривата и других производа могли би зауставити многе аспекте савременог живота. Глобална економија је захтевала да се вишак трошкова избаци из производње, транспорта и продаје производа. Залихе се свде на минимум (...) Као резултат тога, већи део развијеног света зависи од испоруке у последњем тренутку многих критичних производа (као што су лекови, санитарски материјал, храна и опрема) и услуга (као што је подршка у комуникацији) (Osterholm 2007, 55).” Тренутак када су државе широм света биле суочене са тиме да су морале да уводе ванредна стања и да се у потпуности зауставе је уједно и тренутак када је дошло до пораза у борби против пандемије. Све државе су се руководиле превасходно сопственим националним интересима и спроводиле мере које су у том тренутку сматрале неопходним. Тако је нпр. велики број западних држава, попут САД и Велике Британије нпр., одлагао драстичније мере зарад спречавања економских губитака, стављајући профит изнад безбедности грађана. Истовремено је дошло до огромног губитка солидарности на међународном нивоу. „Од пријаве првог случаја, владе широм света се труде да заштите своје грађане – ослобађање болничких капацитета, производња уређаја за тестирање, ограничавање путовања, осигурање националних граница, пружање економске подршке отпуштеним и тако даље. Свака земља се бори за себе, гомилајући велике дефиците државе како би сачувала своје грађане. (...) Приступ „ја-први” који прихвата не само Доналд Трамп, већ и већина других политичких лидера у данашње време, у потпуности је бескористан као стратегија за решавање пандемије (Snower 2020).” Овакав приступ је сам по себи бесмислен, јер као што је већ напоменуто пандемије не поштују границе.

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И УРУШАВАЊЕ ЗДРАВСТВЕНОГ СИСТЕМА

Иако је тачно да нико не може да предвиди када ће се и где појавити следећа пандемија, оно што је сигурно да ће због међузависности глобалне економије данас њене последице бити далеко веће од утицаја на људско здравље. „Недавно истраживање Лови института за међународну политику (*Lowy Institute for International Policy*) је дало најопсежније процене до сада на овом пољу и открило да би и блага пандемија слична оној из 1968. године убила 1,4 милиона људи и коштала би око 330 милијарди долара (или око 8 процената глобалног БДП-а) у изгубљеном економском дохотку. У случају да се данас појави пандемија озбиљнија од оне која се догодила 1918/19. године, умрло би преко 142,2 милиона људи, а светски БДП би претрпео губитак од 4,4 билиона долара (Osterholm 2007, 48).”

Једно од кључних питања које се овде поставља је проблем институционалне организације здравственог система и улоге државе. Неолиберализам, као дефинишућа политичко-економска парадигма нашег времена, истиче да би државне интервенције због ефикасности капиталистичког поретка морале бити сведене на минимум (Ђурић и Стојадиновић 2018, 42). Адријан Кеј и Овен Вилијамс истичу да се руковођењем основних принципа неолиберализма, као доминантном парадигмом у међународним односима, логично изводи закључак да се са процесом комодификације и либерализације треба наставити и у здравственој сфери (Kay and Williams 2009, 5). Под утицајем неолиберализма процес трансформације здравства у робу која поседује одређену економску вредност је постао неизбежан... Тако је нпр. током протекле деценије јавни дискурс о кризи здравственог система у Квебеку нарастао до таквих размера да је у очима многих Квебечана и Канађана криза постала трајна карактеристика сектора здравствене заштите. Дискурс о кризи доприноси промовисању тржишно оријентисаног модела управљања здравственом заштитом те подстиче прихватање тржишно оријентисаних политика у здравству (Stan 2009, 1).” Либерализација здравственог система неизбежно доводи до суштинских промена његовог

постојања и функционисања. Основна идеја је да се држава повуче и из ове сфере, док се читав здравствени систем препушта тржишном функционисању. Тиме се брига о здрављу у потпуности ставља у руке појединаца као њихова сопствена одговорност. Сам чин потпуног повлачења државе из сфере здравства на први поглед делује привлачно. Кеј и Овенс наводе следеће разлоге због којих процеси либерализације и комодификације здравља напредују: „Прво и најважније, неолиберализам је проширен и моћан као образац политике у глобалном управљању уопште, а на глобалну здравствену политику утицала је аналогија ширења из других сектора. Неолиберализам, такође, обухвата низ легитимних идеологија или мантри које промовишу и оправдавају комодификацију и либерализацију у случају здравља. Они укључују императиве конкурентности, ефикасности и потрошачког карактера и избора. Друго, у неолиберализацији здравља постоји снажан мотив профита. Здравствене услуге остају највећи сектор услуга у свету који је и даље у великој мери неприватизован (Kay and Williams 2009, 7).” Имајући у виду три деценије ширења неолиберализма очекивано је да ће здравствени систем бити још један у низу чије ће државно управљање бити доведено у питање.

Последице оваквог искључиво тржишно оријентисаног здравственог система, међутим, могу бити катастрофалне и већ су показале бројне слабости. Разлог неприпремљености за епидемију вируса еболе у Гвинеји, Сијера Леонеу и Либерiji (2013–2016) лежи управо у тржишно оријентисаној фармацеутској индустрији. „Иако су ови случајеви привукли читаву светску пажњу, одговор на њих можемо описати само као *посртање до надокнађивање пропуштеног*. Хеморагична грозница изазвана вирусом еболе први пут је описана 1976. године у тадашњем Заиру. У Субсахарској Африци дошло је до додатних малих избијања. Уганда и друге земље контролисале су избијања, али без постојања ресурса и организованог одговора. Изгледа, међутим, да нису сви спавали. Истраживачи у лабораторијама учинили су оно у чему су добри, а молекуларна биологија је вирус еболе прилично добро описала и напредовала је у његовом разумевању. Обећана је вакцина и антивирусна терапија, али није учињен напор ка њеном

лиценцирању” (Robinson 2020, 15). Одговор на питање због чега ово није учињено до краја је веома прост – није/ постојала економска добит у продаји вакцине најсиромашнијим земљама на свету.

Истовремено, Европа је под притиском САД напустила концепт социјалне државе што се поражавајуће одразило на бројне институције, што је као крајњи резултат имало и урушавање здравственог система. „То неоспорно доказују хиљаде смртних случајева изазваних овом болешћу у Шпанији, Италији, Белгији, Француској, Великој Британији, Шведској, итд. ЕУ такође није у потпуности исказала солидарност са тим земљама, у толикој мери да када је обавештена о броју смртних случајева у Италији, председница Европске комисије (*Ursula von der Leyen*) упутила је „извињење” овој земљи. Али питање је чему ће користи ово „извињење” покојницима и њиховим породицама. Не може се то назвати другачије, осим лицемерја Запада” (Šuvaković 2020, 22).

Због ових разлога Томас Пикети позива на размишљање о минималном дотирању здравственог и образовног система за све становнике света, које би се финансирало на основу „универзалног права свих земаља и које би се заснивало на делу пореских прихода што се убирају од најпросперитетнијих економских актера: великих компанија, домаћинстава с високим дохотком и наследства (на пример оних с дохотком 10 пута вишим од светског просека, односно од један одсто најбогатијих људи на свету (Piketi 2020)).” То је једини начин да се изборимо са неолиберализацијом читавог друштва која као једини циљ било какве акције види профит. Говорећи о овоме Ноам Чомски у само једном пасусу сумира све разлоге неуспеха тржишног друштва да се суочи са пандемијом корона вируса: „Овде се враћамо на саме основе, криза је појачана дивљачким неолиберализмом и дубоким социо-економским проблемима. Знало се дуго времена да је пандемија врло вероватна. Схватило се раније да ће то вероватно бити пандемија корона вируса са малим модификацијама епидемије САРС-а која се појавила пре неколико година. Идентификовани су вируси, секвенционирани су према расположивим вакцинама. Лабораторије широм света су од тада радиле на заштити од потенцијалних пандемија. Тржишни сигнали нису то препознали. Своју смо судбину

препустили приватним тиранијама, званим корпорације, које нису подложне интересима јавности. У овом случају великој фармацеутској индустрији ће нова крема за тело бити исплативија од вакцине које ће заштити људе од потпуног уништења (Ćomski 2020).”

Наравно, криза, са друге стране, може уједно бити и покретачка снага која ће покренути протесте широм света. „Већ у првих неколико месеци извештаји о пандемији стигли су из целог света о масовним протестима, од којих су неки били спонтани „немири хране”, али велики део чинио је и организовани отпор. На пример, у Сједињеним Америчким Државама, радници су извршили талас штрајкова и протеста док се вирус ширио како би захтевали своју безбедност, док су подстанари позивали на штрајкове кирија [...] а радници у аутомобилској индустрији су самостално почели штрајкове без било какве синдикалне организације како би се фабрике затвориле, бескућници су преузели куће, здравствени радници на првим линијама тражили су залихе потребне за обављање послова и останак на сигурном.” (Robinson 2020, 15). Пандемија самим тим уједно може означити и почетак глобалног освешћења и борбе против све већег хаоса у светском капиталистичком систему. У супротном, уколико се покретачка снага изгуби, пандемија ће бити злоупотребљена од стране глобалних владара у сврху обликовања новог светског поретка по неолибералним принципима.

*

*

*

На крају поставља се питање шта је могло бити урађено другачије? Пандемија у комбинацију са економским последицама истовремено доводи до јачања политичке нестабилности и политичке супростављености. „Спровођење изолације у крхким економским системима могло би се испоставити као потпуно неадекватно. Будући да не постоји социјална помоћ, најсиромашнији ће врло брзо морати прекинути изолацију у потрази за послом, што ће изазвати нов талас ширења заразе. У

Индији се изолација превасходно сводила на то да се из града протерају мигранти и сеоско становништво, што је довело до насиља и масовних сеоба, уз опасност од интензивнијег ширења вируса. Да би се избегао помор, потребна нам је социјална држава, а не држава-затвор” (Piketi 2020). Дакле, прва мера која би била најзначајнији бастион борбе против пандемија односи се на мере које морају бити примењене на националном нивоу широм света. Потребно је учинити један заокрет ка развоју социјалне државе, уз истовремени отклон од свеопштег примењивања неолибералних принципа у свим друштвеним сферама.

Друга мера тиче се међународног нивоа, јер пандемија истовремено поседује и геополитички аспект. Довољно је поменути заоштрене односе између Кине и САД, па видети на који начин пандемија, поред економских нестабилности на глобалном тржишту, уједно доводи и до додатне поларизације односа између великих сила. Трговински рат који се већ водио између ове две земље међусобним санкцијама је само био полазна тачка за даље заоштравање односа у доба пандемије. И док, са једне стране, САД виде Кину као главног кривца за избијање пандемије, Кина са друге стране, сматра да САД не чине довољно како би се криза довела под контролу.

Глобална поларизованост у условима кризе доводи до великих последица, јер природне катастрофе, вируси и бактерије, о чему је већ било речи, не познају границе. Савремено друштво истиче значај постојања мултиполарног света у коме се традиционални облици дипломатије стављају пред изазове, при чему уједно неминовно долази до настанка нових облика. Здравствена сфера у овоме није никакав изузетак. Чак напротив, глобална сарадња на овом пољу постаје изузетно значајна из неколико разлога. Прво, сарадња и размена знања између држава на пољу медицине, а у циљу напретка на пољу борбе против огромног броја болести је неопходна. Друго, савремени свет карактерише огроман број безбедносних и здравствених изазова који захтевају заједничку сарадњу свих држава на глобалном нивоу. Тиме долазимо до неопходности јачања сарадње на међународном нивоу и настанка нечега што постоји дуги низ година, а што се данас назива именом глобална здравствена дипломатија (*global health diplomacy*).

Постоји пет разлога који карактеришу глобалну здравствену дипломатију, а који су уједно и камен темељац здружене борбе против глобалних здравствених претњи и ризика: „(1) Природа предмета – Односно, здравље је прекогранична брига за све нације и захтева заједничко деловање; (2) Улога науке и научника – То јест, одговор на ширење болести у великој мери зависи од разумевања узрока и последица болести и од продуктивног сучељавања здравствених стручњака широм света, што чини срж здравствене дипломатије; (3) Сложеност преговора – То значи, сучељавање дипломатије и науке, вишеслојни, мултифакторски и мултиакторски преговори који се истовремено одражавају на трговину и односе моћи што преговоре чини веома сложеним; (4) Укљученост специфичног питања правичности – Правичност је била покретачка снага глобалног здравственог програма од његовог почетка, али она је добила снагу тек усвајањем Миленијских циљева развоја. Низ глобалних здравствених стратегија бави се управо питањима једнакости на специфичне начине, као што су нпр. неравноправност цена; (5) Иновативне карактеристике и приступи који карактеришу глобално здравље –Током своје историје, у свакој институционалној фази, здравствена дипломатија је била високо иновативна у развоју метода, инструмената и организационих облика” (Kickbusch 2013, 24–25). Такође, истовремено настаје потреба за настанком једног новог дискурса комуникације на међународном нивоу. Поред промоције мера физичке дистанце на индивидуалном нивоу као превентивне мере, истовремено је дошло и до дистанцирања између држава.

Колико год била озбиљна пандемија корона вируса, увек треба имати на уму да у будућности стално постоји опасност од избијања неке друге, још смртоносније и опасније пандемије. У супротном, цена која се плаћа могла се видети на примерима бројних држава које су пандемију корона вируса дочекале неспремно. Овде се више не сме постављати питање да ли се превише улаже на овом пољу, као и да ли ова улагања доносе профит. Чак напротив, као што је већ напоменуто, много већа опасност лежи у томе да не чинимо довољно, јер свака глобална пандемија за собом оставља последице које далеко превазилазе неопходна улагања. „Нажалост, америчка

и друге владе нису се значајније обавезале на истраживање и развој нових врста вакцина против грипа и изградњу опсежних производних капацитета; оне третирају истраживање и развој вакцина као да се ради о послу као и обично, а не о некој катастрофи која је у току” (Osterholm 2007, 54). Потребно је уложити значајнија финансијска средства на овом пољу, уз истовремено јачање међународне сарадње која ће као крајњи резултат имати заједнички одговор у тренуцима глобалне пандемије. Главни разлог овоме је што се против пандемија не бори локално, већ је неопходан заједнички одговор свуда и на сваком месту. У супротном, сви хаотични и спорадични напори држава, без обзира на њихову тренутну успешност, су унапред осуђени на неуспех.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bek, Ulrih, 2001. *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Čomski, Noam. 2020. „O korona virusu se sve znalo.” Poslednji pristup 05.04.2020. <https://www.rtvbn.com/3981262/noam-comski-o-korona-virusu-se-mjesecima-sve-znalo>
- Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.
- European Centre for Disease Prevention and Control*. 2020. Poslednji pristup 24. maj 2020, <https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19-pandemic>
- Gidens, Entoni. 1998. *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Global Preparedness Monitoring Board. 2019. *A World At Risk – Annual report on global preparedness for health emergencies*. Geneva: Global Preparedness Monitoring Board.
- Held, Dejvid. 2003. „Debate o globalizaciji.” *Globalizacija, mit ili stvarnost*. ur. Vladimir Vuletić, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- John Hopkins – Center for Health Security and Nuclear Threat Initiative. 2019. *GHS INDEX – Global Health Security Index – Building Collective Action and Accountability*.
- Kay, Adrian and Owain Williams. 2009. “Introduction: The International Political Economy of Global Health Governance”, *Global Health Governance Crisis, Institutions and Political Economy*, eds. Adrian Kay and Owain Williams, 1–23. New York: Palgrave Macmillan.
- Kickbusch, Ilona. 2013. “21st Century Health Diplomacy: A New Relationship Between Foreign Policy and Health”, *21st Century Global Health Diplomacy*, eds. Thomas E. Novotny, Ilona Kickbusch, Michaela Told, 1–40, London: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Ministarstvo zdravlja Republike Srbije i Institut za javno zdravlje – „Dr Milan Jovanović Batut”. 2020. *Statistički podaci o virusu COVID 19 u Republici Srbiji*. Poslednji pristup 24. 05. 2020. <https://covid19.rs/https://covid19.rs/>
- Osterholm Michael. 2007. “Unprepared for a Pandemic.” *Foreign Affairs* 86 (2): 47–57.
- Perović Miloš, i Aleksandar Ćuković. 2015. „Rizično društvo.” *Akademski reč* (3): 27–43.
- Piketi, Tomas. 2020. „Najsiromašniji će vrlo brzo prekinuti izolaciju u potrazi za poslom.” Poslednji pristup 21. april 2020. <https://www.rts.rs//page/stories/ci/Коронавирус/story/3175/ekonomija-i-epidemija/3929352/toma-piketi-globalna-ekonomska-kriza-u-pandemiji.html>
- Porta, Miquel, ed. 2014. *A Dictionary of Epidemiology*. UK: Oxford University Press.
- Robbins, Anthony and Berkelman Ruth. 2015. “Lessons from the public health response to Ebola”, *Journal of Public Health Policy* 36 (1): 1–3
- Robinson, William I. 2020. “The Coronavirus and the Pandemic of Global Capitalism.” *Reflections during the Pandemic*, ed. Dasarath Chetty, 14–15, SPAIN: International Sociological Association and Faculty of Political Sciences and Sociology.

- RTS. 2020. „U Srbiji još 68 zaraženih koronavirusom, preminuo 1 pacijent.” Poslednji pristup 24. 05. 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Коронавирус/story/3134/koronavirus-u-srbiji/3963488/koronavirus-podaci-zarazeni-srbija.html>
- Snower J., Dennis. 2020. “Awakening in the post-pandemic world.” *Brookings*. Last accessed on March 27, 2020. <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2020/03/27/awakening-in-the-post-pandemic-world/>
- Stan, Sabina. 2009. “The Discourse on the “Crisis of the Health Care System” and the New Governance Model of Health Care in Quebec“. *CONTEMPORARY issues*, 2 (1): 1–14.
- Šuvaković, Uroš V. 2020. “Reflections on the pandemic: a view from Serbia.”, *Reflections during the Pandemic*, ed. Dasarath Chetty, 21–22, SPAIN: International Sociological Association and Faculty of Political Sciences and Sociology.
- Commission on a Global Health Risk: Framework for the Future. 2016. *The Neglected Dimension of Global Security: A Framework to Counter Infectious Disease Crises*. doi: 10.17226/21891

Živojin Đurić*

Institute for Political Studies, Belgrade

Miša Stojadinović**

Institute for Political Studies, Belgrade

PANDEMICS AND INSTITUTIONAL CHALLENGES IN THE CONTEMPORARY SOCIETY

Resume

The analysis of social and political consequences of coronavirus COVID-19 pandemics brought with it a huge number of challenges. Certainly, one of the largest one is the fact that this field is mainly studied from medical and economic perspective, while political and sociological aspects are set in the background. The second problem of our analysis is that it is happening in the moment when is currently happening right before our eyes. This makes any kind of analysis from the aspects of political and social science difficult, because there are no many studies on which we can rely on. This is why the main goal of this paper is to provide us general political and social framework for understanding coronavirus pandemic, without any kind of tendency to provide any kind of final answers. The first part of the paper deals with global preparedness for pandemics, while the second part analyse institutional challenges in the health sector. The numerous processes which characterized contemporary society ultimately have led to the fact that there are no more problems which can have only local consequences. Every local crisis can very fast become a global problem. This is especially important in the field of natural disaster, pandemics, global warming, pollution, security, poverty etc. The coronavirus pandemic has demonstrated the unwillingness of international organizations, and the international community in general, to face with coronavirus pandemic with some kind of global coordinated action. With all these mentioned we emphasis that there are three main lessons which we must be learned from coronavirus pandemic. The first lesson is that there were many

* E-mail address: zivojin.djuric@ips.ac.rs

** E-mail address: misa.stojadinovic@ips.ac.rs

signs in the past that some kind of global pandemic will happen in the near future. One of the main reasons why we did not recognize those signs is that large industries did not see the profit in dealing with preventive measures. The second lesson is that there were no reliable studies which can estimate global capacities for dealing with consequences of global pandemic. Because of that many states faced with this pandemic unprepared. The third lesson of the coronavirus pandemic, which is perhaps the most important one, is the lack of global cooperation and solidarity. The pandemic provoked a chaotic response of individual countries which were guided primarily by their own national interests. There were any kind of visible role of international organizations to organize a joint response on a global level, which would certainly be much more effective.

Keywords: pandemics, COVID-19, globalization, the contemporary society, international organizations, state

* Овај рад је примљен 25. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

Piotr Tosiek*

*Faculty of Political Science and International Studies,
University of Warsaw, Poland*

THE PROSPECTS FOR INSTITUTIONAL REFORMS OF THE EUROPEAN UNION: A LIBERAL INTERGOVERNMENTALIST PERSPECTIVE**

Abstract

The purpose of the article is to determine the probability of institutional reforms resulting from the debate on EU future held as a part of the “Conference on the Future of Europe” initiated in 2020. In the theoretical dimension, the analysis is based on the application of the liberal intergovernmentalist approach with its three assumptions: the strict categorization of intergovernmental decision-making built on the triad ‘preferences-negotiations-institutions’, the concept of *demoicracy*, and the need for differentiated integration. On this basis, three hypotheses for each reform are presented and verified, which leads to determination of their possible implementation. The main thought is the statement that, when adopting the liberal intergovernmentalism, the EU will remain an intergovernmental organization, founded on societies organized in nation states, but at the same time internally differentiated in terms of the quality of membership.

Keywords: EU institutions, member state, liberal intergovernmentalism, *demoicracy*, differentiated integration

* E-mail address: p.tosiek@uw.edu.pl.

** The research was conducted within the DIALOG program financed by the Minister of Science and Higher Education (Poland) in 2019–2021.

INTRODUCTION

The liberal intergovernmentalism (LI) is one of the most famous theoretical approaches in European integration research. According to its founder, Moravcsik, for thirty years it has remained an optimistic theory based on the assumption that transnational interdependence and collective intergovernmental problem solving are universal ways of managing of development of today's world. The historical significance of a process of European integration is defined by the continuity and evolution, rather than temporary ambiguities (Moravcsik 2018, 1670).

In the widely accepted view, LI is a theory that, in relative terms, overshadows all other approaches in the explanation of the functioning of the Council of the EU and the European Council (Naurin 2018, 1538–1539). However, it is also adequate, for example, for the study of legal integration within the Union. The principles of EU law, including the supremacy, are consistent with the adoption by the member states of the rules of effective enforcement of dispute resolution between them. The main reason of this behavior is the recognition that this is the best system of international collective action in the conditions of modern Europe (Phelan 2018, 1574–1575). Today, without stirring up controversy, it can be concluded that LI is a “grand theory” useful for explaining and forecasting of all aspects of European integration.

In 2020 the European Union is to launch a broad and in-depth debate about its fate within the Conference on the Future of Europe. One of the important elements of this debate must be the discussion on institutional reforms, which includes different directions and many proposals for specific solutions. The purpose of this article is to determine the probability of their implementation from the point of view of LI. Three core assumptions of this approach (the categories of intergovernmental decision-making, the concept of *democracy*, and the need for differentiated integration) are elaborated to move on to the discussion on current conditions of institutional reforms, both being a prelude to the analysis of the probability of implementing of five reforms commonly proposed in the literature. The main thought is the statement that, when adopting LI's assumptions, the EU will remain an intergovernmental organization, founded on societies organized in nation states,

but at the same time internally differentiated in terms of quality of membership.

CORE ASSUMPTIONS OF LIBERAL INTERGOVERNMENTALISM

The very first LI's idea is based on the view that the fundamental and almost exclusive role in EU political decision-making is played by the (governments) of member states. The analytical framework is built here on three categories. The first is the preferences of states whose formation is based on five conditions (Forster 1998, 350): (a) states behave rationally; (b) governmental preferences result from an intra-state process where important social groups articulate their interests to be aggregated by the governments, with final national preferences being shaped primarily by economic factors; (c) governmental preferences are influenced by the size of benefits from cooperation with other states and the certainty of these benefits; (d) governments are generally not willing to make concessions outside the scope of their objective interests, while the outcome of intergovernmental negotiations is determined by the relative intensity of preferences, therefore disproportionately representing the interests of the strongest states; (e) the policy sectors are not directly linked, with interlinking occurring only if other negotiation techniques of specific issues have been unsuccessful.

A paradoxical example of LI's analytical usefulness is the Brexit case. It is worth noting that, unlike in many previous cases, no significant differences were found between the governments of member states, which has been almost directly translated into institutional cohesion of the whole Union, including the European Parliament's following the arguments of the European Council. Member states' reluctance to oppose the position of the organization can be explained by the fact that the states did not mean to undermine future relations with their key allies. The erosion of the Union has therefore been assessed as an existential threat far greater than the minor aspects of the EU's general position being uncomfortable to some states (Patel 2018, 7–11). One of the leading LI representatives, argues, however, that this theory has proved unsuitable to explain the UK's preferences: Brexit has adversely affected the intense and well-organized interests of important

lobbies in London, being objectively contrary to LI requirements (Schimmelfennig 2018, 1591–1592).

The critics of LI believe, not without reason, that this approach underestimates the potential of identity politics by focusing on elites rather than mass politics (Kuhn 2019, 1226). One of the disadvantages of LI is considered to overestimate economic conditions as the basis of interstate relations, while diminishing the role of strictly political factors. Indeed, the Brexit example shows that the decision to vote for a referendum was dictated by requirements of the specific political situation in the UK, not by the pressure of most important interest groups who preferred to remain in the EU (Jensen and Snaith 2016, 1308).

The second LI's analytical category is the negotiations between states participating in European integration. In this respect this approach is based on four assumptions (Finke 2009, 466–473): (a) supranational actors do not have much influence on the outcome of intergovernmental negotiations; (b) the governments of the largest member states play the most important role in EU decision-making; (c) procedural restrictions are not particularly important when important state interests are negotiated; (d) intergovernmental negotiations are linked to the balance of power in the EU political system.

The third LI's analytical category is the institutions created by negotiations between states. Moravcsik introduces the concept of the “European constitutional settlement”, defined as a stable endpoint of European integration in the medium term. This settlement is the result of the specific political objectives of the member states, which are pursued in a context of management of different types of political and economic interdependence (Moravcsik 2008, 159–172; 2001, 176–179).

Pan, Hosli and Lantmeeters (2019, 20–21), analyzing the effects of the euro crisis, present two views on the shape of institutional solutions finally adopted. Firstly, the formation of national preferences has been largely influenced by powerful domestic forces, with a particular focus on important economic players, and, secondly, the terms of the final agreement have been determined by the asymmetric interdependence of states. While either party could lose or win, some of them suffered more than others.

Since the preferences of states are issue-specific, the institutional solutions may vary depending on the problem. The group of scholars believe that this was specifically reflected in the case of the euro crisis (where reforms have been introduced) confronted with the refugee crisis (where no reforms have been introduced). The different patterns of interdependence in both crises episodes, as well as the different constellations of preferences and interstate dynamics of negotiations, have led to completely different consequences. In both crises, member states aimed at retaining of the benefits of prior integration. However, during the euro crisis all states identified the disintegration of the eurozone as the greatest threat, while during the refugee crisis they did not find any overriding preference for a common response: a group of affected states demanded reforms due to migration pressures, and states not affected effectively blocked those demands (Biermann et al. 2017).

LI supporters most often argue that the final construction of the common institutions is mainly the effect of preferences of the relevant states in the specific domain, as they have the biggest bargaining power. Institutional preferences are also strongly linked to their material preferences. As a result of the euro crisis, the new and reformed institutions are characterized by governmental financial assistance with a fixed credit margin, along with supranational economic surveillance, which was clearly favored by Germany (Schimmelfennig 2017).

ACCESSORY ASSUMPTIONS OF LIBERAL INTERGOVERNMENTALISM

The first accessory LI assumption is the non-existence of EU democratic deficit. According to Moravcsik (2018, 1669), the democratic nature of the EU stems from the legitimacy chains intermediated by democratic governments of the member states. He points out that almost all views confirming the democratic deficit are based on majority, or even a populist, concepts of democracy, both being unrealistic and inappropriate for modern political systems, whereas modern democracies must temper respect for the majority with at least three other fundamental values: the respect for individual rights, the epistemic quality of decision-making and the limiting of the impact of overrepresented interests.

One of the specific ideas identified with LI, although also present in other theories, is the concept of *demoicracy*. According to Nicolaïdis, its protagonist, in the case of the EU the assumption of the preexistence of a single *demos* created by the “constitutional moment” must be abandoned. Instead, the European democracy should be rooted in the inherently heterogeneous democratic structures of the member states (*demoi*), and the European Union is created as a new type of political community based on the enduring multiplicity of its “constituent nations”. It is more than a particularly strong version of the confederation of sovereign states, for the nations here are connected directly and not just by their leaders. However, while these nations are organized in states, it is the states that should be at the center of European construction (Nicolaïdis 2003, 5–8).

The concept of *demoicracy* can be interpreted both as an expression of acceptance of the current stage of the Union, as well as a starting point for systemic reforms. The context of the debate on anti-democratic tendencies in some member states, which has been initiated in recent years, is also of great importance. These trends are being translated into a pan-European language, where, according to Kreuder-Sonnen, the apparent dichotomy of effectiveness and democracy becomes an increasingly common element of the debate. The European and the nationalist authoritarianisms are mutually reinforcing each other by creating an “authoritarian cycle” leading potentially to the collapse of the European political order. The expansion of negative trends in some *demoi* to the whole integration system should therefore be expected (Kreuder-Sonnen 2018, 461).

The second LI’s accessory assumption is the inevitability of differentiated integration. Schimmelfennig believes that the actors of integration are the member states, and some of them may opt to extend or limit their participation in integration processes, while the differentiation results from decisions taken by governments in international negotiations. The diversity is therefore becoming an evolutionary requirement for further integration. The inability to differentiate would make the shape of the EU political system based on the lowest “common intergovernmental denominator”, where the scope of integration would have been the result of decision of the state with the greatest negotiating power, that is to say, the

one having the most favorable option for exiting the integration system or the most vital interest in maintaining the status quo (Schimmelfennig 2011, 12–13).

The same scholar draws attention to the important paradox of differentiated integration, which results from its perception as a means to ensure the sustainability of the EU. The revisions of the treaties usually reflect the trend towards the deepening of integration: they are increasing EU powers by removing certain policies from the exclusive competence of states or by centralizing the policies already integrated. Since some states are reluctant to make such decisions, the differentiation may be the only way to maintain the coherence of the system and, in fact, creates an important anti-disintegration mechanism (Schimmelfennig 2019, 178–185).

BACKGROUND OF EU INSTITUTIONAL REFORMS

The first general condition of EU institutional reforms is the need to answer the preliminary question whether changes should be introduced without treaty revision or, conversely, a far-reaching revision of primary law is necessary and, if so, what formula is best suited for this. The basic rule for any treaty reform today is to obtain the consent of all member states. However, there are proposals assuming that the requirement to reach unanimity is in fact a unique one from a comparative point of view. Fabbrini points out that even in the United Nations an amendment to the charter requires a two-thirds majority of members of the General Assembly, provided that the amendments are ratified by two-thirds of states, including all five permanent members of the Security Council. The lack of unanimity requirement had some precedents also in recent EU history: it would have not been possible to resolve the euro crisis without the adoption of agreements formally outside the EU structure (the fiscal compact or the ESM agreement). The treaty reform can therefore appear not in accordance with the formula of the new amending and supplementing treaty, but by adopting a completely new agreement to be ratified with no unanimity requirement. One can imagine, for example, the supermajority connected with non-implementation of the new treaty in states that have not ratified it. In fact, however, the states that were not able to ratify the new “political pact”, would be excluded from the (new) Union.

As a last resort, the new “political pact” could be seen as a step towards integration of states that are ready to build a stronger political union (Fabbrini 2019, 11–16).

The second condition of institutional reforms is the need to link them to the level of trust of the populations (*demos*). Torcal and Christmann, reviewing the literature, present two mechanisms for coupling trust in EU institutions with confidence in national institutions. The first is the congruence: a high level of dissatisfaction with the functioning of the state is projected to the functioning of the EU institutional system. The second one is, conversely, the compensation: a dissatisfaction and distrust in national administration can promote a positive attitude towards the EU institutions (Torcal and Christmann 2019).

The results of empirical research involving thirteen member states from all EU regions show that there is a significant consensus on the preferred institutional reforms among nationals of different states, an exception being only one dimension: the action against states that violate or do not implement EU law. Respondents in all the states surveyed prefer majority voting in the Council, but object to the exclusivity of the Commission’s legislative initiative. At the same time, the *quasi*-legislative powers of the Court of Justice of the EU are criticized in several states, while the power to impose sanctions in the form of financial penalties is perceived as the most harmful one (Hahm, Hilpert and König 2019, 17–18). It is worth remembering, however, that the final shape of states’ preferences is decided by governments. According to Wolf und Ossewaarde (2018, 47), three ideal types of national strategies for EU reforms can be distinguished: the dynamic support, the static support and the anti-integration policy. In practice, however, the largest group of attitudes remains blurred and cannot be assigned to any category. Anyway, there is a better chance for a deepened integration when decision-makers from the states with the greatest bargaining power are in favor of such solutions.

The third condition of institutional reforms is linked to the category of intergovernmental negotiations. According to Hodson (2019, 24–25), the quality of the negotiations results not only from preferences, but also from the individual characteristics of negotiators. The fundamental rule of EU political decision-making

is the consensus, and specific examples from the past show that the leaders could achieve positive results in the euro crisis, while found no compromise in Brexit case.

Csehi and Puetter indicate another problem in this respect: in the euro crisis the disparities between states have led to an increase of the role of technocratic ministers, whose decisions were separated from the influence of national pressure groups or societies. It can even be noticed that there appeared a kind of mechanism for integrating European high governmental elites, which has been retroactively translated into the creation of their preferences. Negotiations in intergovernmental forums were therefore not a functional addition to the predefined governmental preferences, but in fact one of the factors for shaping the latter (Csehi and Puetter 2020, 17–18).

The fourth condition of institutional reforms is related to the outcome of the negotiations, since the transfer of powers to the EU institutions deepens the differentiation of profits for individual states (Sadeh, Raskin and Rubinson 2019, 43). The institutional shape of the EU is also indirectly reflected in the quality of the organization as a whole and its international position. The European Union can be regarded as a “potential superpower” only in areas where member states have delegated significant competences to the EU institutions. However, such transfers of competences in other areas may be seriously hampered in the future, as the liberal nature of the EU is hampered by internal anti-liberal forces disrupting joint EU actions (Meunier and Vachudova 2018).

The fifth condition of institutional reforms therefore becomes the need to tackle the anti-liberal trends within the EU. There are two basic ways in this regard. The first is the reinforcement of mechanisms related to the principle of the protection of the rule of law. Hegedüs (2019, 12) presents the following proposals: (a) the establishment of a comprehensive mechanism for monitoring the state of democracy, the rule of law and fundamental rights in the member states; (b) the creation of a mutual assessment mechanism for the rule of law; (c) the introduction of a conditionality principle in distribution of structural funds. The second way to confront anti-liberals is to take into account some of their demands. According to Hodson and Puetter, although they have been substantially strengthened in recent years, the anti-liberals still remain publicly

involved in further EU membership, and thus the Union in under threat not only from its Eurosceptic opponents, but also by the determination of pro-European governments to strongly oppose them. Some form of Eurosceptics' inclusion in the reform process must be found, for they represent interests of specific domestic groups with quite a significant public support (Hodson and Puetter 2019, 1166–1167).

SPECIFICATION OF EU INSTITUTIONAL REFORMS

Among the many directions of EU institutional reforms, five proposals seem to be the most discussed (cf. Tosiek 2017, 370–371). The first is the introduction of a separate and more comprehensive institutional subsystem for the eurozone. There is, for instance, a need to appoint a eurozone “finance minister” with real competences or to create a separate sub-parliament within the European Parliament. An alternative may be to deepen intergovernmental features in the management of the euro area (Tiilikainen 2016, 6–7; Peers 2011, 4–8; Schoutheete 2014, 3–7; Veebel 2014, 48–54).

The second proposal is to deepen the cooperation of all or some member states in the area of the Common Foreign and Security Policy. It is important to find an appropriate formula for moving away from the unanimity in favor of the principle of the qualified majority, coupled with introduction of the general jurisdiction of the Court of Justice of the EU (Tiilikainen 2016, 5–6). The link between those reforms and the membership of most EU member states in NATO is an issue of vital importance here.

The third proposal is the long-debated reform of elections to the European Parliament. The suggestions in this regard include: (a) the pan-European electoral list (Bol 2016, 3; Stratulat and Emmanouilidis 2011); (b) the principle of double proportionality by determining the electoral result for the party list across the EU and only the subsequent distribution of seats between member states (Pukelsheim and Oelbermann 2015, 20–23); (c) the obligatory connection of the results of elections to the European Parliament with nomination of the President of the Commission, called the *Spitzenkandidaten* formula (Schmitt, Hobolt and Popa 2014, 10–13).

The fourth proposal is the fusion of the posts of the President of the European Council and the President of the Commission. The realization of this idea seems to be controversial primarily due to the prior experience of combining positions in institutions operating on two different logics of integration: intergovernmentalism and supranationalism. In the current EU institutional system, they are functionally separated, the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy being the only deviating example (Wessels 2005, 26–27).

The fifth proposal is to strengthen the role of national parliaments in EU political decision-making. This tendency was reflected in the Treaty of Lisbon in its provisions on the implementation of the principle of subsidiarity and proportionality and the role of national parliaments. In essence, however, the role of those parliaments is still very limited, certainly not characterized by the real inclusion in the legislative process. Supporters of the reinforcement of the role of national parliaments are gaining therefore more popularity in some Eurosceptic circles (Zalewska and Gstrein 2013, 21–25).

The important LI's feature is its openness to different types of institutional reforms: the new construction simply needs to increase the credibility of the obligations of the member states and the stability of the Union's political system. Both intergovernmental and supranational solutions are acceptable, with their application in specific areas being based solely on the specificities of the field (Schimmelfennig 2015, 189–190). Taking into account the main LI assumptions discussed earlier, three general hypotheses for each reform (that is, fifteen specific hypotheses in total) can be presented. In the first one (H1) the independent variable is the support of a specific reform solution by states with the best negotiating position in the area concerned. For simplicity, it is assumed that these states are Germany and France (G-2), as the euro crisis, the Brexit, and the rule-of-law problems have significantly weakened the positions of other large states (Italy, Spain and Poland). It can therefore be assumed that if a specific reform is preferred by the two largest member states, it will be implemented. In the second hypothesis (H2) the independent variable is the compatibility of a specific reform with the idea of *demoicracy*, that is, a strong increase in the indirect impact of national societies on EU deci-

sions. It should therefore be assumed that if the reform strengthens the role of *demoi*, it will be accepted. In the third hypothesis (H3), the independent variable is the inclusion of a specific reform in the principle of differentiated integration. Therefore, if a reform contributes to further differentiation, it will be adopted.

The simplified data relating to each general hypothesis and a specific reform, based on adherence to the abovementioned theoretical lines and the preferences of states as publicly known, is presented in table 1. On that basis, without resorting to complex mathematical methods, one can roughly determine which of the hypotheses have a chance for positive verification, and which are possibly illogical due to the lack of correlation between variables. In this situation the reform with the largest number of positively verifiable hypotheses has the best chance of being implemented.

The first reform (reinforcement of the eurozone institutional subsystem) enjoys the general support of the two largest states. According to Papaioannou (2016, 220–222), this reform should be at the top of priorities of European policy makers. To begin with, the EU must establish a clear, ambitious and concise program aimed at unifying institutional solutions within eurozone states and then establishing supervisory authorities effectively monitoring the financial situation in each of them. The institutional autonomy does not appear to be directly linked to the reinforcement or weakening of *demoi* in the eurozone states, but may negatively affect the role of *demoi* in other states. It is therefore difficult to indicate the correlation of this reform within the second general hypothesis. It is clear, however, that this reform would certainly be in line with the principle of differentiated integration.

The second reform (introduction of the qualified majority in CFSP as a general rule) is also supported by two largest member states. The dominating view is that the current institutional structures of the Common Foreign and Security Policy are extremely inconsistent. There are still differences between European External Action Service and the Commission with regard, for example, to development policy (Furness and Gänzle 2017, 488). However, this reform would not be in line with the demand for reinforcement of *demoi*, which would apply specifically to the states that have failed to build a blocking minority. If the principles of non-implemen-

tion of the decision by the outvoted states were maintained, it could result in a differentiated integration, being positively correlated with an independent variable of the third general hypothesis.

The third reform (for simplicity reduced here to the introduction of the mandatory *Spitzenkandidaten* formula) is not supported by Germany and France – and probably by most other states – as indicated in the appointment of the President of the Commission in 2019. This is probably also the case in relation to the general trend towards reinforcement of the European Parliament. Schoeller and Héritier (2019, 287–288), in result of an in-depth analysis of literature, prove that although the Treaty of Lisbon had formally increased the powers of the European Parliament in some areas (migration policy or budgetary control being good examples), the member states maintained their dominance. The Parliament has lost the interinstitutional struggle and, even using its informal powers, is not able to effectively gain an increased influence on the final political solutions. Moreover, in the absence of pan-European *demos*, the reinforcement of the role of a supranational parliament cannot be supported by proponents of *demoicracy*. At the same time this reform is rather indifferent from the point of view of differentiated integration.

The fourth reform (combination of posts of the President of the European Council and the President of the Commission) seems to be the concept pushed by extreme federalists. It would mean a strong reinforcement not only of the President, but also of the Commission as a whole, being almost directly proportional to the weakening of the role of state governments. In fact, in spite of some rumors, such a reform is not supported by Germany and France. Furthermore, the European Council is an important institutional expression of Union's polycentrism, with internal power diversity as its essence (Vogler 2020). The post-Lisbon practice indicates that member states are very reluctant even to confer on the Commission the power to adopt delegated acts (Tovo 2017, 704), which is a good manifestation of the deepening of practical intergovernmentalism of the EU in recent years (cf. Bickerton, Hodson and Puetter 2015). The combination of the positions of the President of the European Council and the Commission would not be supported by the representatives of the concept of *demoicracy*, being a neutral solution from the point of view of differentiated integration.

The fifth reform (reinforcement of the role of national parliaments) is being pushed mainly by Eurosceptic groups, which seek to weaken the supranational elements in EU decision-making in favor of a return to the state of integration of the 1960s, or even in favor of EU's disintegration. In fact, stronger national parliaments would undermine the autonomy of member states' governments (cabinets) and, in the absence of adequate resources on the side of parliaments, could block the EU decision-making process. Such a solution cannot therefore be realistically supported by national governments and will certainly not be supported by Germany and France. However, it would undoubtedly be in line with the principle of reinforcement of *demoi*, remaining indifferent to supporters of diversity of integration.

Table 1. Correlations between specific institutional reforms and LI assumptions¹

Reform	H1: compliance with G-2 preferences	H2: compliance with democracy principles	H3: compliance with principles of differentiated integration
1. Reinforcement of the eurozone institutional subsystem	+	?	+
2. Introduction of the qualified majority in CFSP as a general rule	+	-	+
3. Introduction of the mandatory Spitzenkandidaten formula	-	-	0
4. Combination of posts of the President of the European Council and the President of the Commission	-	-	0
5. Reinforcement of the role of national parliaments	-	+	0

Source: Processed by the author.

¹ Explanation of symbols: (+) – positive correlation; (-) – negative correlation; (0) – no correlation; (?) – ambiguous correlation.

The above analysis shows that, in the LI perspective, the probability of implementation of specific EU institutional reforms depends on three independent variables. One of them – state preferences – is largely subjective and may become a dependent variable in another study. The power takeover by the parties denying the existing European policies of the states (unlikely in Germany and quite likely in France) can change the preference correlations indicated above. The other two independent variables are strictly theoretical in nature and, as such, cannot be modified. However, it must not be forgotten that the dynamics of EU negotiations can contribute to the creation of partial or hybrid solutions.

In view of these limitations, it can be cautiously concluded that the most likely to implement are reforms that have achieved the highest level of overall correlation with all three independent variables. It is not difficult to see that the reinforcement of the institutional subsystem of the eurozone and, secondly, the introduction of the qualified majority in the CFSP as a rule, are those reforms. The reinforcement of national parliaments (one positive correlation) is unlikely to be implemented, while no probability concerns the introduction of the mandatory *Spitzenkandidaten* formula or the combination of posts of Presidents of the European Council and the Commission.

CONCLUDING REMARKS

The liberal intergovernmentalism is still one of the most important theoretical approaches in European integration research. Its analytical framework invariably includes a reference to the preferences of states, their resources and negotiating capacity, as well as the quality of integration institutions. The LI's evolution has led to the inclusion, in addition to the main view of the dominant role of states in EU political decision-making, of two accessory assumptions: the negation of the democratic deficit coupled with the concept of *demoicracy*, and the idea of inevitable differentiated integration.

On this basis, and having regard to the current political conditions, three general hypotheses based on LI assumptions could have been presented for each of five reforms discussed in literature. The analysis results in a view that the most likely reform to be

adopted is the reinforcement of the institutional subsystem of the eurozone. However, it is difficult to predict whether this reform will be implemented in the process of treaty revision, in adoption of a completely new EU political agreement, or in concluding inter-governmental agreements outside the EU legal system. Either way, the EU will remain an intergovernmental organization, accepting the role of societies organized in nation states, but at the same time differentiated internally in terms of the conditions and quality of membership.

Nevertheless, two fundamental limitations of these conclusions must not be forgotten. Firstly, this study does not refer to the general likelihood of specific reforms, but to their probability from the point of view of LI. Representatives of other theoretical approaches would certainly come to other conclusions. Secondly, the future reform will be a part of a new “European constitutional settlement”, which aims to be a relatively permanent one. In this respect, Nicolaïdis (2018, 1628 –1629) believes that the reforms should express the “European sustainable integration”, which requires the consideration of the will of citizens as viable contributors to EU decision-making process. LI is therefore evolving towards acceptance of the role of mass politics. This view may create a further research direction.

REFERENCES

- Bickerton, Christopher J., Dermot Hodson, and Uwe Puetter. 2015. “The New Intergovernmentalism: European Integration in the Post-Maastricht Era.” *Journal of Common Market Studies* 53 (4): 703–722. doi: 10.1111/jcms.12212.
- Biermann, Felix, Nina Guérin, Stefan Jagdhuber, Berthold Rittberger, and Moritz Weiss. 2019. “Political (Non-)reform in the Euro Crisis and the Refugee Crisis: A Liberal Intergovernmentalist Explanation.” *Journal of European Public Policy* 26 (2): 246–266. doi: 10.1080/13501763.2017.1408670.

- Bol, Damien. 2016. "Reforming European Elections: Could a Pan-European Ballot Paper Engage EU Voters?" EUROPP – European Politics and Policy, London School of Economics, <http://bit.ly/1YqDTjd>, last accessed 28 April 2020.
- Csehi, Robert, and Uwe Puetter. 2020. "Who Determined What Governments Really Wanted? Preference Formation and the Euro Crisis." *West European Politics*. doi: 10.1080/01402382.2020.1731666.
- Fabbrini, Federico. 2019. "The Conference on the Future of Europe. A New Model to Reform the EU?" Working Paper Series No. 12. The Brexit Institute.
- Finke, Daniel. 2009. "Challenges to Intergovernmentalism: An Empirical Analysis of EU Treaty Negotiations since Maastricht." *West European Politics* 32 (3): 466–495. doi: 10.1080/01402380902779055.
- Forster, Anthony. 1998. "Britain and the Negotiation of the Maastricht Treaty: A Critique of Liberal Intergovernmentalism." *Journal of Common Market Studies* 36 (3): 347–368. doi: 10.1111/1468-5965.00114.
- Furness, Mark, and Stefan Gänzle. 2017. "The Security–Development Nexus in European Union Foreign Relations after Lisbon: Policy Coherence at Last?" *Development Policy Review* 35 (4): 475–492. doi: 10.1111/dpr.12191.
- Hahm, Hyeonho, David Hilpert, and Thomas König. 2019. "Institutional Reform and Public Attitudes toward EU Decision Making." *European Journal of Political Research*. doi: 10.1111/1475-6765.12361.
- Hegedüs, Daniel. 2019. "What Role for EU Institutions in Confronting Europe's Democracy and Rule of Law Crisis?" Policy Paper No. 4. The German Marshall Fund of the United States.
- Hodson, Dermot. 2019. "The New Intergovernmentalism and the Euro Crisis: A Painful Case." LSE 'Europe in Questions' Discussion Paper Series No. 145. London School of Economics and Political Science.

- Hodson, Dermot, and Uwe Puetter. 2019. "The European Union in Disequilibrium: New Intergovernmentalism, Postfunctionalism and Integration Theory in the Post-Maastricht period." *Journal of European Public Policy* 26 (8): 1153–1171. doi: 10.1080/13501763.2019.1569712.
- Jensen, Mads Dagnis, and Holly Snaith. 2016. "When Politics Prevails: The Political Economy of a Brexit" *Journal of European Public Policy* 23 (9): 1302–1310. doi: 10.1080/13501763.2016.1174531
- Kreuder-Sonnen, Christian. 2018. "An Authoritarian Turn in Europe and European Studies?" *Journal of European Public Policy* 25 (3): 452–464. doi: 10.1080/13501763.2017.1411383.
- Kuhn, Theresa. 2019. "Grand Theories of European Integration Revisited: Does Identity Politics Shape the Course of European integration?" *Journal of European Public Policy* 26 (8): 1213–1230. doi: 10.1080/13501763.2019.1622588.
- Meunier, Sophie, and Milada Anna Vachudova. 2018. "Liberal Intergovernmentalism, Illiberalism and the Potential Superpower of the European Union." *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1631–1647. doi: 10.1111/jcms.12793.
- Moravcsik, Andrew. 2001. "Federalism in the European Union: Rhetoric and Reality." In *The Federal Vision. Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union*, eds. Kalypso Nicolaïdis and Robert Howse, 161–187. Oxford: Oxford University Press.
- Moravcsik, Andrew. 2008. "The European Constitutional Settlement." *The World Economy* 31 (1): 158–183. doi: 10.1111/j.1467-9701.2007.01086.x.
- Moravcsik, Andrew. 2018. "Preferences, Power and Institutions in 21st-Century Europe." *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1648–1674. doi: 10.1111/jcms.12804.
- Naurin, Daniel. 2018. "Liberal Intergovernmentalism in the Councils of the EU: A Baseline Theory?" *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1526–1543. doi: 10.1111/jcms.12786.

- Nicolaïdis, Kalypso. 2003. "The New Constitution as European Democracy?" Paper No. 38. The Federal Trust for Education and Research.
- Nicolaïdis, Kalypso. 2018. "Braving the Waves? Europe's Constitutional Settlement at Twenty?" *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1614–1630. doi: 10.1111/jcms.12791.
- Pan, Wen, Madeleine O. Hosli, and Michaël Lantmeeters. 2019. "Liberal Intergovernmentalism and the Establishment of the European Stability Mechanism." Working Paper Series No. 1. United Nations University – Institute on Comparative Regional Integration Studies.
- Papaioannou, Elias. 2016. "Needed: A European Institutional Union." In *How to Fix Europe's Monetary Union. Views of Leading Economists*, eds. Richard Baldwin and Francesco Giavazzi, 207–226. London: Centre for Economic Policy Research Press.
- Patel, Oliver. 2018. "The EU and the Brexit Negotiations: Institutions, Strategies and Objectives." Brexit Insights. UCL European Institute, https://www.ucl.ac.uk/european-institute/sites/european-institute/files/eu_and_the_brexit_negotiations.pdf, last accessed 28 April 2020.
- Peers, Steve. 2011. "Future EU Treaty Reform? Economic Governance and Democratic Accountability." Statewatch Analysis No. 37, <https://www.statewatch.org/analyses/no-155-econ-governance.pdf>, last accessed 28 April 2020.
- Phelan, William. 2018. "European Legal Integration: towards a More Liberal Intergovernmentalist Approach." *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1562–1577. doi: 10.1111/jcms.12782.
- Pukelsheim, Friedrich, and Kai-Friederike Oelbermann. 2015. "Reinforcing Uniformity in the European Election Act: Gentle Interim Arrangements in 2019 towards Systemic Double-Proportionality in 2024." In *The Electoral Reform of the European Parliament: Composition, Procedure and Legitimacy. In-Depth Analysis*, 18–25. PE 510.002, European Parliament, Directorate-General for Internal Policies.

- Sadeh, Tal, Yoav Raskin, and Eyal Rubinson. 2019. "Sharing the Gains of European Integration: Are EU Institutions Vehicles of Domination?" Working Papers No. 66. Salzburg: Political Economy of International Organization.
- Schimmelfennig, Frank. 2011. "Ever Looser Union? towards a Theory of Differentiated Integration in the EU." <https://www.researchgate.net/publication/268031326>, last accessed 28 April 2020.
- Schimmelfennig, Frank. 2015. "Liberal Intergovernmentalism and the Euro Area Crisis." *Journal of European Public Policy* 22 (2): 177–195. doi: 10.1080/13501763.2014.994020.
- Schimmelfennig, Frank. 2017. "Theorising Crisis in European Integration." In *The European Union in Crisis*, eds. Desmond Dinan, Neill Nugent and William E. Paterson, 316–336. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Schimmelfennig, Frank. 2018. "Liberal Intergovernmentalism and the Crises of the European Union" *Journal of Common Market Studies* 56 (7): 1578–1594. doi: 10.1111/jcms.12789.
- Schimmelfennig, Frank. 2019. "The Choice for Differentiated Europe: an Intergovernmentalist Theoretical Framework." *Comparative European Politics* 17 (2): 176–191. doi: 10.1057/s41295-019-00166-5.
- Schoeller, Magnus G., and Adrienne Héritier. 2019. "Driving Informal Institutional Change: the European Parliament and the Reform of the Economic and Monetary Union." *Journal of European Integration* 41 (3), 277–292. doi: 10.1080/07036337.2019.1599373.
- Schoutete, Philippe de. 2014. "Institutional Reform of the EU." European Policy Brief No. 19. EGMONT – Royal Institute for International Relations.

- Schmitt, Hermann, Sara B. Hobolt, and Sebastian Adrian Popa. 2014. “‘Spitzenkandidaten’ in the 2014 European Parliament Election: Does Campaign Personalization Increase the Propensity to Turn Out?”, paper prepared for presentation at the ECPR General Conference to be convened at the University of Glasgow, Scotland, 3-6 September, <https://docplayer.net/39499494-Spitzenkandidaten-in-the-2014-european-parliament-election-does-campaign-personalization-increase-the-propensity-to-turn-out.html>, last accessed 28 April 2020.
- Stratulat, Corina, and Janis A. Emmanouilidis. 2011. “EP Electoral Reform: A Question of Trade-Offs.” Policy Brief. European Policy Centre, <https://www.emmanouilidis.eu/download/StratulatEmmanouilidis---EP-electoral-reform.pdf>, last accessed 28 April 2020.
- Tiilikainen, Teija. 2016. “Brexit’s Impact on the EU Institutions. Immediate Implications and Possibilities for Reform.” Briefing Paper No. 203. Finnish Institute of International Affairs.
- Torcal, Mariano, and Pablo Christmann. 2019. “Congruence, National Context and Trust in European Institutions” *Journal of European Public Policy*, 26 (12): 1779–1798. doi: 10.1080/13501763.2018.1551922.
- Tosiek, Piotr. 2017. “Demokracja międzyrządowa – w kierunku rekonstrukcji polskiej koncepcji reformy instytucjonalnej UE [Intergovernmental Democracy – towards the Reconstruction of the Polish Concept of EU Institutional Reform].” *Rocznik Integracji Europejskiej* 11: 369–381. doi: 10.14746/rie.2017.11.26.
- Tovo, Carlo. 2017. “Delegation of Legislative Powers in the EU: How EU Institutions Have Eluded the Lisbon Reform.” *European Law Review* 42 (5): 677–705.
- Veebel, Viljar. 2014. “European Union’s Institutional Reform Options and Their Impact to a Small Member State: The Case of Estonia.” *Journal of Politics and Law* 7 (3): 47–56. doi: 10.5539/jpl.v7n3p47.

- Vogler, Jan P. 2020. "The Political Economy of the European Union: An Exploration of EU Institutions and Governance from the Perspective of Polycentrism." In *Exploring the Political Economy and Social Philosophy of Vincent and Elinor Ostrom*, eds. Peter J. Boettke, Bobbi Herzberg and Brian Kogelmann. London: Rowmann and Littlefield (forthcoming).
- Wessels, Wolfgang. 2005. "Keynote Article: The Constitutional Treaty – Three Readings from a Fusion Perspective" *Journal of Common Market Studies*, 43 (s1): 11–36. doi: 10.1111/j.0021-9886.2005.00574.x
- Wolf, Marie, and Marinus Ossewaarde. 2018. "The Political Vision of Europe during the 'Refugee Crisis': Missing Common Ground for Integration." *Journal of European Integration* 40 (1): 33–50. doi: 10.1080/07036337.2017.1404054.
- Zalewska, Marta, and Oskar Josef Gstrein. 2013. "National Parliaments and their Role in European Integration: the EU's Democratic Deficit in Times of Economic Hardship and Political Insecurity." Bruges Political Research Papers No. 28. College of Europe.

Пјотр Тошек*

*Факултет политичких наука и међународних студија,
Универзитет у Варшави, Пољска*

**ИЗГЛЕДИ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ РЕФОРМЕ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ИЗ УГЛА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ
МЕЂУВЛАДИНИХ ОДНОСА****Резиме**

Циљ овог рада је утврђивање вероватноће институционалних реформи које произилазе из дебате о будућности Европске уније, као дела „Конференције о будућности Европе” инициране 2020. године. Анализа је теоријски утемељена у примени либералне теорије међувладиних односа и њене три претпоставке: прецизна категоризација одлучивања на међувладином нивоу изграђена на тријади „преференције-преговори-институције”, концепт *демо*кратије и потреба за диференцираном интеграцијом. На основу тога, три хипотезе о свакој од реформи су представљене и проверене у овом раду, што омогућава утврђивање њихове потенцијалне имплементације. У раду се прихвата следећи основни аргумент: у случају примене либералне теорије међувладиних односа, ЕУ остаје међувладина организација, заснована на друштвима организованим у државе-нације, али истовремено интерно диференцираним у погледу квалитета чланства.

Кључне речи: институције Европске уније, државе чланице, либерална теорија међувладиних односа, *демо*кратија, диференцирана интеграција

* Имејл-адреса: p.tosiek@uw.edu.pl.

** Овај рад је примљен 1. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године. This manuscript was received on May 1st, 2020, and accepted by the Editorial Board on June 4th, 2020.

Радослав Гаћиновић*

Институт за политичке студије, Београд

ГРАЂАНСКИ РАТ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ**

*Никада човек не може тако угрозити живот као
кад жели да га поправи, а не зна ни зашто ни како
да га поправи, нити зна јели то поправљање или
кварење, поготову ако изгуби свој мир.*

Меша Селимовић (Тврђава)

Сажетак

Овај рад је покушај аутора да са политичко-правног аспекта анализира суштину, облике и карактеристике грађанских ратова. Такође, овај рад упозорава да грађански ратови најдиректније угрожавају капацитет система безбедности модерне државе. Као врста унутрашњег оружаног сукоба, грађански рат не подлеже правилима међународног ратног права, тако да стране које га воде не уживају статус страна у сукобу у смислу овог права. За такве сукобе међународно

* Имејл-адреса: radoslav.gacinovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

право резервише само минимум правних правила која ће бити примењивана. Разлог је што се овакав рат води унутар државе која, остварује персоналну супрематију (врховни надзор, врховна власт) над побуњеницима, те стога грађански рат улази у круг њене унутрашње надлежности која искључује право другим државама да се у њега мешају. Другим речима, легална власт такве државе је овлашћена да прибегне оружју како би заштитила постојећи *status quo*, док се побуњеници у свим правним системима сматрају кривично одговорним за примену оружаног насиља против легалне власти. Дакле, грађански рат (*civil war*) је оружани сукоб већих размера који се води унутар једне државе између њених држављана (грађана). Грађански ратови се никада не завршавају компромисом, тј. они трају док једна од зараћених страна не победи или док се силом од стране неке моћне државе – држава или ОУН силом наметне мир.

Кључне речи: грађански рат, насиље, угрожавање, систем, капацитет, демократија

Грађански рат (енгл. *civil war*) је оружани сукоб већих размера који се води унутар једне државе између њених држављана (грађана). Грађански ратови су најрадикалнији облици противправног решавања унутрашњих противречности. Мањи унутрашњи сукоби или побуне могу бити увод у грађански рат уколико постојећа власт није демократска и није способна да превентивно делује. Грађански рат најгрубље нарушава капацитет система безбедности модерне државе, као и политичко-правну сигурност грађана.¹

Дакле, грађански рат је оружана борба између политичких, националних и других антагонистичких друштвених група у

1 Капацитет (лат. *capacitas*) система безбедности се не огледа само у бројном стању материјално техничких средстава, опреме и наоружања који се користе у одбрани државе и њених грађана. Капацитет система безбедности се огледа и у географском положају државе, њеним богатствима, броју становника, организацији система безбедности и обучености људи, тј. носилаца система безбедности државе и њиховом осећају одговорности за активно учешће у систему безбедности. Капацитет система безбедности се огледа и у способности припадника безбедносних структура да ефикасно и стално примењују стратегију одвраћања и у случају потребе стратегију узвраћања. Ниво оспособљености свих структура система безбедности је веома битан у сваком смислу, а посебно у способности за превентивно деловање, правовремено препознавање и процену опасности (Gašćinović 2013, 241).

једној земљи, а ради остваривања политичких и економских интереса. У случају унутрашњег сукоба, веома је битно правремено утврдити да ли је то грађански рат или нека друга врста унутрашњег оружаног сукоба. Постоји више примера у историји када су унутрашњи немири, побуне и грађански ратови, укључујући и војне и државне ударе, подстицани са стране, у циљу остваривања интереса великих сила или стварања погодног тла за страну војну интервенцију – агресију. Најконкретнији пример подстицања унутрашњих сукоба од стране неких великих сила је стварање турбулентног стања на Косову и Метохији као увод у агресију НАТО пакта на СРЈ 1999. године.

Могуће је, такође, да се грађански рат води паралелно са међународним, а то је онда када легална власт истовремено ратује са побуњеничким снагама и снагама агресора. Међутим, често је веома тешко утврдити да ли се један унутрашњи оружани сукоб може сматрати грађанским ратом или само обичном побуном. Међународно право није прописало критеријуме за то разликовање, тако да се сваки унутрашњи сукоб посматра индивидуално, а процена се доноси на основу следећих критерија: *интензитет и трајање оружаних сукоба; њихов територијални опсег; обим ангажовања снага; војна организованост учесника у сукобу; потчињеност побуњеника својим политичким елитама (влади de facto); поштовање правила и обичаја ратовања и др.* Ово су, само елементи који се захтевају за евентуално признавање учесника у грађанском рату као ратујуће стране.

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ ДЕФИНИСАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Међународно право је у својим документима класификовало унутрашње сукобе иако су у надлежности националних држава. Унутрашње сукобе посебно дефинише Протокол II из 1977. године, који своју примену везује за оружане сукобе који се одвијају на територији стране уговорнице *„између њених оружаних снага и отпадничких оружаних снага или других организованих наоружаних група, које, под одговорном командом врше такву контролу над делом*

њене територије која им омогућава да воде непрекидне и усмерене војне операције, и да примењују овај протокол”. Из тог разлога он се неће примењивати „на ситуације унутрашњих немира и затегнутости, као што су побуне, изоловани и спорадични акти насиља и остали акти сличне природе, јер то нису оружани сукоби” (Protocol II 1977, Art. 1). Из ове формулације јасно се види да се овај акт односи само на оружане сукобе грађанског карактера, тј. грађанске ратове, при чему је одредио њихове конститутивне елементе, а то су: да се такви ратови воде између легалних и отпадничких оружаних снага или других наоружаних група; да су отпадничке снаге и наоружане групе организоване и да се налазе под одговорном контролом; да ове снаге и групе врше контролу над делом државне територије која им омогућава да воде непрекидне и усмерене војне операције и да у вршењу војних операција поштују одредбе Протокола II (Гаџиновић 2009, 87).

Као врста унутрашњег оружаног сукоба, грађански рат не подлеже правилима међународног ратног права, тако да стране које га воде не уживају статус страна у сукобу у смислу овог права. За такве сукобе међународно право резервише само минимум правних правила која ће бити примењивана. *Разлог је што се овакав рат води унутар државе која, остварује персоналну супрематију (врховни надзор, врховна власт) над побуњеницима, те стога грађански рат улази у круг њене унутрашње надлежности која искључује право другим државама да се у њега мешају. Другим речима, легална власт такве државе је овлашћена да прибегне оружју како би заштитила постојећи status quo, док се побуњеници у свим правним системима сматрају кривично одговорним за примену оружаног насиља против легалне власти.*

Побуњеници увек настоје да ниво њиховог насиља прерасте у грађански рат, како би се пред међународном заједницом правно изједначио положај страна у сукобу (побуњеника и државе), а то ће бити онда када побуњеници издејствују од легалне владе *признање својства ратујуће стране*. Такво признање обично се даје под следећим условима: ако устаници контролишу један део националне територије; ако на челу имају локалну владу која *de facto* врши суверена права на контролисану територију и ако борбу воде организоване

јединице потчињене војној дисциплини, које поштују законе и обичаје ратног права.

У таквом случају грађански рат мора да се води у складу са правилима међународног ратног права, јер све сукобљене стране ставља у исти правни положај. Уколико је и друга држава признала овакво својство побуњеника, стиче обавезу да се према обема ратујућим странама понаша неутрално у складу са правилима о неутралности. У оба случаја призната страна добија и својство субјекта међународног ратног права, а легална влада престаје да буде одговорна за поступке побуњеника.²

Дакле, унутрашњи оружани сукоби, тиме и грађански ратови, спадају у унутрашњу надлежност држава. Та чињеница индиректно је потврђена и Повељом УН која уопште не помиње овакве сукобе, а у чл. 2 (тачка 7), искључује могућност да се ОУН „уплиће у питања која се налазе строго у оквиру унутрашње надлежности сваке државе” (Charter of the United Nations 1945, Art. 2). То значи да ова организација нема право да се меша ни у унутрашње оружане сукобе, макар они имали и карактер грађанског рата. Међутим, из тога се не треба изводити закључак да је ОУН потпуно индиферентна према овим појавама, посебно ако оне прете да угрозе међународни мир или да прерасту у међународни оружани сукоб. У таквим ситуацијама Савет безбедности на основу Повеље УН има право да интервенише механизмима мирног решавања спорова (Глава VI), али средствима колективне принуде (Глава VII). Остале земље ни у таквим ситуацијама немају право да се на било који начин мешају у унутрашње оружане сукобе, осим да учине дипломатске напоре како би се они што пре окончали.³

2 Поред овог признања, као блажи облик, у пракси је познато и тзв. *признање својства устанка*, које се обично даје онда када они по својој снази још увек не представљају равноправног партнера влади и када не контролишу знатнији део територије. Признањем овакве врсте, устаници се у свом положају не изједначавају са владом, али из таквог признања стичу право на ограничену заштиту прописаним међународним правом, тј. Женевским конвенцијама из 1949. године (чл. 3) и Протоколом II из 1977. године. Држава која их је признала, било њихова сопствена или нека друга, након тога више их не може сматрати обичним побуњеницима (Vučinić 2006, 427).

3 У периоду између 1989. и 2001. године, далеко најбројнији су били интерни оружани сукоби око управљања (грађански ратови) или око територије (сукоби око формирања држава). У том периоду избило је 118 грађанских ратова у поређењу са само осам међудржавних ратова. Почетком 2002. године у свету је беснело 35 грађанских ратова, а вођена су само три прекогранична грађанска сукоба. (Подаци за период 1989–2001. године заснивају се на

С обзиром на бројност грађанских ратова после Другог светског рата и интензитет борби, по први пут у историји учињен је покушај 1949. године да се и грађански ратови регулишу међународним правом ради минималне заштите људи и материјалних вредности у друштву. Дакле, члан 3 Женевске конвенције из 1949. године обавезује државе да примене „бар следеће одредбе”: Према лицима која не учествују непосредно у непријатељствима, подразумевајући ту и припаднике оружаних снага који су положили оружје и лица онеспособљена за борбу услед болести, лишења слободе или било ког другог узрока, поступаће се у свакој прилици човечно, без икакве дискриминације засноване на раси, полу, боји коже, вери или убеђењу. У том циљу забрањени су у свако доба и на сваком месту према наведеним лицима следећи поступци: повреда живота и телесног интегритета, убиства, сакаћења, свирепости и мучења; узимање талаца; повреда личног достојанства; изрицање и извршење казне без суђења од стране редовних судова и рањеници и болесници треба да буду прихваћени и неговани (Gaćinović 2010, 161).

Ове одредбе нису знатније утицале на потоње грађанске ратове.⁴ Под утицајем страха грађанских ратова, Генерална скупштина је усвојила Резолуцију о поштовању људских права за време оружаних сукоба и указала да стране у сукобу немају неограничену слободу у обрачуна са противником; у свим оружаним сукобима морају се поштовати хуманитарна начела (UNSC, S/RES/244)). Отишло се, међутим, и корак даље. Женевске конвенције из 1949, године допуњене су Протоколима I и II, усвојеним на конференцији у Женеви 1977. године. У чл. 4 Протокола II прецизно су побројане основне гаранције у грађанским ратовима у односу на „сва лица која не узимају директно учешће или која су престала да учествују у

Воленстину и Соленбергу (Volenstin i Solenberg 2001), *Defence Monitor* (January 2002, стр. 4–5) и Гледичу (Gleditsch et al, 2002).

4 У време Алжирског рата Француска, која је иначе потписала и ратификовала Женевску конвенцију, заузела је став да је у питању „одржање унутрашњег поретка”, и да никаква међународна ограничења нису прихватљива. Француски парламент је подржао став свог тадашњег министра одбране Шеваљеа, који је изјавио 25. маја 1955. године да се против устаника не може борити апстрактним средствима: „Против њих борит ћемо се средствима идентичним њиховим *Lex Talionis*, око за око, зуб за зуб.” То је стриктно и примењено, и уследило је масовно стрељање припадника Алжирског ослободилачког покрета (ФЛН). Жртве рата процењене су на око 2.500.000 лица или четвртину укупног становништва Алжира. Ни остали грађански ратови нису имали ништа мање трагични исход (Avramov 1999, 13).

непријатељствима”. Протокол не значи негацију суверенитета; у чл. 3 изричито се констатује:

1. *„Не може се позивати ни на једну одредбу из овог протокола да би се угрозио суверенитет земље или одговорност владе да свим законитим средствима одржава или поново успостави закон и ред у држави или да брани национално јединство и територијални интегритет државе”* (Protocol II 1977, Art. 3)

2. *„Не може се позивати ни на једну одредбу из овог Протокола као оправдање за интервенцију директну или индиректну, из било ког разлога, у оружани сукоб или унутрашње или спољне послове стране уговорнице на чијој је територији дошло до сукоба”* (Protocol II 1977, Art. 3).

Према томе, позитивно међународно право полази од пресумпције у корист легалне војне силе и легитимне владе. Но, Протоколом II из 1977. године не регулишу се односи страна у сукобу на целовит и свеобухватан начин. Другим речима, сада не постоји “*Jus in bello interno*” као систем правила.⁵

Генерална скупштина усвојила је 1968. године, Резолуцију о поштовању људских права за време оружаних сукоба и указала да стране у сукобу немају неограничену слободу у обрачуна са противником; у свим оружаним сукобима морају се поштовати хуманитарна начела (UNSC, S/RES/244).

Члан 3. Женевских конвенција разрађен је и допуњен Протоколом (Протокол II), усвојеним на дипломатској конференцији у Женеви јула 1977. године. У члану 4. Протокол прецизира основне границе у односу на „сва лица која не узимају директно учешће или која су престала да учествују у непријатељствима” (Protocol II 1977, Art. 4).

⁵ Унутрашњи сукоби су по правилу, у унутрашњој надлежности држава. Међутим, бројност унутрашњих сукоба у последње време, интензитет борбе и огромне жртве које су изазвале довеле су до покушаја да се и ови сукоби регулишу међународним правом. Члан 3. Женевских конвенција из 1949. године, посвећен је овом питању. Треба додати да су и раније чињени покушаји у том правцу. На пример Црвени крст је 1912. године, на једном међународном скупу предлагао да се размотри ово питање. Ова хуманитарна организација пружала је значајну помоћ жртвама овим сукоба за време Октобарске револуције 1918. године, у Мађарској револуцији 1919. године, и низу других. Међутим, на правном терену први резултати постигнути су кроз женевске конвенције о заштити жртава рата из 1949. године (Gaćinović 2013, 248).

Списку забрањених дела против ових лица Протокол додаје: насиље над животом, здрављем и физичким или менталним благостањем, колективне казне, акте тероризма, робовање и трговина робљем у свим његовим облицима. Посебну заштиту Протокол предвиђа за рањенике, болеснике и бродоломнике, „било да су учествовали у оружаном сукобу или не” (Protocol II 1977, Art. 4). У погледу цивилног становништва Протокол садржи одредбе о општој заштити, а у члану 13. изричито наводи да цивилно становништво не сме бити предмет напада, као ни објекти неопходни за живот овог дела становништва (Protocol II 1977, Art. 13). Све су то само први покушаји да се људској личности пружи минимална заштита. У савременим условима још увек не можемо говорити о праву унутрашњих сукоба, *ius in bello interno* као целовит систем не постоји (Avramov 2011, 649–653).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАЂАНСКИХ РАТОВА

Грађански ратови који су проузроковали најмање 1.000 цивилних и војних жртава годишње догодили су се 242 пута у периоду између 1816. и 2001. године. Што се тиче грађанских ратова после 1816. године, три четвртине од укупног броја почео је после 1945. године, а учесталост се непосредно повећавала сваких десет година (готово половина укупног броја грађанских ратова после Бечког конгреса 1816. године избила је након окончања хладног рата). Ипак, овај тренд убрзавања делимично је резултат повећања броја независних држава у глобалном систему што је допринело да грађански ратови постану статистички вероватнији.⁶ У сваком случају, грађански ратови потичу из сличних новонасталих услова и концентрисани су око неколико истакнутих питања као што су: *Етничке групе* које траже већу аутономију или настоје да за себе створе независну државу; *међународне борбе* које се воде за стицање контроле неке постојеће државе и „*неуспешне државе*”, у којима је власт националне државе доживела колапс и у којима је избила оружана борба између супарничких етничких милиција, ратних господара или

6 Подаци за период 1816–1988 добијени су захваљујући пројекту Корелати рата (*Correlates of War*) под руководством Ј. Дејвида Сингера и Мелвина Смола; подаци за период 1989–2001. године заснивају се на (Volenstin i Solenberg 2001; Gleditsch et al. 2002).

криминалних организација које настоје да стекну власт и успоставе контролу над државом. У периоду од 1989. до 2000. године, укупно 111 оружаних сукоба је било активно у свакој години широм света, а девет од ових грађанских ратова је било „интернационализовано” због војне интервенције једне или више страних држава. У 2001. години, пет спољних сила је интервенисало у 35 грађанских ратова који су били у току (Kegli i Vitkof 2004, 611–613).

Дакле, најзначајније карактеристике грађанских ратова су: интернационализација унутрашњег сукоба у циљу спољне интервенције на страни једног учесника у грађанском рату (Kegli i Vitkof, 2004, 614); значајна карактеристика грађанских ратова јесте њихова жестина; број жртава у грађанском насиљу је веома је висок (Kegli i Vitkof, 2004, 614); „Најсуровији сукоби догађају се код куће” што је постало уобичајено у новијим грађанским ратовима. Кључна карактеристика грађанских ратова је њихово, по правилу, дуго трајање. У највећем броју случајева, грађански рат личи на споро мучење. Карактеристика грађанских ратова је њихова резистентност на решења путем преговора. Грађански ратови се ретко завршавају компромисом, већ се воде док једна страна не издејствује победу и успостави власт или док мир буде наметнут од стране међународне заједнице. Бруталност у току грађанског рата према противничкој страни; масовност у грађанском рату је у новије време све већа, води ка тоталном рату; не селективност у избору жртава је све присутнија. Сукобљене стране настоје да противнику нанесу што веће губитке, не поштујући међународно хуманитарно право; офанзивност као једна од веома значајних карактеристика грађанских ратова на почетку XXI века, све је присутнија, јер зарађене стране настоје да што пре освоје територију коју контролише противник не бирајући средства.

ОБЛИЦИ ГРАЂАНСКИХ РАТОВА

Грађански ратови према облицима испољавања се могу класификовати као династички сукоби, верски ратови, идеолошки ратови сецесионистички, односно, сепаратистички грађански ратови. *Династички сукоби*, односно сукоби између

различитих племићких породица или чланова једне те исте племићке породице који се воде око престола у монархијама. Ово је најстарији облик грађанског рата, који је с поступним нестанком монархија готово у потпуности ишчезао из данашњег света.

Верски ратови, који су последица настојања да се становништву неке државе наметне или забрани нека вероисповест, класичан пример су хугенотски ратови у Француској XVI века.

Идеолошки ратови, узроковани непомирљивим идеолошким супротностима између разних друштвених група у оквиру једне државе или друштва. Најчешће настају као последица успешне револуције или неуспелог државног удара. Карактеристични су за XIX и XX век, а најпознатији пример је руски грађански рат.

Сецесионистички, односно сепаратистички ратови који настају као последица настојања да се поједини делови државе насилно отцепе од матичне државе. Подстицај им је дала идеологија национализма и иредентизма у XIX веку, односно постојање вишеетничких држава у савременом свету.

Грађанске ратове подстичу бројни идеолошки, демографски, верски, етнички, економски, социо-структурални и политички услови. Грађански рат и револуција се истовремено бране као инструменти правде и осуђују као неморално прихватање насилне промене. Они садрже компоненте и једног и другог. Они који су довели до америчке, кинеске и руске револуције тврде да је насиље било неопходно да би се остварила социјална промена, политичка слобода и независност. Силе од којих су они тражили ослобођење осуђивале су неморалност њихових метода.

Међу изворима грађанског рата, унутрашње насиље је реакција на разочарење и *релативну оскудицу* – схватање људи да су неоправдано лишени богатства и статуса који заслужују у поређењу са привилегованима. Када очекивања онога што људи сматрају да заслужују расту брже од материјалне реализације, расте и могућност сукоба.⁷

⁷ Међу најкрвавијим грађанским ратовима је рат у ДР Конгу (1998–2003), у којем је у борбама и услед хуманитарне кризе која је уследила, живот изгубило око 5,4 милиона људи. У

Носиоци свих грађанских побуна често су национални покрети за независност. „Преко две трећине свих оружаних сукоба у свету између 1945 и 1995. године били су манифестације подухвата стварања државе” (Holsti 1996, 319–339). Насиље је често представљало начин на који су се државе рађале, или начин на који им је то ускраћивано.

Снажно идентификовање са неком етничком групом такође може да изазове грађанске ратове, поготово уколико је влада репресивна, тј. ако није демократска. У земљама које постоје на почетку XXI века, живи чак 5.000 посебних „нација” или посебних домаћих народа, а у многим од ових недржавних нација постоје чланови који желе да употребе насиље и тероризам против других националности или владајуће већине. У периоду од 1990 до 1995. године, половина земаља у којима су се водили грађански ратови биле су оне у којима су етничке мањине чиниле 10 до 15 % становништва.⁸

Многе новонастале владе су нестабилне и растурају се у покушају да на ефикасан начин овладају влашћу која им по међународном праву даје суверенитет у управљању стварима у оквиру територијалних граница. Лоше управљање владине администрације изазива праву епидемију *неуспешних држава* на читавој планети, док пометња, незадовољство и неред наводе на побуну очајно становништво које живи у условима анархије. Према извештају „*радне групе за неуспешне државе*” Централне обавештајне агенције САД, грађански ратови који су резултат пропасти држава, довели су до тога да се 113 држава разбије на посебне јединице у периоду од 1955. до 1994. године. У 2002. години, још 18 држава се сматрало земљама „*високог ризика*”, подложним разарању због грађанске побуне против неспособне владе (Kegli i Vitkof 2004, 617–618).

новије грађанске ратове са око милион и више жртава спадају ратови у Нигерији (1967–1970), Мозамбику (1976–1993), Авганистану (од 1979, па надаље), Судану (1983–2005), Руанди (1990–1994). Око 500.000 мртвих било је у грађанским ратовима у: Етиопији (1974–1991), Анголи (1975–2002), Уганди (1979–1986) (Krivokapić, 2010, 708).

8 После Другог светског рата, у мултиетничким државама веома су чести били грађански ратови изазвани старом етничком или расном мржњом. Између 1945. и 1981. године, констатовано је 258 случајева *етничког ратовања*, а у 40% њих је дошло до веома високог степена насиља. У периоду од 1993. до 1994. године 26 739 000 избеглица побегло је од 50 великих етнонационалних сукоба, а у сваком од њих је у просеку било 800 000 погинулих (Smith 1997).

Узроци пропасти, тј. распада држава и грађанске дезинтеграције су бројни, али неуспешне државе имају неке кључне карактеристике. Поменути извештај Агенције ЦИА истиче да: Демократија углавном снижава опасност од неуспешности државе – аутократија га повећава; сиромашне демократије су, ипак, нестабилније и од богатих демократија и од сиромашних недемократија, а сиромашне демократије које не побољшавају животни стандард су посебно рањиве; најбољи предсказивач неуспеха је висока смртност деце; стиче се утисак да високи ниво трговинске отворености спасава сваку врсту режима од неуспеха; државе које имају правичне прописе који омогућавају висок степен међународне трговинске размене, стичу стабилност; постојање „омладинског бума” – великог пропорционалног удела популације младих одраслих особа у укупном становништву – повећава опасност од грађанског рата због тога што се велики број недовољно запослених младих људи лако може мобилисати за акцију и масовна убијања се често повезују са ниским нивоима трговинске отворености, делимично због тога што су земље са малом спољном трговином често недовољно везане за међународну заједницу (Zimmerman 1996, 46).

Грађански рат је оружана борба између политичких, националних и других антагонистичких друштвених група у једној земљи, а ради остваривања политичких и економских интереса. Такође је значајан узрок нагомиланост и нерешени социјални, економски, политички и други односи међу народима (Krivokarić 2010, 706).⁹

⁹ У периоду од 1945–2005, верује се да је у свету вођено више од 200 грађанских ратова, од укупно 82 оружана сукоба у периоду од 1990–1995, чак 79 их је вођено унутар државних граница. Тако су 1999. од 27 већих оружаних сукоба широм света, који су се тicali 25 држава, само два сукоба имала међудржавни карактер. Један од најдужих био је рат у Судану, који је трајао 21. годину и до потписивања мировног споразума у Најробију (2005) однео огромне жртве. Грађански рат у Шри Ланки, тј. борба тзв. Тигрова тамилског Елама, познатијих под називом „Тамилски тигрови” за независност етничке тамилске мањине на североистоку земље, трајао је 26 година (1983–2009) и завршио се поразом побуњеника. Уопште, грађански ратови су нарочито сурови и праћени немилосрдним обрачунима сукобљених страна. Тако је у грађанском рату у Русији страдало неколико милиона људи, а страдања су се наставила и након победе Бољшевика. У грађанском рату у Шпанији погинуло је око милион људи, а верује се да их је исто толико страдало касније у обрачуну Франковог режима са неистомишљеницима. У грађанском рату у Кини (1928–1949) страдало је између 1,3 милиона. и 6,1 милион људи, не рачунајући жртве Другог светског рата (Krivokarić 2010, 706).

Дакле, грађански рат је оружани сукоб грађана исте државе. Грађански рат се може поистовећивати са ратовима за национално ослобођење који представљају посебну категорију ратова. Ови ратови настају онда када се социјални или политички сукоби у једној држави покажу непремостивим. Пример је грађански рат у Шпанији, али и све социјалне револуције у свету. Основни сукоб може бити и расни, као што је био грађански рат северних и јужних држава САД.

Грађански ратови прате човечанство још од првих организованих друштвених заједница. У античким државама се тако могу оквалификовати сукоби између владајуће класе и робова (нпр. Спартаков устанак и рат), многи крвави унутрашњи сукоби у борби за власт који су вођени између великих политичких група унутар владајуће класе, као и ратови између владајућих и потчињених народа. У основи, по много чему сличне врсте грађанских ратова јављају се и у средњем веку и касније, све до почетка ХХI века, с тим да се, поред наведених, као разлози за сукоб све више појављују верска и етничка нетрпељивост, односно идеолошка непомирљивост.¹⁰

Од грађанских ратова на територији бивше СФР Југославије најкрвавији је био рат у Босни и Херцеговини. Иако су неки страни извори процењивали да је страдало у БиХ 350 000 људи, сарајевски истраживачко-документациони центар је утврдио да је током грађанског рата у БиХ живот изгубило 97 207 лица, од којих 64 036 (65,8 %) Бошњака, 24 905 (25,6 %) Срба, 7788 (8%) Хрвата и 478 осталих – што отприлике одговара предратној етничкој структури становништва у БиХ (Krivokarić 2010, 308).

Грађански ратови не само да су познати по необичној бруталности, већ изазивају и друге недаће, посебно у недовољно развијеним земљама. Људи не гину само од руке противника, већ понекад у далеко већој мери услед тога што

10 Најпознатији грађански ратови у новијој историји били су у: Енглеској (1639–1652), САД (1861–1865), Русији (1917–1921), Кини (1928–1937; 1945–1949), Шпанији (1936–1939), Грчкој (1946–1949), и др. А у савремено доба, у : Судану (1955–1972; 1983–2005), Анголи (1974–1989; 1995–2002), Кампучији (Камбоџи, 1978–1993; 1997–1998), Никарагви (1979–1989), Шри Ланки (1983–2009), Авганистану (1992–2001), Руанди (1990–1994), ДР Конгу (1996–1997; 1998–2003), Судану (1955–1972; 1983–2005) и др. Грађански ратови вођени су и у Југославији, за време Другог светског рата (1941–1945) и током разбијања бивше СФР Југославије (1991–1995) (Krivokarić 2010, 308).

је нарушен нормалан живот, тј. због несташице хране, воде, лекарске неге и сл.

Са материјалне стране грађански рат је организовани оружани сукоб и по својим спољним обележјима може бити веома сличан или чак истоветан са међународним сукобом; може имати облик фронталног рата или герилског. Разлика, дакле, између грађанског и међународног сукоба није у начину вођења рата, него у природи ратујућих страна. Грађански ратови могу имати за циљ мењање постојећег политичког система или режима, отцепљење и припајање другој држави или пак стварање посебне самосталне државе. Грађански рат који се данас води у Либану, има на пример, корене у нерешеним социјалним проблемима, верској нетрпељивости, али и мешању трећих држава у унутрашње ствари ове земље. Положај страна у грађанском рату може бити изједначен уколико побуњеничка страна издејствује признање својства ратујуће стране од стране легалне владе. Некада су грађански ратови били строго унутрашња ствар. Генерална скупштина УН у више наврата указала је да су унутрашњи сукоби ствар односне државе. Међутим, још од Шпанског грађанског рата 1936. године до почетка XXI века, многи грађански ратови били су претходнице или епизоде међународних сукоба. Унутрашњи сукоби могу бити и последица индиректне агресије. Генерална скупштина дефинишући агресију подвела је под овај појам и убацивање оружаних банди, групе најамника у земљи, са циљем да изврше акте оружаног нациља и изазову неред или побуну. У овом случају држава има право да предузме мере на основу свог унутрашњег законодавства, али може квалификовати те мере и као самоодбрану на основу међународног права (Аврамов и Крећа 2007, 590)

У ситуацији када је рат проглашен за међународни злочин, формални ратови који би отпочели објавом, сасвим логично, све су мање вероватни, јер ниједна земља не жели да уђе у ризик да је Међународна заједница осуди као агресора, али зато кроз изазивање грађанских ратова империјалистичке силе настоје прикривено да остваре свој циљ. Највећи број локалних ратова који су се одиграли у свету после Другог светског рата отпочели су као грађански ратови, да би након стране војне интервенције прерасли у међународне сукобе, на

пример Конго, Вијетнам, Либан итд. (Avramov i Kreća 2007, 590)

По својој унутрашњој логици грађански рат је тоталан и не признаје категорију неутралности. Отуда су грађански ратови ушли у историју као најокрутнији облик ратовања, као на пример грађански рат у Русији 1917. године, у Шпанији 1936. године, Либану 1959. године, Југославији 1991. Генерална скупштина признала је „народима изложеним колонијалном угњетавању право да за своју борбу, која је у складу са циљевима и начелима Повеље, захтевају и добију општу подршку” (Jakovljević 1967, 147).

Иако су унутрашњи сукоби у надлежности држава, Међународна заједница није потпуно равнодушна према њима. Право интервенције Уједињених нација постоји уколико унутрашње стање у једној земљи или унутрашњи немири прете да наруше међународни мир или прерасту у међународни сукоб, уколико интервенција има за циљ да потпомогне остварење права на самоопредељење народа под колонијалном доминацијом, како би се спречиле масовне жртве. Тако на пример: Уједињене нације интервенисале су у Индонезанско-холандском сукобу, када је Холандија, након завршетка Другог светског рата, покушала да успостави колонијалну администрацију у том делу свог бившег колонијалног царства. Уједињене нације упутиле су 1961. године међународне војне снаге у Конгу, у циљу обезбеђења политичке независности ове земље, али и спречавање даљег разбуктавања грађанског рата. Интервенција Уједињених нација у Нигерији поводом покушаја отцепљења Бијафре, мотивисана је хуманитарним разлозима и спречавањем сецесије. *У Југославији је био обрнут случај. Међународне војне снаге имале су за циљ обезбеђење сецесије тј. разарање државе. То представља јединствен случај у историји УН, дубоко супротан духу Повеље и њеним основним намерама.*

РЕФЕРЕНЦЕ

Avramov, Smilja i Kreća, Milenko. 2007. *Međunarodno javno pravo*, XX izdanje, Beograd: Službeni glasnik.

- Avramov, Smilja. 1999. „Regularna armija i pobunjenici.” *Vojno delo* (4).
- Avramov, Smilja. 2011. *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost.
- Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice [Charter of the United Nations], 26 June 1945.
- Gaćinović, Radoslav. 2009. „Društvena suština rata.” *Politička revija* 22 (4): 81–100.
- Gaćinović, Radoslav. 2010. „Demokratija i bezbednost u nacionalnoj državi.” *Srpska politička misao* 27 (1): 151–168.
- Gaćinović, Radoslav. 2013. *Ugrožavanje kapaciteta bezbednosti države*. Beograd: Filip Višnjić.
- Holsti, Kalevi J. 1995. “War, Peace, and the State of the State.” *International Political Science Review* 16 (4): 319–339.
- Jakovljević, Boško. 1967. *Antikolonijalni ratovi posle Drugog svetskog rata i međunarodno pravo*. Beograd.
- Kegli, V. Čarls i Judžin Vitkof, Jr. 2004. *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija.
- Krivokapić, Boris. 2010. *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts [Protocol II], 8. june 1977, UNTS 17513.
- Smith, Dan. 1997. *The State of War and Peace Atlas*, 3rd ed. New York: Pentagon.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/244 (1967), Resolution 244 (1967) Adopted unanimously by the Security Council at its 1386th meeting, on 22 December 1967.
- Vučinić, Zoran. 2006. *Međunarodno humanitarno i ratno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zimmerman, Tim. 1996. “CIA Story: Why Do Countries Fall Apart.” *U.S. News & World Report* (February 12).

Radoslav Gaćinović*

Institute for Political Studies, Belgrade

CIVIL WAR AS A FORM OF IMPERILMENT OF CAPACITY OF THE STATE SECURITY SYSTEM

Resume

Civil war is an armed conflict between political, national and other antagonistic social groups in one state for purpose of achievement of political and economic interests. Civil wars rarely end up with compromise and they are made as long as one side wins and established power or unless the peace is imposed by international community. That is why offence is strategy and tactics of each side. In material sense, civil war is an organized armed conflict which is similar or even equal to international conflict by its external features and it may have a form of frontal or guerrilla war. Hence, difference between civil and international conflict is not in the way of making war but in the nature of the war sides. Civil wars may have objective of changing existing political system or regime, secession of territory and its annexing to another state or creation of a separate independent state. Civil war that was led on territory of Yugoslavia was the war for eradication and creation of new states on ethnical basis. In other words, it was the war for the change of territorial sovereignty. Status (the state of affairs) of two conflicted sides in civil war may be equated if the rebelling side succeeds to gain recognition of the status of conflicted side by legal government. In the past civil wars used to be strictly an internal affair of one state. On several occasions the General Assembly of the United Nations underlined that internal conflicts were internal affairs of a state. However, from the Spanish Civil War in 1936 to the beginning of 21st century many civil wars used to be precedents or episodes of international conflicts. Internal conflicts may be also a consequence of indirect aggression. The General Assembly defined aggression while encompassing within this term also infringement of armed gangs and mercenaries with objective of provoking armed violence, disorder or uprising in

* E-mail address: radoslav.gacinovic@ips.ac.rs.

the state. In this case the state has the right to take measures on the basis of its domestic legislation, but it may define these measures as self-defense as well on the basis of international law. In situation when the war is proclaimed to be international crime, it is less becoming logical that formal wars start with declaration of the war, as there is no state which would risk being accused as an aggressor by international community, but in this case some great powers tend to try to accomplish their goals under cover of provoking civil wars and interventions into internal affairs of a state. Greatest number of post-Second World War local wars had started as civil wars, but after foreign military interventions grew into international conflicts, f. e. Kongo, Vietnam, Lebanon, etc. It also happens that civil war is led alongside (in parallel to) to international war and it happens in case when a legal government makes war with rebelling forces and aggressors' forces at the same time. However, it is often very difficult to understand whether one internal armed conflict may be considered to be civil war or only a common rebellion. International law has not got the criteria for differentiation of these two forms of conflict and so each internal conflict is observed separately on its own and estimation is usually made on the basis of the abovementioned criteria. For example, in practice they usually take into consideration the circumstances regarding intensity and duration of the armed conflicts, their territorial range, the range of engagement of forces, military organization of uprising, compliance of the rebels to their political elites (de facto the government), respect of the rules and customs of war, etc. These are elements for possible recognition of the rebels as the war making side.

Keywords: civil war, violence, threat, system, capacity, democracy

* Овај рад је примљен 24. децембра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ИЗБОРИ У ХРВАТСКОЈ 2020: КРАЈ ДВОПАРТИЗМА?***

Сажетак

Од 2000. године, два велика политичка блока доминирају партијским системом Хрватске: конзервативни, окупљен око Хрватске демократске заједнице, односно лево-либерални, окупљен око Социјалдемократске партије. Динамика односа ове две групације указује на то да се основни политички расцеп налази на линији поделе левице и деснице. Треће опције су с времена на време успевале да на кратак рок представе изазов бипартизму и остваре релативно добре изборне резултате. Међутим, средњорочно, уплив трећих актера је до сада увек био неуспешан и брзо би се утапао у доминантну биполарну поделу, те је систем остајао стабилно двопартијски. Томе је значајно допринео и слаб успех популистичке деснице, будући да је доминантни ХДЗ, захваљујући свом националистичком наслеђу, успешно покривао и тај део идеолошког спектра, заузимајући паралелно позиције етаблиране странке десног центра и популистичко-националистичког покрета, тако предупређујући развој одрживе антиелистичке опције. Председнички избори 2019/2020. године сигнализирани су промену: по први пут десни изазивач (у овом случају независни кандидат Мирослав Шкоро) успева да освоји преко двадесет процената гласова, те ефективно подели гласове деснице и

* Имејл-адреса: dejan.bursac@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

изазове дисрупцију у до тада релативно стабилном дуалном такмичењу. Шкоро је резултат градио како на дуготрајној потрази дела хрватских гласача за трећом опцијом, тако и на низу мањих националистичких и популистичких странака и покрета присутних у хрватској политици последњих година. Успех на председничким изборима и посебно реакција његових бирача, који се по свој прилици нису утопили у бипартијску поделу у другом кругу избора, сигнализира промену динамике читавог партијског система, могуће већ на парламентарним изборима који ће бити одржани у јулу 2020. године.

Кључне речи: Хрватска, избори, двопартијски систем, ХДЗ, СДП, Мирослав Шкоро, популизам

УВОД

Други круг хрватских председничких избора одржан 5. јануара 2020. године донео је мало изненађење, будући да је кандидат Социјалдемократске партије (подржан од стране још 12 левих, зелених и либералних странака) и бивши премијер Зоран Милановић победио актуелну председницу Колинду Грабар Китаровић – упркос томе што му, пре почетка кампање, анкете нису давале превелике шансе. Милановићева победа би могла да буде најави повратка СДП-а након серије изборних пораза, али и индикатор стабилности двопартијског система, успостављеног практично након избора 2000. године.

Међутим, право изненађење избора десило се у првом кругу. Популарни певач Мирослав Шкоро, наступио је као независни кандидат подржан од стране низа мањих десничарских партија и анти-естаблишмент покрета, освојивши 24,45% гласова – свега 42 хиљаде му је недостајало за улазак у други круг. Шкорин резултат тако представља највећи успех кандидата изван ХДЗ-СДП дихотомије још од победе Стјепана Месића на председничким изборима 2000. године. Индикативно је што Шкоро долази са десног пола идеолошког спектра, што је до сада било традиционално упориште ХДЗ и одакле, упркос ширини те позиције у Хрватској и учесталој фрагментацији, није било посебно успешних изазивача у

прошлости. Шкорино неутрално држање пред други круг гласања и нарочито понашање његових бирача, који нису, како се можда очекивало, у великом броју подржали кандидаткињу ХДЗ, имплицира могућност рађања одрживије треће опције и угрожавање дводеценијског бипартијског статуса кво – могуће већ на парламентарним изборима, који су првобитно били планирани за крај године, а онда ипак расписани за 5. јул.

ГЕНЕЗА ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА ХРВАТСКЕ

Пре свега, треба поставити питање да ли партијски систем Хрватске, упркос израженом биполарном такмичењу, може бити одређен као двопартијски. Познате типологије партијских система изнели су Сартори, Блондел, Ендру Хејвуд. Последњи наводи просту поделу на једнопартијске, двопартијске, системе са доминантном партијом и вишепартијске системе (Hejvud 2004, 484). Блондел класификује партијске системе узевши у обзир број партија и њихову релативну величину. Према њему, двопартијски системи су они у којима две странке отприлике равномерно деле парламент на половине; док су двоипартијски они у којима једна странка осваја оквирно око 45% места, друга 40%, а трећа не прелази 15% (на основу: Lajphart 2003, 119). По Блонделовој типологији, Хрватска не представља ни двопартијски систем, већ фрагментирани – вишепартијски. Треба појаснити да ипак не говоримо о само две странке (ХДЗ и СДП), већ о два идеолошка блока, која чак не испуњавају ни Блонделов критеријум подршке: од 2000. године, ретко када се десило да неки од блокова пребаци 40% подршке, а обично се крећу око 30–35% гласова. Разлога за то је неколико. Изборни систем са десет територијалних јединица (и две посебне, за дијаспору и националне мањине) подстиче фрагментиран парламент са низом мањих, регионалних странака или националних странака са израженим регионалним упориштима; а томе доприносе још и крута идеолошка подела левице и деснице, честа цепања партија, као и изражени регионализми.

Систем у свом зачетку, од првих вишестраначких избора 1990. године, није био двопартијски, већ би у првој деценији могао бити класификован као систем са доминантном

странком. Сартори је сматрао да овакав систем неравномерне дистрибуције моћи може настати како у ауторитарним државама, тако и у демократским; у двопартијским, али и у фрагментираним плуралистичким системима. Његова обележја су апсолутна већина једне странке – иако у оваквим системима постоји више партија, смењивост власти је веома ретка појава (Sartori 2002, 182). У првој деценији вишепартизма, ХДЗ је самостално формирао све хрватске владе, уз изузетак Владе народног јединства премијера Фрање Грегурића, која је трајала од јула 1991. до августа 1992. године, а у коју су због ратних дешавања ушле готово све парламентарне странке – међутим и у овој влади је поново доминирао ХДЗ. Победа ХДЗ-а на првим изборима није представљала нарочито изненађење у контексту транзиције, будући да су такве антикомунистичке и национал-мобилизаторске партије имале упориште у бројним бившим социјалистичким земљама (Hloušek and Strmiska 1999). Током трајања рата у Хрватској, практично је успостављен полупредседнички систем, који је, за време председниковања лидера ХДЗ Фрање Туђмана, по неким ауторима класификован и као хибридна демократија, или чак као ауторитарни систем (Šedo 2010). Томе је свакако допринела председничка контрола владе путем лидерске позиције у владајућој странци, али и зависност државних институција и медија, као и друге манипулације у сфери политике, цивилног друштва и економије.

Опозиција је у тим годинама фрагментирана и релативно слаба. Иако се очекивало да Социјалдемократска партија, пре свега због јаких организационих капацитета и мобилизаторског потенцијала које је поседовала као наследница Савеза комуниста Хрватске, игра велику улогу од самог почетка вишестраначја, то се у првом периоду није десило. Странка је готово маргинализована у првој половини деведесетих, те је на изборима 1992. освојила свега 5,4% гласова (Zakošek 1994, 37). Разлога за то је неколико: наслеђе странке је перципирано као југословенско и комунистичко, а томе је свакако допринео и донекле амбивалентан став према међународном статусу и унутрашњој организацији новонастале хрватске државе (Hloušek and Strmiska 1999). Такође, СДП је изгубио и велики број гласача из редова српске мањине који су традиционално

били наклоњени Савезу комуниста, а који су чинили значајан корпус гласова који је ова странка освојила на првим изборима 1990. године – што је илустровано изборним успехом СДП у деловима земље са израженим присуством српске популације (видети: Мапа 1).

Мапа 1. Резултати првих вишестраначких избора у Хрватској 1990. године по изборним јединицама

Извор: Wikimedia Commons

Такође, СДП је од избора 1992. изгубио још једно важно упориште – Истру, где се у међувремену формирани Истарски демократски сабор наметнуо као водећа странка либералне левице у том региону (видети такође: Мапа 1). Током година

пада СДП-а, Хрватска социјално-либерална странка (ХСЛС), иначе прва некомунистичка политичка партија основана у Хрватској 1989. године, покушала је да се наметне као носилац опозиције ХДЗ-у. Међутим, ова центристичка и проевропска странка никада није успела да мобилизује довољно гласача да би представљала озбиљног изазивача (највећи појединачни успех остварили су 1992. године, са 17,71% освојених гласова), а томе су допринели и чести унутарпартијски сукоби (Hloušek and Strmiska 1999).

Хрватски партијски систем у првој деценији тако дефинитивно можемо означити као систем са доминантном странком, будући да је свих десет година Туђманов ХДЗ био надмоћан актер. Редовни парламентарни избори одржани у јануару 2000. године доносе велику прекретницу. Пре свега, промењен је изборни систем: након покушаја са већинским и мешовитим системом, усвојено је пропорционално гласање у дванаест изборних јединица: десет територијалних, једној намењеној представницима дијаспоре и једној збирно намењеној представницима националних мањина. Овај механизам је на снази до данас, додуше уз мање промене које се тичу прилагођавања броја саборских места за мањине и дијаспору, као и увођења преференцијалног гласања од 2015. године.

Друга велика промена имала је пресудан утицај на динамику политичког система у целини: наиме, месец дана пре избора умире лидер ХДЗ и први председник државе Фрањо Туђман, који је до тог момента представљао објективно најјачи фактор одлучивања у хрватској политици – условљавајући како значајну дисторзију ка полупредседничком систему, тако и велику популарност сопствене странке. Туђманова смрт доноси унутарстраначке борбе у ХДЗ-у, што се одразило и на рејтинг. Најзад, економски проблеми у последње две године мандата, дугорочне оптужбе за корупцију и ауторитарну владавину, као и проблеми у управљању главним градом Загребом, условљавају тежак пораз ХДЗ на парламентарним изборима (Hečjak, Zakošek and Čular 2013, 451–452). Коалиција окупљена око СДП и ХСЛС осваја 25 мандата више од ХДЗ-а, а како јој је недостајало неколико мандата за апсолутну већину, владу формира са предизборном коалицијом окупљеном око

Хрватске сељачке странке (ХСС), те премијер постаје Ивица Рачан. Систем од тада номинално постаје двопартијски, захваљујући неколиким симултаним процесима: у питању су драстично слабљење утицаја ХСЛС, као и конкуренција полова окупљених око ХДЗ и СДП.

Поставља се легитимно питање да ли је систем уопште еволуирао, односно да ли се и данас ради о такмичењу са доминантном странком? Од укупно тридесет година вишестраначја, ХДЗ је вршио извршну власт 22 године – изузетак су само владе Ивице Рачана и Зорана Милановића. Међутим, неколико аргумената говори против те хипотезе. Пре свега, од 2000. године, амплитуда смењивости је релативно стабилна: СДП-ове коалиције су формирале владу током 8 година, а ХДЗ током 12. Такође, ХДЗ након победе 1995. године није успео да освоји већину карактеристичну за доминантну странку – све владе које су формирале у потоњем периоду су биле коалиционе или мањинске. Најзад, резултати председничких избора показују да је доминација ХДЗ знатно ослабила од смрти првог председника Туђмана: са изузетком успеха Колинде Грабар Китаровић на изборима 2014/2015. године, њихови кандидати су редом доживљавали поразе: од Стјепана Месића, Иве Јосиповића и Зорана Милановића – а неретко већ у првом кругу избора. Уосталом, сама транзиција ка чистом парламентарном систему донела је проблем кандидовања препознатљивих личности за лидерску странку као што је ХДЗ, који очигледно ретко када може гласачима да понуди две јаке персоне: једну на месту председника странке и премијера, а другу као кандидата за председника републике. Тако да можемо рећи да, иако је хрватски систем имао доминантну странку током Туђмановог мандата, после 2000. године то дефинитивно није случај.

Међутим, да ли је систем постао двопартијски или се ради о двоипартијском или чак мултипартијском? Већ на самом зачетку вишестраначја, Ненад Закошек говори о три блока: левом – који чине СДП и регионалне странке; центристичком – Хрватска народна странка и ХСЛС; и десном: ХДЗ, Хрватска сељачка странка и низ странака са крајње деснице, у првом периоду Хрватска странка права (Закошек 1994, 23–24). Број ефективних парламентарних партија (Gallagher 2019) нам

такође говори да систем није, нарочито после 2000. године, био двопартијски (видети: Табела 1). Сиарофова интерпретација индекса ефективног броја партија такође индицира да се ради о, у најбољем случају, умереном мултипартизму са две доминантне партије (Siaroff 2000, 69–72).

Табела 1. Ефективни број партија у Сабору 1992–2016.

Изборна година	Ефективни број партија
1992	1,92
1995	2,56
2000	4,01
2003	3,56
2007	3,07
2011	2,59
2015	2,92
2016	2,97

Да бисмо у овом периоду систем дефинисали као двоипартијски, по Блонделовом схватању, потребно је да, поред доминантне расподеле преко 80% мандата између две главне странке (што ХДЗ и СДП не испуњавају, већ њихове коалиције обично поделе око 70% или мање), трећи актер осваја око 15%. Иако је то случај у хрватском систему, са неколико значајних изузетака, не ради се о једној странци – већ је, захваљујући природи изборног система, подршка трећем полу размрвљена између више хетерогених листи. Ипак, блоковско пост-изборно сврставање трећег пола ка левици или десници је било предвидиво практично до избора 2015. године и појаве листе Мост. Пре тога, мање странке су се углавном утапале у бипартијско такмичење, упркос томе што су постојали значајни актери који су мењали стране: нпр. ХСЛС и ХСС који су били у Рачановој влади, а након тога подржавали Санадерову; или ХНС који је након готово две деценије сарадње и коалирања са СДП-ом ушао у Пленковићеву владу 2017. године. Аутори попут Чакара (Џакар 2019, 31-32) систем након 2000. године дефинишу као умерени

плурализам. Међутим, и овај аутор наглашава да се, посебно у контрасту са осталим пост-социјалистичким државама, ради о веома институционализованом такмичењу које производи предвидљиве обрасце подршке и којим доминира партијски дуопол ХДЗ-СДП, рефлектујући дубоке расцепе хрватског друштва трајно укоренење у претежно биполарно такмичење унутар партијског система.

ИДЕОЛОШКА ЛИНИЈА ПОДЕЛЕ ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА

Иако бисмо на основу Сарторијеве типологије хрватски пример можда могли назвати поларизованим плурализмом, барем у смислу дистанце између странака као критеријума важнијег од пуког броја партија; не можемо искључити да је идеолошка природа такмичења и даље доминантно биполарна, са укоренењем поделом на једнодимензионалном идеолошком простору између блокова левице и деснице, којима доминирају две главне странке. Иако ХДЗ и СДП не испуњавају критеријум процента освојених мандата у парламенту, таквом закључку доприноси хронична немогућност осталих партија да угрозе биполарно такмичење. У две деценије после избора 2000. године, само три листе су успеле да освоје више од 10 мандата у Сабору (од укупно 151): коалиција окупљена око ХНС 2003. године (11 мандата) и листа Мост на изборима 2015. и 2016. године (19, односно 13 мандата). У прилог томе да је систем ефективно двопартијски, осим доминације две странке у мандатима, говори и преовлађујућа идеолошка подела.

Након 2000. године дешава се неколико процеса који намећу биполарно такмичење на традиционалном размеђу левице и деснице, које је у оквиру Хрватске условљено како социоекономским усмерењима партија, тако и културолошким аспектом – односно елементом друштвених вредности у програмима, деловању и јавном наступу две кључне партије. Наиме, долази пре свега до пада доминације ХДЗ и, одласком Туђмана, делимичног скретања странке ка умеренијем курсу; затим раста популарности СДП-а као носиоца другог пола хрватског партијског система; и повезано с тим, пада рејтинга ХСЛС као алтернативне опозиције ХДЗ-у (након унутрашњег

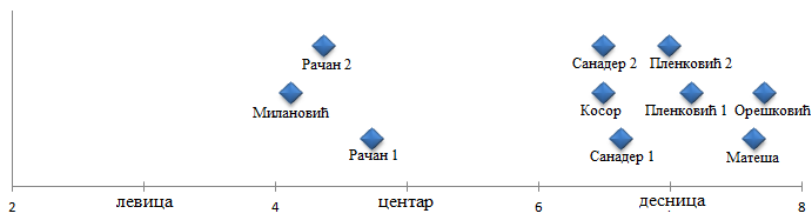
раскола и напуштања Рачанове владе 2002. године, ХСЛС никада није освојио више од 2 мандата у Сабору).

Проблематично је да ли СДП можемо да третирамо као класичну странку левице. У експертској анкети о идеолошким позицијама владајућих странака у бившим социјалистичким државама, коју је аутор овог рада спровео током 2017. године (Bursać 2018) два Рачанова кабинета (пре и након реконструкције 2002. године) и каснија Милановићева влада (2012–2016) су окарактерисани као владе (левог) центра. Њихова позиција на идеолошкој скали (која се креће од вредности 0 – екстремна левица, до вредности 10 – екстремна десница) је износила: 4,73 (Рачан 1), 4,36 (Рачан 2) и 4,11 (Милановић). Напоменимо да је ово истраживање вредности од 4 до 6 пласирало у идеолошки центар. У истим временским интервалима, сам СДП је оцењен позицијама 4 (Рачан) и 4,07 (Милановић). Стога треба бити опрезан када СДП проглашавамо „чистом” левицом. Разлог за то се делимично налази и у политикама саме странке када се налази на власти. Наиме, Рачанова влада је покренула свеобухватније економске реформе, укључујући и шири програм приватизације државних предузећа и рационализације јавног сектора, као контрамеру ономе што је СДП видела као једну врсту „заробљавања државе” од стране ратне елите предвођене Туђманом (Коуата 2003, 992–995). Слично се десило и на изборима у децембру 2011. године, када незадовољство грађана растом незапослености и константним економским падом у последње три године владе деснице, нужно условљених економском кризом, доноси ХДЗ-у најгори резултат у историји (23,5% гласова, односно 44 мандата), а апсолутни победник избора постаје тзв. Кукурику коалиција, коју су чиниле СДП, Хрватска народна странка, Истарски демократски сабор и Хрватска странка пензионера. Под објективним притиском економске кризе, СДП такође спроводи рестриктивну фискалну политику: влада доноси мере резања јавне потрошње и нарочито социјалних издатака, што је био покушај преокрета пролонгираног тренда негативних стопи раста и растуће незапослености, а који су у Хрватској били актуелни готово од зачетка кризе, тј. од 2009. године. То је довело до практичне трансформације СДП-а у оно што Бек назива „(нео)либералном левицом” (Бек 2004, 344). Такав

феномен додуше није неуобичајен у бившим социјалистичким државама. Током транзиције и отварања ових земаља ка глобалним политичким и економским процесима, многе странке традиционалне левице (било новоосноване, или оне настале еволуцијом из некада владајућих комунистичких партија), посебно када би биле у прилици да освоје власт, напуштале би своје традиционалне идеолошке позиције и померале се ка позицијама центра, приклонивши се тржишном консензусу и прихватајући победу либералног капитализма као „једине игре у граду”. Након првог периода транзиције, низ странака из бившег Источног блока се може навести као пример: Мађарска социјалистичка партија, Чешка социјалдемократска странка, Бугарска социјалистичка партија, румунска Социјалдемократска партија, Социјалдемократска партија Литваније, албанска Социјалистичка партија итд. Други део тог тренда јесте повећано заступање постматеријалистичких тема на уштрб традиционално леве радничке проблематике, што доводи до окретања радничких слојева ка опцијама које и даље заговарају опишљивије, материјалистичке вредности – а од којих су многе често на десници (Spasojević 2015, 18).

Двополно такмичење илуструје и Графикон 1. који приказује позиције влада на идеолошкој скали левица – десница (Bursać 2018), а где се види да се три владе СДП налазе углавном конзистентно на левој страни идеолошког центра, док се седам влада ХДЗ у периоду од 1995. године до данас налази на позицијама деснице.

Графикон 1. Идеолошке позиције хрватских влада 1995–2017. на скали левица – десница

Десни део пола, као што смо навели, заузима доминантно ХДЗ. Скор ове партије се у оквиру десне позиције померао кроз историју: владе Иве Санадера и Јадранке Косор налазиле су се ближе центру, док је влада Тихомира Орешковића, изабрана у јануару 2016. године, нагињала ка екстремној десници (Bursać 2018). Током ове владе, идеолошки скор самог ХДЗ се померио на 8,06, а странка је на изборима наступила у савезу „Домољубна коалиција”, са неколико крајње десних странака: Хрватска демохришћанска странка (скор 8,46), Хрватски раст (скор 9,19) и Хрватска странка права – Анте Старчевић (скор 9,25). Странку ће за време председниковања Томислава Карамарка карактерисати својеврсна екстремизација, што је делом условљено и доминацијом идентитетских и културолошких питања у јавној сфери. То се међутим променило са избором Андреја Пленковића за шефа странке и премијера, у другој половини 2016. године. ХДЗ је од тада заузео умереније позиције, што илуструје и скор на скали левица-десница који пада на 7,13.

Међутим, Пленковићев повратак ка десном центру отвара простор на крајњој десници, који је ХДЗ до сада успешно покривао захваљујући свом националистичком наслеђу. У овом периоду изузетно су актуелна контроверзна друштвена питања, попут реформе школског курикулума, Истанбулске конвенције (о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици), мањинских права – која дају платформу фрагментираној десници за окупљање и мобилизацију бирача независно од ХДЗ.

ПОТРАГА ЗА ТРЕЋИМ АКТЕРОМ

Латентна одлика хрватске политичке динамике у последњој деценији (а можда и дуже) је потрага дела електората за трећим релевантним актером који би представљао одрживу алтернативу дихотомији ХДЗ-СДП. Још раније смо помињали да ове странке тј. њихови блокови оквирно деле између 65 и 70% електората, те јасно постоји простор за формирање такве опције.

Покушаја трећих странака да изађу из дихотомије је било много. Као што је поменуто, ХСЛС није успео да се

успостави као друга, а ни трећа странка по снази. Хрватска народна странка и Хрватска сељачка странка су на махове остваривале одличне резултате, али брзо би се утопили у постојећу једнодимензионалну поделу те због тога губиле подршку гласача. На парламентарним изборима 2011. листа Лабуриста освојила је 122 хиљаде гласова и чинило се да нека од нових странака на левици такође може да се етаблира у систему, али она је убрзо нестала са сцене, освојивши мање од 7 хиљада гласова на наредним изборима. Коалиција окупљена око иницијативе Живи зид је поновила сличан успех на изборима 2016. године, освојивши 8 мандата, али су ту организацију од тада карактерисали бројни интерни сукоби, те је неизвесно какав резултат ће остварити на наредним изборима. Анализа резултата председничких избора такође показује да значајан део бирачког тела „тражи” трећег кандидата. Још 2005. године независни кандидат Борис Микшић је популистичком кампањом америчког стила успео да освоји готово 400 хиљада гласова – други круг му је измакао за око 50 хиљада гласова. Загребачки градоначелник Милан Бандић 2009/2010. улази у други круг избора, али тамо је тешко поражен од кандидата СДП Иве Јосиповића. Најзад, кандидат Живог зида Иван Вилибор Синчић на изборима 2014/2015. осваја 293 хиљаде, односно 16,42% гласова. Као што смо видели, овај успех Живог зида по свему судећи неће успети да се материјализује у смислу креирања стабилног актера у партијском систему.

Постоје индиције да је трећи партнер већ присутан, и то од парламентарних избора 2015. године. Ради се о Мосту независних листа, широкој платформи која је окупила локалне политичаре, покрете и удружења, освојивши 302 хиљаде гласова 2015. године (13,51%, односно 19 мандата), тј. 186 хиљада 2016. године (9,91%, односно 13 мандата). Као што је видљиво, и Мост је претрпео велики пад популарности за мање од годину дана, такође захваљујући утапању у бипартијско такмичење и учешћу у Орешковићевој влади, што се десило због конзервативних елемената у овом покрету, који су у међувремену преузели примат. Мост је у кампањама комбиновао наратив критике елита, са захтевима за реформу политичког система, а Мишчевић сматра да је ова

листа прикладан кандидат за актера који би заузео позицију популистичке деснице (Mišćević 2019, 56).

Хењак наводи податак да су гласања 2015. и 2016. уједно два изборна циклуса у којима су и подршка новим странкама и изборна апстиненција достигли највиши ниво од 1990. године (Heњak 2017a). Овај аутор објашњава да је значајан број бирача остао изван структуре основног идеолошког расцепа, те да њих страначки систем који је стар готово две деценије не репрезентује. Он је такође израчунао да је за нове странке, назване анти-естаблишментским реформским партијама (као такве дефинише Мост, Живи зид, Странку рада и солидарности, Хрватски демократски савез Славоније и Барање и листу Паметно) кумулативно освојиле 23,49% гласова, односно 24 места у Сабору. Подршка овим странкама се темељи на гласачима који су остали изван поделе на леви и десни пол, која је према појединим ауторима примарно повезана с односом према историји, религији, традицији и модерности (Jou 2010); а такође има утемељења и у демографији, показујући да се млађи бирачи теже уклапају у биполарну друштвену поделу, те је њихов рејтинг више резултат протеста него мобилизаторског успеха самих странака (Heњak 2017b).

У току 2019. десило се још једно значајно померање на крајњој десници – неколико странака, покрета и удружења формирало је листу „Хрватски суверенисти” за европске изборе, освојивши преко 91 хиљаде, односно 8,52% гласова те једно место у Европском парламенту. Ова листа је од тада прерасла у партију, а иако је још рано проценити могуће место на традиционално фрагментираном крајње десном делу партијског спектра, извесно је да је померање ХДЗ ка центру отворило простор за овакве опције. На управо такву политичку ситуацију делимичне засићености биполарном поделом и уобличавања отвореног простора крајње деснице, долази до председничких избора у децембру 2019. и појаве популарног певача Мирослава Шкоре на политичкој сцени.

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ 2020: СЛУЧАЈ ШКОРО

У првом кругу председничких избора, 22. децембра 2019. године, Зоран Милановић осваја 562 хиљаде гласова (29,55%),

актуелна председница Колинда Грабар Китаровић 507 хиљада (26,65%), а независни кандидат Мирослав Шкоро 465 хиљада (24,45%).

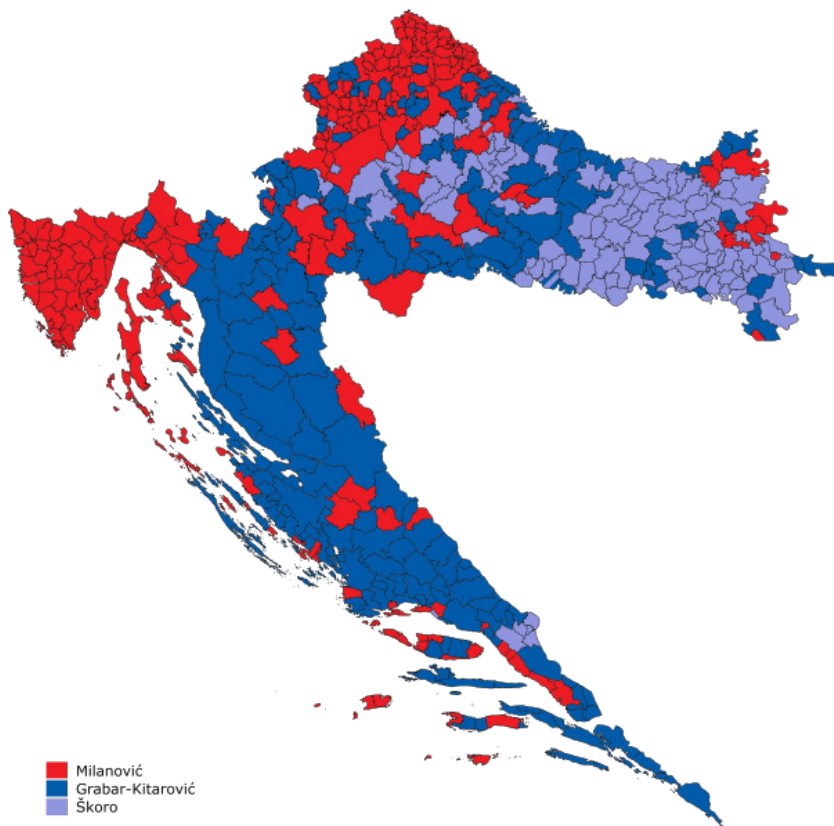
Већ у процесу кандидовања, било је јасно да је Шкоро упливао на поље крајње деснице: иако се ради о независном кандидату, подржали су га Мост, као и странке и организације из алијансе Хрватски суверенисти. Шкоро је у кампањи показао класичне одлике популисте у смислу порука које је слао: радило се о критици корумпираних елита и неефикасног система, нарочито о форсирању перцепције сукоба тихе већине (народа) и владајуће мањине, те каналисања револта према естаблишменту (Zacharzewski 2011); о захтевима за повећањем овлашћења председника, као и за више директне демократије; а заиграо је и на карту традиционалних подела, посебно у смислу националистичких порука, ушавши тако у идеолошки простор који је у неким претходним изборним циклусима успешно експлоатисао ХДЗ. Шкори је иначе ово други покушај у политици: 2007. је изабран у Сабор као члан ХДЗ, а 2008. је био њихов (неуспешан) кандидат за градоначелника Осијека.

Треба приметити да партијски систем Хрватске све до појаве Моста није имао снажну популистичку и антиелистичку странку, посебно не на десници. ХДЗ је покривао популистички десни спектар, али се ради о партији елите која је, са два мандата изузетка, на власти од самог зачетка вишестраначја у Хрватској, те за ову странку није било могуће да усвоји антиелистички дискурс, будући да је паралелно заузимала позиције етаблиране странке деснице и популистичко-националистичке странке. Недостатак изворне антиелистичке опције, у комбинацији са курсом релативног отклона од крајње деснице заузетог за мандата Андреја Пленковића, допринео је брзом порасту рејтинга Мирослава Шкоре.

Овај кандидат је највећи број гласова имао у свом матичном региону Славонији (видети: Мапа 2), традиционалном упоришту ХДЗ, које важи за исподпросечно развијен регион у коме крајња десница и иначе има одређени контингент гласача. Такође, Шкоро је у кампањи успео да привуче подршку појединих јавних личности које су раније подржавале ХДЗ, па

чак и подршку једног њиховог саборског заступника (Стево Цулеј, изабран у Петој изборној јединици, која територијално покрива управо јужне делове Славоније).

Мапа 2. Резултати првог круга председничких избора 2019. године по општинама

Извор: Wikimedia Commons

Као што смо раније навели, екстремна биполаризација система је до сада „гутала” нове странке јер их је приморавала да се одреде у основном сукобу унутар партијског система, те су и оне листе које су доживљавале изборне успехе и успеле да мотивишу гласаче као „нове”, „реформске” или

„популистичке”, ускоро губиле популарност и утапале се у постојећу динамику система.

Шкоро, за сада, не мора да се одреди, а индикативно је да то није учинио ни након првог круга председничких избора, те у јавним обраћањима није позвао гласаче да подрже Милановића или Грабар Китаровић. По свој прилици, гласачи то нису ни учинили (претпоставља се да већина њих природно нагиње ка ХДЗ), те је њихова одлука индикатор формирања или боље речено хомогенизације нове групе у гласачком телу, која има потенцијал да остане изван биполаризације, па чак и да је угрози. Шкоро је врло брзо након председничких избора најавио излазак на саборске изборе 2020. са сопственом платформом, у намери да створи трећу одрживу опцију (Špoljar 2020). Крајем фебруара регистровао је странку Домовински покрет, у намери да се надмеће на долазећим парламентарним изборима, а ускоро је ушао и у предизборну коалицију са Хрватским суверенистима, да би се листи након тога придружио и низ мањих организација и истакнутих појединаца, углавном са крајње деснице. Даљи ток трансформације партијског система одредиће број освојених мандата и нарочито постизборно понашање и евентуално коалирање Шкориног покрета након јулских превремених избора.

ЗАКЉУЧАК

Засићење бирача дводеценијском биполарном поделом партијског спектра и латентна потрага дела електората за трећом опцијом, фрагментација крајње деснице и повлачење ХДЗ-а са ових позиција, као и објективне глобалне околности попут конвергенције неколико великих криза (видети: Brubaker 2017) и домино ефекат раста популистичке деснице у Европи, створиле су сплет фактора који је олакшао појављивање аутентичне популистичке опције у Хрватској, што је даље отворило могућност за дугорочнију трансформацију партијског система у трополно такмичење.

Сличан процес је већ виђен у неким европским државама. Нпр. у Чешкој је готово тродеценијска динамика коју је карактерисало такмичење између десног ОДС (Грађанска демократска странка) и социјалдемократа угрожено од 2013.

године продором покрета АНО 2011, који јесте популистички, али уједно и реформско-центристички (Најек 2017, 279–280). Традиционално такмичење умерене левице и умерене деснице у Аустрији је такође доведено у питање новим растом Слободарске партије, што је условило да Народна партија под Себастијаном Курцом заузме популистички курс у покушају мобилизације десних гласача, нарочито у погледу питања миграције. Сличан тренд динамике између десног центра и екстремне деснице видимо и у односу Фидеса и Јобика у Мађарској, уз напомену да је тамо биполаризација спектра раније уништена након екстремног пада популарности левице након економске кризе; као и да се без сумње ради о систему са доминантним актером – што Хрватска није.

У закључку, трансформација система ће зависити од капацитета Шкорине листе да задржи подршку гласача, као и да успостави стабилну партијску организацију. Један од важних фактора могло би бити и окупљање традиционално размрвљене крајње деснице на једној листи, што је тренд коме очигледно сведочимо пред долазеће парламентарне изборе. Тиме би могао да се започне процес формирања тропартијског система у којем ће половине чинити леви центар, десни центар и крајња десница. Да ли ће се то заиста десити, биће јасније након ванредних парламентарних избора 5. јула 2020. године.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Beck, Ulrich. 2004. *Моћ против моћи у доба глобализације - нова свјетскополитичка економија*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brubaker, Rogers. 2017. "Why populism?" *Theory and Society*, 46 (5): 357–385.
- Bursać, Dejan. 2018. "Expert survey on party ideology in former socialist countries, 1990–2017." *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 20. 01. 2020. <http://www.ips.ac.rs/researchers/dejan-bursac>

- Čakar, Dario Nikić. 2019. "The Presidentialisation of Political Parties in Croatia: Institutional Change Matters." In *The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans*, ed. G. Passarelli, 23–47. London: Palgrave Macmillan.
- Gallagher, Michael. 2019. "Election indices." *TCD*. Poslednji pristup 20. 01. 2020. https://www.tcd.ie/Political_Science/people/michael_gallagher/ElSystems/Docts/ElectionIndices.pdf
- Hajek, Lukas. 2017. "Left, Right, Left, Right... Centre: Ideological Position of Andrej Babiš's ANO." *Czech Journal of Political Science*, 3/2017, 275–301.
- Hejvud, Endru. 2004. *Politika*. Beograd: Klio.
- Henjak, Andrija. 2017a. „Lojalnost, glas ili izlazak: izborna participacija i potpora novim strankama u Hrvatskoj.” *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 14 (1): 79–103.
- Henjak, Andrija. 2017b. „Nose li parlamentarni izbori 2015. i 2016. godine promjenu političkih rascjepa u Hrvatskoj?” *Društvena istraživanja*, 27 (3): 383–406.
- Henjak, Andrija, Nenad Zakošek and Goran Čular. 2013. "Croatia." In *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*, eds. S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause and T. Knutsen, 443–480. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Hloušek, Vit, and Maximilian Strmiska. 1999. "The Predominant Party System in the Post-communist Croatia: Some Remarks." *Central European Political Studies Review*, 1 (2): <https://journals.muni.cz/cepst/issue/view/300>
- Jou, Willy. 2010. "Continuities and changes in left–right orientations in new democracies: The cases of Croatia and Slovenia." *Communist and Post-Communist Studies*, 43 (1): 97–113.
- Koyama, Yoji. 2003. "Transition in Croatia." *Ekonomski pregled*, 54 (11–12): 979–998.
- Lajphart, Arend. 2003. *Modeli demokratije*. Beograd: Službeni list, Podgorica: CID.

- Miščević, Nenad. 2019. „Vratit ćemo narodu državu – desni populizam, nacionalizam i novi izazovi.” *Političke perspektive*, 9 (1): 37–66.
- Sartori, Đovani. 2002. *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.
- Siaroff, Alan. 2000. *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections since 1945 (Contemporary Issues in European Politics)*. New York: Garland Publishing.
- Spasojević, Dušan. 2015. „Socio-strukturna paradigma u političkoj nauci.” *Srpska politička misao*, posebno izdanje, 2/2015: 7–34.
- Šedo, Jakub. 2010. “The party system of Croatia.” In *Party Politics in the Western Balkans*, eds. V. Stojarova and P. Emerson, 73–84. London: Routledge.
- Špoljar, Marko. 2020. „Miroslav Škoro za Jutarnji: Moj plan za osvajanje Sabora.” *Jutarnji list*, 20. 01. 2020. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/miroslav-skoro-za-jutarnji-moj-plan-za-osvajanje-sabora-na-izbore-cemo-izaci-kao-pokret-pod-mojim-zastitnimznakom/9871585/>
- Zacharzewski, Anthony. 2011. “Populism: some definitions.” *The Democratic Society*. <https://www.demsoc.org/2011/04/29/populism-some-definitions>
- Zakošek, Nenad. 1994. „Struktura i dinamika hrvatskoga stranačkog sustava.” *Revija zasociologiju*, 25 (1–2): 23–39.

Dejan Bursac**Institute for Political Studies, Belgrade***CROATIAN ELECTIONS 2020: THE END OF TWO-PARTY COMPETITION?****Resume**

Since the year 2000, two large political blocs have been dominating the Croatian party system: the conservative one, rallying around the Croatian Democratic Union (HDZ), and the left-liberal, gathered around the Social Democratic Party. The dynamics of competition between these two groups indicates the basic political cleavage that lies on a single-dimensional Left-Right divide. The third options sometimes managed to break bipartisanship, at least in the short term, and to achieve relatively good election results. However, in the medium term, these breakthroughs have been largely unsuccessful, with third parties quickly blending into dominant bipartisan divide, resulting in a stable two-party competition. Until recently, the poor results of the populist right also contributed significantly to the stability of competition, since the dominant HDZ successfully covered that part of the ideological spectrum, largely because of its own nationalist heritage. HDZ thus held the positions of center-right party and populist-nationalist movement in parallel, effectively preventing the development of any viable anti-establishment option. The results of 2019/2020 presidential election signaled a change: for the first time, a far right-challenger (in this case, an independent candidate Miroslav Škoro) managed to win over twenty percent of the vote, effectively dividing the right-wing voters and causing disruption in relatively stable dual competition. Škoro based his result on the long-term pursuit of a part of Croatian voters for the third option, as well as on a number of smaller nationalist and populist parties and movements that emerged in Croatian politics in recent years. The reaction of his voters, who did not seem to blend in the bipartisan division in the second round of election, signals a change in the dynamics of an

* E-mail address: dejan.bursac@ips.ac.rs.

entire party system – possibly already in the next parliamentary election, to be held in July 2020.

Keywords: Croatia, elections, two-party system, Croatian Democratic Union, Social Democratic Party, Miroslav Škoro, populism

* Овај рад је примљен 26. јануара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Богдана Кољевић Грифит**

Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТИЈА У БАДЈУОВОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ОНТОЛОГИЈИ**

Сажетак

У чланку аутор разматра питање Бадјуовог појма демократије, као и политичко-филозофске импликације које из ове савремене теорије произилазе. Бадјуово рефлектовање демократије саставни је део његове политичке онтологије тј. система бића и догађаја са једне и логике светова са друге стране. Критички дискурс о репрезентативној демократији пре свега има за сврху да упути на чињеницу да је управо из неолибералног модела постала могућа концептуална и практичка идентификација демократије и рата, односно брисање разлике мира и рата и промовисање насилних интервенционистичких политика. Спрам таквих форми, Бадју инсистира на инвенцији егалитарних политичких облика као истинској демократији, уз увид да њој увек битно припада субјективација у појединачној ситуацији.

Кључне речи: демократија, политичка онтологија, рат, ситуација, догађај, репрезентативност, једнакост

* Имејл-адреса bogdana.koljevic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

ОНТОЛОГИЈА И ЛАЖ РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Бадјуова савремена филозофска теорија демократије – иако није презентована на системски начин – чини практично незаобилазну референцу у његовој теорији. Свакако, о демократији је понајвише реч у Бадјуовим политичко-филозофским списима, а пре свега у есејима Полемикс (*Polemics*).¹ Ови есеји, који су настали у сасвим различитим приликама и који се тичу – на први поглед – битно разноврсних и структурно другачијих предмета расправе, *прожимају се управо око питања демократије*, као једног од момената који чини срж рефлексије политичког у новом времену у целини. Донекле слично Рансијеровој *критици савремене криптодемократије* и, у разлици спрема тога, *апелу за изворном демократијом* – Бадју такође ситуира расправу у контекст тзв. *дуплог дискурса о демократији* (Ranciere 2006).

Ипак, прецизније говорећи, док се код Рансијера овај израз односи на две различите теоријске, историјске и политичке концепције демократије и злоупотребе њеног изворног појма, код Бадјуа он се пре свега конституише у *разматрању неолибералне економије и етике људских права* тј. у ироничној двосмислености која саопштава да је демократија „лоша” када себи дозвољава да је корумпирају захтеви једнакости за све и „добра” када упућује на сопствено ширење путем ратова широм света (Badiou 2009, 35–47). Штавише, од дела Метаполитике па надаље, Бадју ће инсистирати како је демократија филозофска категорија која управо *представља једнакост* (Badiou 2005).

Разуме се, од одлучујућег значаја је сазнати *релацију демократије и политике* која је код Бадјуа најбитније *онтолошка*: јер, теза гласи, идеологија која каже да се демократија не може мислити као једнакост за све, заправо каже да се политички покрет не може утемељити у ма каквој референци на метафизичке истине или *a priori* универзалности,

1 Дело Полемикс (*Polemics*), (Verso, 2006) је збирка есеја која обухвата следеће француске оригинале: *Circonstances 1* (Editions Leo Scheer: Linges et Manifestes, 2003), *Circonstances 2* (2004) и *Circonstances 3* (2005).

а то у консеквенци такође значи да филозофија не може имати суштински утицај на политику.

Зато се, за Бадјуа – и одговору на ову исфорсирану неолибералну идеологију – разумевање питања демократије појављује не само као питање *чији је улог политика у целини*, већ и као *питање знања*, као *par excellence* онтолошко питање, које се, борећи се за политику универзалне истине, у исти мах бори и за истину и, у крајњој линији, за филозофију у целини. У том светлу, неопходно је најпре промишљање релације *бића и догађаја* јер структура искуства није само отвореност према контингентној револуцији (Badiou 2006a). Прецизније, универзалност политичке прескрипције повезана је са истином партикуларне ситуације (Badiou 2006a). Управо стога се и Бадјуове Полемикс (*Polemics*) – у којима су бескомпромисној критички подвргнути и „левичарска меланхолија”, „усмерени реформизам” и „десничарска офанзива” – појављују најпре у светлу релације филозофије и околности тј. кроз разматрање појма *филозофске ситуације* са најбитнијим закључком да филозофија може да *произведе сусрет*, онај који осветљава несводиви размак између мисли и моћи, који обележава вредност изузетка и у стању је да препозна смисао догађаја (Badiou 2006b). Или, ово су такође разлози због којих се, рецимо, Бадјуово дело *Rebirth of History* појављује као сасвим специфично: *демократски покрети* се подржавају али *не безусловно* већ управо у мери у којој чине искорак из постојећег идеолошког система (Badiou 2012).²

Али, пре свега, дискурс о демократији код Бадјуа почиње као дискурс о *савременој релацији филозофије и рата*. Есеји о 11. септембру 2001, о америчком рату против Ирака и о рату НАТО-а против Србије за аутора се појављују као примери структуре рата и моћи у савременом свету и као пресудни знакови на путу разумевања питања демократије и њеног тоталног уништења. У том смислу, наизглед сасвим различито питање тј. питање Бадјуове радикалне критике парламентарног облика демократије, као и њеног саучествовања у успостављању савременог расизма, у анализи се испоставља као фазно испреплетено са рефлексијама о савременим ратовима, систему

² Сотирисова интерпретација нпр. је још радикалнија те се тако артикулише аргумент о Бадјуовом супротстављању „масовним демократским праксама” (Sotiris 2014).

моћи, деструкцијом елементарног демократског потенцијала и сржи појма демократије.

Јер, из темељних Бадјуових поставки о категоријама *бића* и *догађаја* тј. из претходно заснованог система, следи да је *репрезентација увек ексцес презентације* и, као таква, увек *насилна интервенција у оно што треба да представља*. За суштину теорије о демократији овде је кључно да увек преостају неизбројани или искључени (*“the excluded”*), који настајују простор који Бадју зове *ивицом празнине ситуације*. Доказ да се празнина не може представити у ситуацији управо чини живи пример да се у неолибералној идеологији, односно, у заправо свакој битно „капиталистичкој ситуацији”, приказује структурна немогућност да се препозна капацитет пролетеријата. Ипак, они који се налазе на ивици празнине тј. који, у марксовској терминологији, немају шта да изгубе сем својих ланаца, јесу *део ситуације иако нису представљени у њој*.

Али, питање је чиме овај идеолошки низ ланаца који усмерава практично целокупну политичко-друштвену сферу, може бити прекинут у стварности, тако да се обелодани ситуација у целости? То је тренутак у којем се, сасвим неочекивано, појављује Истина-Догађај (*“Truth-Event”*), у облику *живе контингенције на делу*, тј. као непрорачунљиво, и такорећи ни из чега потекло збивање, које превазилази све што се може знати у затвореној статичној структури произведеног знања. Или, прецизније, *догађај се не може генерисати или дедуковати из ситуације*, обзиром да је повезан искључиво са празнином ситуације, односно да разобличава њену инхерентну неконзистенцију.

Ови елементи свеобухватне филозофске концепције изузетно су релевантни за Бадјуово рефлектовање демократије, обзиром да се управо кроз њих отвара простор за политички активно и аутентично демократско деловање – у незаменљивој разлици спрам савремених фикција демократије. А политика, за Бадјуа, управо уколико је универзална и демократска, означава *процес у којем се појављују на сцени они који нису избројани*, који су претходно већ стигматизовани као потенцијално опасни, зли, и уопште недостојни да се сматрају једнаким грађанима. У том

погледу политика се испоставља као развијање и стављање-у-дело латентно присутних демократских потенцијала који су иманентни целини ситуације и, штавише, као субјективирани снага која је – различито од свих социолошких категорија и класификација („илегални имигранти”, „грађани” и сл.), утемељена у једноставној норми припадања ситуацији. То су животи појединаца који се конституишу као субјекти истине, субјекти догађаја и ситуације, а њихов однос према ситуацији је однос верности (“*fidelity*”). Тако се конституише политичка онтологија „хероизма одлуке и политике догађаја” (Critchley 2007, 33–34).

Консеквенце ових рефлексија о природи политичког за Бадјуово савремено теоријско ситуирање демократије су од пресудне важности. Јер, демократска политика – тј. и политика као демократија и *vice versa* – појављује се као делатност структурно различита од бројања, и од менаџмента, или прецизније, од управљања специфичним појединцима или групама. Политика се тиче презентације колективитета по себи, и зато се овде Париска комуна и Културна револуција појављују као примери њеног догађања. Штавише, можемо рећи да кроз тему савремене „диктатуре пролетеријата” овај мотив презентације колективитета остаје присутан и непромењен и у Бадјуовим каснијим делима услед чега се управо критикују различити облици „масовне демократије” (Badiou 2012).

Тако се испоставља да се концепција политичког, али и теоријски постав суштинске демократије, појављују као најближе свезани са *инвенцијом егалитарних политичких облика*, наспрам и насупрот задатим правилима која се у државним облицима постављају. Савремени интерес за Париску комуно лежи управо у смислу у којем се она појавила као субјективирани снага, тј. као сила која ремети установљене облике и дату ситуацију, али и етаблиране институције. А када је, пак, реч о Културној револуцији, за Бадјуа је ствар у томе да она нерешена питања Париске комуне радикализује до крајњих импликација, и оба примера имају за сврху да илуструју релације према појмовима ситуације, презентације и колективитета. Штавише, Бадјуово рефлектовање онтологије ситуације појављује се као начин да се теоријски обухвати,

разуме и конципира природа револуција свакодневног живљења и њиховог суштинског политичког али и филозофског смисла. Зато се овакви примери пре свега испољавају као инспирације за савремено стварање нових политичких алтернатива сада и овде тј. они експлицирају како истински политички догађаји себе нужно вежу за појединце и групе који су са становишта (квази)демократских држава и друштава „консензуса” битно не-постојећи. У том светлу, пак, релевантност Париске комуне и Културне револуције у савремености, за Бадјуа, испоставља се кроз да у корену свих истински демократских покрета мора да живи идеја правде (Badiou 2012).

Тако долазимо до следећег: амалгам „репрезентативна демократија“, како убедљиво приказује Бадју, није никаква нужна формула за савремена економски и технолошки сложена друштва и таква тврдња представља конзервативни историцизам. Управо супротно, тзв. *„репрезентативна демократија”* је облик који је превладао пре свега услед слабљења егалитарне инвентивности и свеопште субмисивности слепој моћи економије. У стварности не постоји никаква нужна веза између политичких облика и држава, јер оно са чиме смо непрестано суочени су ситуације – *и мора се мислити политичка специфичност ситуација*. Штавише, можемо рећи да је овде акценат стављен на Маркову идеју о субјективној интервенцији којом се, практично све, „идиличне” релације, стављају у питање, или, прецизније, о колективној моћи која се појављује у несводивој дистанци од неограниченог кретања богатства. Насупрот, дакле, русоовским „изборним процедурама” – али и различито од побуна „по себи” – Бадју инсистира на *историјском устанку и историјској истини* као *политичкој истини* (Badiou 2012). Или, уместо процедуралне концепције демократског одлучивања овде је реч о специфичној перформативној пракси еманципације на начин политичке прескрипције и политичке универзалности. У делу *Метаполитике (Metapolitics)* Бадјуова критика масовне демократије тиче се још и њене лаке реверзибилности и преласка у „масовну диктатуру” (Badiou 2005).

Са разумевањем стварне демократије, наспрам њеног наметнутог облика репрезентативне демократије, са разумевањем ситуације, празнине ситуације, политичког,

истинског догађаја и појављивања истине као процеса, улог је не само садашњост и будућност политике, већ и филозофије.

САВРЕМЕНА ДЕМОКРАТИЈА КАО ПИТАЊЕ ОДНОСА ФИЛОЗОФИЈЕ И РАТА

Различити политичко-филозофски есеји дела *Polemics* управо на аргументован начин износе на видело како ови моменти функционишу на практичном плану, и како се појављују у светлу отпора неолибералној идеологији. Тако у расправи о савременом тероризму и „рату против тероризма” Бадју истиче, као одлучујућу, димензију у којој се, у овом тзв. „рату”, апострофира, и на свесном и несвесном плану, операционализује фигура Зла и манихејска борба Добра против Зла. За наше разматрање, међутим, од највеће важности је анализа Бадјуовоог одговора на питање: које је то ми које се бори против тероризма? Појављују се три имена – „Запад”, „наша друштва” и „демократија”, од којих се управо треће тј. управо име демократије, као једино које у себи садржи пресудну моћ легитимизовања, злоупотребљава у пропагандне сврхе. Разуме се, у позадини овако конципираног дискурса, стоји и провлачи се идеја о САД као *егземплярној демократији*, те је тако конструисана опозиција *тероризам vs. демократија* послужила да се нађе одговарајући непријатељ који би могао да замени некадашње опозиције комунизма, односно тоталитаризма против демократије.

Позајмљујући Делезов појам, Бадју примењује и експлицира његово политичко значење: оно што злочин у Њујорку 11. септембра и ратове који су следили са њим понајбоље објашњава је концепт *дисјунктивне синтезе два нихилизма*. И док је синтеза садржана у томе да су оба актера, Бин Ладен и сила САД суштински исте врсте, дисјункција се тиче криминала који се чини са обе стране, тј. по цену тога да се жели смрт другог уз минимална оштећења на сопственој страни. Нихилизам који се овде појављује можемо звати *нихилизмом виртуелне једнакости*. Према Бадју, оваква симулација појављује се као кулминација капиталистичког нихилизма који је довео до феномена нестанка света. То значи да данас *не постоји свет него тек појединачне ситуације*,

и главни узрок тога је што *већина становништва света у савременим условима нема чак ни име*. У приличној мери антиципирајући процесе, али и (безимена) имена, која су се појавила тек скоро целу деценију касније, Бадју је записао: „Искључени” је име за оне који немају имена, баш као што је „тржиште“ име за свет који није свет” (Badiou 2006b, 34).

У таквој слици, природно и логично, за истинску демократију не да нема простора него су доведени у питање услови могућности стварања и делања субјеката који би били њени аутентични носиоци. Ту се рађа нова улога филозофије: „филозофија је као таван на којем се, у тешким временима, ређају оруђа и оштре ножеви... Тренутно на страни афирмативног и бесконачног филозофија мора изабрати своја оруђа и своје ножеве” (Badiou 2006, 35). И ту лежи њена структурна блискост и сродност са политиком тј. *политичност филозофије*, али, не мање, и филозофичност политике – управо у оној мери у којој „суштина политика, нарочито када постоји стварна опасност, *не лежи у „не” већ у „да”*. Она почива у *разматрању различитих облика овог „да”*. У есеју о рату против Ирака, Бадју ову бесконачност ставља у контекст нужности препознавања бесконачности садашњости, мимо нас самих тј. на мисаоном хоризонту артикулације савремених ратова. Као битна карактеристика америчких *виа западних ратова* после пада СССР, тј. од Заливског рата до планиране окупације Ирака и ратова против Србије и Авганистана – појављује се чињеница да они не конституишу било какву стварност и/или садашњост. Ратови који су стерилни из аспекта поретка времена, појављују се као ратови који никада нису објављени, јер, како саопштава Бадју, „старе престонице масивно су бомбардоване (Багдад, Кабул, Београд...) без да је било ко приметио да је објављен рат против њих” (Badiou 2006b, 39).

Од изузетног је значаја да су се ови *савремени необјављени ратови* практично серијски појављивали као борба демократског Добра против диктаторског Зла чиме се настојао наметнути супериорни моралистички патос али се и, кроз континуитет вођења ратова покушала избрисати разлика између рата и мира. Данас, истиче Бадју, „можемо говорити о асиметричним ратовима, али да заправо не можемо у потпуности да утврдимо политички идентитет ове

асиметрије. Доказ за ово лежи у чињеници да су операције инвазије и окупације (Авганистан, Косово, Ирак) експлицитно представљене као ослобођења, упркос неспорној чињеници да локално становништво уопште не види ствари на тај начин.... Асиметрија је јединствена непроменљива црта: само слаби су бомбардовани...Амерички ратови се не могу разликовати од континуитета „мира”, који се разумева као амерички или „западни” мир, демократски мир/рат, који се у потпуности састоји у обезбеђивању комфора претходно поменутих „демократа“ против варварске агресивности сиромашних” (Badiou 2006b, 41).

У том светлу, Бадју садржајно анализира и улогу УН у описаним (крипто)политичким процесима, са посебним акцентом на тзв. пацифизам и парламентаризам ове организације у протеклим деценијама. Уз подсећање да су скоро пола века УН биле тело задужено за управљање Хладним ратом тј. условима под којима овај рат између САД и СССР-а ипак не би прерастао у „топли”, Бадју напомиње да светска организација ни за тренутак није оклевала да себе трансформише у арбитра локалних ратова – поготово америчких или европских ратова попут Кореје или Конга. После распада СССР-а *УН припала је улога да изведу утеловљење и промоцију необичног концепта тзв. „међународне заједнице”*. Појам је требао да означи „претпостављени субјект демократског комфора“ док је институција УН требала да се испостави као парламент у којем се гласањем фикција претпостављеног субјекта успоставља у стварности. Тако се безмало целокупна (крипто)политичка ситуација савремености – у слици регулације између америчке моћи и силе, од које се састоји финансијска и војна стварност „међународне заједнице” и парламентарне представе УН као субјективне фикције која симулира универзалну субјективност. Из силе и моћи произилази (крипто)политичка одлука (да се воде ратови, да се изврши окупација и сл.), али фикција тражи парламентарно гласање у СБ или на ГС УН. И донекле иронично, када се одлука донесе мимо или без овог гласања, ипак се наноси извесна штета претпостављеном *ergo* фиктивном субјекту, који је конципиран као израз консензуса око тзв. „вредности” људских права, хуманизма, хуманитаризма или пак, нешто другачије, „*демократске интервенције*”.

Парламентарна фикција УН разоткрива суштинска својства парламентарне фиктивности *per se* тј. фиктивност политике као репрезентативног представљања, делегирања и „бројања гласова”. Парламентаризам, као „савремена демократија”, испоставља се као замена политичких принципа – на основу којих би се појединачне ситуације могле процењивати – правним фетишизмом нумеричке већине. Додатна потешкоћа садржана је у томе што је парламентаризам, попут овог у случају УН, показао да не само да (може да) опстаје кроз производњу фикције и практично на симулацији, већ да је овај облик виртуелности уткан и до те мере испреплетен у његову срж да је сасвим могуће да се он „укомпонује” у један *Weltanschauung* попут самоцентричног либералног САД. Бадју детектује и прецизно артикулише суптилну позицију савременог америчког интервенционизма: САД представљају остварење империјалне моћи а да у исти мах нису империја тј. Појављују се као хегемон који се најтачније огледа у *појму зонирања* (“*zoning*”). У крајњој линији, ствар је у томе да се „било који део света од стране америчке владе може прогласити зоном виталног интереса или зоном тоталног неинтереса, и субјект је њихових променљивих расуђивања о томе шта доприноси њиховом „демократском,” комфору.

Такав хегемон произвео је и развио употребну вредност *туторске демократије*, а у те сврхе користио је и теолошку позадину – јер из прагматичне криптотеологије било је могуће раширити демонизацију таргетираних „фигура Зла”, попут Садама Хусеина или Слободана Милошевића, који, на начин Хитлера или Стаљина, чине отеловљење самог ђавола. Важно је уочити да је кроз ову логику постало сасвим јавно и морално прихватљиво да се – обзиром на размере Зла о каквом је реч – рат, рецимо, може заменити и убиством, или због чега се и сам рат може појавити тек у лику серије мрачних убистава. Или, да изведемо и крајње консеквенце овог процеса, еуфорија и хистерија око појаве или ширења прокламованог Зла у моралном и правичном свету демократског комфора – омогућила је повратно успостављање политичког и друштвеног оквира у којем су сва средства дозвољена како би се обезбедио наизглед темељно угрожени „вечни мир“ претпостављених западних субјеката који претендују на универзалност.

Објашњавајући „метафизику неограничености” самоцентричних САД, Бадју артикулише да су САД „једно које нема другог”, као и да је „начин бивствовања тог Једног је деструкција другог, која није уништење него ослобођење”, и све то стога јер други заправо не постоји.³ Стога Бадју закључује како у субјективној суштини САД постоји нешто „страно Есхилу” тј. нешто битно „не-грчко” јер је амерички поредак поредак рата. Штавише, можемо рећи да се ова „не-грчкост” САД битно огледа и у развијању антиинтелектуализма кроз ширење моћи као празнине идеје – и примарни задатак мишљења и делања данас зато се састоји у произвођењу одвајања од неограничене моћи. Јер за разлику од претходних политичких ситуација, у савремености другачија политичка могућност тек треба да покаже своју могућност. Зато је улог практично и замисливо највећи могући: створити могућност. То за Бадју значи пре свега да треба одвојити мишљење од „демократске” неограничености моћи и створити бесконачну, али позитивну, политику која је „просветитељска у мери у којој је раздвојена од злих чини бројева и репрезентације” тј. политику која је базично не-демократска или не-страначка. Ту политику могли би универзално практиковати сви људи, овде и сада. То би била политика која би полагала рачун једино самој себи, и била би усредсређена једино на сопствени процес. Таквом потезу одговара специфично држање, животни став у мишљењу и делању који Бадју означава *дисциплином стварности*. То је снага оних који немају војну или финансијску моћ и она лежи управо у тоталној дисциплини мишљења и делања која је, као у математици, једнака тоталној слободи, једнака апсолутном стварању. То је прави садржај сваког искуства просветитељства које је, као такво, супротстављено „демократској догми” из које настаје корупција духа и нихилизам.

Разуме се, Бадју је у потпуности свестан да је неопходно ближе и појмовно и политички артикулисати каква би, на светском нивоу, била политика која одговара успостављању стварне бесконачности насупрот метафизици неограничености, као и да је то, у исти мах, и најтеже питање. И у најгрубљој скици његов одговор гласи: на „империјализам” можемо

3 О релевантности појма Другог и другости видети практично целокупно дело Левинаса, али посебно *Entre Nous* (Levinas 2000).

одговорити „интернационализмом”, а на „демократију” сећањем на идеју „диктатуре пролетеријата”. Штавише, по свему судећи, деценија која је уследила након објављивања *Polemics* чини се да је понајбоље посведочила о дубини, снази, последицама и истинсној подлози Бадјуовог увида – да је прави политички задатак да се, у светлу локалних искуства и њиховог преточавања у мишљење, створе нове концепције у којима би радикална критика изборне демократије, са унутрашње стране, и „међународне заједнице”, са спољашње стране, пронашла своју моћ. „Постојале би концепције у којима би се, из ситуације у ситуацију, нови интернационализам (свакако не реформистички или анти-глобалистички покрет) установљавао, и у којима би неочекиване концепције политичких места и њиховог децентрирања – тј. нови појам демократије би се могао развити. Да ли филозофија може да прати то стварање? Без сумње. И мислим да може то да учини на два начина. Први је онтолошки. Нужно је мислити дугорочну стабилност тлачитељских режима (држава и економија) и оног што их пресеца, што води могућности другачијих облика делања и мишљења. То можемо звати: *биће и догађај*. Други начин је логички. Нужно је мислити значај и домет локалних искустава, онога што се појављује у свету, у једном тренутку, на такав начин да је нови садржај универзалности може идентификовати у том појављивању. Ово се може звати: *логика светова*.⁴ Иако се овај програм може чинити апстрактним, он стварно почива у новом ситуирању између бића, или појаве, и „оног-што-долази”, из чега филозофија може пожелети добродошлицу и ментално утврдити политичко делање” (Badiou 2006a, 61).

ЕСКУРС: РАТ ПРОТИВ СРБИЈЕ

Управо у овом светлу потребно је сагледати и Бадјуову – јединствену, оригиналну, и критичку артикулацију о политици и демократији савременог света на примеру бомбардовања СРЈ 1999. У есеју „О рату против Србије” Бадју истиче: *питање рата НАТО-а против Србије је питање рата у свету после Хладног рата*. То значи да су начин на који се овај рат водио, последице које је произвео, као и целокупна

⁴ У прецизнијој анализи, јасно је да се овај појам артикулише увек у *множини* и чини други део Бадјуовог филозофског система (Badiou 2013).

медијско-политичко-правна „структура” која је овом приликом покренута, егземпларни и узорити за успостављање новог светског система који је уследио ни мање ни више него са ратом против Србије.

Као прво, у ономе што се хотимично звало „Косово конфликтом”, избегла се употреба појма рата и, следствено, одговор на питање о томе ко ратује против кога тј. ко су стране које учествују у рату. Свакако, у овај корпус вишеслојних језичких манипулација спада и прича о „тоталитарним системима”, „диктаторима”, „новим Хитлерима”, „масовном кршењу људских права” и сл., на бази које се стрпљиво припремала јавна подршка за рат који ће уследити јер, у крајњој консеквенци, како би Запад себе могао да сматра демократским и хуманитарним и да не учини ништа у овом случају.

Бадју скреће пажњу да је посебно потребно имати у виду „трилогију имена” која се годинама употребљавала како би се описала ситуација у бившој Југославији: *криминалац, жртва и хуманитарна интервенција*. Мобилизација управо ових имена имала је за циљ да убеди широке народне масе да верују да се процес декомпозиције федералне Републике Југославије своди на ову „моралну” трилогију. Штавише, ова номинална структура позивала је на свеопште разумевање из којег би произашао консензус и неупитни позив на интервенцију. Али како је овај појмовни ланац функционисао и шта је све у политичкој и друштвеној стварности значио? Криминалац, по појму, не може бити демократа, обзиром на претходно добро изрежирану и безброј пута на сцени одиграну драму опозиције између демократије и тоталитаризма тј. између слободе и диктаторских режима. „Милошевић је представљен као последњи тиранин на Балкану у уобичајеном фолклору наслеђеном од Тинтина...”, док, оно што је у стварности једино разликовало Милошевића је „што је он био мало моћнији него његови хрватски, босански и албански суседи и непријатељи... Тако да ће он послужити као означени криминалац” (Badiou 2006b, 64). После криминалца долази злочин – уобичајена страдања цивила која се дешавају у сваком грађанском и територијалном рату морају постати расистички геноцид, уз прелазни, али ефектан и битан појам етничког чишћења.

У крајње поједностављеном, и систематски планираном приказу у три тачке „установљено“ је: демократије се боре против тоталитарних режима, етничко чишћење се по сваку цену мора зауставити, јер то је у интересу мирног и лепог света. Потребно је имати у виду да је од посебног значаја конструисани идентитет нападача у овом случају – НАТО чине средишта демократије, мишљење „целог света“ тј. „међународне заједнице“ је како је неопходно бомбардовати, и најзад, то је питање и „леgitимне правне моћи“ која произилази из „филозофије људских права”.⁵

Ипак, од разноврсних увида у термилошке, појмовне, теоријске, нормативне и фактичке манипулације, од којих је сваки понаособ врло битан, чини се да је, у филозофско-политичком смислу, најважнија суштина разлога због које је империја бомбардовала Србију 1999, а коју Бадју прецизно артикулише. Рат против Србије послужио је као тест односа снага у свету после пада СССР и краја Хладног рата – требао је да означи понижење Русије, али без директне конфронтације са њом, али и да упути упозорење Кини. Не мање битно, овај рат је требао да означи – и то одмах након лансирања евра – да Европљани нису способни за било какву аутономну војну акцију, чак ни у сопственом дворишту и даље, да заправо нису у стању ни самостално политички да делују, и да је, у крајњој инстанци, тугорство САД над Европом потпуно неопходно и оправдано.⁶

Али оно што је пре свега потребно имати на уму је да поруке које је империја послала ратом против Србије – а у

5 Инсистирајући да је овде реч о скандалу Бадју пише: „Као прво, одлука да се бомбардује Србија била је све само не демократска. Одлука да се бомбардује донета је иако је Милошевић пристао на Рамбује, сем на једну једину ставку коју би сваки народ на свету сматрао неприхватљивом (да је окупира НАТО!) и која је била написана управо зато да би рат започео. Американци и Британци желели су интервенцију по било коју цену, баш као што су желели да бесконачно бомбардују Ирак... Мора им се признати да су конзистентни империјалисти. Ко год се тотално не потчини, биће кажњен... Демократија нема никакве везе са тим... Најзад, нема никакве „демократије“ у опсценој паради моћних над слабима, која се имплицира у доктрини „нулте (Западне) смртности“. Појам „међународна заједница“ један је од најупечатљивијих примера моћника који себе представљају као инкарнацију свега постојећег. УН не представљају много, али напад на Србију се није могао прогурати чак ни кроз то тело!...” (Badiou 2006b, 68–70).

6 Бадју пише: „Имајте у виду да почевши од овог рата нико није преузео ризик да учини било шта што би могло онерасположити Американце. Јер читав свет видео је импотентност Русије, потврђен је вазални однос Европљана, и били смо сведоци изузетне обзривости Кинеза... Рат против Србије био је тест моћи.” (Badiou 2006b, 71–72).

којима је садржано да САД ником неће допустити да их победи у рату, и да ником другом ни по коју цену неће дати за право да постане моћан – ни на који начин не само да не обавезују филозофију него јој је, у стварности и у појму, најоштрије супротстављају. Тако се *рат против Србије*, или прецизније, *држање Србије у рату против империје*, појавило управо као пример оних локалних специфичности у којима се, у тренутку савремености, огледа и исписује оно универзално – док се, у исти мах, исписује и сама филозофија, као нераскидиво, и по појму, испреплетена са отпором, са стављањем на страну слабијих, са стварањем и са моћи која долази.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Badiou, Alain. 2005. *Metapolitics*. New York: Verso.
- Badiou, Alain. 2006a. *Being and Event*. New York: Continuum.
- Badiou, Alain. 2006b. *Polemics*. New York: Verso.
- Badiou, Alain. 2009. “The Lessons of Jacques Ranciere”. In *Jacques Ranciere – History, Politics, Aesthetics*, eds. Gabriel Rockhill and Peter Watts. pp. 35–47. London: Duke University Press.
- Badiou, Alain, 2012. *The Rebirth of History*. New York: Verso.
- Badiou, Alain. 2013. *Logics of Worlds*. New York: Continuum.
- Critchley, Simon. 2007. “A Heroism of the Decision, a Politics of the Event”, *London Review of Books*, Vol. 29 No. 18 · 20.
- Levinas, Emanuel. 2000. *Entre Nous*. New York: CUP.
- Ranciere, Jacques. 2006. *Hatred of Democracy*. New York: Verso.
- Sotiris, Panagiotis. 2014. “Alain Badiou and the Aporia of Democracy Within Generic Communism”. *Crisis and Critique*, No.1. pp. 117–136.

Bogdana Koljević Griffith*

Institute for Political Studies, Belgrade

DEMOCRACY IN BADIOU'S POLITICAL ONTOLOGY

Resume

In this article the author reflects on Badiou's concept of democracy, at the same time considering philosophical, social and political implications that come forth from this contemporary complex theory. Badiou's writings on democracy appear as a constitutive part of his political ontology i.e. of the twofold system of being and event on the one hand and logics of worlds on the other. In spite the fact that the concept and practices of democracy are not addressed in his work in a systematic manner (most of his essays on this topic are found in *Polemics*), this issue, nonetheless, is of utmost relevance for his political philosophy *in toto* - most notably in the way democracy is structurally interrelated with rethinking of equality. More precisely, Badiou builds a critical discourse of representative democracy as parliamentary democracy *per se*, focusing especially on the construction and role of the United Nations as the "world parliament" and then demonstrating the multiplicity of ways in which it has been abused in last decades, globally as well as in particular states. Representation is articulated as an always already excess of presentation and therefore as a violent intervention and fictional gesture which, in final instance, dissolves the world as such. Moreover, Badiou's main emphasis concerning contemporary proclaimed democracy is on neoliberalism and on demonstrating how such an ideological model, first and foremost led by blind economy, enabled conceptual and practical identification between democracy and war. These "democratic wars" are, for the most part, undeclared wars essentially signified by their asymmetric character. In this respect, in different essays it is argued that precisely neoliberalism erased the line between peace and war and promoted so-called "humanitarian" but essentially violent interventionist politics worldwide, and that the ultimate carrier of these processes has been the United States as the

* E-mail adress: bogdana.koljevic@ips.ac.rs.

leading empire of the end of the 20 Century. In contrast to such forms, Badiou insists on the concept of “Truth-Event”, i.e. on the contingent and incalculable character of the event and the forms in which “the excluded” in politics can be seen and recognized. Furthermore, Badiou lays emphasis on the invention of egalitarian political models – opposed to nihilism of virtual equality – as the proper way for comprehending and realizing true democracy, and therefore concludes with the insight that such democracy is always a matter of subjectivation in a particular local situation. In this sense, in final part of the article, the author addresses Badiou’s critical discourse on the war against Serbia and underlines how Serbia’s struggle against the empire is an exemplary case of local specificities of resistance and democratic politics.

Keywords: democracy, political ontology, war, situation, event, representation, equality

* Овај рад је примљен 29. фебруара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Нада Радуски**

Институт за политичке студије, Београд

РЕГИОНАЛНА САРАДЊА СРБИЈЕ И МАЂАРСКЕ И ЗАШТИТА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА**

Сажетак

У раду се анализира значај регионалне сарадње и добросуседских односа Србије и Мађарске кроз призму положаја и права националних мањина, што је и један од приоритета спољне политике Србије на путу евроинтеграција, али и претпоставка стабилности и безбедности читавог региона. У првом делу рада сагледава се популациона динамика, положај и поштовање права мађарске националне мањине у контексту мултикултуралности и интегративне мањинске политике Србије, која подразумева укључење припадника националних мањина у све сегменте друштва уз очување њихових етничких, верских, језичких и културних особености. Истовремено, проучава се статус и права српске мањине у Мађарској, историјски и демографски развитак, социо-културне карактеристике, политичка партиципација, као и могућност очувања српског националног идентитета. Други део рада посвећен је анализи билатералног споразума између Србије и Мађарске у области мањинског питања који, иако нема обавезујући карактер, представља важан међународно-правни оквир за остварење и заштиту права националних мањина. Истакнута је важност регулисања положаја и права

* Имејл-адреса: nadaraduski@gmail.com.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

мањина у циљу унапређења интеретничких и међудржавних односа, политичке стабилности и економског просперитета целог региона.

Кључне речи: регионална сарадња, националне мањине, положај, национални идентитет, билатерални споразум, евроинтеграције, Србија, Мађарска

Регионална сарадња и добри међусуседски односи су важан фактор за политичку стабилност, мир, економски просперитет и заштиту права националних мањина, а посебно када је реч о етнички хетерогеним државама. Мултикултуралност већине данашњих европских држава чине бројне мањинске заједнице због чега је важно на прави начин управљати етнокултурном разноликошћу и коегзистенцијом у складу са основним принципима демократије, а све у циљу превенције конфликта унутар државе и између држава. Регулисање положаја и реализација права националних мањина све чешће је предмет билатералних споразума којима државе унапређујући статус мањина истовремено развијају и међудржавне односе, а политику толеранције и дијалога супротстављају политици нетолеранције, неразумевања и етничким сукобима. Националне мањине повезују државе, а побољшање њиховог положаја доприноси бољој привредној и културно-просветној сарадњи, међуетничким и спољнополитичким односима, као и напретку целог региона. Прекогранична сарадња припадника националних мањина у државама где живе, омогућена билатералним споразумима, веома је важна за њихов опстанак. Такође, очување националног, језичког, верског и културног идентитета представља циљ сваке мањине, а матична држава има задатак да бригом и помоћи свом народу у дијаспори у највећој мери то и реализује, што уједно представља и мерило њене снаге у међународној заједници.

Мада све државе имају прокламоване принципе равноправности и недискриминације грађана, и мада свака од њих има другачији приступ решавању већинско-мањинских односа (*modus vivendi*), само мали број је у потпуности и на задовољавајући начин решио питање заштите и положаја

националних мањина. Људска и мањинска права гарантована међународним документима, конвенцијама, повељама, билатералним договорима и другим правним актима у великој мери чине ослонац и заштиту мањинама, наравно под претпоставком да се донете мере ефикасно спроводе и реализују у пракси.

Регионална сарадња, стабилни и динамични односи са суседним државама приоритет су спољне политике Србије, у оквиру које је интеграција припадника националних мањина од изузетног значаја. Добре међудржавне релације са суседима из Европске уније, а посебно онима чији припадници као националне мањине живе у Србији, услов су за напредак и позитиван исход процеса евроинтеграција и приступања Србије Европској унији. Регулисање положаја и остваривање права националних мањина су кључна питања у области националног законодавства и политике, али и у домену регионалне сарадње држава и као важан аспект билатералних споразума о заштити мањина.

Србија је склопила билатерални споразум са мађарском државом у области мањинског питања и интензивирала регионалну сарадњу имајући у виду своје интересе, али и захтеве Европске уније. Србија се залаже за унапређење мањинске политике одговарајућим нормама, процедурама и институцијама у циљу веће ефикасности и инклузивности свих, па и мађарске мањине у друштво (Varga 2009). Истовремено, одређеним мерама и активностима унапређује сарадњу са српском мањином у Мађарској, што доприноси побољшању њеног положаја, остваривању људских и мањинских права и очувању језичког, верског, културног и националног идентитета.

МАЂАРСКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА У СРБИЈИ

Мађари су бројчано најрелевантнија национална мањина у Србији. Хронолошки посматрано, демографску динамику Мађара после Другог светског рата одликују значајне варијације у бројности и процентуалном учешћу у укупној популацији Србије. У периоду од 1948. до 1961. године пописни подаци показују пораст апсолутног броја (са 433,7 на 449,6 хиљада) док се њихов удео смањио (са 6,6% на 5,9%) због веће стопе

раста других националности (Албанци, Муслимани и др.) Од седамдесетих година 20. века долази до континуираног опадања њиховог броја и удела, а тај популациони тренд настављен је до данас. По резултатима последњег пописа (2011) регистровано је 253,9 хиљада Мађара који партиципирају са 3,5% у укупној популацији Србије (без Косова и Метохије), што је у односу на претходни попис (2002) мање за 39,4 хиљаде (за 13,4 %), као и удео (са 3,9% на 3,3%) (табела 1).

Опадање бројности које се региструје у свим пописима после 1961. године последица је негативног природног прираштаја услед ниског фертилитета и високог морталитета због одмаклог и интензивног процеса демографског старења. Значајне емиграције, првенствено у Мађарску, као и у САД, Канаду и Аустралију такође иду у прилог неповољној демографској слици ове националне мањине.¹

Табела 1. Укупно становништво, број и удео Мађара, Република Србија²

Пописи	Укупно становништво	Број Мађара	Удео (%)
1948	6.527.966	433.701	6,64
1953	6.979.154	441.907	6,33
1961	7.642.227	449.587	5,88
1971	8.446.591	430.314	5,09
1981	9.313.676	390.468	4,19
1991	7.822.795	343.800	4,39
2002	7.498.001	293.299	3,91
2011	7.186.862	253.899	3,53

Извор: Republički zavod za statistiku 2012.

1 Иако није било релевантних социолошких истраживања, чак и умерене процене стручњака говоре о готово десет хиљада Мађара који су трајно напустили Србију од 2012. године, а овај тренд је и даље присутан (Forum za etničke odnose [FEO] 2017, 31).

2 Подаци од 1948–1981. године дати су за укупно становништво Србије, а од 1991–2011. године за територију Србије без Косова и Метохије будући да је попис 1991. масовно бојкотован од стране албанске мањине, док пописи 2002 и 2011. нису спроведени на Косову и Метохији јер за то нису постојали услови. За 1991. годину, за две општине централне Србије (Бујановац и Прешево) урађене су званичне процене, док је 2011. године, такође, у те две општине због бојкота пописа непотпун обухват албанске националне мањине (али нису рађене процене), што је утицало на укупан број становника Србије, па и на процентуални удео Мађара.

На основу Закона о држављанству из 2011. године омогућен је повлашћен пријем у мађарско држављанство (држављанство чланице ЕУ и чланице Шенген зоне) свим потомцима држављана Мађарске без обзира где живе, што је утицало на иселјавање припадника мађарске мањине из Србије.³ Поред прираштаја и миграција, на депопулацију Мађара у извесној мери утицао је и тешко квантитативно мерљив недемографски фактор, а то је промена у националном декларисању, било да су се изјаснили у смислу „регионалне припадности”, нису желели да се декларишу, или су се приликом пописа декларисали за неки други етнос (нпр. лица из мешовитих бракова), као и деловање асимилационих процеса и алтерофоније.

Са аспекта територијалног размештаја, Мађари су концентрисани готово искључиво у Војводини (251,1 хиљада), где партиципирају са 13,0% и представљају по броју и уделу најрелевантнију националну мањину. Просторни размештај припадника мађарске мањине одликује тренд изражене етничке хомогенизације са високим степеном просторне концентрисаности у северном делу Војводине (Севернобанатска и Севернобачка област) где се налазе и етнички већинске мађарске општине. Етничку компактност потврђује податак да само у те две области живи преко половине (58%) укупног броја војвођанских Мађара, док се у осталим областима њихов удео креће од 1,2% (Сремска област) до 12,6% (Средњобанатска област). Припадници мађарске мањине имају етничку превагу у осам општина, од чега апсолутну у пет (Кањижа 85,1%, Сента 79,1%, Ада 75,0%, Бачка Топола 57,9%, Мали Иђош 53,9%) и релативну у три (Чока 49,7%, Бечеј 46,3% и Суботица 35,7%) у којима живи више од половине укупног броја Мађара са простора Војводине. Мада је у односу на раније пописе у свим општинама забележена депопулација, мађарска мањина је задржала етничку доминацију у поменутих осам општина.⁴

3 Према проценама стручњака, око 200 хиљада становника Србије (углавном из Војводине) затражило је мађарско држављанство, првенствено због лакшег запослења и одласка у земље Европске уније. Треба рећи да Србија не отежава овај процес добијања двојног држављанства за разлику од неких других држава са, такође, значајном мађарском мањином (на пример, Словачка и Украјина) (Grad Subotica n.d.).

4 По попису 2002. године, Мађари су имали шест општина са апсолутном и две општине са релативном већином (Суботица, Бечеј), а још две деценије раније (попис 1991) седам општина са апсолутном и једну општину са релативном већином (Суботица) (Raduški 2014,

Иначе, највећи број Мађара (50,4 хиљада) живи у Суботици, односно сваки пети припадник мађарске националности у Србији.

Поред негативних трендова у природном обнављању становништва, и у погледу социо-економских карактеристика припадници мађарске мањине деле судбину већинског народа. Поремећаји у старосној структури, проузроковани вишедеценијским ниским стопама фертилитета, имају бројне негативне консеквенце на укупан демографски потенцијал Мађара. Просечна старост износи 45 година (42,3 године је за општу популацију), удео лица преко 65 година (21,5%) готово је двоструко већи од удела лица млађих од 15 година (11,7%), а и по свим другим показатељима (нпр. индекс старења 1,8) евидентно је се Мађари налазе у дубокој демографској старости (Republički zavod za statistiku [RZS] 2013).

За разлику од старосне, образовна структура је нешто повољнија. Стопа неписмености (0,7) показује да је код ове етничке заједнице неписменост готово искорењена и знатно је нижа у односу на републички просек (1,2%). Међутим, квалификациона структура је неповољна, највећи проценат становништва има средњу стручну спрему (44,9%), незавршену основну школу има 16%, док је удео лица са факултетским образовањем (5,2%) у односу на просечну вредност (11%) двоструко нижи. Подаци пописа из 2011. године показују да је око 27% Мађара компјутерски писмено (око 33% је просек за општу популацију) што је у директној корелацији са старосном структуром и уделом високообразовних лица код ове националности. Економски положај Мађара у већој мери зависи од пољопривредне производње, око 6% домаћинстава живи од прихода од пољопривреде (републички просек је 2,7%) што се рефлектује заједно са нивоом образованости и на њихов укупни социјални и друштвени положај (Ђурић и др. 2014, 134).

Мађарска национална мањина је једна од најбоље друштвено и културно организованих мањина у Србији, добро интегрисана у политичком и економском смислу, и ужива сва права која јој по Уставу и националним законима припадају. Србија је ратификовала значајна међународна документа, као

што су: Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (Council of Europe Treaty Series 1995) и Европска повеља о регионалним и мањинским језицима Савета Европе, којом је заштитила десет језика (албански, босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик) (Beogradski centar za ljudska prava 2000). У оквиру процеса европских интеграција, донет је и Акциони план за поглавље 23, који предвиђа темељне промене у сфери заштите основних, а посебно мањинских права како на нормативном плану, тако и у погледу њихове имплементације. На националном нивоу постоји обиман каталог мањинских права утемељена у Уставу Републике Србије (2006) који представља добар оквир за регулисање положаја и заштиту националних мањина. Суштинске правне и институционалне основе постављене су усвајањем првог мањинског закона у Србији – Закона о заштити права и слобода националних мањина (2002) као најважнијег правног акта који се бави мањинским правима у духу мултикултуралности и етничке толеранције (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina 2002).

Од осталих закона који су донети у протеклом периоду, значајан је Закон о националним саветима националних мањина који омогућава мањинама да непосредно бирају своје представнике који ће их заступати у области образовања, информисања, културе и службене употребе језика (културна аутономија) (Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina 2009). За мађарску мањину с обзиром на просторну компактност од посебног је значаја Закон о службеној употреби језика и писма који прописује да је јединица локалне самоуправе обавезна да својим статутом уведе у равноправну службену употребу језик и писмо одређене националне мањине уколико проценат припадника те мањине достиже 15% у укупном броју становника на њеној територији (по резултатима последњег пописа).⁵ Мада су донети и бројни други закони који се тичу мањина, то је само први корак на путу ка стварном регулисању мањинског питања, јер није довољан само уставни или законски основ, већ и потпуна и доследна имплементираност у

5 У Војводини, у складу са Статутом Војводине (члан 6), предвиђено је да су у службеној употреби истовремено са српским језиком и на начин утврђен законом мађарски, словачки, румунски и русински језик и њихова писма и језици.

пракси.⁶ Потребна је и разрада подзаконским актима која у многим областима недостају, а проблем је чести и мањак финансијских средстава, административних и мањинских капацитета, ефективна судска заштита мањинских права, и друго.

У односу на остале мањине у Србији, Мађари имају развијенији институционални оквир који обезбеђује остваривање права у области образовања, културе и информисања на матерњем језику. Мађарска мањина је заступљена у јавном животу чему значајно доприносе културне и друге организације, а посебно Национални савет мађарске националне мањине. С друге стране, мађарска држава даје континуирану подршку образовним, културним и медијским установама мађарске мањине у Србији. Исто тако, мађарска мањина је политички заступљена на свим нивоима власти, а томе у великој мери доприносе добри билатерални односи две земље (о чему ће касније бити више речи), политичке странке на челу са Савезом војвођанских Мађара (СВМ), културне и друге организације, а посебно Национални савет мађарске националне мањине са активним деловањем у области образовања, информисања и службене употребе језика и писма.⁷

СРПСКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА У МАЂАРСКОЈ

Иако присуство Срба на подручју данашње Мађарске датира још из средњег века, број припадника српске заједнице значајно је повећан са Великом сеобом Срба (1690) под вођством Патријарха Арсенија III Чарнојевића. Међутим, већ од краја 18. века број Срба био је у сталном опадању што је настављено са мањим или већим интензитетом све до данас, а узроци су многобројни и различите природе. Највеће смањење бројности српске заједнице забележено је после Првог светског рата, када

6 На пример, везано за употребу језика, у локалним општинским и градским органима управе запослени често недовољно добро или уопште не владају мађарским језиком што нарочито представља проблем у функционисању матичарских служби. Што се тиче уџбеника на мађарском језику проблем није изражен захваљујући активном учешћу мађарске националне мањине у власти у Војводини.

7 О положају и учешћу Мађара у привреди, процесу одлучивања, правосуђу и заштити тзв. стечених права, као и (не)спровођењу законских и других прописа од стране власти постоје различита становишта (видети Vozoki 2007, 529–541).

је око две трећине српског живља напустило Мађарску због политичких прилика и у страху од асимилације (мађаризације) и емигрирало у тадашњу Краљевину Срба Хрвата и Словенаца. У том периоду, Србија је са Мађарском имала релативно лоше међудржавне односе, а збивања у Другом светском рату још више су погоршала те релације. Промена политичког система, пад комунизма крајем 1980-тих и почетком 1990-тих година, отворио је нову фазу у историји Мађарске, развој демократских вредности, политичког плурализма, људских права и слобода, промоцију националног идентитета, па тако и нову етапу у историји и положају Срба у Мађарској, а са демократским променама у Србији 2000. године и са унапређењем билатералних односа Србије и Мађарске, и положај српске мањине се битно побољшао. Према последњем попису 2011. године, у Мађарској од укупно 9,9 милиона становника, 83,7% чине Мађари, док Срби броје 10.038 (0,1%) и налазе се на шестом месту по бројности у етничкој структури становништва (Hungarian Central Statistical Office [HCSO] 2011). У компарацији са подацима претходног пописа (2001), за десет година број Срба се повећао за преко једну трећину (са 7,3 хиљада на 10,0 хиљада). Поред негативних трендова у природном обнављању припадника српске мањине, кључни разлог лежи у миграцијама, односно доласку Срба из Србије (али и из Босне и Херцеговине, Хрватске) током деведесетих година 20. века проузроковане распадом бивше СФРЈ, као и политичким приликама и бомбардовањем Србије (1999) када су многи нашили прибежиште у Мађарској (највише у Сегедину и Будимпешти). У прилог томе ишао је и олакшан поступак добијања мађарског држављанства (на основу закона из 2011. године) које могу добити сва лица (без обзира где живе) чији су преци били држављани Мађарске (тј. Краљевине Угарске), што је искористио и велики број Срба не скривајући намеру да држављанство траже због лакшег запослења и насељавања у некој од држава ЕУ (ФЕО 2017, 31).

Срби у Мађарској су просторно веома дисперзивно настањени, око једне четвртине живи у региону Будимпеште (2552), у другим местима партиципирају од 2% до 5% у укупној популацији, а једино где имају већину је мало село Ловра са 300 становника (око 60 км од главног града). Места насељена

српским живљем могу се сврстати у три регије: Будимпешта и њена околина (насеља уз Дунав) где живи највећи број Срба, затим Поморишје (од Сегедина до румунске границе) и Бачко-Барањска регија (некада са бројном српском заједницом) у којој је настањено око једне петине од укупног српског живља у Мађарској (Lastić 2005, 188). Посматрано по жупанијама, највише Срба је настањено у Чонграду (2041) и Пешти (1620), док у осталима жупанијама броје испод хиљаду лица.

У погледу популационог развитка, припаднике српске мањине одликује негативан природни прираштај и стара старосна структура, што је последица ниског и стално опадајућег фертилитета. Образовна структура је, за разлику од старосне, повољна, будући да од свих етничких заједница (укључујући и већинску) Срби имају највећи проценат високообразованих, а најмање лица без завршене основне школе што је највероватније последица њиховог високог удела у градским срединама. Економски положај српске заједнице у највећој мери зависи од државног буџета будући да је суочена са недостатком колективног капитала неопходног за функционисање заједнице, а разлоге треба тражити у процесу национализације (1948–1998), када је мађарска држава конфисковала колективну српску својину која је касније само делимично враћена (Vukelić 2015, 246).

Социјалне, економске и политичке промене у друштву, али и промене у оквиру саме српске заједнице, као што су све већи број етнички хетерогених бракова, асимилациони и интеграциони процеси, појава алтерофоније, и друго захтевају стратегију одржања српске заједнице у Мађарској, као и очувања њиховог националног и културног идентитета (Prelić 1998, 219–229).

Српска мањина у Мађарској има званично признат статус националне мањине, а права су јој као и осталим мањинама гарантована Законом о правима националних и етничких мањина из 1993. године.⁸ То подразумева колективна права

8 У Мађарској се под појмом националне мањине законски подразумевају етничке групе чији припадници на територији данашње Мађарске живе више од 100 година, чине препознатљиву мањину у односу на већинско становништво и чији припадници, држављани Мађарске, имају очувану свест о заједничком пореклу и жељу да сачувају своје етничке и културне особености.

заједнице, посебна мањинска права и афирмативне мере државе у интересу очувања идентитета, културе и језика националне мањине. Закон је увео културну аутономију за све признате мањине у мађарској држави и установио систем мањинске самоуправе на три нивоа. Први је модел својеврсне територијалне аутономије за мањине, уколико локална самоуправа има више од 50% представника мањина, влада може да се прогласи мањинском владом (када припадници мањина чине већину у локалном посланичком телу и већином гласова формирају владу)⁹. Други, ако су најмање три члана локалне скупштине представници мањина, они могу да прогласе мањинском самоуправом, и трећи, успостављање локалне самоуправе на непосредним изборима, који је доминантан модел пошто мањине ретко чине чак и релативну већину у мађарским општинама (International and Security Affairs Centre [ISAK] 2013, 18–19). Законом је регулисана службена употреба језика и писма мањина, право на образовање, информисање, а 1995. године уведена је и институција Омбудсмана за заштиту мањинских права.

Дакле, мађарска држава је законски омогућила стварање мреже мањинских самоуправа, локалних и једне која би била централна. Српска мањина остварује своја права кроз организовање на нивоима локалне, регионалне и националне мањинске самоуправе, и то кроз институције које имају одређену аутономију и могућност заштите интереса припадника српске националне мањине. Од значаја је и оснивање Српског демократског савеза (1990) који има за циљ заштиту политичких, економских, културних и других мањинских права, очување националног идентитета, традиције, језика, као и политичку културу и демократизацију Срба у Мађарској (Radaković 2014, 190).

На основу поменутог закона омогућено је и оснивање Земаљске самоуправе, тј. Самоуправе Срба у Мађарској као кровне организације тако да су Срби формирали већи број мањинских самоуправа, а тренутно, због промена у изборним процедурама, постоји 42 самоуправе од којих су 14 формиране у дистриктима Будимпеште, једна се налази у самом главном

⁹ Срби нису формирали ниједну мањинску самоуправу насеља у Мађарској, иако су у једном месту (у Ловри) имали могућност за то (Lastić 2005, 202).

граду, док се 26 налази у местима широм Мађарске (Aleksov 2009, 25). Национална српска мањинска самоуправа је и данас релевантни представник Срба у јавном и политичком животу, највише тело чини скупштина (броји 15 чланова) која именује председника на пет година. Иначе, према мањинском закону, влада је дужна да поднесе сваке друге године парламенту извештај о положају мањина, али он се усваја без неке озбиљније анализе и дискусије.

Српска мањина у Мађарској нема свог посланика у мађарском парламенту, као ни представника у извршној и законодавној власти иако то устав и мањински закон предвиђају.¹⁰ Било је покушаја да се уведе систем гарантованих места за законом признатих 13 националних мањина који су уродили плодом са новом владом која је увела извесне реформе у области права и положаја мањина. Тако је нови мађарски устав из 2011. године промовисао нови термин „националности” уместо „националне и етничке мањине”, што је у складу са традицијом и праксом јер не наглашава да ли мањине имају или немају матичну државу (Ombudsman za manjinska prava n.d.). У нови устав уграђени су најважнији прописи из области мањинске самоуправе, док је избор посланика, односно учешће националности у парламенту регулисано посебним законом. Мађарски парламент исте године усвојио и нови мањински закон - Закон о националностима који уводи значајне новине по питању заштите мањина у односу на претходни закон, као што су начини заступљености мањина у медијима, питања културне аутономије мањина, и друго.

Поред националне регулативе према којој су мањинска права Срба регулисана Уставом и мањинским законом из 2011. године, за политичко правни положај велику улогу имају и међународни документи. Мађарска је приступила Оквирној конвенцији за заштиту права мањина Савета Европе и ратификовала Европску повељу о заштити регионалних и мањинских језика Савета Европе, а иницијатор је и идеје да се у уставу ЕУ спомене заштита мањина. Националне мањине

¹⁰ Захваљујући Акту о избору чланова парламента из 2011. године и увођењу институције мањинског портпарола која је уведена већ на изборима 2014. године, приметан је напредак по овом питању. Иако ће заступник мањина (портпарол) имати ограничена овлашћена (без права гласа у парламенту), та институција представља корак напред у поређењу са постојећом ситуацијом. (Vukelić 2015, 246)

често имају већу практичну корист од ових мултилатералних међународних документа него од билатералних уговора са матичним земљама о заштити мањинских права и културно-образовној сарадњи (Lastić 2004, 827). Српској мањини која има иста права и обавезе као и све остале мањине у Мађарској, призната су културна и језичка права чије остваривање у великом делу финансијски помаже држава.¹¹ Упркос одредаба мањинског закона, у пракси често не функционише службена употреба српског језика због њихове малобројности и дисперзивности, присутне алтерофоније, односно језичке асимилације или због тога што се службена употреба српског језика и писма не финансира посебним афирмативним државним мерама (Lastić 2005, 211).

У будућем периоду, главни проблем са којим ће се суочавати српска мањина јесте низак фертилитет и асимилација, а главни циљ биће опстанак и очување материјалног и културног наслеђа. У томе велику улогу има очување и употреба матерњег језика и писма као најважније компоненте националног идентитета, осећање припадности српској заједници, као и одржавање и унапређење веза са земљом матицом.

БИЛАТЕРАЛНИ СПОРАЗУМ СРБИЈЕ И МАЂАРСКЕ У ОБЛАСТИ МАЊИНСКОГ ПИТАЊА

Након демократских промена у Србији 2000. године, побољшали су се регионални и билатерални односи између Србије и Мађарске и по мишљењу политичких лидера никада нису били бољи и динамичнији него у последњем периоду. Током мађарског председавања ЕУ у првој половини 2011. године, Мађарска је посебно нагласила своју подршку Србији на путу ка чланству у ЕУ. Истовремено, у српско-мађарским билатералним односима званично нема отворених питања и проблема.¹² Мађарска је задовољна положајем и правима своје

¹¹ Образовање на српском језику функционише прилично добро, најпознатија институција је Српска гимназија у Будимпешти, такође и двојезична основна школа у Батоњи која постоји више од 200 година, Универзитети у Будимпешти и Сегедину имају одсеке за српски језик и књижевност (ISAK 2013, 25).

¹² Сва отворена мањинска питања која се не могу решити у билатералним односима уграђују се у Заједничке позиције ЕУ за отварање поглавља 23 и морају се решити током преговора о приступању Србије Европској унији. Србија је у обавези да се усклади у погледу поштовања мањинских права са Повељом о основним правима ЕУ која својим механизмима

мањине, што је претпоставка за подршку евроинтеграцији Србије. Томе у значајној мери доприноси и чињеница да су Мађари као бројчано најрелевантнија мањина у Србији, адекватно заступљени у јавном животу и на свим нивоима политичке власти (ФЕО 2016). Велику улогу у доброј организованости ове мањине имају и бројне привредне и културне организације, а посебно Национални савет мађарске националне мањине.

За положај и права припадника националних мањина поред националног законодавства велики значај имају ратификована међународна докумената, као и билатерални споразуми који представљају међународно правни оквир и гарантују висок ниво заштите мањинских права (Bloed and Van Dijek 1999). На основу ових споразума формирају се Међувладине мешовите комисије чији је задатак да се редовно састају, а препоруке и закључке о положају мањина и остваривању њихових људских и мањинских права достављају владама својих држава.¹³

Основ билатералних односа Србије и Мађарске у области мањинског питања чини Споразум између Србије и Црне Горе и Републике Мађарске о заштити права мађарске националне мањине која живи у Србији и Црној Гори и српске мањине која живи у Мађарској, потписан 2003. године, а ратификован 2004. године (Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske 2004) Република Србија је као следбеник Државне заједнице Србија и Црна Гора у потпуности наследила њен правни субјективитет и међународне документе.

Билатерални споразум између Србије и Мађарске базиран је на принципима међународних аката који се односе на остваривање људских и мањинских права, као што су Повеља УН, Универзална декларација о правима човека, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Европска повеља о регионалним и мањинским језицима Савета Европе, Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Савета Европе и бројни други. Према споменутом споразуму државе треба

прати спровођење закона у пракси (ФЕО 2017, 26).

13 У мешовиту међудржавну комисију са српске стране улазе представници владиних служби, надлежних министарстава, покрајинских секретаријата и представници националних мањина. О раду међувладиних мешовитих тела (Govedarica n.d.).

активно да делују на очувању националног, верског, језичког и културног идентитета националних мањина (српске, односно мађарске) и да предузимају одговарајуће мере у циљу равноправности мањина у свим областима друштвеног живота. Мере су усмерене на оснивање образовних и културних центара, заштиту културне баштине мањина, школовање на матерњем језику, слободну употребу свог језика и писма у службеној и приватној сфери, слободно исповедање религије, као и да припадници мањина буду активно укључени у све послове и активности у циљу привредног и социокултурног развоја средине у којој живе.

За спровођење Споразума надлежна је Међувладина мешовита српско-мађарска комисија која је до сада одржала пет седница на којима је закључено да су обе државе заинтересоване за даље побољшање и унапређење регионалних односа и статуса мањинских заједница (Raduški 2019, 122–124). Прва седница одржана је 2004. године (у Будимпешти), а наредне 2005, 2007, 2011, и последња 2016. године (у Суботици). Према закљученом Споразуму комисија би требало да се састаје једном годишње, али је евидентно да се заједничке седнице не одржавају по предвиђеној динамици. Проблем су и сталне промене чланова у саставу комисија, као и тешко праћење спровођења одлука (препука) произашлих из билатералног договора услед недовољно дефинисаних системских решења и честих промена институционалних надлежности.

Израдом посебног Акционог плана за права националних мањина у Србији,¹⁴ према обавези из претприступних преговора и поглавља 23) и његовим усвајањем 2016. године, изнети су и конкретни предлози за ефикасно спровођење закључака са седница мешовитих билатералних комисија, као и предлози за праћење њихове реализације. Како је истакнуто, неопходно је да се препоруке достављају владама земаља потписница споразума које би предузимале одговарајуће мере, односно задужила конкретна министарства за праћење остваривања донетих закључака комисија.

14 Србија је прва земља кандидат за чланство у ЕУ која је била у обавези да достави посебан акциони план за остварења права националних мањина (Kancelarija za ljudska i manjinska prava 2016).

Важно је истаћи да је на седници српско-мађарске комисије одржаној 2011. године посебно поздрављено доношење Закона о националним саветима националних мањина у Србији и оснивање Националног савета мађарске националне мањине који има кључну улогу у остваривању мањинских права у домену културе, информисања, образовања и службене употребе језика и писма, а једно од важних питања којима се комисија бавила јесте и веће укључивање мађарске мањине у рад државних органа. У области културе добар пример из праксе представља успешна реализација више истраживачких пројекта о српско-мађарским културним и историјским везама, а многе институције из ове области имају потписане споразуме о међусобној сарадњи (музеји, архиви, позоришта, итд.).

На последњој, петој седници Међувладине мешовите комисије одржаној 2016. године издвојена су, поред осталог, два кључна догађаја у билатералним односима Србије и Мађарске. Први је покретање поступка историјског помирења које је манифестовано на највишем нивоу (2013. године у Чаругу) и доношење Декларације о осуди аката против цивилног мађарског становништва (1944–1945) што би требало да убрза поступке рехабилитације. Други важан моменат је одлучност Србије на путу евроинтеграција и позитивна оцена доношења Акционог плана за остваривање права националних мањина као кључног документа за предприступне преговоре о чланству Србије у Европску унију (Тусић 2016, 27).

Међу отвореним питањима (а која се на свим седницама понављају) су захтеви да припадници мањинских заједница буду присутнији у раду државних органа који се баве мањинама, већа заступљеност мањина и употреба мањинског језика и писма у јавној управи, усклађеност етничке структуре са бројем запослених у државним органима, признавање диплома, као и укидање ПДВ на све књиге које се размењују и штампају за потребе националних заједница. У области образовања, на пример, истакнута је потреба увођења вишесмерног образовања на мађарском језику, обезбеђивање стипендија за студенте из Србије који студирају у Мађарској, боља снабдевеност библиотека у Србији књигама из Мађарске и друго. Од важнијих препорука на последњем заседању Међувладине мешовите комисије треба споменути и ону

која је сугерисала да се што пре приступи изменама Закона о националним саветима националних мањина (Тусић 2016, 28).

Један од главних проблема који се јављају у раду међувладине мешовите комисије јесте што се комисије не састају редовно (требало би сваке године), затим недостатак механизма за имплементацију донетих одлука, а проблем је и што не постоје одговарајући административни капацитети који би пратили рад комисије. Због тога је неопходно омогућити редовност заседања и све потребне услове за активнији и ефикаснији рад билатералне комисије, као и надлежних органа који прате спровођење билатералних уговора и по потреби извештавају владу о реализацији договорених мера из уговора. У том смислу, најважније препоруке које се односе на унапређење мањинске политике и билатералне и регионалне сарадње Србије и Мађарске су: утврдити стални састав Међувладине мешовите комисије, уврстити представнике покрајинске Владе у састав комисије, редовно одржавати састанке комисије у складу са Правилником и билатералним споразумом, спроводити закључке са заједничких седница две владе ради бољег остваривања права мађарске и српске националне мањине, утврдити механизме за праћење реализације препорука из билатералног споразума, и обезбедити транспарентност рада Међувладине мешовите комисије.

Нажалост, треба истаћи да билатерални споразуми, па тако ни препоруке (одлуке) комисије немају обавезујући карактер, већ се донети закључци само прослеђују владама ради информисања, због чега се намеће потреба регионалне стандардизације и хармонизације мањинског законодавства, уз помоћ Савета Европе и Високог комесара за националне мањине ОЕБС-а, у циљу унапређења свеукупног положаја мањина у региону (ФЕО 2018, 80).

У пракси, положај националних мањина, упркос добром законском оквиру, често није задовољавајући, па се решење тражи у нормализацији међудржавних односа и регионалној сарадњи што је и приоритет спољне политике Србије на путу евроинтеграција, али и претпоставка безбедности читавог региона. У делу извештаја Европске комисије за 2018. годину који се односи на регионалну сарадњу и односе са суседима

из Европске уније, билатерални односи Србије са Мађарском су оцењени као стабилни и добри. Регионална сарадња је истакнута као суштински важна за даљи ток европског интеграционог процеса, за стабилност сваке државе, као и за решавања преосталих отворених билатералних питања у региону.

Значај интегрисања националних мањина у ширу друштвену заједницу представља стални и двосмерни процес који се базира на вољи припадника мањина да поштују државу у којој живе, њен правни, економски и политички оквир. Истовремено, тај процес заснива се и на вољи већинске нације да прихвати мањине, њен идентитет и различитости без притисака који би водили асимилацији, њихово веће укључивање у друштво уз очување етнокултурних особености.

Успешна регионална сарадња и стабилни међудржавни односи у директној су вези са поштовањем права националних мањина, као и са добрим већинско-мањинским и интересничким односима, што је од круцијалног значаја за мир, економски и политички просперитет сваке државе. За реализацију мањинских права неопходна су, поред ратификованих међународних докумената, адекватна законска решења и њихова доследна имплементација у пракси, али и помоћ матичне државе која прати остваривање тих права. За Србију, брига о свом народу у дијаспори, без обзира у којој се држави налази, представља право и обавезу, у циљу унапређења њиховог статуса, очувања матерњег језика и националног идентитета. Истовремено, с обзиром на мултиетничност и мултикултуралност Србије, неопходно је и поштовање права припадника националних мањина који у њој живе, посебно имајући у виду да је то један од важних услова за њено прикључење Европској унији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aleksov, Ljubomir. 2009. „Složenost i pluralnost srpske zajednice u Mađarskoj.” U *Položaj i perspektive srpkog naroda u zemljama okruženja*, ur. Miodrag Jakšić, Simon Đuretić. Beograd: Službeni glasnik.
- Beogradski centar za ljudska prava. 2000. *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, Instrumenti Saveta Evrope – ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Bloed, Aries and Pieter Van Dijek. 1999. *Protection of Minorities Rights Through Bilateral Treaties, The case of Central and Eastern Europe*. London, Boston: Kluwer Law International, The Hague.
- Bozoki, Antal. 2007. „Neka aktuelna pitanja i problemi položaja Mađara u Vojvodini.” U *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić, 529–541. Beograd: SANU.
- Council of Europe Treaty Series. 1995. *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Strazbourg: Council of Europe Treaty Series.
- Đurić, Vladimir, Darko Tanasković, Dragan Vukmirović, i Petar Lađević. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Forum za etničke odnose [FEO]. 2016. *Politička participacija nacionalnih manjina: izbori 2016*. Beograd: Forum za etničke odnose.
- Forum za etničke odnose [FEO]. 2017. *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*. Beograd: Forum za etničke odnose.
- Forum za etničke odnose [FEO]. 2018. *Izazovi manjinske politike u bilateralnoj i regionalnoj saradnji*. Beograd: Forum za etničke odnose.
- Govedarica, Gordana, n.d. *O radu međuvladinih mešovitih tela*. Kancelarija za ljudska i manjinska prava. Poslednji pristup 27. dec. 2019. <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/you/vesti/379-gordana-govedarica-o-radu:medjuvladina-mesovita-tela>.

- Grad Subotica. n.d. *Mađarsko državljanstvo za sve starosedeoce*. Poslednji pristup 27. dec. 2019. <http://www.gradsubotica.co.rs/madarsko-drzavljanstvo-za-sve-starosedeoce>
- Hungarian Central Statistical Office [HCSO]. 2011. *Hungarian Census 2011*. Poslednji pristup 27. decembar 2019. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tables_regional_00.
- International and Security Affairs Centre [ISAK], Friedrich Ebert Stiftung. 2013. *Srbija i Mađarska – političke i ekonomske perspektive*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Kancelarija za ljudska i manjinska prava. 2016. *Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina*. Poslednji pristup 27. dec. 2019. http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina.pdf.
- Lastić, Petar. 2004. „O položaju Srba u Mađarskoj.” *Teme 2*: 805–830.
- Lastić, Petar. 2005. „O položaju Srba u Mađarskoj.” U *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, ur. Vojislav Stanovčić, 197–235. Beograd: SANU.
- Ombudsman za manjinska prava. n.d. *Izrada novog ustava Mađarske*. Poslednji pristup 27. dec. 2019. <http://www.equineteurope.org/session=8equinetnewsleter-pro-posalsto-constituionhu.pdf>.
- Prelić, Mladena. 1998. „Srbi u Mađarskoj: jedan pogled na savremenu situaciju.” U *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, knjiga 44 ur. Nikola Pantelić, 219–229. Beograd: Etnografski institut, SANU
- Radaković, Milovan. 2014. „Srpska dijaspora u regionu - poreklo, institucije i problemi na očuvanju nacionalnog i kulturnog identiteta.” *Politička revija* 40 (2): 187–203.
- Raduški, Nada. 2014. „Položaj i prava nacionalnih manjina u Srbiji u procesu evrointegracija-demografsko-politikološki aspekt.” *Nacionalni interes* 20 (2): 99–118.

- Raduški, Nada. 2019. „Bilateralni odnosi Srbije sa susednim državama kroz prizmu položaja i prava nacionalnih manjina.” U *Politika i prostor*, ur. Đorđe Stojanović i Siniša Atlagić, 114–137. Beograd: Institut za političke studije.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2012. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima*, knjiga 1. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2013. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Veroinpovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost*, knjiga 4. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske manjine koja živi u Mađarskoj. 2004. Službeni list SCG, Međunarodni ugovori, br. 14.
- Tucić, Tatjana. 2016. „Analiza sprovođenja bilateralnog sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina Srbije sa Mađarskom.” U *Analiza sprovođenja bilateralnih sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina Srbije sa Hrvatskom, Mađarskom, Rumunijom i Makedonijom*, ur. Jelena Perković, 17–29, Novi Sad: Centar za regionalizam.
- Varga, Laslo. 2009. „Odnos konteksta evro(atlanskih) integracija Srbije i pojedinih političkih kriterijuma za članstvo u EU.” *Izazovi evropskih integracija 5*, 13–29.
- Vukelić, Dragan. 2015. „Položaj srpske nacionalne manjine u Mađarskoj.”, *Kultura polisa 27* (12): 239–253.
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. 2009. „*Službeni glasnik RS*” br.72/2019, 20/2014-odluka US, 55/2014 i 47/2018.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. 2002. „*Službeni glasnik RS*”, br. 72/2009-i dr.zakoni, 97/2013-odluka US i 47/2018.

Nada Raduški*

Institute for Political Studies, Belgrade

**REGIONAL COOPERATION OF SERBIA AND
HUNGARY AND PROTECTION OF NATIONAL
MINORITIES**

Resume

Serbia and Hungary have traditionally good regional cooperation and stable bilateral relations and in that context the protection of national minorities, respect for minority rights and the preservation of ethno-cultural identity takes a special place. Bilateral agreement signed by Serbia and Hungary is of great importance for the position of minorities, interethnic relations, as well as for foreign policy of Serbia and the positive outcome of the process of eurointegration. In other words, good relations with neighbors from the European Union, and especially those whose members as national minorities live in Serbia, are a condition for the progress and accession of Serbia to the European Union. In this sense, the minority issue is a commitment of Serbia in order to successfully integrate members of all minorities into society, better interethnic relations, improvement of relations between states, as well as political stability, economic development and prosperity. This paper analyzes the population dynamics, the number and spatial distribution of the Serbian minority in Hungary and the Hungarian minority in Serbia, bearing in mind that these demographic indicators are crucial for the realization of basic minority rights, then bilateral agreement between these two countries, as well as the challenges of minority policies in bilateral and regional cooperation. Serbia advocates the protection of the Hungarian minority in its territory, the realization of their minority rights through an active state policy that implies full integration into society while preserving ethnonational identity. At the same time, Serbia is interested in the Serbian minority in Hungary enjoying human and minority rights guaranteed by international conventions, national laws and bilateral agreement, to improve their position, and to preserve

* E-mail address: nadaraduski@gmail.com

the linguistic, religious and cultural identity. The importance of regional cooperation, the position and protection of the rights of national minorities for the promotion of interethnic and interstate relations, political stability and economic prosperity of the entire region are highlighted in the paper.

Keywords: regional cooperation, national minorities, status, bilateral agreement, national identity, eurointegration, Serbia, Hungary

* Овај рад је примљен 14. марта 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

Ирина Милутиновић*

Институт за европске студије, Београд

Јовица Павловић**

Институт за европске студије, Београд

Србобран Бранковић***

ФЕФА, Београд

ИЗВЕШТАВАЊЕ О СЕЦЕСИЈИ У СРПСКИМ МЕДИЈИМА: СЛУЧАЈЕВИ ШКОТСКЕ И КАТАЛОНИЈЕ****

Сажетак

Овај рад се ослања на инструменталистичке експланаторне теорије сецесије и медијске теорије уоквиравања, како би изучио дискурзивне праксе којима се медији у Србији користе приликом извештавања о референдумима о независности у западноевропским државама, при чему је пажња усмерена на Уједињено Краљевство и Шпанију. Предмет рада је уоквиравање дискурса о сецесији у онлајн медијима у Србији. Циљ истраживања је да испита подударност медијских

* Имејл-адреса: irina.milutinovic@gmail.com

** Имејл-адреса: jovica.pavlovic89@gmail.com

*** Имејл-адреса: srbobranb@gmail.com

**** Овај рад представља део истраживања које ће, под називом “Framing Secession in Serbia: Reporting on Independence Referendums with Kosovo in Mind”, бити представљено на 70. годишњој међународној научној конференцији “Re-imagining Politics”, у организацији Political Studies Association, 6–8. априла 2020. године у Единбургу (УК). У наслову, термин ‘српски’ (уз медији) не користи се у функцији присвојног придева, већ као стилски приступачнији варијанта синтагме ‘медији у Србији’, а означава српски медијски простор односно медије који су доступни публици на српском говорном подручју.

интерпретативних образаца заступљених у прилозима који дискутују покушаје сецесије Шкотске (2014) и Каталоније (2017) са медијским дискурсом о отцепљењу Косова и Метохије од Републике Србије. Рад се посебно фокусира на питање да ли медији у Србији производе пристрасне или аналитичке и информативне садржаје о осетљивој теми сецесије када покривају вести из других земаља. Узорак је заснован на Интернет архиви 10 медијских кућа (*Блиц, Курир, Б92, Телеграф, Н1, Вечерње новости, Информер, Данас, РТС и Политика*) које су теми националног самоопредељења посветиле значајну пажњу приликом одржавања плебисцита у Шкотској (2014) и у Каталонији (2017). Резултати истраживања побијају хипотезу о потпуном преливању „косовских” дискурзивних образаца на западноевропске случајеве, али ипак потврђују недостатак адекватног аналитичког приступа сецесионизму на српској медијској сцени.

Кључне речи: сецесија, онлајн медији, медијски дискурс, Република Србија, Шкотска, Каталонија

УВОД

Унилатерално проглашење независности Косова и Метохије (КиМ) 2008. године, подржано је од стране великог броја земаља Запада, што је – према неким тумачењима – подстакло и друге сецесионистичке регије у Европи да, попут власти у Приштини, актуелизују питање осамостаљивања од њихових матичних држава. Исте године, на право на самоопредељење од Грузије позвале су се Абхазија и Јужна Осетија, да би у годинама које су уследиле, референдум о отцепљењу био организован и на Криму, као и у самопрокламованим републикама на истоку Украјине. За разлику од сецесионистичке кризе која је почетком деведесетих година прошлог века уздрмала само Источну и Југоисточну Европу, посткосовски талас сецесионизма проширио се и на западни део континента: тако су плебисцити о осамостаљењу одржани у Шкотској и у Каталонији, а догађаји који су пратили поменуте референдуме, производили су ударне вести, како у глобалним медијима, тако и на српској медијској сцени.

Пошто се експлицитне и имплицитне осуде сепаратистичких политика власти у Приштини, и даље прожимају кроз актуелне вести о дешавањима на Косову, важно је испитати да ли се антисецесионистички сентименти највећег броја медија у Србији преносе и на извештаје о покушајима сепаратизма неповезаним са случајем КиМ. Или су, пак, домаћи медији више склони да се непристрасним и објективним сагледавањем других покушаја сецесије уздигну изнад успостављених интерпретативних матрица о сецесији које су заступљене у вестима о политичким дешавањима у Покрајини. У овом истраживању полази се од хипотезе да се дискурзивни оквири (обрасци) успостављени приликом извештавања о отцепљењу Косова и Метохије, пројектују на чланке који се баве референдумима о независности одржаним у две поменуте западноевропске регије, као и да се та два случаја (Шкотске и Каталоније) у медијима у Србији често доводе у везу са сецесијом КиМ.

ЦИЉ, ПРЕДМЕТ И МЕТОД

Следи да је циљ овог истраживања да испита подударност дискурзивних образаца заступљених у медијским онлајн прилозима који дискутују покушаје сецесије Шкотске (2014) и Каталоније (2017) са оквирима који преовладавају у медијском дискурсу о отцепљењу Косова и Метохије: (1) противљење отцепљењу и другим сецесионистичким активностима; (2) подршка антисецесионистичким политикама централних власти; (3) негодовање поводом умешаности страних актера (попут ЕУ и САД) у догађаје повезане са покушајем отцепљења; (4) контекстуализовање сецесије у оквирима Уставног, међународног и права ЕУ, и (5) омаловажавање сецесионистичких лидера, активиста или симпатизера.¹ Истраживање се посебно фокусира на питање да ли медији у Србији производе пристрасне или аналитичке и информативне садржаје о осетљивој теми сецесије када покривају вести из других земаља.

¹ Наведени дискурзивни оквири идентификовани су на основу мале пилот студије у оквиру које је методом случајног узорка прикупљено и обрађено пар десетина чланака објављених на тему проглашења независности Косова и Метохије.

Предмет овог истраживања је, дакле, дискурс о сецесионизму у онлајн медијима у Србији. Истраживачки узорак обухвата онлајн издања дневних новина, телевизија и интернет портала с највишим рејтингом: *Блиц*, *Курир*, *Б92*, *Телеграф*, *Н1*, *Вечерње новости*, *Информер*, *Данас*, *РТС* и *Политика*. Временски оквир истраживања ограничен је на период од две недеље пре и две недеље након одржавања референдума о независности у поменутиим административним јединицама Уједињеног Краљевства и Шпаније. Дакле, при изучавању покушаја сецесије Шкотске, прикупљени су чланци објављени у току септембра 2014. године, док су у случају Каталоније узорковани чланци који су објављени у периоду од 15. септембра до 15. октобра 2017. године.² Узорак је сачињен претрагом кључних речи: сецесија, отцепљење, независност, самоопредељење, осамостаљење, референдум, плебисцит, Шкотска и Каталонија.

Истраживачки методи коришћени у овој студији представљају комбинацију нумеричке анализе и квалитативне дескрипције. Квантитативна анализа садржаја је спроведена на основу дефинисаног кодног система који је обухватио неколико аналитичких категорија: величина прилога, тип наслова, ауторство текста, новинарски жанр. Након квантификовања, нумерички резултати су упоређивани и интерпретирани. Квалитативна анализа садржаја је фокусирана на садржај језика и контекстуално значење медијских објава, према моделу Ши (*Hsiu-Fang Hsieh*) и Шанон (*Sarah E. Shannon*) (*Hsieh and Shannon 2005, 1278*). Такође, примењена је критичка анализа дискурса, и то само један њен ниво – језичка анализа текста, према Фарклафовом (*Fairclough*) моделу (*Fairclough 1995, 57*). Дакле, истражујемо како се у медијским објавама лексички и семантички обликује феномен сецесије; које теме се притом издвајају; идентификујемо стилске фигуре које се користе при именовану протагониста и опонената сецесије; те анализирамо маркиране језичке изборе у контексту потенцијалних последица таквих избора на конструисање значења (*Fairclough 1992, 73–96*), односно њихову интерпретивну функцију (*Van Dijk 2006, 364*).

² Узорак не обухвата онлајн чланке које је *Информер* објавио о референдуму у Шкотској, пошто они нису доступни у оквиру Интернет архиве овог дневног листа.

Описана методологија научног истраживања спроведена је на потпуном узорку од 1249 текстуалних прилога онлајн, а јединица анализе био је један медијски текст.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Теоријске основе овог истраживања представљају теорија медијског уоквиравања и најважнији закључци инструменталистичких експланаторних теорија сецесије. Уоквиравање означава употребу одређених „оквира” у медијском обликовању стварности, при чему „оквири” представљају интерпретативне обрасце на основу којих тумачимо и представљамо појаве и догађаје (Kunczik and Zipfel 2006, 148). Теорију уоквиравања популаризовао је Ервинг Гофман (*Erving Goffman*), и њена основна претпоставка је да медији и новинари темама и догађајима о којима извештавају приступају употребом специфичног дискурса, тако несвесно (а некад и свесно) одређујући позицију из које читалац приступа феноменима и подацима о којима се информисе (Goffman 1974, 21). Концепт уоквиравања се односи на структурисање вести: новинари истичу одређене аспекте стварности, док другима умањују значај или их игноришу и прикривају, и то, често, у складу са одређеним интерпретативним циљевима, како би се „промовисао неки проблем, узрочна интерпретација, морална евалуација или препорука за решавање проблема” (Entman 1993, 52). Алате медијског уоквиравања представљају: одређени лексички избори, њихова понављања, избори саговорника и перспектива, формулисање наслова, одговарајуће визуализације, и друго. Тако медијски оквир кроз који је неки догађај представљен, утиче на начин како ће читаоци процесовати и доживети посредовани феномен. Поред тога што постављају оквире сопственим интерпретацијама догађаја који су предмет њихове обраде, медији делују и у улози посредника или преносилаца оквира (образаца) које уобличавају други јавни или комуникацијски актери (Brüggemann 2014, 64).

Чак и најобјективнији приступ одређеној теми подразумева постојање неке врсте оквира путем ког се информације презентују публици, јер сваки извештај (писане или друге природе) захтева ситуирање у неком ширем

контексту. Дакле, одређени дискурзивни оквири могу бити више или мање изражени унутар новинских чланака, али не могу бити потпуно одсутни. Ферхаст (*Theus Fairhurst*) и Сар (*Gail Robert A. Sarr*) су предложили следећу типологију могућих медијских уоквиравања, која је узета у обзир приликом интерпретације истраживачких резултата: (1) путем метафора, односно поређењем представљених тема и догађаја са другим темама и догађајима; (2) путем прича, митова и/или легенди, односно давањем узвишеног значаја конкретном догађају о ком се извештава; (3) путем традиције, односно позивањем на колективно сећање читалаца; (4) коришћењем слогана или фразе; (5) визуелним приказима и симболима који изазивају емоције; (6) путем контраста, односно указивањем на супротности феномена о ком се извештава и другог феномена, и (7) путем спиновања, односно намерним извештавањем о теми на начин који учитава позитиван или негативан суд, не узимајући у обзир све релевантне чињенице (Fairhurst and Sarr 1996, 11–12).

Налик медијској теорији уоквиравања, инструменталистичке експанаторне теорије сецесије, такође, полазе од претпоставке да су грађани подложни утицају медијског дискурса, који се у савременом свету пројектује путем штампаних, електронских и дигиталних медија. Оне појаву масовне подршке сепаратистичким политикама објашњавају политичком и реторичком манипулацијом. Рецимо, Филип Родер (*Philip Roeder*) износи тезу да до масовне подршке сецесионистичким политичким партијама и друштвеним покретима долази тек након што способни прагматични лидери преузму те партије и покрете од националном идејом занесених ентузијаста који их оснивају, јер само вешти политичари, спремни на компромисе и тактичку међуигру са централним властима, могу да уоквире наратив о националној независности на начин који може бити политички употребљив (Roeder 2018, 10). Они се обраћају својим присталицама на јавним скуповима и путем медија, како би им апстрактну и романтичарску идеју о независности приближили свакодневним речником о конкретним интересима и користима на које појединац може да рачуна приликом стварања нове државе (били ти интереси економске, безбедносне или неке друге природе), креирајући

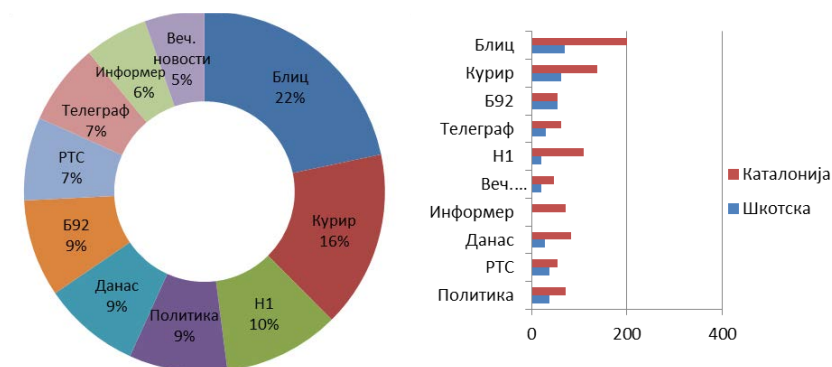
тако дискурзивне матрице (обрасце) које се потом репродукују у средствима масовног и виртуелног комуницирања.

Другим речима, регионални и локални политичари, као и лидери етничких заједница, реториком о нужности отцепљења операционализују сецесију као тему онда када процене да им промоција сепаратистичке агенде може обезбедити већу подршку на изборима, или да им може бити политички корисна на неки други начин (нпр. очекујући одређене уступке од централних власти на које оне нерадо пристају; локални политичари сецесионистичку кампању могу искористити као одређену врсту уцене). Сецесија је, у том смислу, ретко сама по себи циљ, јер је много кориснија као реторичко средство којим се на политичкој позорници тргује на релацији центар–периферија, ради постизања мањих конкретних добити (Jenne 2007, 38). Такође, декларативне антисецесионистичке оријентације политичких актера, такође могу бити коришћене као параван за друге прикривене циљеве. Узимајући ово у обзир, важно је изучити дискурзивне оквире којима се феномен отцепљења обрађује на домаћој медијској сцени, јер они могу бити индикатори политичких процеса који превазилазе интерес очувања Косова и Метохије у саставу Републике Србије.

АНАЛИЗА САДРЖАЈА НОВИНСКИХ ПОРТАЛА

Применом метода квантитативне и квалитативне анализе садржаја, идентификована су основна обележја медијског дискурса о сецесионизму који се конституише на најчитанијим онлајн порталима у Србији. Текстови посвећени сецесији Шкотске и Каталоније карактеришу се претежно дугим обимом (више од 8 пасуса) и информативном и метафоричком типологијом наслова. Највећи проценат ових прилога у укупном узорку објавили су портали дневних листова *Блиц* и *Курир*, а следи *ТВ Н1* (графикон 1).

Графикон 1. Дистрибуција чланака о референдуму за независност Шкотске и Каталоније (укупно и појединачно)

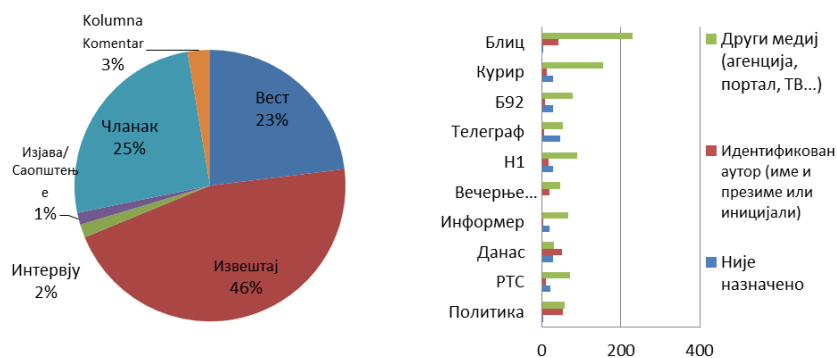
Извор: Обрада аутора

Сви медији (изузев портала Б92) су знатно више свог простора посветили дешавањима у Каталонији у односу на Шкотску, што се може објаснити чињеницом да је медијску агенду – када је реч о покушају сецесије Шкотске – обликовао стабилан друштвени и политички контекст у којем је референдум за осамостаљење ове земље спроведен на уставни и демократски начин. С друге стране, гласање у Каталонији организовано је и одржано у атмосфери високих напетости, почев од забране одржавања референдума, преко интензивних демонстрација у неколико градова, контроверзног сукобљавања полиције и демонстраната на улицама Барселоне, до антагонизоване реторике званичника супротстављених страна и занимљивих реаговања ауторитета Европске уније. Сваки од ових догађаја је у светским медијима свакодневно продуковао „вредност вести” и подстицао интензивна извештавања са лица места, као и аналитичке дискусије о њима.

Неки од индикатора на основу којих дискутујемо квалитет извештавања у овом узорку, јесу ауторство прилога и њихова дистрибуција по најзаступљенијим жанровима. Чак 67,5% ових текстова преузето је из неког другог (домаћег или иностраног) медија, док је идентификација аутора транспарентна само у 16,7% свих прилога. У *Данасу* и *Политици* је доследније

спроведена ауторизација прилога у односу на друге медије (графикон 2б). При томе, дискурсом доминирају фактографски жанрови: највише прилога посвећених теми сецесије објављено је у форми извештаја и вести (69%), док су жанрови у којима се негује дубљи аналитички и полемички приступ (чланак и колумна или коментар) заступљени у знатно мањем броју (28%) (графикон 2а).

Графикон 2а и 2б. Дистрибуција текстова према жанровима и ауторству

Извор: Обрада аутора

Већина прилога потиче из истог домаћег извора – државне агенције *Танјуг*³, а консултовано је и неколико иностраних медија.⁴ Већина свих објава (изузев на порталима *ТВ Н1* и листа *Данас*) представља пренасловљене, умножене и незнатно модификоване текстове који су изворно објављени у *Танјугу*. Релација између ауторства и жанра указује на доминантан модел једносмерне дистрибуције информација: оне су, углавном, изворно обрађене у доминантном комуникационом центру (*Танјугу*), који потом консултују готово сви медији, најчешће преузимајући и посредујући, у форми фактографских жанрова,

3 Иначе, позиција Новинске агенције *Танјуг* је компромитована чињеницом да, упркос обавезујућем правном акту којим је констатован престанак рада ове агенције (2015), она – примajući државне субвенције – и даље послује као јавно предузеће. Ова чињеница поткопава поверење у самосталност и веродостојност рада *Танјуга*.

4 *El paic (El País)*, *Ди Прес (Die Presse)*, *Дејли мирор (Daily Mirror)*, *Дојче веле (Deutsche Welle)*, *Форин аферс (Foreign Affairs)*, *Монд (Le Monde)*, *Нешенел интерест (The National Interest)*, *Бу-бу-си (BBC)*, *ТАСС*, *Њујорк тајмс (The New York Times)*, *Dnevni avaz*.

већ обликоване интерпретације. То значи да се дискурс о сецесији уобличава у интеракцији интерпретативно хомогених комуникационих центара. На овај начин се фиктивно увећава број медијских објава о проблемима сецесије, док заправо, свега неколико аутентичних текстова образује доминантан дискурсни оквир. Медијску агенду постављају изабрани саговорници, односно субјекти извештавања чије се перспективе најчешће фокусирају: председник Р. Србије, премијерка и чланови Владе Р. Србије, укључујући и неколицину интервјуисаних стручњака за међународно право. То значи да већина медија у Србији, кроз хомогену структуру извора и саговорника, посредује јединствену перцепцију догађаја у вези са питањима сецесије, а коју артикулишу политички протагонисти власти. Покушај диверсификације комуникатора који уобличавају дискурс о сецесији видљив је на порталу *Данас*, који се знатно мање од просека у читавом узорку наслања на агенцијске изворе и чешће ангажује различите домаће ауторе и то у улози колумниста и коментатора. *Данас* тако покушава да конкурише својеврсном противтежом доминантном дискурзивном оквиру који се конституише око *Танјуга*.

Сецесионистичке иницијативе у Шкотској и Каталонији разматране су најчешће у контексту уставног, међународног и права Европске уније, такође и са становишта економских последица отцепљења, док су ређе тематизоване у оквиру безбедносних, социјалних и идентитетских индикатора. Предмет интензивне пажње аналитичара били су економски аспекти потенцијалне сецесије Шкотске од Уједињеног Краљевства, док је референдум за независност Каталоније дискутован претежно са становишта уставног права на самоопредељење. Пажљиво су разматрани ставови политичких елита ЕУ, одн. перспективе сецесије из угла потенцијалних бенефита и ризика у области банкарства, монетарне и економске политике, здравственог осигурања, и другим друштвеним ресурсима. Док су безбедносне претње хиперболизоване у таблоидима: када се ситуација у Шпанији описује као „веома узнемирујућа”, „грађански рат”, „корак до катастрофе”; или се каже да је „Европа на ивици рата”, а да је европски комесар услед тога „завапио” (*RTS 2017; Informer 2017f; Informer 2017g*).

Најзаступљенија вредносна оријентација новинара према догађајима који су предмет обраде, у читавом узорку је неутралан или избалансиран став о отцепљењу и другим сецесионистичким активностима (у 17,5% текстова).⁵ Избалансиран став постиже се равноправном заступљеношћу протагониста супротстављених интереса у истом медијском прилогу, као и уравнотеженошћу вредности и аргумената које заступају. На другом полу је подршка сецесији, која је, пак, видљива у мање од 5% прилога који се баве проблемом у Каталонији и у више од 10% текстова који су посвећени референдуму у Шкотској. Веће симпатије према сецесионизму у Шкотској у српском медијском дискурсу могу се тумачити као последица реаговања Уједињеног Краљевства и Краљевине Шпаније приликом сецесије Косова од Србије.⁶ Метафорама: „заиграла мечка и пред вашим вратима” или „шејтан дође по своје” (Bazdulj 2014) у већини медија се изражава подсмех поводом војне и политичке подршке УК једнострано проглашеној косовској независности, чиме је „устостављен преседан за сецесионистичке покрете широм Европе” (Stanišić 2014). Док се, с друге стране, појачавају наративи о пријатељству Шпаније и Србије, осведоченом кроз узајамно подржавање целовитости две државе (Tanjug 2017a).

Однос експлицитног или имплицитног противљења отцепљењу и другим сецесионистичким активностима (укључујући употребу силе), које је нарочито изражено у случају Каталоније, устостављен је у укупно 12,4% посматраних прилога. У целини гледано, сецесионистички лидери и активисти не добијају симпатије у медијском дискурсу Србије, али они нису третирани ни са омаловажавањем (< 1%). Сецесионистичке акције описане су на вредносно неутралан начин; однос према антисецесионистичкој политици и мерама власти у В. Британији је или неутрално или позитивно интониран. Међутим, упркос начелном подржавању шпанске владе, полицијска бруталност према демонстрантима у Каталонији, била је предмет медијске критике.

5 Позитивна или негативна вредносна оријентација медија декодирана је на основу израженог повољног тона представљања одређеног садржаја, или пак такве интерпретације у којој је експлицитно или прикривено антипатија комуникатора ког медиј консултује.

6 Шпанија није, а Уједињено Краљевство јесте признало независно Косово.

Када је реч о приликама на домаћем терену, референдум о независности Шкотске најчешће је корелиран са проглашењем независности Косова од Републике Србије (2008), али и (знатно мање) са сецесионистичким афинитетима које изражавају поједини лидери Републике Српске у односу на Босну и Херцеговину. Дешавања у Шпанији поређена су, осим са сецесијом Косова, и са распадом СФР Југославије, а нарочито је истицана паралела између Каталоније и бивше југословенске републике Словеније.

ШТА ПОКАЗУЈЕ ДИСКУРС О СЕЦЕСИОНИЗМУ?

На наредним странама су идентификоване сличности и разлике између главних дискурзивних образаца којима су уоквирени референдумски догађаји спроведени у циљу осамостаљења Шкотске (2014) и Каталоније (2017) од матичних држава, на једној страни, и оних који су медијски обликовали отцепљење Косова и Метохије (2008), на другој.

(1) *Противљење отцепљењу и другим сецесионистичким активностима.* Образац противљења сецесији је уоквирен у складу с агендом коју су артикулисали политички лидери, како Србије, тако и Европске уније. У том смислу, ове две политике су кохерентне. Медији који подржавају Владу Србије, обликују шкотски и каталонски сепаратизам у духу њених политичких интереса (који су детерминисани косовским питањем) и стога заговарају противљење сецесионизму. Овај антисецесионистички дискурс се успешно надограђује интерпретацијама које се преносе из иностраних медија, а у којима европски званичници епитетима *болне* фаталности и *историјског* гласања изражавају своју забринутост за неповратност процеса сецесије: „Уколико се Шкоти одлуче за независност, то ће бити болан развод. Нема враћања на старо, нема репризе. То је одлука једном за свагда” (*Telegraf* 2014). Поменуте квалификације указују на преломни значај референдумског исхода, где се одвија избор између две крајности: (а) очување неповредивости државних граница које обезбеђује трајност и сигурност светског поретка или (б) ступање у неизванстан реверзибилан процес који прети да разори послератни светски систем, а који ће – по принципу

домино ефекта – следи бројни европски региони са снажним идентитетским агенсима: „Уколико на референдуму у Шкотској буде позитиван одговор за независност, Запад губи аргумент за ускраћивање права на осамостаљење и Криму и другим регионима” (Srna 2014). Интересантно је да је овај образац, који је иначе неприкосновен у медијској обради сецесије Косова, у дискурсу о сецесионизму у Шкотској и Каталонији ипак умереније заступљен. Овде је доминантан неутралан однос медија према актуелним европским проблемима сецесије. То значи да медији у Србији показују већу сензибилност према интерним националним проблемима него према истоврсним европским.

(2) *Поддршка антисецесионистичким политикама централних власти.* Такође се обликује у оба упоредна дискурса – сецесије Шпаније и Каталоније, на једној страни, и Косова, на другој. Медији су констатовали политичку напетост у Великој Британији, али и чињеницу да је референдум спроведен у уставним оквирима, те да није било масовних протеста као ни репресије према грађанима.⁷ У медијским прилозима о референдуму у Шкотској афирмишу се демократски принципи: дијалогски приступ друштвеним кризама; политика немешања круне у изборни процес; спремност централних власти да не оспоравају резултате референдума; позив лидера сецесиониста својим побеђеним присталицама да поштују исход референдума. Овај дискурзивни образац се формира у матрици следећих формулација које медији преносе: „Лекција коју би политичари овде могли да науче из референдума у Шкотској је, у ствари, колико је важно да се разлике решавају на демократски и миран начин (Kurir 2014a); „Референдум у Шкотској изазвао је политичку напетост у Великој Британији, али масовних протеста или насиља није било, што је чињеница коју стручњаци приписују политичкој природи Уједињеног Краљевства” (Tanjug 2014a); „У Шкотској нико не страхује од

7 Акцентован је заокрет у јавном наступу британског премијера Дејвида Камерона пар дана уочи референдума, када се уверио да су присталице осамостаљења превладале у анкетама. Наиме, премијер почиње да тактизира обећањем шире аутономије за буџетску, фискалну и политику редистрибуције у Шкотској, обећавајући већа овлашћења за парламент Шкотске (Kurir 2014b), и истиче у први план шкотског лабуристу и свог претходника на месту премијера, Гордона Брауна, који потом, у кључном моменту, успева да мобилише неодлучне противнике отцепљења и да обезбеди већину за опстанак Шкотске у оквиру Уједињеног Краљевства (Kurir 2014c).

војне акције нити од страног уплитања, а Лондон је већ јасно ставио до знања да ће поштовати резултате референдума“ (...) „Све то чини Шкотску прилично другачијом од свих других недавних случајева отцепљења” (*Tanjug* 2014b); „(...) у зрелој демократији каква је британска, кампања се води мирно. Износе се аргументи у прилог и против независности, који се свode на то да ли би она донела бољи живот грађанима” (*Večernje novosti* 2014). Подршка антисецесионистичким мерама централне власти се моделира у обрасцу евалуације демократског капацитета и политичке природе Уједињеног Краљевства. Кључно је како се држава позиционира у односу на контекст у којем једна заједница истиче сецесионистичке захтеве: наглашена је вредност уважавања права народа на самоопредељење, у условима рационалне и полемичке дебате, где се друштвени сукоби третирају као тест за демократску праксу, односно као изазов за способност поретка да процесуира и разреши такав сукоб – и на тај начин консолидује свој демократски капацитет. У овом обрасцу се показује да је европски мејнстрим још увек доминантно унионистички, али и да је Европа замишљена као место на коме се брани демократија: „Неће добро да изгледа ако се закључи да европске државе негирају ово право својим грађанима” (*RTS* 2014).

На другој страни, медијски дискурс је диверсификован када извештава о мерама шпанских власти у Каталонији. На пример, на *Телевизији Н1*, мере које је предузимала шпанска централна власт често су тумачене као „миран и одлучан одговор државе” на демонстрације које су квалификоване као „напад на правну државу” (*Beta* 2017a). У текстовима који критикују предузете антисецесионистичке мере, обично се користи метафора: „Рахој прешао црвену линију” (*Beta* 2017b), али исту метафору власти у Мадриду користе да означе понашање сецесионистичког лидера Карлоса Пуџемона. Другачије извештавају Влади наклоњени медији. На порталу *Телеграфа* појачано је присуство објава које сведоче о прекомерној употреби силе према протестантима у Каталонији. Кадрирање агресије и полицијске бруталности у овој држави Европске уније спроведено је у маниру дискредитовања ЕУ као антиауторитарне и демократске заједнице. Тако је, у таблоидима, ЕУ (а не *пријатељска* Шпанија) оспоравана због

немешања у репресију на својој територији и истовремено таргетирана као један од главних криваца за отцепљење Косова од Србије, будући да је – аргументацијом обуздавања репресије српских власти на сецесионистичком Косову – већински подржала отцепљење јужне српске покрајине.

(3) *Контекстуализовање сецесије у оквирима Уставног, међународног и права ЕУ.* Део дискурса о сецесији се обликује с обзиром на однос званичника Европске уније према сецесионистичким иницијативама на територији Европе. Кључно питање је: Због чега разне тежње за независношћу у Европи бивају различито оцењене? Случај Каталоније посебно је употребљен за преиспитивање међународноправних аспеката признавања сецесије Косова од стране већине држава Европске уније. Расправа се генерише око колизије: геополитички интереси *vs* обавезујуће правне норме, а доминантна интерпретативна матрица се формира у знаку реторичког питања: „Да ли за Србе у свему важе друга правила?” или тврдње: „Што важи за ЕУ и за западне државе, не важи за Србију и за већину источних држава (...). Важи само оно што је у интересу Запада” (Клирић 2017). У централни фокус медија доспело је писмо Владе Србије упућено Бриселу, где је затражено објашњење тврдње да је Косово случај *sui generis* тј. неупоредив са Каталонијом, те поводом аргументације званичника ЕУ да се сецесија Косова може одобрити – док сецесија Каталоније не може, услед чињенице да је Шпанија чланица ЕУ, а да Србија то није била у време самопроглашења косовске независности, као ни сада (Kurir 2017b).

Медијско уобличавање проблема сецесије се у овом оквиру заснива на две главне интерпретације: (а) Из иностраних извора преноси се перспектива која осветљава „врло специфичан контекст”, „контекст са специфичним разлозима” и специфичан гео-политички контекст (Danas 2017a; Tanjug 2017d; Tanjug 2017e; Tanjug 2017g), како се објашњава међународно признање Косова. Између права на самоопредељење народа и принципа територијалног интегритета држава, истакнута је аргументација тзв. ремедијалне сецесије, која се заснива на праву неког ентитета на самоопредељење, уколико мањина у одређеној држави трпи кршење права и међународних норми, дискриминацију или незакониту употребу силе (Tanjug 2017c;

Tanjug 2017d). У овом кључу се објашњава различит приступ Каталонији и Косову: „за државу која је постојала у време када су се на Косову појавили сецесионистички покрети, не може се рећи да је била демократија” (*Tanjug* 2017e), или: „Каталонци се у референдум о независности нису упустили зато што их је Шпанија дискриминисала, укидала им аутономију и масовно ’апсила (...)” (Basara 2017). (б) С друге стране је проблематизована доследност позиције ремедијалне сецесије: „Последњих деценија је у Курдистану било знатно више патњи и бруталности, но не видим да би светске силе због тога подржале референдум и осамостаљивање Курдистана” (Serovina 2017) и наглашава уставна забрана сецесије у оба упоређивана примера: „И ја сам мишљења да одвајање Косова није базирано на правним већ на политичким обзирима – пре свега на односу снага. Вероватно ће то тако бити и у Каталонији” (Serovina 2017; *Tanjug* 2017f). Овај угао негира право на сепаратизам, изузев уколико су сагласне обе стране: „Не само међународно већ и европско право штити *status quo*. Нико не сече грану на којој седи” (*Telegraf* 2017).

(4) *Дискурс одговорности Европске уније*. У обликовању овог обрасца учествује већина медија у Србији, преузимајући агенду од политичког мејнстрима и посредујући интерпретације неколико изабраних иностраних медија. Илуструју га следећи искази: „Преседан за сецесионистичке покрете широм Европе успоставила је једнострано проглашена косовска независност” (Stanišić 2014); „ЕУ неће дозволити отцепљење Каталоније јер онда ништа не би спречавало Баскију, Фландрију и њима сличне регионе да пођу истим путем” (*Tanjug* 2017h). „Светски центри моћи” (*Informer* 2017a) је најчешће коришћена синтагма којом се именују међународни актери који су подржали сецесију Косова. Ову интерпретативну матрицу појачавају карактеристични лексички избори којима се именују политички инструменти ЕУ, како би се изразило неповерење према њеним институцијама: „политика силе” (*Informer* 2017c), „двоструки аршини” (*Tanjug* 2017b), „лицемерје светске политике” (*Tanjug* 2017a). Метафоре: „Пандорина кутија” (*Kurir* 2017a), „домино ефекат” (*Fonet* 2017a) и „мечка пред њиховим вратима” (*Tanjug* 2017a) означавају сецесионистичке претње које се актуелизују на територији Европске уније – а за које се управо Унија

перципира као одговорна, јер је подржала отцепљење Косова. Овај сецесионистички чин се инаугурише као иницијални и њиме се легитимизују наредни покушаји сецесије.

У таблоидним медијима се перцепција непријатељске ЕУ појачава. Европска унија се, у маниру омаловажавања, дискредитује као посредник у разрешавању спорова у вези са сецесијом – путем персонификације: „Европо, паметнија си док ћу тиш” (*Informer* 2017b); увредљиве квалификације званичника Европске комисије: „појма нема о чему говори (...) прича глупости” (*Informer* 2017c); исказа: „Овакву глупост могу да кажу само идиоти” (*Informer* 2017b), и сведочења о „очигледно шизофреној позицији ЕУ” (*Informer* 2017c). На овај начин се вербализују изразито негативни вредносни судови у односу на реаговања иностраних актера (ЕУ) на покушај сецесије одређеног региона.

Таблоиди користе емоционално засићен речник, манипулативно усмерен ка ирационалним капацитетима заједнице. У функцији манихејског обликовања политичке стварности употребљени су искази попут: „нечиста савест наших непријатеља, који су се огрешили о нас” (*Informer* 2017d); који „раде своје” док „Србију нико не штити” (*Blic* 2017). Антиевропски став је најдраматичније изражен уоквиравањем путем спиновања, у (на срећу) лажној вести да деца у Србији „масовно умиру од канцера” (*Informer* 2017e), као последица НАТО бомбардовања (1999) у којем су учествовале европске државе, подржавајући косовски сецесионизам. Случај Каталоније се, уоквиравањем путем контраста, инструментализује у циљу дисквалификавања политичког легитимитета ЕУ и, истовремено, мобилисања националистичких осећања и афирмације домаћих политичких елита.

(5) *Дискурс српске одговорности.* Подразумева преузимање одговорности за губитак Косова, који се у овом обрасцу тумачи као последица репресије српских централних власти над становништвом на овој територији. То се истиче и као главна разлика у односу на случај Каталоније. У овом обрасцу се подржавају реаговања Европске уније, која је кадрирана као ауторитет који заступа интересе уставног права,

демократског дијалога и европских вредности (*Beta* 2017c; Kišjuhas 2017). Генеза одговорности политичког режима у Србији се разматра од „насилног растурања Југославије које су пратили злочини, разарања, прогони и геноцид” (...). „Једном прекршена Бадинтерова правила о распаду Југославије по границама република, од Косова су направили преседан у међународном праву” (Којчић 2017). Овај дискурзивни оквир преиспитивања сопствене одговорности представља својеврсно наличје напред описаног доминантног; у српском јавном мњењу је слабије укорееен; везује се за тзв. ’грађанистички’ део друштва (конфронтан са ’националистичким’), и такође није лишен политичке (и идеолошке) инструментализације, како историјских конфликта на Балкану, тако и савремених проблема сецесије.

Око централне теме – поменутог протестног писма Владе Србије, конституише се критика актуелне власти у Београду и њеног односа према косовском, али и каталонском покушају сецесије. Представници српских власти који траже одговоре од званичника ЕУ именовани су као „архилицемери” (*Danas* 2017b); њихова реаговања оцењена су као „кукумавчења”, „ламентирање”, „глува надмености” (Раковић 2017), а аналогије између Косова и Каталоније као „злураде”, „стupidне” (Којчић 2017; Вишевац 2017). Предметно писмо у овом обрасцу употребљено је као синегдотска замена за целину актуелне политичке власти у Србији – коју писмо отеловљује – тако да његове метафоричке презентације конотирају манипулативност власти и неповерење у њу: „апсурдно“; „инструмент за унутрашњу употребу”, „узалудан посао”, „подилажење бирачком телу ’енергичним реаговањем’ на неправду” (Valtner 2017); „једно велико ништа” (*NI* 2017); „још једна епизода пропагандне хистерије упућена домаћој публици, односно бирачком телу”, „бусање у кобајаги патриотска прса”, „политичка глува и фолирање” (*Danas* 2017b); „представа, још један мали провинцијални аматерски театар” (*Fonet* 2017b; Ođalović 2017).

ЗАКЉУЧАК

Истраживање српског медијског дискурса о сецесији показало је значајан уплив тзв. косовских дискурзивних обрасца у уоквиравање сецесионизама у Западној Европи. Овај утицај, међутим, није потпун и апсолутан. Обрасци који су присутни у оба упоредна дискурса у српским медијима – оном о сецесији Шпаније и Каталоније, на једној страни, и Косова, на другој, су: противљење отцепљењу и другим сецесионистичким активностима; подршка антисецесионистичким политикама централних власти, и одговорност Европске уније. Две кључне разлике у односу на раније обликован косовски дискурс су: потпуни изостанак омаловажавања сецесионистичких лидера, активиста или симпатизера, и појава видљивијег дискурса српске одговорности.

Када се случајеви Косова и Каталоније доводе у везу, медији претежно преузимају агенду и интерпретативне матрице од српског политичког мејнстрима, које потом репродукују. У овом обрасцу, тема сецесије Шкотске и Каталоније је често инструментализована како би се скренула пажња на домаћи проблем Косова, истовремено оспоравајући легитимитет Европске уније (будући да је подржала косовску сецесију) и афирмишући домаћу политичку елиту. У осталим прилозима, позајмљују се вредносно неутралне интерпретације из иностраних медија.

Дискурс је у једном мањем делу антагонизиран. Супротан приступ сецесији у односу на медијски мејнстрим негује усамљени дневник *Данас*, који уоквирава овај предмет: диверсификујући изворе и субјекте извештавања, уводећи већи удео аналитичких текстова и колумни, и отварајући перспективу српске политичке одговорности за сецесију и признавање Косова. Дакле, видљива је поларизација медијског дискурса о сецесији, са једним доминантним и свеобухватним медијским полом (наклоњеним влади) и другим маргинализованим (наклоњеним опозицији).

У обликовању дискурса о сецесији коришћене су технике уоквиравања: путем метафора, контраста, спиновања и коришћењем фраза. Значајно обележје овог дискурса је

предоминација фактографских и подређеност аналитичких жанрова који на објективан, темељан и аутентичан начин дискутују проблеме сецесије. Медији се чешће појављују у улози посредника (а не креатора) већ формираних дискурзивних образаца, преузимајући их претежно од домаћих политичких лидера и, нешто умереније, од иностраних медија. Тако се инаугурише доминантан утицај ова два агенса у обликовању домаћег јавног мњења о сецесији. Још једна важна карактеристика дискурса о сецесији (односно његовог већег дела) јесте и његова интерпретативна хомогеност. Медији су изворе селективно активирали и консултовали, како би подупрли оне интерпретације које се адекватније уклапају у њихове уређивачке политике и политичке ставове које желе да подрже у вези са питањем сецесије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bazdulj. Muharem. 2014. „Nikad ne reci zauvek.” *Politika*. <http://www.politika.rs/sr/clanak/305325/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B4-%D0%BD%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D1%83%D0%B2%D0%B5%D0%BA>
- Basara, Svetislav. 2017. „Zašto kaže Barselona.” *Danas*. <https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/zasto-kaze-barselona>
- Beta*. 2017a. „UN: Španija da istraži nasilje na referendumu u Kataloniji.” <http://rs.n1info.com/Svet/a332053/UN-Spanija-da-istrazi-nasilje-na-referendumu-u-Kataloniji.html>
- Beta*. 2017b. „Gradonačelnica Barselone: Rahoj prešao crvenu liniju.” <http://rs.n1info.com/Svet/a331921/Gradonacelnica-Barselone-Rahoj-presap-crvenu-liniju-da-podnese-ostavku.html>
- Beta*. 2017c. „Tuskov apel Kataloniji pred Pućdemonovo obraćanje parlamentu.” <http://rs.n1info.com/Svet/a334022/Tuskov-apel-Kataloniji-pred-Pucdemonovo-obracanje-parlamentu.html>

- Biševac, Safeta. 2017. „Životinjska farma.” <https://www.danas.rs/kolumna/safeta-bisevac/zivotinjska-farma-3/>
- Blic. 2017. „Vučić: Ne očekujem reakciju EU, Srbiju niko ne štiti.” <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-ne-ocekujem-reakciju-eu-srbiju-niko-ne-stiti/p3mzl4g>
- Brüggemann, Michael. 2014. “Between frame setting and frame sending: How journalists contribute to news frames.” *Communication Theory* 24 (1): 61–82. <https://doi.org/10.1111/comt.12027>
- Cerovina, Jelena. 2017. „Ustavi Španije i Srbije ne poznaju mogućnost referenduma o nezavisnosti.” <http://www.politika.rs/scc/clanak/390297/Ustavi-Spanije-i-Srbije-ne-poznaju-mogucnost-referenduma-o-nezavisnosti>
- Danas. 2017a. „EK: Katalonija i Kosovo nisu uporedivi.” <https://www.danas.rs/politika/ek-katalonija-i-kosovo-nisu-uporedivi/>
- Danas. 2017b. „Arhilocimeri.” <https://www.danas.rs/dijalog/redakcijski-komentar/archilocimeri/>
- Entman, Robert M. 1993. “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm.” *Journal of Communication* 43 (4): 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 1995. *Media Discourse*. London: Arnold.
- Fairhurst, Gail Theusand, and Robert A. Sarr. 1996. *The Art of Framing: Managing the Language of Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Fonet. 2017a. „Lopandić: Endemski problem Evrope.” <https://www.danas.rs/politika/lopandic-endemski-problem-evrope/>
- Fonet. 2017b. „Živković: Pismo kao predstava.” <https://www.danas.rs/politika/zivkovic-pismo-kao-predstava/>
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis: An Essay on Organization of Experience*, Northeastern University Press. Cambridge: Harvard University Press.

- Hsieh, Hsiu-Fang, and Sarah E. Shannon. 2005. "Three approaches to qualitative content analysis." *Qual Health Res* 15 (9): 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>.
- Informer*. 2017a. „KATALONCI, SRBIJA VAM JE ZAHVALNA! Dali ste nam neoboriv adut da vratimo Kosovo!” <https://informer.rs/vesti/politika/351245/katalonci-srbija-vam-zahvalna-dali-ste-nam-neoboriv-adut-vratimo-kosovo>
- Informer*. 2017b. „EVROPO, PAMETNIJA SI KAD ĆUTIŠ: Kosovo i Katalonija nisu za poređenje, OVAKVU GLUPOST MOGU DA KAŽU SAMO IDIOTI!” <https://informer.rs/vesti/politika/351076/evropo-pametnija-kad-cutis-kosovo-katalonija-nisu-poredjenje-ovakvu-glupost-mogu-kažu-samo-idioti>
- Informer*. 2017c. „DAČIĆ ZA RTS: Licemeri iz EU su podržavali Kosovo jer su hteli slabu Srbiju, NEĆE IM TO POĆI ZA RUKOM!” <https://informer.rs/vesti/politika/351168/dacic-rtz-licemeri-podrzavali-kosovo-ger-hteli-slabu-srbiju-nece-poci-rukom>
- Informer*. 2017d. „ALEKSANDAR VUČIĆ U VARNI: Iako smo često žrtve dvostrukih aršina, BORIĆEMO SE ZA SVOJU ZEMLJI I NAROD!” <https://informer.rs/vesti/politika/351272/aleksandar-vucic-varni-iako-smo-cesto-zrtve-dvostrukih-arsina-boricemo-svoju-zemlji-narod>
- Informer*. 2017e. „DOSTA ZLOČINA! Najnovija kolumna Dragana J. Vučićevića - EVROPSKO NASILJE I SRPSKA MUDROST!” <https://informer.rs/vesti/kolumne/351878/dosta-zlocina-najnovija-kolumna-dragana-vucicevica-evropsko-nasilje-srpska-mudrost>
- Informer*. 2017f. „EVROPSKI KOMESAR ETINGER ZAVAP-IO: Veoma uznemirujuća situacija, GRAĐANSKI RAT SE PLANIRA USRED EVROPE?!” <http://informer.rs/svet/vesti/351722/evropski-komesar-etinge-zavapio-veoma-uznemirujuca-situacija-gradjanski-rat-planira-usred-evrope>

- Informer*. 2017g. „, KORAK DO KATASTROFE! Starom kontinentu se nimalo ne piše dobro: EVROPA U STRAHU OD RATA ZBOG KATALONIJE!“ <https://informer.rs/svet/vesti/351811/korak-katastrofe-starom-kontinentu-nimalo-pise-dobro-evropa-strahu-rata-zbog-katalonije>
- Jenne, Erin. 2007. *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kišjuhas, Aleksej. 2017. „Katalonija i Kosovo.“ <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/katalonija-i-kosovo>
- Klipić, Jovanka. 2017. „EU i principi.“ <http://www.politika.rs/sc/clanak/390265/EU-i-prin-ci-pi>
- Kojčić, Marija. 2017. „Analogije između Kosova i Katalonije su stupidne.“ <https://www.danas.rs/svet/analogije-izmedju-kosova-i-katalonije-su-stupidne>
- Kunczik, Michael, and Astrid Zipfel. 2006. *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Kurir*. 2014a. „FERGUSON: Republika Srpska nije Škotska, na Balkanu nema crtanja novih mapa!“ <https://www.kurir.rs/planeta/1551121/ferguson-republika-srpska-nije-skotska-na-balkanu-nema-crtanja-novih-mapa>
- Kurir*. 2014b. „PREMIJER ČASTI: Kameron obećao veća ovlašćenja svim entitetima u Britaniji.“ <https://www.kurir.rs/planeta/1561973/video-premijer-casti-kameron-obecao-veca-ovlascenja-svim-entitetima-u-birtaniji>
- Kurir*. 2014c. „SUPER GORDON BRAUN: Bivši premijer spasilac Velike Britanije!“ <https://www.kurir.rs/planeta/1562655/video-super-gordon-braun-bivsi-premijer-spasilac-velike-britanije>
- Kurir*. 2017a. „PANDORINA KUTIJA U ŠPANIJI OTVORENA NA KOSOVU 1999: Katalonija će izglasati nezavisnost, a onda kreće komadanje Evrope!“ <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2917409/pandorina-kutija-u-spaniji-otvorena-na-na-kosovu-1999-katalonija-ce-izglasati-nezavisnosti-a-onda-krece-komadanje-evrope>

- Kurir*. 2017b. „ZAVRŠENE HITNE KONSULTACIJE: Evo šta je odlučeno”. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2917875/hitne-konsultacije-u-predsednistvu-vucic-pozvao-premierku-sve-clanove-vlade-i-prestavnike-obavestajnih-i-bezbednosnih-agencija>
- NI*. 2017. Dan uživo: Pismo Briselu o Kataloniji jedno veliko ništa”. <http://rs.n1info.com/Vesti/a334038/Savo-Manojlovic-i-Nikola-Burazer-o-Kosovu-i-Kataloniji.html>
- Odalović, Nataša. 2017. „Don Alehandro, tužni vitez.” <https://www.danas.rs/kolumna/natasa-b-odalovic/don-alehandro-tuzni-vitez>
- Paković, Zlatko. 2017. „Sumnju u šake.” <https://www.danas.rs/kolumna/zlatko-pakovic/sumnju-u-sake/>
- Roeder, Philip. 2018. *National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns*. London: Cornell University Press.
- RTS*. 2014. „Zašto škotski referendum brine Balkan 2014.” <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1696103/zasto-skotski-referendum-brine-balkan.html>
- RTS*. 2017. „Komesar EU: Građanski rat se planira usred Evrope”. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/2896167/komesar-eu-gradjanski-rat-se-planira-usred-evrope.html>
- Srna*. 2014. „Svi evropski separatisti: Od Kosova do Škotske preko Krima”. <https://www.blic.rs/vesti/svet/svi-evropski-separatisti-od-kosova-do-skotske-preko-krima/wr1p117>
- Stanišić, D. 2014. „BiH pomno prati referendum u Škotskoj.” <http://www.politika.rs/sr/clanak/305414/%D0%91%D0%B8%D0%A5-%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC-%D1%83-%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%98>
- Tanjug* 2014a. „Katalonija i Škotska: Isti snovi, različita istorija”. <https://www.blic.rs/vesti/svet/katalonija-i-skotska-isti-snovi-razlicita-istorija/zjxyj4h>

- Tanjug.* 2014b. „Kako će Škoti uticati na Balkan?“. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=09&dd=13&nav_category=11&nav_id=899285
- Tanjug.* 2017a. „Vučić nakon referendumu u Španiji: Sad je jasno koliko je teško čuvati nezavisnost Srbije.“ <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-nakon-referenduma-u-spaniji-sad-je-jasno-koliko-je-tesko-cuvati-nezavinost/zh7e4gx>
- Tanjug.* 2017b. „Vučić: EU je bacila pravo pod noge, ali da kukamo ne možemo“. <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-eu-je-bacila-pravo-pod-noge-ali-da-kukamo-ne-mozemo/f4pg843>
- Tanjug.* 2017c. „BORELJ OŠTRO 'Nismo kolonija, niti pod okupacijom, mi nismo Kosovo'“. <https://www.blic.rs/vesti/svet/borelj-ostro-nismo-kolonija-niti-pod-okupacijom-mi-nismo-kosovo/p3s0z40>
- Tanjug.* 2017d. „Roan: Kosovo, pa sada Katalonija, a uskoro – Škotska?“. <https://www.blic.rs/vesti/politika/roan-kosovo-pa-sada-katalonija-a-uskoro-skotska/8llf43k>
- Tanjug.* 2017e. „Morvai: Katalonija i Kosovo – različiti konteksti i odnos snaga“. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:689957-Morvai-Katalonija-i-Kosovo---razliciti-konteksti-i-odnos-snaga>
- Tanjug.* 2017f. „Varadi: Izbegavan ključan odgovor, Kosovo i Katalonija su isto“. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html%3A688961-Varadi-Izbegavan-kljucan-odgovor-Kosovo-i-Katalonija-su-isto>
- Tanjug.* 2017g. „Ahmetaj: Kosovo i Katalonija nisu isto, Španija i Ukrajina jesu“. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:690027-Ahmetaj-Kosovo-i-Katalonija-nisu-isto-Spanija-i-Ukrajina-jesu>
- Tanjug.* 2017h. „Da li Španija može da završi kao Jugoslavija?“. <https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BF%D0%B-B%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B0.479.html:689621-Da-li-Spanija-moze-da-zavrshi-kao-Jugoslavija>

- Telegraf*. 2014. „KAMERON UPOZORIO ŠKOTE: Biće to bolan razvod!” <https://www.telegraf.rs/vesti/1228034-kameron-upozorio-skote-bice-to-bolan-razvod>
- Telegraf*. 2017. „Ne postoji pravo na separatizam: Kosovo nije postalo nezavisno pravno, neće ni Katalonija.” <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/2901275-ne-postoji-pravo-na-separatizam-kosovo-nije-postalo-nezavisno-pravno-nece-ni-katalonija>
- Valtner, L. 2017. „Slanje pisma EK za unutrašnju upotrebu”. <https://www.danas.rs/politika/slanje-pisma-ek-za-unutrasnju-upotrebu>
- Van Dijk, Teun A. 2006. “Discourse and Manipulation.” *Discourse & Society* 17 (2): 359–383. <https://doi.org/10.1177/0957926506060250>.
- Večernje novosti*. 2014. „Prof. dr Dejan Popović: Šta će da opredeli Škote”. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html%3A510300-Prof-dr-Dejan-Popovic-Sta-ce-da-opredeli-Skote>

Irina Milutinović*

Institute of European Studies Belgrade

Jovica Pavlović**

Institute of European Studies Belgrade

Srbobran Branković***

FEFA Belgrade

REPORTING ON SECESSION IN SERBIAN MEDIA: THE CASES OF SCOTLAND AND CATALONIA

Resume

This research relies on instrumentalist explanatory theories of secession and the media framing theory in order to examine discursive praxis through which Serbian journalists report on independence referendums being held in West Europe, with primary focus being dedicated to the case of Spain and the United Kingdom. The aim of the research is to investigate whether a comparison can be drawn between media discourse on the secession of Kosovo and interpretative patterns that are utilized when Serbian media report on attempts of Catalonia and Scotland secession. The goal is to conclude whether Serbian journalists produce subjective or objective and analytical articles when writing about the sensitive subject of separatism outside of the domestic political context. The sample is based on the Internet archive of ten newspapers and broadcasting agencies which substantively covered the issue of Scotland's and Catalonia's right to self-determination during the respective referendums.

The results go against the initial hypothesis which predicted that discursive frames used in describing the secession of Kosovo would completely spill over to reports on West European cases, but confirm the lack of adequate analytical approach to secessionism in Serbian media. We found several equal interpretative patterns

* E-mail address: irina.milutinovic@gmail.com

** E-mail address: jovica.pavlovic89@gmail.com

*** E-mail address: srbobranb@gmail.com

in both observed media discourses - on Catalonia and Scotland secession attempts, on the one, and Kosovo secession, on the second hand. Those are: resistance to secession and other secessionist activities; support for central government anti-secessionist policies, and the European Union responsibility. Two key differences regarding previously framed discourse on Kosovo secession are: absence of secessionist leaders humiliation and more visible discourse of Serbian responsibility. When it comes to Kosovo and Catalonia secessionism comparison, the media mostly take over and reproduce the Serbian political mainstream agenda and interpretation. This is the way to instrumentalize this media topic in order to draw attention to Kosovo's problem, while supporting Serbian political leaders and disputing the European Union legitimacy (since it has supported Kosovo's secession).

The mainstream media discourse has been challenged having in mind daily *Danas*, which frames the topics of secession by diversifying sources and subjects of reporting, using a larger share of analytical papers, and opening the perspective of Serbian political responsibility for secession of Kosovo. But this media discourse polarization has one broader and dominant (pro-government) and one minor and marginalized (pro-opposition) pole.

Keywords: secession, online media, media discourse, the Republic of Serbia, Scotland, Catalonia

* Овај рад је примљен 2. марта 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Ивица Младеновић**

*Centre de recherches sociologiques et politiques de Paris
(CRESPPA/Lab-Top)*

*Институт за филозофију и друштвену теорију (ИФДТ),
Београд*

НОВЕ КЛАСНЕ БОРБЕ У ФРАНЦУСКОЈ: СЛУЧАЈ „ЖУТИХ ПРСЛУКА“

Сажетак

Једанаесторо мртвих, преко четири хиљаде лакше и више од стотину тешко повређених (од чега седамнаест избијеног ока и четири покидане руке): ово је досадашњи црни биланс репресије над „Жутим прслуцима“. Француска не памти овако драматичну друштвено-политичку ситуацију – изазвану унутрашњим расцепима – још од убиства алжирских студената 1961. Чак је и Европски парламент, 14. фебруара 2019. године, осудио несразмерну употребу силе и коришћење, у остатку Европе иначе забрањених, ГЛИ-Ф4 граната за разбијање демонстрација, док је УН, када је реч о полицијском насиљу, Француску сврстао у исти ранг са Суданом и Зимбабвеом. О ситуацији у земљи најсликовитије можда говори извођење војске на улице током тзв. акта XIX „Жutih прслука“, у суботу 23. марта 2019. године. Овај рад нуди одговоре на неколико питања: Да ли је овај специфичан покрет могуће тумачити у светлу нових класних расцепа у Француској, и на који се он начин уклапа у Марков концепт класне борбе? Које су социјалне групе које чине његово језгро и по чему се оне разликују од традиционалних класа? У којим социјалним групама налазимо највећу подршку методама борбе овог

* Имејл-адреса аутора: ivica.mladenovic@cnrs.fr.

покрета? Које су његова кључна својства и по чему се разликује у односу на претходне социјалне покрете у Француској, као и, генерално, савремене друштвене покрете у Европи? Каква је политичка артикулација и политички потенцијал „Жutih прслука”?

Кључне речи: „Жути прслуци”, класна борба, класни расцепи, друштвена легитимност, политичка неартикулисаност

ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

У мају 2016. године министар економије Емануел Макрон (*Emmanuel Macron*) дошао је у посету градићу Лунел, на југу Француске. Изнервиран звиждуцима и критикама штрајкача поводом тзв. „Законa Ел Комри”, односно новог Закона о раду, који је донесен – без јавне расправе и без гласања у доњем дому парламента – на иницијативу председника Франсоа Оланда (*François Hollande*), Макрон је љутито одбрусио једном младићу: „Нећете ме уплашити том Вашом мајицом са кратким рукавима. Најбољи начин да зарадите за одело је да радите”. „Али, ја сањам да радим господине, [...] сви незапослени желе да раде”, одговорио му је незадовољни грађанин (*Le Figaro* 2016). Ова конверзација нам можда и више него већина политичких анализа говори о неолибералној идеологији, чији је најистакнутији представник у Француској данас актуелни председник Пете републике. Да бисмо разумели феномен „Жutih прслука”, важно је, дакле, у кратким цртама скицирати основе речене идеологије и друштвених расцепа наспрам којих се овај покрет јавља као реакција. Теза о „крају историје” конзервативног америчког политиколога и помоћника директора Службе за планирање политика у оквиру Министарства спољних послова Сједињених Америчких Држава, Франсиса Фукујаме (*Francis Fukuyama*), најпре опрезно формулисана у форми питања у тексту објављеном 1989. године у часопису *Национални интерес*, у књизи *Крај историје и последњи човек* из 1992. постала је „чињеница” без било каквог упитника и симбол нове глобалне доксе (*Pierre Bourdieu*). У њој се износи тврдња да је либерално-демократско друштвено-политичко-

економско уређење – у свом победничком облику *à l'américaine* – напokon „универзализовано”. Победивши друге идеологије и алтернативне пожељне визије света, западни неолиберализам је, из те победничке перспективе, тронизован као крајња форма свих људских друштава.

Пресликавање ове парадигме на конкретна друштва у стручној литератури се означава синтагмом „структурно прилагођавање”, коју је у јавну употребу 1986. године увео Међународни монетарни фонд (ММФ). „Структурно прилагођавање” је тако постало име политика иза којих стоје смањивање радних права, спровођење приватизација, редуковање јавне потрошње, дефицита и дуга, „флексибилизација” тржишта рада, подизање границе за одлазак у пензију, у најкраћем: прилагођавање свих сфера друштва логици тржишта и профита. Тенденцијски пад профитне стопе, нарочито у индустријском сектору – који је видљив још 1970-их година – довео је до тога да инвестиције у индустрији на Западу постају мање рентабилне, тј. да доносе мање профита власницима капитала. Међутим, са ширењем капитализма на бивше социјалистичке земље, управљачка класа из земаља центра добила је прилику да такве губитке једним делом надомести у периферним и полупериферним земљама – чији су радници неупоредиво „јефтинији” – и другим делом смањивањем радних и социјалних права на Западу. Брисање или обесмишљавање државних граница, уз глобализацију политика формулисаних „Вашингтонским консензусом”, омогућило јој је тако не само да операционализује своје економске интересе, него и да разори западни раднички покрет (који је од краја XIX до 1980-их година XX века извојевао све социјалне тековине које данас перципирамо као велика достигнућа људске цивилизације: од универзалног права гласа до пензија и годишњих одмора) (Ili 2007). Запослени из целог света су, тиме, постали међусобни конкуренти, а успех хегемоне идеологије се огледа у томе што су претње измештањем предузећа и капитала омогућиле не само очување високих профитних стопа западној управљачкој класи, него и потпуну дезорганизацију „народских класа” (мануелни и немануелни радници, ситни самозапослени и ситни пољопривредници), њихову послушност и додатно разарање класне свести (Kuljić 2008).

Француска је један од примера вишедеценијске неолибералне системске политике стварања претпоставки за урушавање социјалне државе у корист командних класа. Наиме, трошкови државе – мерени процентима бруто домаћег производа – 1993. године чинили су 25,5% БДП-а, док су 2008. године спали на 20%, тј. за више од једне петине. При томе, на годишњем нивоу нпр. 2009. године прикупљено је 142 милијарди евра разних пореза мање него што је то био случај 1982. године. Иако се социјална давања пропорционално смањују, а укупан БДП од 1980. до 2010. године је скоро дуплиран, јавни дуг и буџетски дефицит су експлодирани. Није необично што дати процеси, чији континуитет – уз међусобне разлике у интензитету и нијансама – видимо од Франсоа Митерана (*François Mitterrand*), а нарочито преко Жака Ширака (*Jacques Chirac*), Николе Саркозија (*Nicolas Sarkozy*), па све до Франсоа Оланда и Емануела Макрона, доводе и до све неравномерније расподеле новостворене вредности и повећања социјалних неједнакости. За све то време, пореске олакшице и бенефиције најбогатијима су увишестручене: 1986. године, пореска стопа највишег пореског разреда пореза на доходак била је тако 65%, Влада тзв. плуралне левице Лионела Жоспена (*Lionel Jospin*) 2000. године свела ју је на 50%, а под Николом Саркозијем је износила свега 41%. Осим тога, неке од најважнијих мера свих влада од 1990. године до данас подразумевају смањивање пореза на доходак, имовину, на наслеђе и на поклоне, реалних пореских стопа предузећима, и све то на рачун повећања буџетског јавног дефицита и дуга. Држава је такође на себе преузела и плаћање доприноса за социјално осигурање, који су у ранијим периодима плаћала предузећа, што је додатни буџетски трошак од преко 20 милијарди сваке године (*Informations ouvrières* 2011). Анализирајући класне последице политика „структурног прилагођавања”, поједини истраживачи су дошли до закључка да примена стандарда неолиберализма доводи до, с једне стране, „ширења” на дну друштвене хијерархије, док с друге стране долази до „сакупљања” на врху (Milanović 2007). У веома обимној студији *Капитал у XXI веку*, Тома Пикети (Piketty 2013) је убедљиво документовао тезу да је данашња класна структура на Западу сличнија оној до Другог светског рата, него из „тридесет величанствених” постратних година”.

Са паролом „ни левица, ни десница”, односно „и левица и десница”, Емануел Макрон је у мају 2017. године освојио власт уједињујући доминантне фракције командне класе (до тада подељене у подршци левом и десном центру, тј. Социјалистичкој партији и Републиканцима) (Branco 2019). Његов циљ је био да након деценија отпора „одоздо” (који је, с променљивим успехом, успоравао неолибералне агенде ранијих француских влада), напоскон доврши програм „структурног прилагођавања”. У том кључу, до тада невиђене „неолибералне реформе” у модерној Француској, следиле су једна за другом: додатна деградација радног права и пореске политике, приватизације или припреме за приватизације итд. Чинило се да ће председник операционализовати све што је обећао у предизборној кампањи.¹ Нарочито јер није било никаквих појавних назнака да би његова политика могла бити уздрмана радикалнијим и масовнијим оспоравањем. Емануел Макрон је, због тога, деловао врло самоуверено, на граници ароганције. На пролеће, 22. априла 2018. године, у време снажне, али ипак неуспешне, мобилизације синдиката против усвајања мера које су требале да припреме приватизацију националног јавног предузећа у сектору железница, он је Фокс њузу (*Fox News*) изјавио: „не постоји никаква шанса да се повучем”, јер „[...] ако станем, како мислите да ћу бити у позицији да модернизујем земљу?” (*Le Monde* 2018a). „Генерализовани *Blitzkrieg*” у корист командних класа, како је политиколог Серж Алими (*Serge Halimi*) назвао овај фронтални напад на државу социјалног старања и остатке „друштвеног договора”,

1 О легитимитету председничког политичког програма постоје бројне контроверзе. Јер, победа Емануела Макрона на председничким изборима 2017. године резултат је сплета неколико околности, од којих је најважнија та да су традиционалне француске партије власти изгубиле сваки кредибилитет у друштву. У таквом контексту, уз отворену подршку највећих медија и француског удружења послодаваца (*Le Mouvement des entreprises de France*), Емануел Макрон – који све до пред улазак у последњу трећину изборне кампање није јавности представио предизборни програм – у првом кругу председничких избора, уз рекордно ниску излазност, освојио је свега 24,01% гласова изашлих, односно 17% од укупног броја уписаних у бирачком списку. Притом, како показују релевантна истраживања, проценат оних који су у првом кругу планирали да гласају за Емануела Макрона због тога што подржавају његове политичке предлоге је био свега 25%, док је чак 38% испитаних изјавило да ће за њега гласати због непостојања боље опције (просек гласача других председничких кандидата који су дали овакав одговор је био 25%) (Morin et Zulfikarpasic 2017). Другим речима, овде бранимо став да су резултати другог изборног круга и освојених 66,1% гласова, много више показатељ односа грађана према његовој против-кандидаткињи Марин Ле Пен (*Marine Le Pen*) и француској екстремној десници, него легитимности осмог председника Француске у историји Пете републике.

спроведен је углавном на недемократски начин, тј. усвајањем великог броја *lex specialis*-а (закона по кратком поступку, без расправе у парламенту, што председнику омогућава члан 49, став 3. Устава Републике Француске), дао је одређене резултате и на геополитичком плану. У недељу 11. новембра 2018. године, током велелепне церемоније у Паризу – пред 70 шефова држава и још 30 високих државних делегација – поводом стогодишњице од потписивања примирја у Првом светском рату, неки од највећих француских медија, попут *Le Monde* и *L'Express*, су извештавали о председнику Француске као о новом и неспорном лидеру „демократске” и „либералне” Европе (улога коју је последњих година недвосмислено имала канцеларка Ангела Меркел [*Angela Merkel*], у међувремену политички уздрмана од стране екстремне деснице у Немачкој), и једином европском лидеру који је способан да стане на пут „илибералном” таласу са Истока (Владимир Путин, Јарослав Качински [*Jaroslaw Kaczyński*], Виктор Орбан [*Viktor Orbán*]), као и са Запада – Доналд Трамп [*Donald Trump*]).

Ипак, непуних недељу дана након тога, у суботу 17. новембра, Макронова политичка агенда и глобална лидерска амбиција су снажно дестабилизоване мобилизацијом од близу пола милиона „Жутих прслука”. Формални окидач за овај „устанак” било је најављено повећање „еколошке таксе” у оквиру генералне цене горива, а нарочито дизел горива, која је са 1,16 евра по литру у јуну 2017. године скочила на 1,58 евра у новембру 2018. Незадовољство, ипак, није дошло ниоткуда, нити је узроковано или мотивисано искључиво најављеним повећањем „еколошке таксе”. Како су потврдиле бројне репортаже са „кружних токова”,² речена мера је представљала само „кап која је прелила чашу” нагомиланог незадовољства општим стањем у друштву, а нарочито политиком у корист богатих, чији је симбол постао управо „председник богатих”, како Макрона у децембру 2018. године види 74% Француза (*L'Obs* 2018). Поред тога, од почетка је био доступан податак да би само 10% средстава добијених од „еколошке таксе” био искоришћен за „еколошку транзицију”, док је остатак новца требало да покрије дефицит који је у буџету направљен укидањем

2 Вид. нпр. досије посвећен „Жутим прслучима” који је 01. јануара 2019. године објавио месечник *Le Monde diplomatique* (*Le Monde diplomatique* 2019).

давања којима су били „оптерећени” најбогатији Французи, односно „солидарног пореза на богатство” (*l'impôt de solidarité sur la fortune*) (у земљи у којој има 140.000 бескућника, од чега 30.000 деце; готово 1/5 грађанки и грађана живи у сиромаштву; 16 милиона дочекује сваки нови месец у финансијском минусу; док је, истовремено, број милијардера, у последњих 10 година, утростручен) (*L'Institut national de la statistique et des études économiques [INSEE] n.d.; Observatoire des inégalités [ODI] n.d.; Le Figaro 2019b*). Наравно, овакве „политике” се уклапају у шири тренд нових друштвених противуречности, односно класних расцепа и, нарочито, пролетеризације бивше средње класе у Француској и на Западу. На пример, према извештају англосаксонске консултантске куће либералног усмерења McKinsey за 2018. годину, у периоду од претходних десет година чак 72% или 580 милиона грађана који живе у земљама које окупља Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), доживело је смањење или стагнацију својих реалних прихода. У деценији која пак претходи 2008. години, таква ситуација је у истим земљама задесила нпр. свега 10 милиона људи. Са друге стране, према реченом истраживању, чак 80% створеног новог богатства између 2008. и 2018. године завршило је у рукама 1% најбогатијих.

СОЦИОЛОШКА РАДИОГРАФИЈА „ЖУТИХ ПРСЛУКА”

На овом месту се поставља питање ко у ствари, у социјалном смислу, чини овај сасвим оригиналан оспоравајући покрет у савременој историји Француске? Истраживање ИФОП-а (*Institut français d'opinion publique*), спроведено на репрезентативном узорку крајем децембра 2018. године, као и анализе Жерома Фуркеа (*Jérôme Fourquet*), Силвана Мантернаша (*Sylvain Manternach*) и Жана-Лорена Каселија (*Jean-Laurent Cassely*) за фондацију Жан Жорес (*Fondation Jean Jaurès*) (уп. *Fourquet et Manternach 2018; Cassely et Fourquet 2019*), дају недвосмислен одговор на то питање. Наиме, ради се о политички веома хетерогеном, али географски и класно хомогеном покрету. Елем, незадовољство је примарно концентрисано на: 1. делове Француске које географ Рожер

Бринер (*Roger Bruner*) назива „дијагоналом пражњења”, од Ардена до Високих Пиринеја, тј. у све напуштенијим руралним, али и периурбаним департаманима (близу великих градова) (Bruner 1994, 11–27); 2. „народске класе”, али и осиромашене средње слојеве. У најкраћем, то је Француска која се много више брине о крају месеца, него о крају света. Из интервјуа са учесницима протеста произилази да се ради о грађанкама и грађанима који живе у деловима земље у којима нема развијених јавних саобраћајних услуга, па често морају да иду аутомобилом до урбаног центра где им се налази радно место, или до оближњег урбаног места које им представља транзитно одредиште до великог града; који, због повећања цене потрошачке корпе и основних трошкова (кирија, струја, грејање, осигурање), једва успевају да саставе месечни буџет; и, напослетку, који више не могу да приуште неколико месечних излазака у ресторан и биоскоп са децом, забаву и друге хобије који су у Француској до скоро били типични за средњу класу.³ Језгро „Жутих прслука” тако чине радници у „сервисној индустрији” – возачи камиона, виљушкара, достављачи разних врста роба и др. – којима је жути прслук врло често и део „радног одела”. Организатор прве блокаде 17. новембра 2018. године је нпр. Ерик Друе (*Eric Drouet*), који је са свог радног места, тј. директним укључењем преко Фејсбука (*Facebook*) из свог камиона – позвао пратиоце на побуну против Емануела Макрона.

Примера ради, неки аутори управо у возачу виљушкара виде симбола „Жутих прслука” (Cassely et Fourquet 2019). Наиме, у све глобализованијој економији, где се прилив робе непрестано повећава, возач виљушкара заузима све важнију улогу. Штавише, он је у позном западном капитализму постао емблематична фигура новог пролетера, односно заузео је у симболичком универзуму некадашње место радника у металној индустрији. Недовољно познато и признато у јавном простору, занимање возача виљушкара постало је референца

3 У бројним телевизијским репортажама могли смо да видимо неке од јунака „Жутих прслука”. Тако смо, између осталих, упознали Силви Фернандес (*Sylvie Fernandes*), магационерку и возачицу виљушкара из малог градића Ариџ (*Ariège*), који се налази на крајњем југу Француске. Силви је, као самохрана мајка три кћери, недавно добила уговор на неодређено, али њена финансијска ситуација тиме није побољшана. Њена нето плата је 1.385 евра месечно, од чега издваја 700 евра на враћање кредита за кућу и још 245 евра на друге кућне трошкове. На ово треба додати и 300 евра пореза (Martin 2018).

за све послове невидљиве сервисне радничке класе. Радећи у сектору транспорта и логистике, често у прекарном положају у малим али бројним предузећима подизвођачима – у којима нема синдиката – возачи виљушкара су изложени бројним ризичним ситуацијама: неправилно држање тела, интензивни ритмови рада, бука, вибрације итд. Према Институту за истраживање безбедности и превенција незгода на раду и професионалних болести (*Institut national de recherche et de sécurité pour la prévention des accidents du travail et des maladies professionnelles*), управо међу овим радницима налазимо по неколико хиљада боловања и декларација о болестима изазваним на радном месту. Управо су уз помоћ виљушкара – који је био паркиран на градилишту поред – 5. јануара 2019. године „Жути прслуци” разбили врата министарства портпарола Владе Бенжамана Гривоа (*Benjamin Griveaux*), након чега је исти био евакуисан. Ова чињеница није прошла непримећено у великим медијима, изазивајући и саркастичне опаске о новом рушилачком оруђу. Стога, није необично и што су „палете”, које се повезују са виљушкарима, од самог почетка биле важно средство којим је вршена блокада кружних токова. Током више протестних чинова (на фр. *actes*) „Жутих прслука”, фигура возача виљушкара је заузимала једно од централних места, било кроз репортаже са кружних токова, или у извештајима о „насилним манифестацијама”. Осим тога, полицијски извештаји о приведенима су такође илустративни. Наиме, међу двадесетак особа осуђених по кратком поступку 10. децембра 2018. године „због рушења Париза” десет дана раније, међу појединцима чије су професије „радник у кланици”, „аутолимар” или „виноградар”, налазимо тројицу возача виљушкара. Неким возачима виљушкара, осуђеницима у Лиону или Монпељеу, локалне новине су посветиле велику пажњу, представљајући њихове портрете.

Покрет „Жути прслуци” се тако уписује у противуречности позног западног капитализма. Јер, како прегнантно закључују Патрик Артус (*Patrick Artus*) и Мари-Пол Вирар (*Marie-Paule Virard*) (2018), паралелно са новим и високоплаћеним пословима у новим технологијама и у финансијама, видимо раст мање продуктивних, мање плаћених, мање квалификованих и мање заштићених „услужних” послова, који доводе до

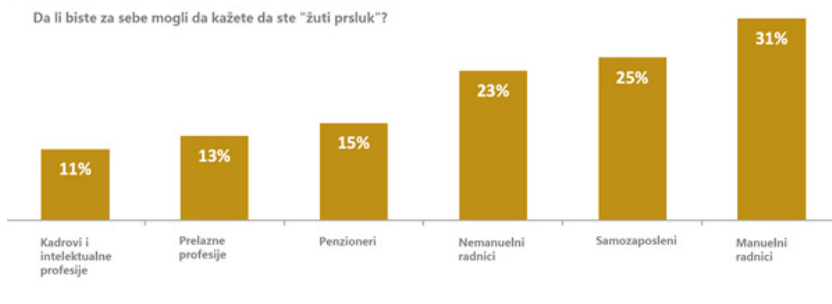
феномена „сиромашног радника”. Другим речима, процес деиндустријализације, односно миграције традиционалне индустрије из земаља ОЕЦД у земље (полу) периферије, довео је до деформације структуре послова: с једне стране је приметан раст малобројних али високо софистицираних и добро плаћених послова, а с друге раст бројних сервисних и ниско плаћених послова. Имајући ово у виду, као и главни резултат теренског истраживања на чијем челу је био социолог Јан ле Лан (*Yann Le Lann*), да је есенцијални захтев „Жутих прслука” са кружних токова у ствари ревалоризација рада,⁴ није необично што највећу подршку „Жутим прслуцима” дају мануелни радници, незапослени, немануелни радници, samozапослени и пензионери. Подршка је, с друге стране, неупоредиво скромнија када је реч о тзв. „прелазним професијама” које су, према Националном институту за статистику и економске студије, носећа кохорта средње класе, а најмања је међу интелектуалним професијама. Симетрично, индиферентност према овом покрету, као и противљење, па и непријатељство, највидљивији су управо у овим категоријама. Штавише, међу потписницима петиција који се противе „Жутим прслуцима”, или онима који их на друштвеним мрежама највише критикују, снажно су заступљени управо они који припадају привилегованим професионалним слојевима. Ово је резултат свих релевантних стручних истраживања спроведених на тему социјалног карактера покрета „Жути прслуци” и без обзира на методолошки приступ или интерпретативни оквир анализе (уп. Jeanpierre 2019).

На пример, већ поменуто истраживање ИФОП-а и Фондације Жан Жорес показује да је подршка „Жутим прслуцима”, с друге стране, неупоредиво скромнија када је реч о тзв. „прелазним професијама” које су, према „Националном институту за статистику и економске студије” носећа кохорта средње класе, а најмања је међу интелектуалним професијама. Симетрично, индиферентност према овом покрету (23%, у односу на 16% у укупној популацији), као и противљење, па и непријатељство (23%, у односу на 15%, у укупној популацији),

4 Истраживање је спровео колектив *Quantité critique*, састављен од истраживача са Универзитета у Лилу и *Sciences Po* из Париза. Резултати истраживања су објављени у дневнику *Le Monde* 25. децембра 2018 под насловом: „Покрет 'Жутих прслука' је пре свега захтев за ревалоризацијом рада” (*Le Monde* 2018b).

највидљивији су управо у овим категоријама. Штавише, међу потписницима петиција који се противе „Жутим прслучима”, или онима који их на друштвеним мрежама највише критикују, снажно су заступљени управо они који припадају привилегованим професионалним слојевима. С обзиром да нису изложени економској несигурности, односно да највећи део времена проводе у великим градовима, у којима углавном користе благодети заједничког транспорта (док им аутомобили најчешће служе за рекреацију преко викенда), ови слојеви много више размишљају о „крају света”, тј. показују већи сензибилитет за зелену проблематику. Још је видљивији класни расцеп када се пређе на следећи ниво, тј. ниво који укључује и активистички елемент – идентификацију са покретом. Наиме, према истом истраживању само 11% појединаца који раде у интелектуалним професијама себе види као „Жуте прслук”. Тај удео се диже на 13%, када је реч о прелазним професијама и 15%, код пензионера, док је идентификација са покретом знатно виша код немануелних радника (23%), samozaposlenih (25%) и, нарочито, код мануелних радника (31%). Иако у Француској разлика у статусу између samozaposlenih и немануелних радника традиционално политички цепа ове групације, оне овога пута чине део истог „социјалног фронта”. Осим што су у просеку слабије образовани, оно што повезује samozaposlene и немануелне и мануелне раднике је обављање напорних послова.

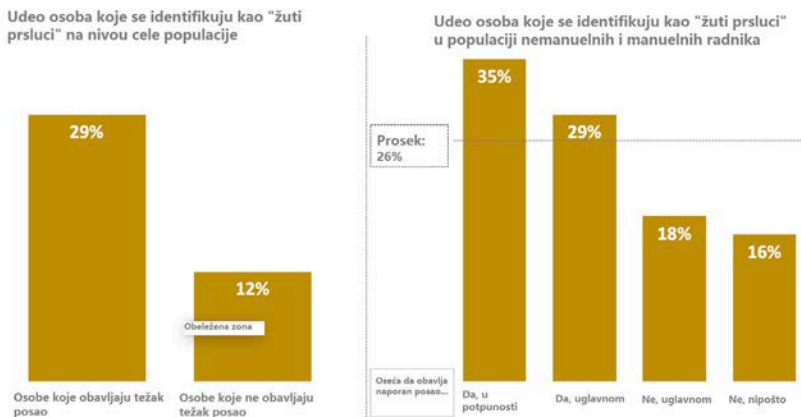
Графикон бр. 1.

Извор: Fourquet et Manternach, 28. новембар 2018.

По подацима истог истраживања, идентификација са „Жутим прслуцима” пропорционално је повезана управо са чињеницом да се обавља напоран посао. Међу Французима који обављају задатке или покрете репетитивног карактера, који морају да подижу велики терет, који раде ноћу или имају нестандартно радно време, који су изложени буци или раде напољу, чак и под лошим временским условима итд, њих 29% себе види као „Жути прслук”, наспрот само 12% међу онима који не обављају овај тип посла. Осим тога, не подразумевају све професије у оквиру ових „народских категорија” исти степен напора. Другим речима, што је изложенија напору, снажнија је тенденција да ће се особа препознати као „Жути прслук”. Удео радника који се декларишу као „Жути прслуци” међу немануелним и мануелним радницима који не виде свој посао као напоран је 16%, а међу онима који сматрају да су изложени различитим типовима стреса и напора дупло више – 35%. У најкраћем, можемо да закључимо да – упркос одређеној хетерогености (учешће крајње левичарских и десничарских активиста, ЛГБТ, феминистичких и еколошких удружења, студената, средњошколаца, итд., о чему ће бити речи у наредном одељку) – најчвршћа социјална база „Жутих прслука” долази из „народских крајева” и из „народских класа”, тј. да се регрутује међу „најрадничкијим” деловима становништва. То су појединци који обављају тешке, слабо квалификоване и слабо плаћене послове, који су, без обзира што су неопходни за стабилно функционисање економског система, слабо друштвено видљиви и цењени. На основу речених истраживања, можемо дакле да закључимо да се ради о радницима, који – отуђени од свог посла, смештени на руб егзистенције и друштвеног признања – навлаче жути прслук како би се изборили за достојанствене животне услове, али и за друштвено препознавање и признање.

Графикон бр. 2

Извор: Fourquet et Manternach, 28. новембар 2018.

КАРАКТЕР ПОКРЕТА „ЖУТИ ПРСЛУЦИ”

Покрет „Жutih прслука” је мешавина старог и новог: а) Са једне стране, на делу је, како смо видели, мобилизација коју предводе и подржавају готово искључиво доминирани, што нас наводи да правимо паралеле и тражимо сличности са нпр. санкилотима и жакријима који су се борили против Старог режима. Штавише, како показује Жерар Ноаријел (Noiriel 2019), један од највећих живих француских историчара, неки од савремених интелектуалаца, који су се иначе ставили на страну доминантних и с презиром говоре и пишу о „Жутим прслуцима”, сасвим оправдано праве овакве паралеле. Јер, све народне побуне на чијем су се челу нашли „презрени на свету” – од санкилота, преко Револуције 1848. године, до Париске комуне – имају неколико особености: јављају се у форми самоорганизације, повезују људе који нису повезани од раније, одбацују естаблирану политичку класу и сва посредничка тела, и избацују у први план људе који долазе искључиво из народа,⁵ али су способни да се надгорњавају са елитом. Управо су ово карактеристике и „Жutih прслука”;

5 Осим тога, сам концепт „народа”, или на латинском *rōpulus*, у Француској се јавља у XV веку у језику елита, како би се њиме обележили управо побуњеници, „заједница”, „мали”, „мршави”, „механички људи”.

агиљност и спретност у коришћењу модерних средстава комуникације, друштвених мрежа, интервенција у медијима, као и капацитет да се од суботе до суботе подижу блокаде на различитим местима, од кружних токова у забаченим деловима земље, до самих центара моћи и луксуза у центру Париза (са посебном фасцинацијом Шанзелизеом). Управо то је и једна од кључних разлика у односу на традиционалне друштвене и политичке покрете у Француској XX, али и у прве две деценије XXI века, који су доминантно били контролисани од синдиката и политичких партија, и концентрисани на специфичне делове града, симболички важне левици или десници.⁶ Ради се, такође, о врло специфичном народном покрету који је показао много већи потенцијал да изврши друштвени притисак на власт,⁷ него да директно мобилизује људе на акцију (наиме, покрет је уживао велику подршку јавног мњења, нарочито „народских класа”, иако је једна од његових одлика директно везана за насилне методе; међутим, они који су га вербално подржавали нису нужно били спремни да и сами ступе у акцију, те је број учесника био скроман у односу на укупно становништво Француске. Наиме, према извештајима полиције, најмасовнији скуп је бројао 280.000 особа).

У односу на уобичајене форме народних мобилизација, „трансгресивност” је још једна од квалитативних одлика „Жутих прслука”. Она се испољава на следећи начин:

- путем начина организације (скупови су углавном били непријављени, није постојало вођство покрета, тј. покрет је био потпуно нехијерархијски и хоризонталан, тако да је свако имао право да говори испред покрета, али не у име покрета, него у сопствено име као његовог дела. Имали смо тако ситуацију да је на стотине „Жутих прслука” прошло кроз разне ТВ и радио емисије);
- кроз захтеве (упркос покушајима разних експерата да изврше утицај на дефинисање и јасно омеђење

6 Када је реч о Паризу, манифестације под контролом партија левице и синдиката су нпр. традиционално концентрисане на тргове Бастиља и Република, док су оне предвођене десницом углавном везане за трг Трокадеро.

7 Макронова власт је морала да направи уступке какве ни једна левичарска партија, синдикат или грађански протест није успео да издејствује у претходних двадесет година (Jeanpierre 2019).

захтева, захтеви су били врло дивергентни. Ипак, међу главним захтевима се издвајају неколико општих захтева: повећање куповне моћи, праведни порези, спречавање ауторитаризма власти и организовање референдума на грађанску иницијативу);

- кроз динамику промене захтева (политичка неартикулисаност покрета, али и његов јасно социјални карактер, довели су до тога да се брзо прешло са одбацивања повећања „еколошке таксе” на гориво на друге речене захтеве);

- путем репертоара акција (неучешће, тј. маргинални утицај левичарских партија, одразило се тако што није било позива на штрајкове или на манифестације које подразумевају масовну концентрацију учесника на уобичајеним местима протеста; напротив, окупљања самоорганизованих грађана дешавала су се на кружним токовима, паркинзима испред супермаркета, уз блокирање провинцијских и периферних путних праваца и сл.);

- кроз одбацивање преговора са властима (сваки пристанак на преговоре би утицао на промену карактера покрета – прецизирање захтева и избор гласноговорника и формалних лидера – што је са резигнацијом одбијано од стране огромне већине „Жутих прслука”, док су противници тога „из својих редова“ беспоговорно денунцирани, итд.

Покрет „Жутих прслука” се тако једним делом уклапа у тренд савремених покрета оспоравања. У питању је идеолошки углавном неартикулисан и популистички покрет – у социолошком значењу појма „популизам” – против естаблишмента, односно против естаблираних економских политика и доминантних тенденција институционалног функционисања, а нарочито против политичког система у целини (што је нарочито важно, јер је избор Емануела Макрона и великог броја нових заступника у француски парламент, у лево и десно либералним медијима и од стране најприсутнијих коментатора друштвених збивања представљен као чин регенерације француског политичког система). Захтеви за повећањем „куповне моћи” генерално, пре него за

прецизним повећањем плата; за смањењем пореза генерално, уместо за смањењем ПДВ-а (који је најдиректнији удар на радне слојеве) или за повећањем прогресивних пореза (који је најдиректнији удар на најбогатије); позивање на народ („ми Французи, против однарођених елита...“) уместо на класу („ми радници...“) итд., само су неке од популистичких тенденција које можемо да уочимо, у последњих неколико година и у контексту стратешких заокрета најрелевантнијих европских левичарских партија (ПОДЕМОС-а у Шпанији, Непокорене Француске, итд.). Наравно, популистичке тенденције су социолошки очекиване имајући у виду контекст разарања класне свести, дискредитацију левичарских политичких и економских организација, и уопште, кризу репрезентације радничких слојева (што је један од највећих успеха хегемоне идеологије). Према подацима Центра за истраживање и посматрање услова живота (*CRÉDOC*), на пример, скоро 2/3 Француза сматра да припада средњој класи, док 64% њих мисли да су незапослени криви за њихове невоље.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

„Историја свих досадашњих друштава је историја класних борби“

Карл Маркс и Фридрих Енгелс

Није потребно прихватити цитирани исказ Карла Маркса (*Karl Marx*) и Фридриха Енгелса (*Friedrich Engels*) да бисмо констатовали како су класни расцепи и класна борба једна од историјских константи и обележје свеукупне људске историје. О томе су много пре марксистичких аутора писали нпр. Давид Рикардо (*David Ricardo*), али и неки историчари који су заговарали капиталистичко друштвено-економско уређење. Класна борба, притом, не подразумева – како се то често „самоподразумева“ – искључиво директну конфронтацију, односно „рат“ између доминираних и доминантних,⁸ већ врло широк дијапазон облика конфликта, коришћених средстава и

8 Ворен Бафет (*Warren Buffett*), амерички милијардер и један од најбогатијих људи на свету, тако меша концепте „класне борбе“ и „класног рата“: „Класни рат постоји, то је чињеница, али моја је класа, класа богатих, та која га добија, ми побеђујемо“ (*New York Times* 2006).

степен „класне свести” у позиционирању када је реч о односу између основних друштвених снага: од револуционарних тежњи и насиља до „малих” борби – у оквиру „цивилног” и/или „политичког друштва” (Антонио Грамши [*Antonio Gramsci*]) – за више наднице, или за очување надница, радних услова итд. Штавише, овај други облик класне борбе, пригушена класна борба или класна борба ниског интензитета, неупоредиво је присутнија у људској историји. Било како било, од специфичности конкретних историјских околности и снаге економских и политичких организација доминантних и доминираних – синдиката и политичких партија – зависи њихов однос снага у класној борби. Након разарања историјски постојећег социјализма на Истоку, Запад улази у постмодерну фазу, коју пољско-амерички социолог Зигмунт Бауман (*Zygmunt Bauman*) назива животом у „текућем” друштву (Bauman 2013). За разлику од друштва модерности, које се карактерише „чврстим структурама” – утемељеним у „вестфалском” међународном поретку, сувереној „држави–нацији”, стабилним друштвеним институцијама и заједници са јаким вредносним основама, у постмодерној фази ове системске везе све више нестају. Овај пад модерности је, како показује амерички социолог и филозоф Кристофер Лаш (*Christopher Lasch*) у својој књизи *Култура нарцизма* (2008), довео не само до антрополошког заокрета, него и до дубоких социјалних трансформација у развијеним западним државама. Синдикално организовани пролетери у фабрикама на пример уступили су место новој фигури: прекарном раднику у „услужном сектору”, као изразу постиндустријске метаморфозе Запада; док је, истовремено, јачање средње класе представљено као доказ новог, „хомогеног” и „неконфликтног” друштва, друштва без класне борбе.

Међутим, како потврђују бројне социолошке, економске и политиколошке студије, као и пример „Жутих прслука” у Француској, ова идеолошки хегемона визија о „хомогености” представља маску која прикрива све већу експлозију социјалних неједнакости и сиромаштва, односно, како каже немачки политиколог Мајкл Хајнрих (*Michael Heinrich*), нових историјских облика класног расцепа, класне борбе (Heinrich 2012), али и оспоравајућих снага хегемоне друштвено-економске формације. Ипак, због снаге хегемоне

идеологије, нови оспоравајући покрети су политички углавном неартикулисани. Ова политичка „неартикулисаност”⁹ је истовремено и недостатак и предност. Недостатак, јер нам је пракса показала да без јасне, паралелне и артикулисане борбе на два фронта, друштвеном и политичком, никакав прогрес у јавном интересу није могућ. Потчињени слојеви су у историјској вертикали правили највеће продоре у борби за једнакост управо у периодима када су њихове економске организације (синдикати) и политичке организације (партије) биле на врхунцу моћи. Међутим, у контексту када су исти на дну моћи (у поређењу са ситуацијом у последњих 100 година), предност трансгресивних народних покрета, какав је покрет „Жутих прслука”, налази се у томе што су, у односу на друге савремене покрете оспоравања – који су под контролом слабих синдиката, политичких партија или грађанских удружења – способнији да натерају власт на повлачење. Њихова неорганизованост, „неконтролисаност” и спремност на насиље је управо оно што их чини потпуно непредвидљивим. Управо је то оно што наводи на страх политичку елиту, али и командну класу у целини, од „враћања у примитивне облике класне борбе” – како је ефекат „Жутих прслука” 11. јануара 2019. године дефинисао Жан-Ерик Шотл (*Jean-Eric Schoettl*), конзервативни државни функционер, тј. бивши генерални секретар Уставног савета Француске и актуелни копредседник Тајне комисије за националну одбрану (*Commission du secret de la Défense nationale*) (*Le Figaro* 2019a). На том трагу треба разумети и изјаву од 13. децембра 2018. године на телевизијском каналу *Canal+* чији је аутор један од најпознатијих француских ултралибералних новинара часописа *L'Opinion*, иначе близак круговима економске елите: „Све велике фирме ће изделити бонусе, јер су се њихови челници заиста уплашили да ће им главе завршити на копљима. Ах да, велике компаније [...] Кад је сванула црна субота, оне су, упркос губицима, све редом звале председника Удружења послодаваца понављајући: 'Све им дај! Све им дај, јер у супротном [...]' Осећали су се угрожено. Физички угрожено.”

9 Међу „Жутих прслуцима” тако налазимо и људе који су гласали за Национални збор, за Непокорену Француску, за Макронову листу „Француска у покрету”, за Републиканце и за Социјалистичку партију (Fourquet et Manternach 2018).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Artus, Patrick, et Marie-Paule Virard. 2018. *Et si les salariés se révoltaient?*. Paris: Fayard.
- Bauman, Zygmunt. 2013. *La vie liquide*. Paris: Fayard.
- Branco, Juan. 2019. *Crépuscule*. Paris: Points.
- Bruner, Roger. 1994. "La géographie aujourd'hui: des concepts à l'enseignement." *Tréma* 5: 11–27.
- Cassely, Jean-Laurent, et Jérôme Fourquet. 2019. *Génération cariste: comment la crise des 'gilets jaunes' a révélé le destin des classes populaires*. Paris: Fondation Jean-Jaurès.
- Fourquet, Jérôme, et Sylvain Manternach. 2018. *Les «gilets jaunes»: révélateurs fluorescents des fractures français*. Paris : Fondation Jean-Jaurès.
- Heinrich, Michael. 2012. *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*, New York: NYU Press.
- Ili, Džef. 2007. *Kovanje demokratije: istorija evropske levice, 1850–2000*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Informations ouvrières*. 2011. "Dossier & arguments, D'où vient la dette de l'Etat?" N°163.
- Jeanpierre, Laurent. 2019. *In Girum. Les leçons politiques des ronds-points*. Paris: La Découverte.
- Kuljić, Todor. 2008. „Neoliberalizam i levice.” U *Sloboda, jednakost, solidarnost, internacionalizam: Izazovi i perspektive savremene levice u Srbiji*, ur. Ivica Mladenović i Milena Timotijević, 37–65. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Lasch, Christopher. 2008. *La culture du narcissisme*. Paris: Flammarion, coll. «Champs Essais».
- Le Figaro*. 2016. "Emmanuel Macron: Le meilleur moyen de se payer un costard, c'est de travailler." 27 mai 2016 [https://www.lefigaro.fr/politique/le-scan/2016/05/27/25001-20160527ARTFIG00392-emmanuel-macron-le-meilleur-moyen-de-se-payer-un-costard-c-est-de-travailler.php].

- Le Figaro*. 2019a. “Gilets jaunes”, de l’électrochoc salutaire à l’exaltation primitive de la lutte des classes.” 11 janvier 2019 [<https://www.lefigaro.fr/vox/societe/2019/01/11/31003-20190111ARTFIG00280-jean-eric-schoettl-8220gilets-jaunes8221-de-l-electrochoc-salutaire-a-l-exaltation-primitive-de-la-lutte-des-classes.php>].
- Le Figaro*. 2019b. “Les milliardaires français s’enrichissent plus vite que les autres.” 1 juillet 2019 [<https://www.lefigaro.fr/conjoncture/les-milliardaires-francais-s-enrichissent-plus-vite-que-les-autres-20190701>].
- Le Monde*. 2018a. “Sur Fox News, Emmanuel Macron exclut tout recul dans le train des réformes.” 22 avril 2018 [https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/04/22/sur-fox-news-emmanuel-macron-exclut-tout-recul-dans-le-train-des-reformes_5289046_823448.html].
- Le Monde*. 2018b. “Le mouvement des “gilets jaunes” est avant tout une demande de revalorisation du travail.” 25 décembre 2018 [https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/12/24/le-mouvement-des-gilets-jaunes-est-avant-tout-une-demande-de-revalorisation-du-travail_5401713_3224.html].
- Le Monde diplomatique*. 2019. “Le soulèvement français: Dossier gilets jaunes.” 1 janvier 2019 [<https://www.monde-diplomatique.fr/2019/01/A/59449>].
- L’Institut national de la statistique et des études économiques [INSEE]. n.d. 2018. “Estimation avancée du taux de pauvreté.” *L’Institut national de la statistique et des études économiques*. Le 8 juillet 2019. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/4231288>.
- L’Obs*. 2018. “Macron est plus que jamais perçu comme le président des riches.” 18. décembre 2018.
- Martin, Marie. 2018. “Ariège: rencontre avec Sylvie, gilet jaune en lutte depuis trois semaines.” France 3 Occitanie. 9 décembre 2018.
- Milanović, Branko. 2007. *Dva lica globalizacije*. Beograd: Arhipelag.

- New York Times*. 2006. "In Class Warfare, Guess Which Class Is Winning". 26 November 2006 [<https://www.nytimes.com/2006/11/26/business/yourmoney/26every.html>].
- Morin, Chloé, et Adelaïde Zulfikarpasic. 2017. *Le paradoxe Macron*. Paris: Fondation Jean-Jaurès.
- Noiriel, Gérard. 2019. *Les gilets jaunes à la lumière de l'histoire*. Paris: Aube.
- Observatoire des inégalités [ODI] n.d. 2013. "140 000 sans-domicile en France." Observatoire des inégalités. Le 9 septembre 2019. <https://www.inegalites.fr/140-000-sans-domicile-en-France>.
- Piketty, Thomas. 2013. *Le Capital au XXIe siècle*. Paris: Le Seuil.

Ivica Mladenović*

*Centre de recherches sociologiques et politiques de Paris
(CRESPPA/Lab-Top)*

Institute for Philosophy and Social Theory (IFDT), Belgrade

THE NEW CLASS STRUGGLES IN FRANCE: THE CASE OF “YELLOW VESTS”

Resume

On November 17, 2018, one of the most successful social movements in the country's recent history, the “Yellow Vests”, was born in France. What particularly sets it apart from any other similar movements is violence. It's “Yellow Vests” violence towards state and economic power centers, as well as the state's violence against the movement. Eleven dead, over four thousand lightly and more than a hundred seriously injured (seventeen of whom had injured eyes and four broken hands): this is the black balance of repression of the “Yellow Vests” for so far. The French only have distant memories of such a dramatic socio-political situation. France has not had clashes like this since the killing of Algerian students in 1961, both the results of internal divisions. Even the European Parliament condemned the disproportionate use of force and violence on February 14, 2019, as well as the use of the, otherwise prohibited, GLI-F4 demonstration shells in the rest of Europe. Meanwhile the UN has ranked police response and ensuing violence in France to be on par with events in Sudan and Zimbabwe. This situation is best illustrated when the French military took to the streets during the so-called Act XIX of the “Yellow Vests” on Saturday, March 23, 2019. In order to offer answers how can this specific movement be interpreted in the light of new class divisions in France and how does it fit into Marx's concept of class struggle, I have identified following issues: What are the social groups that make up its core and how are they different from the traditional classes? In which social groups do we find the greatest support for the methods of fighting this movement? What are the key features of this current movement and how does it differ from

* E-mail address: ivica.mladenovic@cns.fr

previous social movements in France and, in general, contemporary social movements in Europe? What is the political articulation and political potential of the “Yellow Vests”? In this paper, relying on the results of several existing researches in France, I have shown that this movement is an expression of class divisions known in the capitalist center countries in recent decades. Therefore, the prominent class character of the protests is manifested in the fact that the activist base of “Yellow Vests” is made up of individuals coming from popular classes, mostly supported in these “strata”. Its character is largely determined by their demand for re-evaluation of work and work conditions. In addition, I have shown that this movement has both – the old and the new components, but also differs in its transgressive way of functioning as opposed to the new contestation movements. At the same time, disorganization, uncontrollable side of the movement, as well as the use of violence are the reasons why this movement is more capable of forcing the authorities to make concessions regarding the context of weak left-wing parties and trade unions.

Keywords: “Yellow Vests”, class struggle, class cleavages, social legitimacy, political inarticulation

* Овај рад је примљен 30. октобра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Слободан М. Пенезић**

Београд

МОДЕЛИ ДНЕВНИХ НОВИНА У 21. ВЕКУ КРИЗА И СТРАТЕГИЈА ОПСТАНКА – ПРИМЕР СРБИЈЕ**

Сажетак

Текст представља сублимацију дела закључака до којих је аутор дошао током припреме докторске дисертације. Реч је о налазима вишегодишњег истраживања, теоријског и емпиријског карактера, који нуде конкретан увид у стање у свету медија и новинарства, посматран кроз координате најфреквентнијих тема у тој области. Резултат је анализе реализоване из угла оног дела медијске индустрије (дневне новине) који је на посебном удару изазова времена, те су у том пољу највидљивији и ефекти, о којима се, пак, свакодневно ћути, а чије последице се из различитих разлога мистификују.

Предмет истраживања је однос уређивања и пословања, а крајњи циљ формулисања оптималног модела рада медија данас, који би омогућио стабилност пре свега тих медија чији опстанак је највише угрожен. С тим у вези, испитивана је и доказана генерална хипотеза, која указује на то да је формулисање успешног модела за дугорочну пословну

* Имејл-адреса: spenezic@slglasnik.com

** Текст представља приређену и иновiranу верзију дела закључака докторске дисертације „Однос уређивања и пословања медија у условима кризе медија”, истог аутора (Слободан Пенезић), успешно одбрањене октобра 2018. на Факултету политичких наука УБ (ментор: проф. др Веселин Кљајић).

стабилност медија условљено превагом позитивног утицаја медијског управљања над негативним утицајем екстерних фактора по рад медија.

Кључне речи: дневне новине, штампа, медијски менаџмент, криза медија, уређивање медија, пословање медија, медијски садржај, модели функционисања медија

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Текст сумира анализу актуелног тренутка у свету медија, који обликују утицаји сложених изазова различите природе, а који скупа воде појави тзв. кризе медија, па чак и нестанку појединих. Анализирајући овај, глобални контекст, испитује се постојање и природа односа *уређивања и пословања*, као и његове последице. Полазећи од испитивања постојања међузависности уређивања и пословања и њених последица, циљ је био испитати све шта се у погледу организације рада медија (самим тим и уређивању) може предузети, а да утиче на пословање, али и обрнуто – како пословни резултати утичу на промене у редакцији и уређивању. Сходно актуелном стању, посебно неповољном по штампане медије, а пре свега дневне новине, анализирана је директније та врста медија, а као узорак листови у Србији – „Данас”, „Политика” и „Курир” од почетка глобалне економске кризе 2008. до 2016. – односно медијски систем и тржиште репрезентативни за тумачење тих изазова. Настојао се стећи увид и с научног аспекта објаснити стање, а уједно проверити и утемељеност глобалних теоријских претпоставки и практичних концепција. На тај начин, увиђају се трендови и домаће специфичности — посредно и да ли неки од модела даје резултате (ако дају – зашто)? Суштинска интенција је у томе да се изазови с којима се медији срећу (екстерни фактори) и медијски одговоре на њих (интерни), који у динамичкој форми воде производњи садржаја и економским индикаторима пословања медија, објасне на адекватан начин. Стављајући фокус на домете интерног, који чине два аспекта професионализма медијских актера (*менаџерски/*

организациони и новинарски/радни)¹, циљ је формулисање оптималног модела који би омогућио стабилност пре свега оних медија чији опстанак је највише угрожен – дневних новина.

МОДЕЛИ ФУНКЦИОНИСАЊА ДНЕВНИХ НОВИНА

Опште одлике

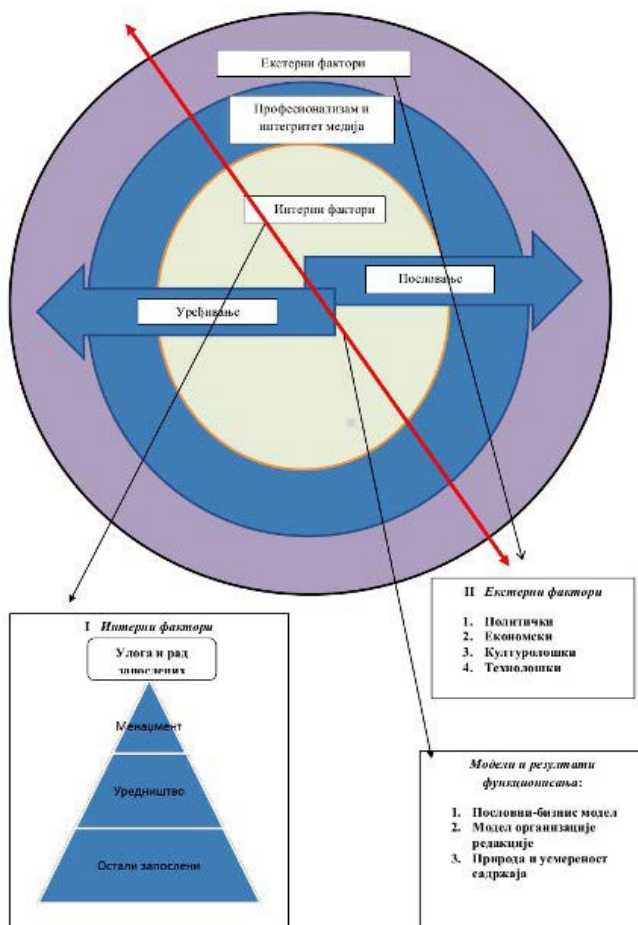
Имајући у виду полазне претпоставке истраживања и кључне аспекте медијског функционисања које анализира, а пратећи праксу медија и њену теоријску рефлексију, можемо *креирати и скицу актуелног модела функционисања медија*, који у средишту има две димензије које овде скенирамо – уређивање и пословање. Може се представити приказом прстенасте структуре, у чијем средишту су те две димензије и њихов однос, као „кичма” медијског функционисања. Око ње се може описати круг који формирају утицаји тзв. интерних фактора, које условљава рад запослених; пре свега менаџмента (директори, власници, главни уредници), потом остатка уредништва (тзв. менаџери средњег реда) и на крају осталих запослених (новинари, фоторепортери, техничке службе...). Око њега би се описао још један, који, пак, формирају утицаји тзв. екстерних фактора (окружења), попут оних политичке (политичке странке, државне институције...), економске (куповна моћ грађана...), културолошке (врста публике...) и технолошке природе (нове технологије, а пре свега интернет...). Између „садржаја” та два поља (крuga) постоји стална интеракција утицаја која се тако рефлектује и на однос уређивања и пословања. У пресеку та два поља, као производ интеракције, формира се ниво медијског интегритета и професионализма, док су као исходиште те динамике, на оси пресека тих утицаја, *резултати функционисања медија*, односно:

1 Цулија Еветс (*Julia Evetts*) ту поделу-разлику констатује на примеру сваке овакве компаније-предузећа (2006), а Хенрик Орнебринг (*Henrik Örnebring*) то запажање примењује на примеру рада медија (2009).

1. *модел* пословања медија – бизнис модели (који нпр. подразумевају и однос према проблемима у вези са маркетингом и продајом),
2. *модел* организације редакције и методе усвајања нових технологија и трендова које оне диктирају (нова подела и реализације послова у редакцији),
3. *начин уређивања и садржаја медија*, односно његов квалитет и усмерење (у оквиру њега и стратегије као што је креирање визуелно привлачнијег садржаја, оснивање нових рубрика и пласман садржаја који интересују одређену читалачку нишу...).

Улога запослених у медијима, њихови задаци и нивои одговорности у управљању ресурсима (*информације, новац, људство*), *интерни су фактори* утицаја на моделе рада медија, док се *екстерни утицаји* могу разврстати у *политичке, економске, културолошке и технолошке*. Категорије *медијског професионализма и интегритета* су, пак, својеврсни „лакмус” медијског функционисања (Према Petković, 2014). Кад је реч о *резултатима* у пресеку ових утицаја, они данас подразумевају одабир нових пословних модела који нпр. морају пратити изазове из поља оглашавања и продаје; или нове моделе организације редакције и одабира уређивачких стратегија, које, на пример, наводи Тјуроу (*Joseph Turow*): *визуелно атрактивну новину, познавање публике, усмереност ка конкретной читалачкој ниши и адекватан садржај* (Тјуроу 2012).

Слика 2: Генерални модел функционисања медија и утичућих фактора

Извор: Обрада аутора

Из описаног модела можемо доста закључити и о природи медијског функционисања. Самим тим, модели медијског пословања, организације редакције и квалитет садржаја који произведу, резултат су описане динамике, али су, имајући у виду да он функционише по принципу повратне спреге, уједно и чиниоци који изнова диктирају ту динамику. На тај начин, они су производ односа димензија уређивања и пословања

медија, али и полуге које симултано даље условљавају однос тих релација. Можемо зато с правом закључити и да су медијски интегритет и професионализам пре свега резултат рада запослених у медијима (посебно менаџмента), али да су и у директној вези са успостављањем најбољег модела пословања, адекватне организација редакције и селекцији садржаја. Тако се постиже и баланс између две кључне димензије – *уређивања и пословања*, односно релације која је, како видимо, условљена и утицајима из окружења у којем медији егзистирају (екстерни фактори), утичући тако и да могући негативан утицај екстерних фактора буде мањи.

Правилности и изузеци који их потврђују

Уз наведене правилности, чак и лаички гледано уочљиви су и одређени изузеци који такав начин сагледавања ствари чине упитним, те се стога морају детаљније објаснити, имајући у виду чињенице које објашњавају овај парадокс, а како не би били погрешно доживљени као потврда неконзистентности појединих закључака.

Сагледавајући домаћи медијски пејзаж, у првом реду су то примери медија који управо захваљујући утицају екстерних фактора (политичкој подршци и економским бенефитима који из ње произилазе) периодично бележе добре резултате у финансијском погледу (димензија пословања), не марећи много за медијски професионализам и интегритет, односно не чинећи превише на успостављању баланса између квалитета уређивања и резултата пословања. У том случају, питања квалитета садржаја, организације редакције и дугорочно одрживог модела пословања су на периферији интересовања менаџмента, уљуљканог у околностима тренутних позитивних импулса који долазе са стране (пре свега у финансијском погледу). Код таквих изузетака, који стога значе и одређену несразмеру резултата односа уређивања и пословања, треба разумети да је реч о тренутној одрживости. Они, наиме, како видимо на примеру појединих домаћих листова („Прес”, „Правда”, недавно и „Курир”), бивају урушени када ти импулси ослабе или престану да делују, јер с друге стране не постоји описана „здрава” динамика коју примарно диктирају основни

медијски ресурси оличени у квалитету рада редакције и садржаја који производи. Дакле, за свако скицирање стања и изрицање препорука битно је на прави начин разумети те изузетке – као случајеве који индиректно потврђују описане правилности, и тек потом приступити анализи актуелних модела. Намеће се стога потреба за објашњењем, које би помогло разумевању ових случајева и појаве дисбаланса. Могу се препознати два најкарактеристичнија примера односа квалитета уређивања (садржаја) и пословања. То су и два пола око којих гравитирају остали: *1. таблоиди и 2. тзв. озбиљни дневници.*

1. Ако следите први вероватно тежите већој публици и таквом финансијском „колачу”, али ће самим тим и конкуренција бити већа, а стога и притисци са стране, што захтева велику управљачко-уређивачку умешност како се не би сасвим „заиграло” по диктату тржишта, што је, дугорочно гледано, кључни ризик за опстанак ове врсте медија.

Такав епилог, наиме, значи и праћење партикуларних интереса одређених екстерних фактора, што води трајном урушавању баланса уређивања и пословања, чије последице тешко могу бити позитивне. То, наиме, махом значи и априорно потчињавање тренутним пословним потребама, које даље води статусу тзв. „дарк-таблоида” или сасвим инструментализованих медија, а тако и апсолутну доминацију спектакуларистичких и оних садржаја који за примарни циљ имају манипулацију публике. У таквом моделу, постизање баланса уређивања и пословања је све мање могуће, а самим тим и бољих пословних модела, организације рада редакције и публиковања квалитетног садржаја. Конкретније, садржај тих медија карактеришу површност у одабиру и обради тема, а како би се на мах освојила и задржала пажња шире публике, па је организација редакције заснована на „ад-хок” импровизацији где се мало пажње поклања адекватној подели и реализацији задатака, односу према запосленима, али и запослених према редакцији и задацима, док је модел пословања заснован на тренутно исплативим стратегијама које отварају могућност за сваку врсту утицаја са стране, ако задовољавају тренутне финансијске амбиције.

2. Ако се профилите као други пример, морате бити свесни да бирате тежак пут и имати фокус ка публици која ће тај однос препознати, јер ће често изостати могући позитиван финансијски утицај „са стране”, где су обично они које не занима много новинарска објективност и независност (напротив), већ инструментализација медија.

Овај приступ, стога, у старту лимитира у погледу ширине публике и популарности на тржишту, као и озбиљније помоћи са стране, а самим тим и могућности већег финансијског успеха. То је услед тога што овако циљате малобројнији, али освешћенији део читалаштва који, примера ради, не занимају много широј популацији интересантни спектакуларистички садржаји. Онда се, пак, можете надати да ће ваша приврженост заштити ширег друштвеног интереса и темама које су од значаја по функционисање целог друштва бити и адут за дугорочнији опстанак, јер ће увек и у сваком друштву бити потребан медиј који ће то препознавати и бранити, као што ће, с друге стране, увек бити и ситуација које ће такве акције налагати. Самим тим, биће и довољан број оних којих ће се у датом тренутку исти тај контекст тицати. То значи да ће и ваше „акције“ на тржишту, као неког ко се налази у групи ретких који гаје такав однос, временом више вредети, поготову имајући у виду глобални контекст који диктирају нове технологије. У практичном смислу, тако оријентисани медији морају бити посвећени постизању и одржању баланса уређивања и пословања медија, што није лако. То значи и приврженост очувању интегритета и професионализма и у директној је сразмери с потребом изградње пословног модела који ће то омогућити, у околностима све мањих прихода од продаје и оглашавања. За то је, међутим, од суштинске важности познавати тржиште и препознавати прилике на њему, односно разумети позитивне ефекте утицаја појединих екстерних фактора, а самим тим и оптимално посматрање тржишта и познавање публике, односно бирање адекватног фокуса и грађење односа према публици, како би вам била привржена. То води условима за формирање адекватних модела рада редакције, како би се на најбољи начин пласирао садржај који публика очекује. Само тако можете рачунати да ће и негативни утицаји екстерних

фактора све мање имати утицати, али и мање бринути од конкуренције које своје постојање заснива на зависности од таквих утицаја.

КА ПОЗИТИВНОМ ИСХОДУ

Пут ка успостављању баланса

Након сумираних карактеристика и појашњења узрока, остаје отворено питање одабира најбољих приступа који ће вам, у оба горе описана случаја, омогућити да постигнете своје медијске циљеве. Они су, пак, тестирани и на случајевима анализираним у оквиру мог истраживања и детаљније описани у наредним пасусима, а пре свега у самој дисертацији, где су детаљније презентовани његови налази.

За позитиван епилог потребно је разумети природу актуелног стања и све факторе које на њега утичу. Наиме, деловање екстерних и интерних фактора неспорно може производити различите резултате – позитивне и негативне. Стога деловање екстерних фактора не треба доживљавати априори негативно, нити, пак, ефекте интерних смемо сматрати искључиво позитивним. То је и те како видљиво, а можемо се осврнути и на неке од примера. Наиме, одређени утицаји из сфере технологије, као врсте екстерних фактора, позитивно утичу на организацију редакције, квалитет садржаја и успостављање нових пословних модела. Они, примера ради, у одређеном смислу олакшавају истраживачки рад новинара, доступност публике и пласман садржаја (према појединим теоријама, интернет зато може помоћи даљем опстанку новина), што значи и индиректан утицај на боље пословање. Сличан пример је и деловање појединих културолошких фактора, такође екстерне природе, а који се, на пример, односе и на тип публике. Њена приврженост и квалитет тумаче се и као залог за њихову будућност, али и као једна од компаративних предности новина као врсте медија. Осим технолошких и културолошких, могући су и одређени позитивни ефекти утицаја економских и политичких фактора, али само онда кад они препознају интерес да подрже рад медија тако што неће

директно утицати на интегритет и професионализам медија – тада се и квалитет медијског рада може унапређивати, водећи већој пословној стабилности. Такви примери, међутим, ретки су, јер уз помоћ обично иде и жеља да се на неки начин утиче на медије и садржај који пласирају.

Дакле, кад је реч о могућем утицају екстерних фактора на квалитет уређивања и пословања, кључно је имати у виду улогу запослених у медијима и потребу да они, као интерни фактор, дугорочније сагледавају узрочно-последичне везе између дејства одређених фактора и позитивне прилике које некад произилази из спољашњих утицаја, а притом не дозволе нарушавање баланса уређивања и пословања – интегритета и професионализма медија, што утиче на квалитет рада медија. Ирина Милутиновић истиче да „интернет темељно мења структуру и етику новинарства (Milutinović 2016, 67), али и да се „одговорност новинара за сопствени положај не сме заобилазити” (Milutinović 2016, 73). У случајевима кад запослени нису кадри да одрже равнотежу и искористе прилике, бирајући, примера ради, лоше уређивачке приступе, не познајући публику и тржиште, њихов утицај може бити једнако негативан и такође водити негативним резултатима.

Имајући у виду наведену сложеност фактора који делују и њихових веза, можемо закључити да екстерни имају позитиван утицај само кад је позитиван и утицај интерних. Истовремено, као закључак се намеће и то да једино професионализам и кредибилитет медија, за које је пресудан рад запослених у медијима (како би водили бољој организацији редакције, приступу тржишту и квалитету садржаја), чак и у околностима доминантно негативних одлика окружења (ефеката екстерних утицаја), могу осигурати елементарну приврженост публике, а тако и базичну пословну одрживост. Конкретније, крајњи ефекти утицаја екстерних и те како зависе и од запослених у медијима; у првом реду оних који њима управљају. Тако је могуће произвести и адекватне ефекте утицаја интерних фактора и позитивне последице по тржишне резултате и могућност неутралисања негативних утицаја са стране. Рад на градњи професионализма и интегритета медија на тај начин води и примени најбољег пословног модела, који подразумева оптимизацију тренутних и дугорочних тржишних циљева,

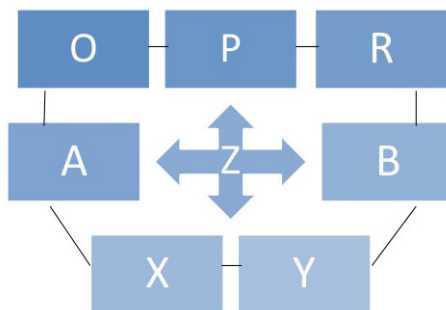
познавање публике и фокус ка онима којима је намењен садржај који се пласира; потом и добру организацију редакције, адекватне уређивачке стратегије и на крају садржај који прати те амбиције (Према Petković, Vašić Horvatin i Hodžić, 2014).

Кључан је, дакле, баланс унутар описаног модела медијског функционисања, који је у вези с односом две, према мом суду, фундаменталне димензије – *уређивања и пословања*. Реч је стога о „кичми” медијског функционисања, коју пре свега подупиру професионализам и интегритет, који примарно зависе од запослених у медијима.

Основне димензије и фактори утицаја на функционисање медија

Ако деловање екстерних фактора означимо као X, а интерних са Y; уређивање са A, а пословање са B; можемо илустровати и динамику међу тим димензијама. Међу њима постоји однос који зависи од медијског професионализма и интегритета (Z), темеља функционалне одрживости медија, који пресеца осу из које произилазе резултати медијског функционисања, одређујући њен смер (*позитивно или негативно*). Пратећи те резултате можемо уочити моделе и резултате функционисања, структуриране у три основна аспекта: *пословни модел* (O), *модел организације редакције* (P), *садржај-уређивачку политику* (R). Скица таквог механизма има следеће контуре.

Слика 1: Приказ односа основних димензија медијског функционисања

Извор: Обрада аутора

Поново треба назначити потребу препознавања поткатегорије и индивидуалних приступа прилагођавања тој динамици. Стога морамо имати у виду и следеће.

Екстерне факторе можемо структурирати кроз четири основне категорије.

1. *Политички* (утицај политичких странака, државних институција...)

2. *Економски* (куповна моћ становништва...)

3. *Културолошки* (образовање и интересовања публике...)

4. *Технолошки* (интернет и нове технологије...)

Интерни фактори подразумевају утицај медијских ресурса; то су у првом реду информације, људство и новац којима медиј располаже. Стога их, пре свега, оличава рад запослених који управљају тим ресурсима (с више или мање одговорности и моћи), где се могу препознати и разлике на основу њихове улоге и одговорности, и то између.

1. *Менаџмента* (власници, директори и главни уредници)

2. *Уредништва и руководилаца сектора* (менаџери средњег реда)

3. *Осталих запослених* (новинари и фоторепортери, дизајнери и преламачи, запослени у различитим неновинарским техничким службама...)

С друге стране, три наведена, *основна аспекта медијског функционисања и његових резултата* данас, пре свега, обухватају следеће процесе.

1. Прилагођавање новим тржишним потребама и изазовима, који, пре свега, долазе из поља маркетинга и продаје, као и промена интересовања и потреба публике (О).

2. Организационо прилагођавање утицајима окружења, пре свега оличеним у све већим финансијским и политичким притисцима и утицају нових технологија, који диктирају другачије моделе организације редакције, другачије вештине запослених и поделу задатака (Р).

3. Нове моделе припреме и пласмана садржаја, попут фокуса ка локално важним темама и читалачкој ниши, нове специјализоване рубрике и визуелно атрактивније новине (R).

Након овако постављених оквира, можемо издвојити неколико конкретних модела-примера односа наведених фактора и аспеката медијског функционисања, узимајући у обзир и то да утицаји појединачних екстерних и интерних фактора могу бити и позитиван (+) и негативан (-), како смо раније описали, али и то да су они у укупном збиру увек доминантно позитивни или негативни (попут генерално позитивних одлика окружења у којем медији раде или утицаја рада запослених, али и супротно), јер „један најчешће доминира и на делу је увек динамика преговарања, а не антагонизма”, како констатује Орнебринг (Örnebring, 2009). Она условљава однос тих фактора и однос уређивања (А) и пословања (В), утичући на ниво медијског професионализма и интегритета; скупа производи моделе медијског функционисања, који изнова по принципу повратне спреге утичу на овај механизам и његову динамику.

Моделирање појединачних приступа

Кад је реч о конкретним примерима случаја који се могу констатовати из овако дефинисаних релација, могли бисмо их структурирати у три основне групе.

Прву чине примери готово непостојећи у пракси, где су утицаји интерних (Y) и екстерних фактора (X) у равнотежи, јер не постоји никаква доминација једних над другим, што значи и једнаку релацију између уређивања (А) и пословања (В), производећи ефекте:

1. позитивне по О, Р и R (ако је деловање обе врсте фактора те природе),

2. негативне по О, Р и R (ако је деловање обе врсте фактора те природе).

Другу чине случајеви где X (екстерни фактори) доминирају над интерним (Y) и ту можемо препознати четири модела:

3. X позитивно (+) доминира (>) над Y које је такође позитивно (+) што производи (=) позитивне ефекте (+) у погледу уређивања (A) и пословања (B), односно баланс између те две димензије, па су O, P и R у том случају позитивни (+).

4. $X (+) > Y (-) = A$ и $B (-) = O, P$ и $R (-)$

5. $X (-) > Y (+) = A (+)$ и $B (-)$ или $(+) = O, P$ и $R (-)$ или (+)

6. $X (-) > Y (-) = A$ и $B (-)$ или $(+) = O, P$ и $R (-)$

Трећу чине случајеви где Y доминира над X где препознајемо четири модела:

7. Y позитивно (+) доминира (>) над X које је позитивно (+) што генерално производи (=) позитивне аспекте у погледу уређивања (A) и пословања (B), односно баланс између тих димензија, па су и O, P и R је у том случају (+).

8. $Y (+) > X (-) = A (+)$ и $B (-)$ или $(+) = O, P$ и $R (-)$ или (+)

9. $Y (-) > X (+) = A (-)$ и B

(-) = O, P и R (-)

10. $Y (-) > X (-) = A (-)$ и $B (-) = O, P$ и $R (-)$

Посматрајући овако описане релације, јасно је то да је крајњи циљ успоставити моделе који резултирају тиме да су O, P и R позитивни (у горњем приказу су истакнути курзивом, ради лакшег праћења и разумевања), што је, имајући у виду то да се потом рефлектују на динамику у оквиру тог механизма, уједно и залог за даљи развој и стабилније позиције на тржишту. Случајеви у којима увек постоји овај скор (O, P и R позитивно), како видимо, нису толико бројни и више представљају идеалне којима треба тежити. Они су извесни само кад на делу имамо баланс позитивних утицаја и интерних и екстерних фактора (случај 1), или у случајевима доминације неког од њих, али када су и једни и други доминантно позитивни (3 и 7). С друге стране, могућност да се такође тежи позитивном исходу у том погледу, како видимо, постоји само кад је утицај интерних фактора позитиван (5 и 8), односно кад рад запослених у медијима води позитивном односу уређивања и пословања, стварајући могућност да се дође до адекватних модела пословања, организације редакције и селекције садржаја. Такав исход

даље циклично ствара окружење за још квалитетније ефекте деловања интерних фактора. Самим тим, где постоји сасвим позитиван исход (1, 3 и 7) или могућност за то (5 и 8) по О, Р и R, предуслов представља позитиван утицај интерних фактора (Y). Стога поново можемо оправдано закључити да фундаменталну улогу у опстанку медија имају запослени у медијима (Y) и њихов позитиван утицај у превазилажењу негативних утицаја окружења (X), што је овде и генерална хипотеза, јер супротно води дисбалансу уређивања и пословања и лошим моделима и резултатима рада медија.

Једини другачији пример представљају раније описани изузеци, кад је на крају утицај са стране по медије (X) позитиван по њихове тренутне пословне резултате, без обзира на улогу Y (интерних), али где се, као што смо истакли, с пуним правом мора поставити питање њихове дугорочније одрживости, али и то да ли се у тим случајевима уопште може говорити о истинским медијским моделима, имајући у виду њихов однос (занемаривање) према једној од основних димензија медијског постојања – садржају.

Врсте модела

Описане случајеве можемо *структурирати у три групе модела*, које делом уочавамо и у нашег медијском пејзажу.

Идеални модели

Једнако је позитиван утицај интерних и екстерних фактора, који води и таквој релацији уређивања и пословања медија, што затим помаже постизању доминантно позитивних модела пословања, организације редакције и квалитета садржаја.

Модели и резултати овако успостављених релација свакако би били најпозитивнији у погледу могућег прилагођавања новим условима пословања, организације редакције и продукције садржаја. Реч је, пак, о моделу који у Србији није могуће уочити, а упитно је и његово постојање на ширем тржишту. Неретко се као најближи пример наводе САД и медији попут “*The New York Times*” (Погледати Benton,

2014), што је у мојој дисертацији детаљније објашњено. Ту, ипак, постоји и потреба да се то с резервом констатује, бар ако пођемо од несумњиво тешких околности за све медије тог типа данас, које диктирају изазови финансијске природе и нових технологија, чак и онда ако априорно претпоставимо да је реч о окружењу које је нормативно и функционално (политички, правно, економски...) повољније за медије.

Оптимално одрживи модели

Како назив сугерише, реч је о моделима какви се могу препознати на тржишту (и код нас), а којима свакако треба тежити зарад дугорочнијег опстанка на тржишту. Код њих превагу увек односи позитиван утицај интерних фактора, који не може сасвим поништити честе лоше утицаје са стране, али их може амортизовати и омогућити баланс уређивања и пословања медија, тежећи што бољим бизнис моделима, адекватним моделима организације редакција и најбољој продукцији садржаја.

У домаћем медијском пејзажу, најближи је лист „Данас”, који одувек има мању, али привржену базу читалаца, конзистентан однос према тржишту и публици, а самим тим и једнак приступ у организацији редакције и продукцији садржаја.

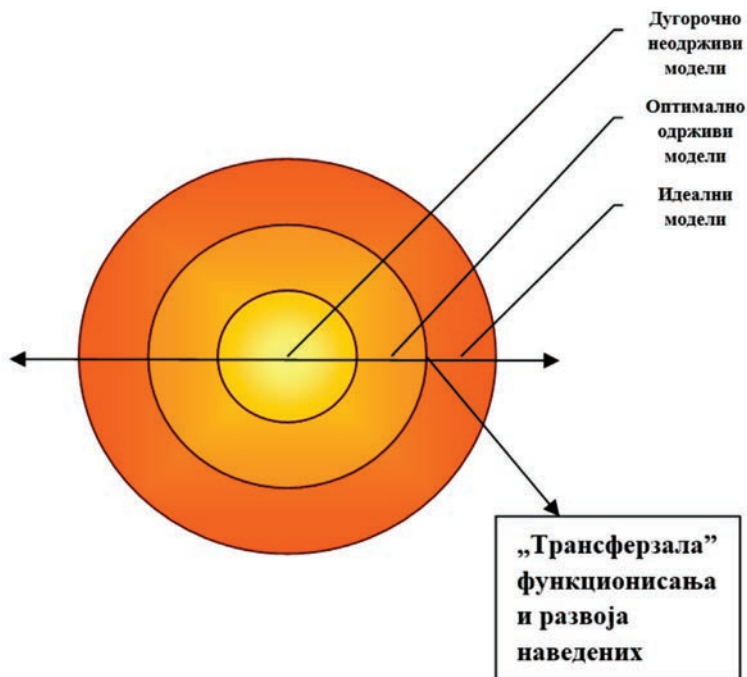
Дугорочно неодрживи модели

Код ових модела, доминација утицаја окружења, чак и када су позитивни, као и онда кад успевају да надјачају постојање утицаја интерних, а најчешће кад (без обзира на своју природу) с друге стране имају негативан (никакав) утицај интерних фактора (њихово апсолутно прихватање), може се периодично догађати и да резултати пословања буду позитивни, иако је уређивање тад негативно усмерено и нарушен баланс између тих димензија. Крајњи ефекти су, махом, не тако добри модели организације редакције, а посебно не тако позитивни резултати продукције садржаја.

Битно је, стога, разумети да је у овом случају, како је раније објашњено, реч о тренутном позитивном пословном

билансу, који по правилу креће надоле кад утицаји окружења престану бити позитивни, односно кад ти медији више нису неопходни инструмент оних који их „помажу”. Самим тим, упитно је и да ли се могу доживети медијима у правом смислу речи, јер је сасвим нарушен баланс уређивања и пословања, а квалитет садржаја и одговорност према ширем друштвеном интересу сасвим скрајнути, чиме је поломљена „кичма” дугорочнијем одржању, што их брзо након промене „климе” води нестанку или потпуној маргинализацији. Примери таквих медија су и те како присутни у Србији. Данас их махом можемо видети међу таблоидима, али и онима који све више теже том моделу („Блиц”), као и оних који „осете“ како изгледа кад више нису „неопходни“ („Курир”) или оним који су то већ доживели па више не постоје или бар никог много не занимају („Прес”, „Правда”...).

Слика 3: Приказ примера основних модела актуелног медијског функционисања

Извор: Обрада аутора

Прецизније, кад је реч о овде примарно анализираним новинама и њиховом смештању у неке од побројаних случајева, истраживање показује следећи пресек стања.

Лист „Данас“ је најближи томе да се може сврстати у оквире другог модела. То показују налази овог, али и појединих других истраживања, који говоре о начину рада новине и њеној позицији и амбицијама на тржишту.

Лист „Политика“ одликује низ специфичности, које пре свега произилазе из његове сложене позиције и власничке структуре, односно чињенице да је тако изложен утицајима са стране, који нису увек позитивни. Својеврсни спецификум је, стога, то што се није лако одредити према томе какав је у укупном збиру тај утицај, а што потврђују и оцене учесника овог истраживања према том питању. Стога примарно припада трећем моделу, јер је одувек могао да рачуна на „помоћ са стране“, иако се садржајем и традицијом очигледно разликује од других који се ту могу сврстати. Сходно томе, било би логично усмерити га ка другој групи. То, међутим, управо услед сложеног контекста у којем функционише, бар тренутно, није могуће, а ту логику неретко, а посебно у последње две-три године, отежава и начин рада новине.

Лист „Курир“ је примарно смештен у раму трећег описаног модела, с периодичним „излетима“ ка пољу другог модела, с тим што је и у тим периодима реч о нужди која је резултат бизнис калкулација власника компаније. Такав вид импровизације и осцилација (самим тим и нестабилности), уједно је и највећи изазов за ову новину, чији ефекти дугорочно могу бити прилично негативни.

МЕЋУЗАВИСНОСТ УРЕЂИВАЊА И ПОСЛОВАЊА МЕДИЈА

Налази указују на оправданост констатовања међузависности уређивања и пословања медија, што је и довољно директан одговор на основно истраживачко питање. Наиме, истраживање потврђује да је реч о односу који је „кичма“ медијског функционисања данас. Треба, међутим, обратити пажњу на то о каквом односу је реч и колики је његов

утицај. Тачније, имати у виду с чим се мора калкулисати у пракси медија да би тај однос водио дугорочно позитивнијим ефектима по медије.

Оправданост таквих закључака је очигледна на елементарном нивоу функционисања медија, где се може пратити да су све забележене промене заправо настале као резултат покушаја да се задрже или, пак, достигну одређени резултати у пословању. Очигледно је и да успех таквих покушаја свој одраз има и у подацима о пословању до којих се дошло. Они показују одређене помаке у том погледу, након промена које се уочавају у уређивању, или, пак, константност кад одређени модел рада у том погледу достигне иоле адекватан формат. Наиме, упоредни преглед економског аспекта рада и приступа уређивању, односно забележене промене у тим аспектима, директно указују да постоји веза између њих. Конкретније, свака промена у уређивању водила је и промени у финансијским резултатима (добро, али и лоше), и обрнуто, свака намера да се учини финансијски искорак обично је за прву меру имала промене у уређивању, па чак и у саставу уредништва. Уколико се усмеримо ка тумачењу природе односа уређивања и пословања, можемо оправдано тврдити и да те димензије условљавају једна другу, али и да је тај утицај двосмеран. Тога ни многи медијски актери нису свесни или не желе да буду. Тачније, реч је о механизму повратне спреге кроз који функционише утицај та два аспекта који диктира статус медија, али и њихов опстанак. Наиме, начин уређивања очигледно је условљен жељом да се оствари што бољи пословни резултати, јер садржај неспорно утиче и на пословање, али и обратно. Проблем, пак, настаје тамо где постоји мало или нимало свести (или се то свесно заборавља) о постојању тог механизма и дугорочним ефектима међузависности уређивања и пословања. Зато сведочимо бројним негативним дешавањима у медијској свакодневици, најпогубнијим по саме медије и њихове запослене. Овај механизам свакако подразумева и обухвата бројне сложене елементе који диктирају однос ове две димензије и стога је потребно много знања и рада како би на крају водио позитивним резултатима. Подаци о функционисању медија овде анализираних, али и шире, потврђују такве закључке. Сагледавајући даље однос уређивања и пословања

и несумњиве парадоксе на тој релацији, морамо се усмерити и ка ефектима које производи. То су одабир пословних модела, начина организације редакције и уређивачких стратегија. С тим у вези, неопходно је, како смо напоменули, бити свестан три чињенице које заправо произилазе једна из друге.

1. Постојање релације између уређивања и пословања медија (самих тим и резултат тог односа) не може се посматрати и тумачити линеарно.

Сама веза не доводи се у питање, али је упитна њена природа, а самим тим и то како и колико квалитет садржаја утиче на квалитет пословања и обратно. Наиме, јасно је и на примеру Србије да квалитет садржаја често није у директној сразмери с пословним успехом медија, и обратно – да позитивни резултати на тржишту (тираж, продаја, резултати оглашавања...) нужно не значе и квалитет новинарско-уређивачког посла и садржаја. На пример, кад на једном медијском тржишту (попут српског) постоји могућност за изражен утицај екстерних фактора, попут утицаја политичких странака и државних институција, који стога воде одликама као што је висок политички паралелизам у раду медија, онда квалитет садржаја мање утиче на тренутне финансијске резултате (и обрнуто), јер поједини медији тад своју тренутну функционалност црпе из подршке оних који диктирају њихов начин рада. Тако, примера ради, постоје случајеви пре свега оних таблоидно усмерених медија који периодично имају прилично позитивне амплитуде пословања, а чији квалитет садржаја је упитан. Код њих је, наиме, такође јасно да постоји веза између уређивања и пословања, али и то да су они у обрнуто пропорционалном односу. Остаје, пак, отворено питање наличја таквог модела, односно то колико је то стање евидентног дисбаланса уређивања и пословања дугорочно одрживо. Резултати тог раскорака се могу пратити на примеру листа „Курир” (али и неких ранијих, попут листа „Прес”), који је након ускраћивања политичке подршке и тако обезбеђиваних финансија, према оценама запослених, довео у питање свој опстанак. Наведени примери потпуне несразмере квалитета садржаја и резултата пословања се стога морају посматрати као индиректна потврда полазних теза о утицају уређивања и квалитета садржаја и обрнуто (или, бар, као изузеци који потврђују правило). Наиме, чак и кад постоје

медији који на тржишту тренутно боље стоје захваљујући подршци „са стране”, садржај је ипак једини залог медија да њихов опстанак може бити дугорочније одржив.

2. Неопходно је бити свестан и правити разлику између тренутних пословних резултата и дугорочније пословне-функционалне одрживости медија.

На тај начин, такође се не доводи у питање међузависност уређивања и садржаја и правилности те динамике, али се разуме и то да је за тренутну пословну одрживост често ирелевантно питање квалитета садржаја (квалитетног новинарства). Уједно и то да дугорочна тржишна одрживост нужно не подразумева велике тренутне финансијске успехе, али имплицира стабилност и приврженост одређене читалачке „нише”, што је данас предуслов опстанка. За то је, према мом суду, кључно питање квалитета садржаја. Ако смо свесни потребе увиђања те разлике, онда је лакше уочити и „пројекте” који можда и немају циљ да буду медији у класичном смислу, па зато не могу бити доказ против важности утицаја квалитета садржаја на одрживост медија.

3. Трећу чињеницу представља она која је логичан закључак две претходне – кључна улога у контроли описаних процеса припада онима који управљају медијима.

Менаџмент мора радити на успостављању баланса пословања и уређивања медија, зарад формирања модела рада који би омогућио дугорочнију одрживост. Они су ти који и теоријски и практично морају бити свесни разлике између тренутних пословних узлета и дугорочне одрживости медија, а самим тим и динамике утицаја фактора и тога да су „у игри” увек различити фактори који се преплићу, а где неки доминирају. Менаџмент зато мора разумети да је циљ сагледати дугорочније ефекте тих утицаја и формулисати модел одржив на дуже стазе. Практично гледано, постоје и слична, ранија реализована истраживања, попут радова Јованке Матић (Матић 2012, 2013), који као солидан пример успеха виде „Данас”, који никад није одликовала велика продаја и бројност читалаца или финансијски посебно позитивни услови рада, али јесте

стабилна база читалаца, редовност плата и солидан квалитет садржаја.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: КУДА ДАЉЕ?

Сума налаза у потпуности је оправдала одабир тема, оквира и претпоставки, укључујући и генералне хипотезе мог истраживања. То је јасно ако само следимо оцене медијских актера који су учествовали у истраживању, а пре свега менаџмента, чија улога је у средишту; али и искуства осталих учесника и налазе добијене кроз друге фазе анализе. Стога се можемо осврнути и на потврду полазних појединачних претпоставки, које у овом облику значе и илустрацију стања у свету медија.

1. Менаџмент медија је најодговорнији за управљање медијским ресурсима (*новцем, људима и информацијама*), стога и за моделе и резултате медијског функционисања (*бизнис моделе, организацију редакције, професионализам, интегритет и квалитет садржаја*).
2. Медијски професионализам, интегритет и одговорно управљање ресурсима условљавају успех модела и резултата медијског функционисања.
3. Успех уређивачких концепција и квалитет садржаја условљени су постојањем равнотеже између процеса производње садржаја и тежње за успехом на тржишту.
4. Ослањање на екстерне факторе као примарне изворе финансирања значи и пристанак медија на инструментализацију и непрофесионализам.
5. Пристанак на инструментализацију медија дугорочно негативно утиче на њихову пословну одрживост на тржишту.

Генерална хипотеза, испитивана и доказана у истраживању указује на то да је формулисање успешног модела за дугорочнију пословну стабилност медија условљено превагом позитивног утицаја медијског управљања над негативним утицајем екстерних фактора по рад медија. Доказана оправданост наведених посебних теза и детаљнији

налази истраживања потврђују да је за дугорочнији опстанак медија неопходно пронаћи модел који би и у данашњим, неспорно тешким околностима, омогућио такав епилог. Тако се аргументује и став да је улога менаџмента кључна по генерално функционисање медија, али и закључак да су они често ван примарног фокуса анализа. Једини специфичан пример, који суштински ипак не негира оправданост хипотезе, већ је индиректно додатно подржава, јесте наведени случај када су и утицаји екстерних фактора доминантно позитивни (*случај 1*), али је и тад за позитиван исход неопходно и позитивно дејство интерних. С друге стране, имајући у виду актуелну глобалну стварност, оличену у кризи медија од чије смо анализе и кренули, а коју карактерише дејство доминантно негативних екстерних фактора, он је више статистичка могућност, а мање реално остварив модел. Уједно се доказује и оправданост претпоставке да менаџмент фундаментално утиче на позицију на тржишту, садржај, статус у јавности и друштвену улогу; самим тим и на опстанак медија.

Пресек глобалних практичних упутстава и теоријских тумачења с једне, и домаћих искустава делом наведених и у овом тексту с друге стране, нуди путоказ ка моделу новина (могуће и традиционалних медија генерално) дугорочније одрживом на актуелном тржишту. Стратегије који би објединио свакако, како видимо, није могуће на силу упаковати у идеалтипски модел примењив на сваки случај, премда се могу нагласити одређени генерални императиви које сви треба да следе. Свакој анализи и примени мора претходити увиђање ширег контекста у којем медији егзистира, да би се потом бирале и препоруке за развој. На тај начин, искључиво се може указивати на позитивне аспекте медија који су у фокусу, као и на проблеме чије решење може значити бољитак у случају тако усмерених медија. Збир препорука, пак, може се побројати и послужити као оквир из којег се могу детектовати проблеми, ишчитати препоруке и изабрати стратегије, које би се даље примениле према позицији тих медија. Ако се фокусирамо на пример медија овде примарно анализираних, прилично различитих по својој структури, начину рада и усмерењу на тржишту, а самим тим и медијски пејзаж чији су део, можемо сумирати генерална обележја уоченог стања.

Лист „Данас”

Очигледно је да је приврженост тзв. квалитетном новинарству и одговорност према ширем друштвеном интересу најснажнија полуга утицаја ове новине. Отвореношћу за различитости, сувисле стручне коментаре, критику и дубинске анализе, овај лист оправдава поверење свог примарног читалаштва, које је прилично стабилно, иако прилично сужено врстом садржаја, али и начином на који се презентује и комуницира. С друге стране, одређена ригидност и елитизам у приступу, али и невештост у визуелном паковању, очигледно отежавају процес популаризације неспорно квалитетног материјала, те ту постоји простор за искорак.

Истовремено, хватајући корак с технолошким трендовима и потребама, новина кроз своје интернет-дигитално присуство настоји да премости те усеке, али се на тај начин јавља проблем да сам квалитет дигиталног присуства, парадоксално, отежава постојање његовог „папирног“ партнера. Проналазак модела који би донео бољу синергију та два елемента медијског постојања, уз унапређење визуелно-стилског паковања садржаја, које мора пратити и адекватна маркетиншка активност и инвестиције у технолошку оспособљеност, стога су примарни задатак у будућности.

Лист „Политика”

Позиција ове новине је значајно усложњена оквиром у оквиру којег функционише, а пре свега структуром власништва и стога утицајима на њен рад и извршење задатака запослених који исходују из таквих околности. На тај начин, производи се очигледан контраефекат по питању очувања нечег што се доживљава као важна национална традиција и темељ медијског професионализма на овим просторима.

Наиме, уз хаотичност по питању тржишних усмерења и циљева, поделе надлежности и одговорности, постиже се и непотребна „окошталост” и статичност која не дозвољава да се адекватно развија, следећи тржишне потребе. У том погледу, конкретизација даљих планова и креирање озбиљније стратегије за већу флексибилност и прилагођавање папирног

формата тенденцијама на тржишту, које свакако не морају значити и одлазак у поље таблоидног новинарства, као и озбиљнији приступ у пољу дигиталног присуства, основни су приоритет.

Лист „Курир”

Место ове новине је посебно специфично. Реч је о листу очигледног таблоидног формата и усмерења на тржишту, који последњих година функционише у оквиру велике компаније, а која настоји шире да наступа на тржишту у региону. Такво усмерење, које очигледно прате и улагање у технолошки развој и праћење трендова (што потврђује и популарност сајта листа), јесте и најпозитивнији аспект њиховог рада. С друге стране, премда се често приговара њиховој таблоидности, то није нужно негативно, јер може имати и своје позитивне стране ако се разуме и користи на адекватан начин. У таквом приступу тржишту потребно је, међутим, учинити то да се начин рада и обраћања јавности сведу у пристојнији формат, који не би представљао тзв. дарк-политички таблоид, који своје максималистичке амбиције на тржишту тражи неуморним пласманом најбаналнијих садржаја, а који су уједно (заједно с популарношћу која се тако стиче) и параван за пласман друштвено-политичких (тако и комерцијалних) позитивних или негативних „стрелица” ка различитим актерима. То у пракси значи да би се уређивачка политика и приступ тржишту морали нормирати, и то, пре свега, враћањем традиционалним изворима новинарске улоге, где би избор информација иза себе имао и довољну објективност, а њихово паковање било само вештина постизања што боље комуникације с жељеном публиком.

На тај начин би се оградио и од нежељених утицаја са стране, истински усмерио ка грађењу кредибилитета и стабилније читалачке базе, а визуелна атрактивност (рачунајући и додатке спектакуларизма), као и неспорно праћење трендова, само значиле надградњу која би учврстила позицију на тржишту.

РЕФЕРЕНЦЕ²

- Benton, Joshua. 2014. "The leaked New York Times innovation report is one of the key documents of this media age." *Nieman Lab*. Poslednji pristup 5. decembra 2018. godine. <http://www.niemanlab.org/2014/05/the-leaked-new-york-times-innovation-report-is-one-of-the-key-documents-of-this-media-age/>.
- Evetts, Julia. 2003. "The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World". *International Sociology* 18 (2): 395–41.
- Matić, Jovanka. 2012. „Strukturni uzroci krize informativne štampe u Srbiji.” *Godišnjak FPN*, br. 8: 167–182.
- Matić, Jovanka, glavni istraživač. 2013. „Prikrivena kontrola – ugrožavanje medija u Srbiji.” *Medija centar Srbije. World Association of Newspapers and News Publishers*. Poslednji pristup 12. decembra 2018. godine <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/Prikrivena-kontrola-ugrozavanje-medija-u-Srbiji.pdf>.
- Milutinović. R. Irina. 2016. „Jedan problem medijske politike: samoregulacija kao izazov novinarske profesije na mreži.” *Srpska politička misao*, 53 (3): 59–75.
- Örnebring, Henrik. 2009. "Two professionalisms of journalism: Journalism and the changing context of work". *Reuters Institute for the Study of Journalism*. Poslednji pristup 23. marta 2018. godine. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/fileadmin/documents/Publications/The_Two_Professionalisms_of_Journalism_Working_Paper.pdf.
- Petković, Brankica, ed. 2014. *Media Integrity Matters, Reclaiming Public Service Values in Media and Journalism*. Ljubljana: Institute for Contemporary Social and Political Studies.

2 Поброяни извори и литература представљају само део оних који су коришћени приликом дизајна истраживања и писања дисертације, који су основни оквир и садржај из којих је и овај текст настао, и то онај који се односи на оне аспекте кроз које су у овом тексту експлицитно наведени.

- Petković, Brankica, Bašić Horvatin, Sandra i Sanela Hodžić. 2014. „Značaj medijskog integriteta: Vraćanje medija i novinarstva u službu javnosti”. *Medija centar Sarajevo*. Poslednji pristup 30. aprila 2016. godine. https://www.media.ba/sites/default/files/znacaj_medijskog_integriteta_vracanje_medija_i_novinarstva_u_sluzbu_javnosti.pdf.
- Penezic, Slobodan. 2018. „Odnos uređivanja i poslovanja medija u uslovima krize medija.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Tjurou, Džozef. 2012. *Mediji danas I*. Beograd: Clio.

Slobodan M. Penezić*

Belgrade

**MODELS OF DAILY NEWSPAPERS IN THE 21ST
CENTURY THE CRISIS OF THE PRESS AND
STRATEGIES FOR SURVIVAL: THE CASE OF SERBIA****

Resume

This article represents a sublimation of the findings and the conclusions drawn by the same author (Slobodan Penezić), that came during the preparation of a doctoral thesis, defended at the Faculty of Political Sciences (University of Belgrade) in October 2018.

It's a multi-year research, with theoretical and empirical character, which gives a specific insight into the world of media and journalism today, seen through coordinates made of the most frequent topics in this area. On the other hand, the analysis was carried out from the part of the media industry (newspaper) that is threaten the most, and therefore it experienced the most visible changes of their effects, which are, however, often ignored and mystified as the consequences of various reasons.

The ultimate goal is the formulation of an optimal model of the functioning of the media today, which would provide stability for all those media outlets whose livelihoods are most threatened today. With this aim, the study examined and then proved, the general hypothesis, which suggested that the formulation of a successful long-term business model for the stability of media is directly conditioned with the preponderance of the positive impact of media management over the negative impact of external factors by the media

Keywords: daily newspaper, print media, media management, media crisis, editing, media, business media, media content, models of media functioning

* E-mail address: spenezic@slglasnik.com

** This text is an updated version of one the part of research and doctoral thesis *Media editing and Media business Management in the light of "Media Crisis"*, which was conducted, written and successfully defended by the same author (Slobodan Penezić) in October 2018, at the Faculty of Political Sciences UB (mentor: Veselin Kljajic, PhD).

*** Овај рад је примљен 5. марта 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године

Зоран Малбашкић*

Академија за националну безбедност, Београд

ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ: НЕВОЈНА ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Кроз читаву историју, примарна претња по безбедност једне државе долазила је од стране војних потенцијала супротстављених држава или војних коалиција. Последње декаде доносе нам измењене околности, у којима је све већа претња по националну безбедност креирана од стране недржавних актера. Овај рад у први план истиче негативне ефекте организованог криминала, који представља основну невојну претњу по националну безбедност, те константну и слојевиту опасност коју је изузетно тешко препознати и на њу адекватно реаговати. Организовани криминал представља комплексну појаву у савременом друштву не само по широком спектру појавних облика оличених у бројним кривичним делима, већ и због чињенице да његово деловање производи директне негативне последице на економски систем државе, самим тим и на доношење најважнијих државних одлука у сфери привредно-политичких односа, али и у сектору безбедности. Аутор анализира појавне облике и карактеристике савременог организованог криминала, као и генезу ове негативне појаве са којима се сусрећу све државе света. Такође, истакнута је и мултидимензионалност последица које бројни појавни облици организованог криминала имају по безбедност државе на националном нивоу, али и на нивоу међународне заједнице. Коначно, истакнута је неопходност интердисциплинарног

* Имејл-адреса: zoranmalbasic83@gmail.com

приступа у теоријском изучавању ове негативне друштвене појаве, као и неопходност сарадње на глобалном нивоу како би се пасивизирали негативни ефекти деловања организованих криминалних група.

Кључне речи: организовани криминал, невојна претња, држава, национална безбедност

УВОД

Криминал као негативна друштвена појава одувек је био присутан на светској сцени, током историје се прилагођавао друштвеним условима и мењао форме испољавања, а најопаснији и најекстремнији вид његовог испољавања јесте организовани криминал. Узимајући у обзир чињеницу да је заштита виталних вредности од свих облика претњи приоритет сваке државе, међународних организација и институција, теоријско препознавање и дефинисање организованог криминалитета, али и адекватна превентивна и репресивна реакција безбедносних структура неопходна је како би се амортизовали ефекти овог озбиљног облика угрожавања националне безбедности.

У циљу изналажења адекватних начина, метода и средстава којима се може превентивно деловати или супротставити његовим бројним облицима испољавања, организовани криминал је примарни предмет интересовања великог броја националних и међународних институција. Упркос појачаним напорима држава да се супротставе овој негативној појави, експоненти организованог криминала у данашњим условима представљају све већу претњу националној безбедности, а његовим деловањем угрожавају се виталне вредности не само на националном, већ и на наднационалном нивоу. Овај рад има за циљ да анализира најраспрострањеније појавне облике организованог криминала, те да укаже на озбиљност последица оваквих инкриминисаних активности по националну безбедност готово сваке савремене државе.

Организовани криминал у најширем смислу можемо дефинисати као деловање групе лица која су удружена на

начелима конспиративности и строге хијерархије и која су примарно оријентисана на стицање материјалних средстава кроз реализацију бројних инкриминисаних активности. Јавља се у државама са нестабилним економским системима, постконфликтним друштвима оптерећеним етничким и сличним политичким тензијама, али ни државе са стабилним привредним токовима и дугим традицијама демократских односа у друштву се не могу похвалити чињеницом да је организовани криминал минорна претња по њихову националну безбедност.

Када се посматрају традиционални, реалистички приступи у дефинисању безбедности и односима међу државама, примарни циљ заштите је држава, односно безбедност на националном нивоу, а у средишту анализе су они облици угрожавања по суверенитет и територијални интегритет који прете од стране супарничке војне силе или милитантног потенцијала одређене војне коалиције. Савремени концепти безбедности последњих декада фокус измештају са саме државе као примарног субјекта у међународним односима, те све већу пажњу посвећују социјеталној, економској, па и информационој, енергетској и еколошкој безбедности, те безбедност са државног нивоа спуштају на ниво друштвених група, односно појединца као дела шире заједнице. Стога, организовани криминал у савременом друштву на глобалном нивоу представља једну од примарних невојних претњи по националну безбедност, а ефекти ове појаве негативно се манифестују како на нивоу безбедности појединца, тако и на нивоу глобалне безбедносне заједнице.

Због своје распрострањености, бројних појавних облика и употребе у свакодневном јавном дискурсу, организовани криминал изашао је из оквира класичних безбедносних наука, јер се овим феноменом константно баве и политикологија, социологија, психологија, правне науке и др., тако да адекватно сагледавање овој слојевитог феномена захтева свеобухватнији, интердисциплинарни приступ. Стога је у изучавању утицаја које организовани криминал има на националну безбедност неопходно најпре изучити примарне карактеристике ове негативне друштвене појаве и извршити основну типологизацију његових појавних облика.

РАЗВОЈ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Организовани криминал каквим га ми данас препознајемо настао је у Северној Америци, примарно у САД, где су рани европски колонисти на овом континенту видели могућност избегавања плаћања такси које су успостављене у пословању европских земаља. Тако су ови насељеници пре више од 200 година у организованим групама вршили препаде на трговачке конвоје, бавили се разним видовима пљачки и отмица, али и подмићивањем локалних владиних званичника са циљем стицања повољнијег положаја на америчком тржишту које је било у настајању (Albanese 2004, 11). Касни деветнаести век је у САД донео нови талас организованог криминала под утицајем великог прилива италијанских миграната који су у наредним деценијама уобличили и данас доминантну структуру организованих криминалних група.

Појава савремених организованих групација које се искључиво баве криминалним активностима могу се везати за период „прохибиције” у САД (од 1919. до 1934. године), када је у овој земљи била забрањена производња, продаја и било какав промет свих алкохолних пића. Деценија и по описане забране проузроковала је бројне форме криминалних удруживања са циљем набавке сировина, организацију илегалних дестилерија и обезбеђивање простора за конзумацију алкохола, што је за кратак временски период лицима која су се бавила овим активностима донела огроман нелегалан профит. Након укидања прохибиције, амерички „гангстери” преусмерили су делатност на друге незаконите активности, најпре на оснивање коцкарница, формирање ланаца проституције, отмице, активности у вези „зеленашења” (позајмљивање новца по каматним стопама вишим од законом дозвољених) и производње и дистрибуције наркотика, да би у наредним деценијама активности проширили и на намерна проузроковања стечаја, обезбеђивања монополистичког положаја на тржишту средствима стеченим криминалом, праће новца, док је данас глобални тероризам у највећој мери финансиран новцем стеченим од стране организованих криминалних група.

Данас су међу криминалцима изузетно популарне тзв. „комбинације техничке преваре и социјалног инжењеринга” односно „фишинг” (*phishing*, пецање), у којима крадљивци идентитета путем злонамерних *e-mail* порука нелегално долазе у посед јединствених матичних бројева грађана, бројева социјалног осигурања, бројева платних картица и сл. (Domazet i Skakavac, 2019, 190–191). Исто тако, савремене „криптовалуте” и њихова псеудоанонимност донеле су неограничене могућности за куповину противзаконитих добара и услуга избегавајући притом контролу од стране надлежних државних органа услед неадекватне законске регулативе ове области (Đimić 2019, 62–63). У данашњем глобализованом друштву, како је приметио Симеуновић, границе су као феномен на више нивоа постале актуелније него икад, иако су до скоро проглашаване сувишним и провизорним (Simeunović 2018, 9), што је припадницима организованих криминалних група значајно проширило поље деловања, од шверца робе до трговине људима и кријумчарења миграната.

Активности већине савремених организованих криминалних група могу се препознати из самог назива: то су организације које броје више лица са јасном утврђеном унутрашњом хијерархијом и истакнутим лидерством унутар ње, удружених са циљем планирања и реализације бројних активности које су законом забрањене, и које у свом деловању користе недозвољене, насилне методе са циљем стицања противправне имовинске користи. Виолентна природа је есенцијални елемент организованог криминала, као и строга конспиративност у деловању, а због свог глобалног утицаја на безбедносне и економске токове изискује низ координираних активности не само организација које се примарно баве заштитом националне и транснационалне безбедности. Исто тако, организоване криминалне групе карактерише велика брзина у извођењу својих незаконитих акција, често и дугогодишњи континуитет у деловању који је највише узрокован личном лојалношћу припадника групе.

Често се протежира теза да су чланови организованих криминалних група лица са социјалне маргине, лошег имовинског стања и исподпросечног образовања, што можемо приписати идеализованим, готово романтичарским приказима

криминалаца у популарној култури, пре свега на филму. Супротно томе, анализа савремених криминалних токова јасно негира ове стереотипе, те нам указује да се овим активностима баве лица са свих страна економског и образовног спектра. Исто тако, криминалне организације су претходних деценија показале значајну способност адаптације на промењене околности на интернационалном нивоу, попут економске глобализације и развоја информационих технологија, те су носиоци криминалних активности у сајбер сфери пронашли ново плодно поље деловања. Организовани криминал је постао специфична, „нова форма геополитике” (Giraldo and Trinkunas 2010, 393) јер су припадници организованих криминалних група широм света спровели сопствену криминалну „глобализацију”.

Као основне карактеристике свих појавних облика организованог криминала, поједини домаћи истраживачи (Воšković i Skakavac 2009, 205) истичу: хијерархију – одговорност и субординацију у раду криминалних организација, мрежну структуру, флексибилност у раду, инфилтрацију у државне структуре, сарадњу са сличним организацијама и криминалним структурама, примену насиља као метода у раду, стицање профита и професионализам у раду итд. Оно што је важно истаћи код анализе ових карактеристика је чињеница да се поједине криминалне организације у значајној мери професионализују у свом деловању, са јасним профилисањем активности којима се баве у континуитету, те повезивање и ближа сарадња са сличним организацијама које се примарно баве инкриминисаним активностима како у истим државама, тако и на прекограничном нивоу. Исто тако, последњих декада значајно је избледела граница између организованог криминала и тероризма, те бројних сличних облика политичког криминалитета. Иако су и даље криминалци првенствено профитно оријентисани, док терористи делују под јаким идеолошко-политичким утицајем, разлике у криминалном и терористичком деловању су све мање, јер се припадници организованих криминалних група служе бројним облицима политичког насиља у реализацији својих активности, док терористи све чешће посежу за криминалом како би обезбедили материјалну базу за бављење терористичким активностима (Ђukić 2016, 94).

Поред бројних истраживача, и наднационалне организације и институције међународног значаја бавиле су се овим слојевитим феноменом. Тако је Европска унија у оснивачком акту Европске полицијске службе – Еуропола (Europol Convention 1995) организовани криминал препознала као највећу претњу по безбедност европског континента, те успоставила механизме за амортизацију ове негативне појаве. Исто тако, дефинисано је укупно једанаест карактеристика криминалних организација, од чега се захтева шест елемената да би таква организација била третирана као организована криминална група. Обавезни критеријуми које предметне групације морају да испуњавају да би се нашле у овој категорији су: континуирана сарадња више од две особе; стабилност и трајност организације; вршење тешких кривичних дела, за које је забрањена казна од 4 године или више и да је основни циљ организације стицање добити или моћи. Остале карактеристике су: специјализована подела рада између припадника; спровођење мера дисциплинске контроле; коришћење насиља или сличних средстава застрашивања; коришћење комерцијалне или друге сличне пословне структуре; учешће у прању новца; транснационални карактер и спровођење утицаја посредством легитимних социјалних институција – владиних институција (министарства правде, унутрашњих послова) или привредних институција (Pavličević 2017, 36–37).

Анализирајући генераторе организованог криминала на глобалном нивоу, експанзију ове антидруштвене појаве можемо тражити у два геополитичка шока који су уследили у последњој деценији двадесетог века: трансформација Европске економске заједнице у Европску унију након потписивања Маастрихтског уговора 1992. године и колапс Совјетског Савеза који је узроковао појаву огромне количине оружја и војне опреме на међународном илегалном тржишту и стварање касте руских олигарха са огромном количином финансијских средстава, махом стечених на нелегалан начин који су касније убацивани у легалне токове. Континентално отварање граница пратило је и отварање бројних илегалних коридора којим су од Пацифика до Атлантика, од Балтика до Средоземља кријумчарени људи, оружје, наркотици и фалсификовани новац. На тај начин дошло је и до ближег повезивања криминалних организација

са Далеког истока (Кине и Јапана) и из Руске Федерације са „традиционалним” мафијашким организацијама из Италије, али и из САД и Латинске Америке.

На сличном трагу били су и поједини истраживачи, који сматрају да су одређени глобални трендови генерисали негативан утицај организованог криминала на безбедност држава и глобалну безбедност. Тако Жиралдо и Тринкунас (Giraldo and Trinkunas 2010, 400–401) истичу да су на експанзију организованог криминала у значајној мери утицали глобализација, са појачаним протоком људи, добара и средстава плаћања, која је донела значајан пораст како легалне тако и нелегалне економије, те демократске транзиције, које су поред трансформације аутократских у либералније режиме донели и значајну концентрацију капитала (махом нелегалног) у рукама малог броја људи који су од незаконитих активности (трговине наркотицима, људима и оружјем, прање новца и сл.) стекли толика средства да су били у стању да директно утичу на крхке економије транзиционих земаља. С тим у вези, економска криза која траје од 2008. године на интернационалном тржишту, те глобална пандемија вируса која ће ову кризу само продубити и дати јој сасвим нову димензију, свакако ће утицати на пораст нелегалних активности и проширење илегалних тржишта у којима ће припадници криминалних група заузимати централно место.

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Карактеризација организованог криминала, његова класификација и типологизација били су предмет истраживања бројних респектабилних домаћих и иностраних криминолога у последњих готово сто година (Thrasher 1927, Cressey 1969, 1972, Abadinsky 1981, Block and Chambliss 1981, Paoli 2002, Fijnaut and Paoli 2007, Paoli and Beken 2014, Ignjatović 2009, Ignjatović 2015, Milo Bošković 2003, Mićo Bošković 2004, Bošković i Jovičić 2002, Mijalkovski 2010, Mijalković 2015 и др.), са нарочитим акцентом на оне појавне облике криминалитета који по начинима испољавања, организованости и учесталости појављивања, имају најнегативнији утицај на националну,

али и глобалну безбедност, а то су: трговина људима; трговина наркотицима; кријумчарење оружја и муниције; фалсификовање новца и других средстава плаћања; прање новца; корупција и високотехнолошки криминал.

Иако се у овом истраживању не бавимо индивидуалним или појединачним испољавањима криминалног понашања, који се реализује у ситуацији када су носиоци инкриминисаних активности појединци, а не класичне криминалне групе са јасним лидерством и хијерархијом унутар ње, важно је напоменути да је и ова врста криминалитета у експанзији. Попут савремених терористичких активности, где су носиоци угрожавања неретко појединци који самостално реализују све фазе терористичког деловања (од планирања до самог извршења) и код бројних видова индивидуалног криминалитета приметна је тенденција пораста. Разлог за овакав тренд лежи у чињеници да су информационе технологије, поред приметне десоцијализације човечанства, знатно прошириле спектар активности на пољу рачунарског криминалитета, где у бројним случајевима извршења кривичних дела није неопходно постојање организоване криминалне спреге више актера.

Према Албанесеу, који је у фокусу истраживања имао појавне облике организованог криминала на америчком континенту, типологија организованог криминала се може извршити према врсти активности криминалних група (да ли се групе баве вршењем нелегалних активности или су инфилтрирани у законита пословања), природе ових активности (да ли припадници организованих криминалних група врше нелегалне активности попут: коцке, зеленашења, проституције, дистрибуције наркотика, дистрибуције украдене робе или су то, с друге стране, легалне активности које су извршене под неким обликом принуде), као и штетности коју ове активности производе за државу и друштво у целини (да ли је последица криминалног деловања у бројним облицима насиља, причињеној материјалној штети или се та штета рефлектује на привредно-економски систем у целини) (Albanese 2004, 11). Такође, исти аутор је извршио и упоредну типологију првобитног и модерног организованог криминала, што се табеларно може приказати на следећи начин:

Табела 1. Упоредна типологија традиционалног и савременог организованог криминала

Првобитне криминалне активности	Модерне верзије криминалних активности
Коцкање на локалном нивоу	Интернет коцкање на међународним веб-сајтовима
Трговина хероином и кокаином	Трговина синтетичким дрогама (метамфетамини и екстази, који су мање подложни прекидима у снабдевању)
Улична проституција	Проституција базирана на интернет услугама и трговина људима
Измуђивање у циљу заштите („рекетирање”) локалних привредних друштава	„Рекетирање” великих корпорација, вршење отмица руководиоца компанија
Кредитирање, позајмљивање под неповољним условима („зеленашење”)	„Прање новца”, куповина драгоцености и вредне робе
Крађа вредне робе	Крађа интелектуалне својине, фалсификовање софтвера

Извор: Albanese 2004, 16.

Анализирајући саму суштину деловања појединих криминалних група, Хејген (Hagan 2010, 298–299) препознаје неколико типова организованог криминала: 1. политичко-социјални организовани криминал; 2. плаћенички или предаторски организовани криминал; 3. групно оријентисани организовани криминал и 4. синдикални или гангстерски организовани криминал.

1. Политичко-социјални организовани криминал обједињава све инкриминисане активности које су политичко-социјално мотивисане. Оваква врста криминала препознаје се у деловању бројних терористичких група, герилских организација, али и разних друштвено-милитантних покрета са израженом

политичком, националистичком, па чак и расистичком компонентом (попут Кју-клукс-клана у САД).

2. Плаћенички или предаторски организовани криминал је она врста криминалних активности које су искључиво мотивисане материјалном добити и личним или колективним профитом, који је по својим појавним облицима најраспрострањенија форма организованог криминала, са небројеним облицима његовог испољавања, од организоване проституције, производње и дистрибуције наркотичких средстава, до извршења различитих облика разбојништава, отмица, и сл.

3. Групно оријентисани организовани криминал односи се на широк спектар кривичних дела извршених од стране идеолошко-криминалних групација, попут мотоциклистичких екстремистичких организација, адолесцентских банди, бројних деликвентних супкултурних структура (попут припадника *punk* или *skinheads* покрета, припадници навијачких група и сл.), код којих је примарни циљ извршења кривичних дела психолошко задовољење или доказивање унутар саме групе.

4. Синдикални или гангстерски организовани криминал је она врста криминала која је највише анализирана у теорији и на који се најчешће мисли када се говори о организованом криминалу. Криминални синдикати су углавном оријентисани на праће новца, односно конверзију средстава стечених нелегалним активностима у легалне финансијске токове, те на формирање лоби група унутар државних структура са циљем бољег позиционирања на легалним тржиштима, односно стицања заштите за даље несметано бављење инкриминисаним активностима.

У складу са наведеном класификацијом, те узимајући у обзир чињеницу да се деловања криминалних и терористичких група све више преплићу и прожимају, важно је истаћи да се као посебан тип организованог криминала може посматрати онај који се спроводи од стране бивших припадника терористичких групација, као и бивших припадника безбедносних

структура. Као пример ове подврсте може се посматрати деловање организованих криминалних група на Косову и Метохији последњих деценија, где су актуелни носиоци извршне власти бивши припадници како терористичких организација националистичке идеолошке оријентације (попут „Ослободилачке војске Косова” – *Ushtria Çlirimtare e Kosovës* – УÇК), тако и безбедносних структура бивше државе која је егзистирала на том подручју (СФРЈ и СР Југославија). Основни разлог за овакву флукуацију чланства из безбедносних структура и терористичких организација у криминалне групе лежи у чињеници да су овакве категорије лица специјализовале своје активности у строго хијерархијским организацијама са израженим осећајем припадности одређеној структури, те да су своју „експертизу” релативно лако преусмерили у поље нелегалног, криминалног деловања.

У домаћој литератури уобичајена је подела криминалних организација на традиционалне (које егзистирају дуги низ година, па и деценија) и оне новијег датума; затим према карактеру порекла препознају се оне које су настале након оружаног конфликта, револуције или сличног друштвеног потреса, оне које су настале из разлога самоодбране и оне које су првенствено имале политички карактер, након чега су се трансформисале у криминалне организације; према пољу деловања препознају се оне које се међусобно обрачунавају и чије се активности преплићу и оне чије је инкриминисано деловање усмерено на институције државе и друштва; према степену организованости могу се поделити на неформалне групе базиране на договору у циљу лакшег извршења појединих кривичних дела и на формално организоване групације, са мање или више чврстом организационом структуром (Ђukić 2016, 88).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сагледавањем примарних карактеристика и његовом адекватном типологизацијом, дошли смо до закључка да организовани криминал представља континуирану претњу и изазов за националну и међународну безбедност. Исто тако, организовани криминал као невојна претња националној

безбедности евидентно нарушава све виталне вредности државе и захтева како интердисциплинарни приступ у изучавању ове појаве, тако и свеобухватну реакцију комплетног безбедносног сектора на националном и глобалном нивоу.

Узимајући у обзир вишеслојност овог безбедносног феномена, важно је указати да су и последице деловања организованог криминала на државу и друштво у целини врло изражене, са посебним утицајем у социјеталној, економској и безбедносној сфери. С обзиром да је организовани криминал давно прешао границе националних држава, тако је и његове последице неопходно пратити и анализирати како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком плану.

Важно је напоменути да експанзију организованог криминала последњих сто година, његове бројне преображаје и прилагођавање актуелним политичким и економским условима, није пратила адекватна реформа безбедносног система и који на глобалном нивоу није од старта препознавао погубност овог антидржавног феномена. Зато је данас, у доба бројних нових појавних облика организованог криминала, неопходна одговарајућа трансформација система безбедности на националном и међународном нивоу (специјализација сектора који се баве информатичким криминалитетом, увођење казних мера које предвиђају одузимање имовине стечене криминалом и сл.) како би се правовремено, превентивно реаговало на нове изазове које свакодневно долазе из сфере организованог криминала, којег је све теже препознати и тиме спречити његове погубне последице које се рефлектују од индивидуалног до глобалног нивоа.

Теоретске перспективе, од којих су неке изложене у овом раду, помажу нам да обликујемо начине препознавања ове комплексне појаве, али су емпиријске анализе и конкретне активности служби безбедности на националном, али и међународном нивоу, неопходне како би се пасивизирали вишеслојни негативни ефекти организованог криминала по националну, економску и социјеталну безбедност. Брза и несметана трансформација делатности организованих криминалних организација неизоставно мора бити праћена

адекватном реакцијом и прилагођавањем од стране безбедносних структура сваке државе.

Иако је угрожавање од стране војне силе једне државе или наднационалних оружаних коалиција и даље на врху хијерархије када су у питању претње по националну безбедност, организовани криминал, са свим својим карактеристикама и појавним облицима, свакако је значајна и реална опасност по безбедност сваке државе, али и глобалне безбедносне заједнице у целини. Досадашња теоријска искуства, али и искуства у борби против ове појаве јасно нам указују да ниједно друштвено уређење, нити начин политичког организовања у одређеној држави, није имун на појаву организованог криминала, који лако опстаје и шири се у свим облицима политичких поредака, од развијених демократија, транзиционих друштава до аутократских режима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abadinsky, Howard. 1981. *Organized Crime*, Chicago: Nelson-Hall.
- Albanese, Jay S. 2004. "North American Organised Crime". *Global Crime*, 6 (1): 8–18. DOI: 10.1080/1744057042000297945.
- Block, Alan A., and William J. Chambliss. 1981. *Organized Crime*. New York: Elsevier.
- Bošković, Milo. 2003. *Transnacionalni organizovani kriminalitet*. Beograd: Policijska akademija.
- Bošković, Milo, i Zdravko Skakavac. 2009. *Organizovani kriminalitet: Karakteristike i pojavni oblici*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije.
- Bošković, Mićo. 2004. *Organizovani kriminalitet i korupcija*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Bošković, Mićo, i Dragomir Jovičić. 2002. *Kriminalistika metodika*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

- Cressey, Donald. 1969. *Theft of the Nation: Structure and Operations of Organized Crime in America*. New York: Transaction Publishers.
- Cressey, Donald. 1972. *Criminal Organization*. New York: Harper & Row.
- Dimić, Miodrag. 2019. „Zloupotreba kriptovaluta.” *Nacionalna bezbednost* 6 (10): 59–76. UDK: 336.741.1:004 336.741.1:343.85.
- Domazet, Siniša, i Zdravko Skakavac. „Fišing” – Izazov u zaštiti bezbednosti podataka korisnika interneta.” *Srpska politička misao* 63 (1): 189–207. DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6312019.10>.
- Đukić, Stanimir. 2016. „Posledice organizovanog kriminaliteta po nacionalnu bezbednost.” *Vojno delo* 7 (2016): 85–102. DOI:10.5937/vojdela1607085D.
- Europol Convention. 1995. Official Journal of the European Communities No C 316/ 1, Council Act of 26 July 1995, drawing up the Convention based on Article K. 3 of the Treaty on European Union, on the establishment of a European Police Office (95/C 316/01), p. 1–32.
- Fijnaut, Cyrille, and Letizia Paoli. 2007. *Organized Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in EU and Beyond*, Berlin: Springer Science & Business Media.
- Giraldo, Jeanne, and Harold Trinkunas. 2010. *Terrorism Financing and State Responses: A Comparative Perspective*. Redwood: Stanford University Press.
- Hagan, E. Frank. 2010. *Crime Types and Criminals*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Ignjatović, Đorđe. 2009. *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đorđe. 2015. *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mijalković, Saša. 2015. *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

- Mijalkovski, Milan. 2010. *Terorizam i organizovani kriminal*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Paoli, Letizia. 2002. "Paradoxes of organized crime." *Crime, Law and Social Change*, 37 (1): 51–97. DOI: 10.1023/A:1013355122531.
- Paoli, Letizia, and Tom Vander Beken. 2014. "Organized Crime: A Contested Concept." In: *Oxford Handbook of Organized Crime*, ed. Letizia Paoli, 13–31. Oxford: Oxford University Press.
- Pavličević, Predrag. 2017. „Terorizam i organizovani kriminal: analiza i procena rizika.” *Nacionalna bezbednost* 4 (6): 34–56. UDK: 323.285:343.02.
- Simeunović, Dragan. 2018. „Fenomen granica.” *Srpska politička misao* 61 (3): 9–25. DOI: <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.1>.
- Thrasher, Frederic Milton. 1927. *The Gang*. Chicago: University of Chicago Press.

Zoran Malbašić**Academy of National Security, Belgrade***ORGANIZED CRIME: A NON-MILITARY THREAT TO NATIONAL SECURITY****Resume**

Throughout history, the primary threat to the security of a state came from the military potential of opposing states or military coalitions. The last decades have brought us changed circumstances, in which an increasing threat to national security has been created by non-state actors. This paper highlights the negative effects of organized crime, which is a fundamental non-military threat to national security, and a constant and layered threat that is extremely difficult to identify and respond to it adequately. Organized crime is a complex phenomenon in modern society, not only in the wide variety of manifestations embodied in numerous criminal acts, but also in the fact that its actions produce direct negative consequences on the economic system of the state, and therefore on the most important state decisions in the field of economic and political relations, but also in the security sector. The author analyzes the manifestations and characteristics of modern organized crime, as well as the genesis of this negative phenomenon encountered by all countries of the world. Also, the multidimensionality of the consequences that numerous manifestations of organized crime have on the security of the state at national and international level is also highlighted. Finally, the need for an interdisciplinary approach to the theoretical study of this negative social phenomenon is emphasized, as well as the need for global cooperation to passivize the negative effects of organized crime groups.

Keywords: organized crime, non-military threats, state, national security

* E-mail address: zoranmalbasic83@gmail.com

** Овај рад је примљен 1. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

ПРАВО И ПОЛИТИКА

УДК 340.131:323.23

Српска политичка мисао

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.15>

број 2/2020.

год. 27. vol. 68

Оригинални научни рад

стр. 345-359

*Тијана Перић Дилигенски**

Институт за политичке студије, Београд

РЕФЛЕКСИЈЕ О ПРАВНОМ НИХИЛИЗМУ**

*Нихилизам стоји пред вратима: откуд нам стиже тај
најнеугоднији од свих гостију?*

Фридрих Ниче

Сажетак

Правни нихилизам се у тексту рада поима као селективна, произвољна и неформална политичко-командна примена права која резултира његовом злоупотребом. Као правни нихилисти детектују се политички актери, правосудни функционери и грађани и све њих карактерише дефицитарна правна свест која се огледа у непоштовању или релативизовању правних норми и вредносних судова инкорпорисаних у њих. Након теоријских промишљања о правном нихилизму као појавној манифестацији неправне свести, у раду је портретисана практична страна

* Имејл адреса аутора: peric.tijana@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

овог феномена примарно кроз руски а секундарно и кроз српски архетип. Закључује се да се правни ниҳилизам јавља у амбијентима правне несигурности, ауторитарних тенденција и поданичке политичкокултурне матрице. Као парадигматични примери наводе се Русија и Србија као државе у којима налог владавине права и етос грађанске облигације никада није истински заживео.

Кључне речи: правни ниҳилизам, телефонска правда, неформални утицај, судство, злоупотреба

О НИХИЛИЗМУ ИЗ ТЕОРИЈСКОГ РАКУРСА

Правни ниҳилизам би појмовно могао да се концептуализује као форма политичког или ширег друштвеног мишљења која се дистанцира а неретко и негира вредности инкорпорисане у правне норме. У фундаменту ниҳилистичких сентимената је селективан приступ праву као најмање савршеном средству уређивања друштвених односа. Правни ниҳилизам, потирање права, његова негација или злоупотреба су саставнице онтологије политичке моћи која се рефлектује у релацијама наређивања и поковавања. Могло би се рећи да је правни ниҳилизам у фундаменту иморалан ако се пође од премисе да: „иморалност значи коришћење свих моралних и политичких система како би се дошло до власти и на њој остало” а „врлина долази на власт истим средствима као и политичке странке, клеветањем, сумњичењем, минирањем супротстављених врлина које су већ у моћи, системским прогоном и изругивањем, дакле самим иморалностима” (Stanković Pejnović 2014, 174).

Симптоми ниҳилистичке бољке су општи пад етике, корупција, друштвене аномалије, свеprisутно осећање апатије, песимизма и неповерења. Почетни а можда и највидљивији симптом је заробљавање људског бића које више није кадро да превазиђе своју нагонску страну. Хоризонти ниҳилизма се простиру и до опијености феноменом моћи и власти која је фатаморгана јер „често седи блато на престолу, а често и престо на блату” (Stanković Pejnović 2014, 99).

Нихилизам као морална теорија је у основи релативистичка будући да апострофира да није важно у шта појединац верује и да нико нема право да негира мишљење другог. Традиционалистички профилисани доктриничари права исказују бојазан да: „прихватање метафоре разговора као описа правног резоновања логично води до моралног вакуума нихилизма” (Singer 1984, 52). Интересено обојено интерпретирање закона доводи до скептицизма који се неизбежно улива у нихилизам као мишљење по ком је „теоријско неслагање само прерушена политика” (Dworkin 1986, 10). Кад су представе људи о заједничком добру и општем интересу замагљене онда долази до растакања и мултипликовања интереса што доводи до друштвених сукоба и Хобсовог (*Hobbes*) вучјег стања у коме свако може да ратује против сваког (*bellum omnium contra omnes*). Утицај неизвесности и несигурности у оваквом миљеу је погубан по све чланове друштва и тада на сцену ступа судија, попут *deus ex machina* са задатком да мирним путем реши сукоб између некомпатибилних животних планова. Судија као правни гласник лишен субјективности и острашћености, на темељу повереног мандата и знања о примени логичког инструментаријума одлучује чији је интерес правно утемељенији. Идеалтипски судија не би смео да буде поданик и послушник политичких актера јер ће се у противном право изобличити и како је својевремено опсервирао Паунд (Pound 1940, 9): „данашње политичко и правно проповедање логично ће довести до (политичког) апсолутизма”. Ако судије устукну пред моћницима и постану њихов мираз онда власт која иначе располаже монополом силе моћи ће да ради шта јој је воља јер неће бити правно санкционисана за своје поступке. Са том идејом су сагласни и критичари правног реализма који сматрају да он неизбежно води нацизму и стаљинизму (Singer 1984, 49).

Интерпретација права у друштвима са демократским дефицитом и поданичком политичкокултурном традицијом није ексклузивни домен тзв. органа примене (судија и правних доктриничара) већ постаје активност политичара који дословно усвајају Келзенову (*Kelsen*) опсервацију о тумачењу правних текстова као акту воље а не спознаје (Guastini 2013, 84). Уместо да добије статус краљевског умећа (*epis-*

teme basilike), судска примена права се устоличава као вазал политике и губи нотабилитет или метафоричније прати је лош глас. Правоумност као оштрина и трезвеност правног суда се удаљавају од Јеринговог (*Jering*) когнитивног правничког стварања права и попримају обресе политичке игре у којој се право креира и примењује на темељу политичке воље. Истини на вољу, права никада није било без законописца¹ али исто тако елементарни правни сензибилитет налаже да се политичка воља исцрпљује у сегменту стварања права и да не постоји маневарски простор за њу у сегменту његовог тумачења (што се посебно односи на егзекутиву). Следствено томе, овај оптимистичан сценарио је могућ само у правним а не и у државама са идеолошким предзнаком.

Ослањајући се на теорију игара, Глухарева (2016) користи метафору правне игре како би концептуализовала злоупотребу права у политичке сврхе. Према њеном виђењу, правне игре као негативне функције елемената теорије игара у правној сфери воде директном нарушавању садржаја постојећих норми које фаворизују једну страну негирајући једнакост шанси односно правно начело једнакости пред законом (13). Игре мумифицирају суштину правне норме и резултирају падом поверења у правни поредак што у крајњој инстанци доводи до бујања правног нихилизма и равнодушног односа према праву као регулатору друштвених односа. Правне игре се не исцрпљују само у наведеној форми. Глухарева (2016) под тим концептом подразумева и бесмислену и прекомерну нормативну формализацију било које сфере јавних односа од стране државе као облик нулте суме (13).

ПРАКТИЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НИХИЛИЗМА У РУСИЈИ И СРБИЈИ - ЈЕДНА ПАРАЛЕЛА

Правни нихилизам се читава у партикуларном и релативистичком поимању правне свести и умногоме је детерминисан поимањем правне културе једног народа. Према аналитичким увидима Владана Станковића (Stanković 2018) правну културу српског народа у историјском континууму карактерише арбитарно одлучивање приликом конкретизације

1 Максима Валтера Дубиса *Kein Imperativ ohne Imperator* – Нема наредби без наредбодавца.

закона, феномен политичке инструментализације правног поретка, неуређеност правног простора која се манифестује кроз правне шпекулације и непримену права, што резултира правном несигурношћу (134–135). Правни нихилизам представља однос неправне свести према закону која се огледа у непоштовању или релативизовању правних норми и вредносних судова инкорпорисаних у општа правила понашања која су санкционисана апаратом државне принуде. Малахов (2013) поима руски правни нихилизам као спољашњи и унутрашњи сукоб између друштва и државе који се огледа у неповерењу друштва у законе државе и узајамном неповерењу државе у појединца и његову пристојност и способност да успоставља позитивне релације са другим људима (139).

Извориште руског правног нихилизма налази се у правној несигурности којој су руски грађани вековима били изложени, што је према виђењу руског политичког филозофа Александра Ивановича Херзена за њих била нека врста школе. Херзен додаје: „скандалозна неправда једне половине закона научила их је да мрзе другу половину; подносе све само на силу, и да без обзира на положај Рус избегава или крши закон где год то некажњено може да учини и влада ради потпуно исто” (Huskey 1991, 68).

Култура правног нихилизма је парадигматична за Русију као државу са дисперзираним мрежама неформалних институционалних аранжмана (видети Perić Diligenski 2018, 351–353). Иако је 1998. године ратификовала Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода овај документ за руску политичку елиту представља тигар од папира. Стандарде прописане наведеним нормативним документом флагрантно игноришу носиоци политичке власти, медији и правосудни функционери у Русији. Анимозитет између руске олигархијске елите и суда у Стразбуру је кулминирао доношењем пресуде против Русије у предмету *Ilaşcu v. Moldova and Russia* 2005. године када је Министарство спољних послова Русије изразило изненађење на: „недоследност, контрадикторност, субјективност и јасан политички ангажман суда у Стразбуру” (Provost 2015, 2).

Судство у Русији је неретко склоно корупцији и неетичким праксама и у фундаменту је зависно од политичких уплива. Судске одлуке су постале роба која се купује или изнуђава на темељу учена, компромата или *do ut des* матрица размене. Судије као политички актери немају подстицаја да: „наруше status quo и саопште истину моћницима” нити да пресуђују против власти из страха од политичке одмазде” (Trochev 2009, 156). Аксиоматског карактера је тврдња да су судије у Русији изложене гигантском притиску својих колега, тужилаца, иследника и Федералне службе безбедности (Solomon 2007, 79–91). Русија је одвајкада била држава са израженим ауторитарним тенденцијама и пароксијалном политичком културом која вуче обресе из царске а доцније и из совјетске командне ере. Етос грађанске облигације никада није засјао пуним сјајем у Русији услед беспоговорног спровођења диригованих политичких директива комунистичке врхушке. Карактер совјетског модела власти се у литератури поима као „шизоидан” што произилази из: „амбивалентности његове централне контроле, клијентелистичке политике, широко распрострањених неформалних пракси, дезинформација одозго надолу и обрнуто и народног цинизма” (Service 2005, 71).

Соцмантре и празну демагошку фразеологију су усвајали и носиоци правосудних функција као априорну вредност, те су већи значај имале речи и намигивања правно неписмених политичких комесара него параграфи закона. Иста паралела би могла да се повуче и са стањем у трећој грани власти у другој југословенској федерацији. Антологијска је постала сугестија маршала Тита упућена хрватским судијама да се у суђењу поводом хрватског пролећа не држе закона као пијан плота, што је доживљавано и читано као: „пуки вапај за политичком аномијом” (Klinger i Kuljiš 2019, 20).

Илустрована феноменологија се осликава у идиоми телефонског права или телефонске правде као совјетске новотарије која се осликава у неформалној пракси заобилажења правних процедура на темељу телефонских команди као исправног права (Ledeneva 2013, 160). Комунистички партијски посленици су посезали за телефонима са намером да позову тужиоце и судије и сугеришу им какав исход партија очекује

у конкретном случају (Karklins 2005, 14). У жељи за бржим напредовањем у каријерној вертикали, или из страха, због славе, многе судије не могу да одоле, метафорички речено, заводљивом позиву Сирене (Shepard 2002, 812).

Посебна склоност ка телефонској правди изражена је у системима у којима не постоји финансијска независност судства а судије подлежу поновном избору или реизбору што повећава ризик ка коруптивним и клијентелистичким аранжманима и креира перцепцију јавног мњења да су и судије на продају. У совјетској ери телефонска правда је била конзумирана путем сигурне телефонске мреже познате као вертушка. Телефони вертушке су били заштићени како не би одавали електричне или магнетне таласе а сам приступ њој је био индикатор положаја у партијској номенклатури. Именик вертушке је поседовао прецизан запис о персонално додељеном телефонском броју те је приступ вертушки био статусни симбол и артефакт припадања. Високо рангирани припадници номенклатуре су аутоматски укључивани у вертушку која је поред формалног имала и неформални утицај јер су поједине телефонске линије декретом партије биле додељиване и другим члановима номенклатуре (Ledeneva 2013, 123–124).

Иако свеprisутна, корупција није главна препрека у функционисању руског правосудног система који је изгубио професионални интегритет. Као кључна аномалија руског правосуђа идентификује се подложност судија притисцима владиних званичника и председавајућих судовима који спроводе неформална правила на темељу политичких команди. Председници судова у односу на судије примењују методологију штапа и шаргарепе, распоређују предмете лојалним судијама, диктирају им исход пресуде, дају бонусе као награду или покрећу дисциплинске поступке против судија који откажу послушност (Ledeneva 2013, 151). Једина излазна стратегија која преостаје судијама дисидентима који одбијају да буду део „неформалне линије” је подношење представке Европском суду за људска права. У случају утврђивања повреде права зајемченог Европском конвенцијом о људским правима личну сатисфакцију може да има апликант као некадашњи судија који остварује Пирову победу јер је дирнувши у политички осинак провео године без радног односа, понижен, маргинализован,

перципиран као непријатељ система. Владајући политички картел овакве пресуде сматра правно неутемељеним и политичким мотивисаним и не предузима никакве кораке да се оснажи владавина права. Као усамљени пример појави се и по неки политичар који иако свестан руског правног нихилизма не ради много на његовој редукцији. Када је 2008. године постао шеф државе, Дмитриј Медведев као професор права је употребио синтагму „правни нихилизам” констатујући дефектност руског кривичноправног система који је довео до процесуирања и осуђивања невиних.²

Мреже моћи и мреже утицаја су по свом друштвеном сопству такве да да се у њих увуку ситне рибе а крупне пронађу излаз или како је Оноре де Балзак (*Honore de Balzac*) ванвременски констатовао „закони су паучина кроз коју пролазе велике муве, а у коју се хватају мале”. Нужно је да се констатује да је правни нихилизам у постсовјетском руху рафиниранији и хуманији у односу на совјетски који је био оличен у Сцила–Харибда запета варијанти „у Сибир, не на смрт“. За све минуле деценије један феномен је остао константан – Русија никад није била држава у којој су поштована људска права и основне слободе.

Поједини аутори користе синтагму „ефекат хлађења” (Nonet and Selznick 1978, 16) који осликава улогу неформалних норми и сигнализирајуће симболике (конклюдентних радњи, прим. аутор) које дају до знања шта је потребно да се предузме без директне интервенције. У неаутономним или прецизније репресији склоним системима, закон је подређен моћи политике подједнако као и судије који постају вазали интересима политичких моћника који нису везани законским ограничењима, односно који се издижу изнад закона (Nonet and Selznick 1978, 16). Наведена патологија доводи и до свесног самоограничавања слободног судијског уверења, неке форме аутоцензуре судија којима постаје подношљивије да сами себе ограниче него да то чине други уместо њих.

У претходном излагању је елаборирано да су политички актери осведочени правни нихилисти. Но, политичари као агенти грађана су изданци исте сорте етнице као и грађани, са

2 Детаљније обрађено код Bowring 2009.

истим манама и врлинама, те су ретко кад моралнији од својих принципала. Разлика је само у пруженој шанси и приступу ограниченим ресурсима (дај човеку моћ и видећеш какав је). Речју, ако су политичари правни нихилисти, *ceteris paribus* то су и грађани јер живе у истом хабитусу у ком постоје склоности ка партикуларистичком доживљају права и његовој злоупотреби зарад личних интереса.

Ово проблемско поље постаје значајна тема емпиријских истраживања³ која имају за циљ да утврде улогу пола, образовања, узраста, етничке припадности, брачног и радног статуса, висине дохотка и припадности урбаној средини у перцепцији права (поимању вредности владавине права). Емпиријски налази потврђују да градска резиденција, етницитет и припадност класи нису предиктори правног нихилизма. За разлику од ових варијабли, брачни статус је значајан предиктор будући да су ожењени и удате мање нихилистички оријентисани у односу на самце и разведене. Разведени имају појачане негативне емоције према правном систему са чијим се мањкавостима детаљно упознају током процедуре развода брака. Пол као независна варијабла показује да су даме већи поштоваоци закона у односу на мушкарце (Tyler 2006, 43) што је неретко утврђена законитост у многим истраживањима. Директна корелација постоји између нивоа образовања и поштовања права. Узраст као зависна променљива има властиту логику која се разликује од система до система. Преовлађујуће је искуство да се правни нихилизам смањује како људи старе али и у том погледу постоје спецификуми, поготово у руској варијанти. Налази истраживања показују да је четвртина руске популације од оних рођених после 1940. године спремна да заобиђе законска решења (да иде „около закона”), док се код најстарије генерацијске кохорте јавља парадокс. Супротно очекивањима, припадници те генерације нису нихилистички оријентисани према поштовању закона иако су имали негативна искуства са злоупотребом права и манипулисањем законима у епохама стаљинизма, стагнације, перестројке, контроверзних приватизација. Они успевају да надиђу властита негативна искуства и верују у важност поштовања закона и владавине права (Hendley 2012, 180).

3 Видети Hendley 2012.

Правни нихилизам је инцидентне нарави само у системима са политички лојалном конкуренцијом, умереном судском доктрином и политичким актерима који нису склони ризику (*risk averse*). Редукција нихилистичких сентимената превасходно зависи од капацитета доносилаца одлука да изграде институције од поверења, кредибилитета и интегритета. Не треба да се занемари ни допринос грађана као приватних актера који ће да се уздрже од трагања за рентама као и јавних функционера који траже мито следећи процес демократизације. Кад заживи налог инвестирања у легалне активности следствено ће се умањити и правни нихилизам, као „најнегоднији од свих гостију”.

Идеја о независности треће гране власти је европска творевина базирана на концепту „*autopoiesis* по ком се право и правни систем развијају по сопственој логици и интерним правилима која га штите од политичких захвата” (Perić 2012b, 75). У европској призми судијска моћ није продукт политичког ангажмана и партијске легитимације него проистиче из технократске компоненте базиране на ванредном правничком знању и овладавању професионалним вештинама примене права. Европске судије се перципирају као релевантни епистемолошко-технократски стручњаци. Квантум судијске моћи се увећава уколико је он способан да политичка питања конвертује у „техничка питања” која спадају у домен примене права (Rehder 2007, 18).

Супротно овом идеалу, правни нихилизам конвертује правосуђе у политички зависну категорију која заобилази јуридикску логику. Поданичко, политичко, коруптивно и неформално понашање делиоца правде манифестује се у свеколиким појавним облицима попут *de facto* купопродаје судских одлука, селективних и лажних истрага (лажно утуживање, гоњење невиних) и неделовање тужиоца (Karklins 2007, 37). У ранијим разматрањима на ову тему констатовано је да је: „стручно и политички независно правосуђе у свим земљама које покушавају да успоставе демократију и владавину права тешко остварив идеал јер се неретко дешава да се трећа грана власти извргне у своју супротност и постане део корумпираног система, подрива реформе и законске норме чини беспредметним и неприменљивим” (Perić 2012a, 345–346).

Политичку зависност и телефонско-командни потенцијал треће гране власти у Србији генеришу уставотворчеве одредбе о избору носилаца правосудних функција. Уставотворац је надлежност за избор судија који се први пут бирају на судијску функцију поверио Народној скупштини а не Високом савету судства (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 147). Уставотворац се евидентно водио политичким мотивима и имао је интенцију да камуфлира политички утицај на избор судија тако што је за први избор предвидео обавезан пролазак кроз скупштинску клупу (парламентарну инстанцу) чиме је судије учинио зависним од политичке импресије парламентарне већине. Конституционално решење је парламенту дало примат у избору судија док је Високи савет судства, као орган који је гарант независности и самосталности судија сведен на „климоглавца” који по аутоматизму преводи судије из привремених у трајне вршиоце судијске функције. Венецијанска комисија је дала мишљење да именовања судија редовних судова нису питања која су адекватна за гласање у парламенту, јер постоји опасност да политички интереси однесу превагу над објективним заслугама кандидата. Због наведених недостатака јавила се потреба да се редефинишу уставне одредбе о правосуђу што је резултирало радним текстом амандмана Министарства правде на Устав Србије који су наишли на критике стручне јавности. Критике се свode на постојање великог политичког утицаја на састав Високог савета судства (прецизније на избор његових несудијских чланова) и његово распуштање, на састав Државног већа тужилаца, разрешење судија и тужилаца због нестручности, уједначавање судске праксе. Посебно је осетљив и избор јавних тужилаца јер је исполитизован у још већем квантуму будући да их бира Народна скупштина, на предлог Владе (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 159, ст. 2) што их чини апсолутно зависним од политичке воље. Радни текст уставних амандмана предлаже боље решење по ком би јавне тужиоце бирао Високи савет тужилаца, на мандат од пет година.⁴

Други потенцијални и по својој природи коруптивни ризик произилази из недовољно прецизног конституционалног поимања института неспојивости судијске функције. Иако уставотворац забрањује политичко деловање судија (Ustav

4 Министарство правде, n. d.

Republike Srbije 2006, čl. 152) што је ван сваке сумње гаранција институционалне и персоналне независности судства, препустио је законодавцу да уреди које су функције, послови или приватни интереси инкомпатибилни са судијском функцијом. Сматрам да је уставотворац требало да нормира каталог политичких функција, односно да таксативно наведе јавне функције које су неспојиве са обављањем судијске функције, чиме би се попунила правна празнина која подстиче произвољна тумачења и праксе које су науштрб јавног интереса.

Уставотворац је судије учинио политичким актерима али им је загарантовао слабију имунитетску заштиту у односу на ону коју уживају носиоци законодавне, извршне власти и судије Уставног суда. Судијама се гарантује имунитетска заштита у професионалном капацитету оличена у материјалном и процесном имунитету. Прва категорија подразумева заштиту од одговорности за изражено мишљење или гласање приликом доношења судске одлуке али остаје спорна одговорност судија у претходној деоници поступка расуђивања. Процесни имунитет штити судију од лишења слободе у поступку покренутом због кривичног дела учињеног у обављању судијске функције (Ustav Republike Srbije 2006, čl. 151).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bowring, Bill. 2009. "Legal nihilism in Russia." *openDemocracy*. 7 July 2009. <https://www.opendemocracy.net/en/legal-nihilism-in-russia/>.
- Dworkin, Ronald. 1986. *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Guastini, Riccardo. 2013. „Redefinicija pravnog realizma.” *Revus* 19 (1): 83–96.
- Hendley, Kathryn. 2012. "Who Are the Legal Nihilists in Russia?". *Post Soviet Affairs* 28 (2): 149–186. doi: 10.2747/1060-586X.28.2.149.
- Huskey, Eugene. 1991. "A Framework for the Analysis of Soviet Law." *Russian Review* 50 (1): 53–70. doi: 10.2307/130211.

- Karklins, Rasma. 2005. *System Made Me Do It: Corruption in Post-communist Societies*. New York: M. E. Sharpe.
- Karklins, Rasma. 2007. *Sistem me je naterao: Korupcija u post-komunističkim društvima*. Beograd: OEBS.
- Klinger, William, i Denis Kuljiš. 2019. *Titov tajni imperij*. Beograd: JP Službeni glasnik.
- Ledeneva, Alena. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministarstvo pravde. n. d. „Radni tekst amandmana Ministarstva pravde na Ustav Republike Srbije.” Poslednji pristup 10. januar 2020. godine. <https://www.mpravde.gov.rs/files/amandmani%20za%20objavljivanje1.pdf>.
- Nonet, Philippe, and Philp Selznick. 1978. *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Perić, Tijana. 2012a. „Ogled o političkoj korupciji.” *Srpska politička misao* 37 (3): 345–364. doi: 10.22182/spm.3732012.14.
- Perić, Tijana. 2012b. „Politika i sudstvo.” *Politička revija* 31 (1): 67–77. doi: 10.22182/pr.3112012.4.
- Perić Diligenski, Tijana. 2018. „Politička korupcija i klijentelizam – per genus et differentiam.” U *Zbornik radova sa Sabora politikologa Konstitucionalizam i ustavni dizajn u demokratskoj recesiji*, ur. Biljana Đorđević, 343–356. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.
- Pound, Roscoe. 1940. *Contemporary juristic theory*. Pomona College, Scripps College, Claremont Colleges.
- Provost, René. 2015. “Teetering on the Edge of Legal Nihilism: Russia and the Evolving European Human Rights Regime.” *Human Rights Quarterly* 1: 1–77. doi: 10/2139/ssrn.2282680.
- Rehder, Britta. 2007. “What is Political about jurisprudence? Courts, Politics and Political Science in Europe and the United States.” *MPIfG Discussion Paper* 7 (5): 5–24.

- Service, Robert. 2005. "Soviet Political Leadership and 'Sovietological' Modelling." In *Leading Russia: Putin in Perspective Essays in Honour of Archie Brown*, ed. Alex Pravda, 59–74. Oxford: Oxford University Press.
- Shepard, Randall T. 2002. "Telephone Justice, Pandering and Judges, Who Speak Out of School." *Urban Law Journal* 29 (3): 811–825.
- Singer, Joseph William. 1984. "The Player and the Cards: Nihilism and Legal Theory." *Yale Law Journal* 94 (1): 3–70.
- Solomon, Peter H. Jr. 2007. "Informal Practices in Russian Justice: Probing the Limits of Post-Soviet Reform." In *Russia, Europe, and the rule of law*, ed. Ferdinand J.M. Feldbrugge, 79–91. Leiden: Brill Nijhoff.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014. *Lavirint moći Politička filozofija Fridriha Ničea*. Novi Sad: Mediterann Publishing.
- Stanković, Vladan. 2018. „Srpski identitet, politička kultura i odnos prema institucijama.” U *Identitet, politička kultura, institucije*, ur. Vladan Stanković, 119–139. Beograd: Institut za političke studije.
- Trochev, Alexei. 2009. "All Appeals Lead to Strasbourg? Unpacking the Impact of the European Court of Human Rights on Russia." *Demokratizatsiya* 17 (2): 145–178.
- Tyler, Tom R. 2006. *Why People Obey the Law*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
- Глухарева Ивановна, Людмила. 2016. «Игра в праве как фактор правового нигилизма в России.» Последњи приступ 24. децембар 2019. <https://economics.rsuh.ru/jour/article/view-File/32/33>.
- Малахов Петрович, Валерий. 2013. *Мифы современной общеправовой теории*. Москва: Юнити-Дана Закон и право.

Tijana Perić Diligenski*

Institute for Political studies, Belgrade

REFLECTIONS ON LEGAL NIHILISM

Resume

In the text of the paper, legal nihilism is understood as a selective, arbitrary and informal political-command implementation of law that results in its abuse. Political actors, judicial officials and citizens are detected as legal nihilists and all of them are characterized by deficient legal consciousness, which is reflected in the disrespect or relativization of legal norms and values incorporated into them. Following theoretical considerations of legal nihilism as a manifestation of non-legal consciousness, the practical side of this phenomenon is portrayed primarily through the Russian and secondarily through the Serbian archetype. It is concluded that legal nihilism occurs in the contexts of legal uncertainty, authoritarian tendencies, and omnipresent political-cultural matrix. Paradigmatic examples include Russia and Serbia as states where the rule of law and the ethos of civic obligations have never truly taken root.

Legal nihilism turns the judiciary into a politically dependent category that circumvents the juridical logic. The criminal, political, corrupt and informal behavior of the justice deliberator is manifested in all sorts of manifestations such as the de facto purchase of court decisions, selective and false investigations (false suing, prosecution of innocents) and prosecutor's failure to act.

Reducing nihilistic sentiment primarily depends on decision makers' capacity to build institutions of trust, credibility and integrity. The contribution of citizens as private actors who will refrain from seeking rents as well as public officials seeking a bribe following the process of democratization should not be ignored. When the order to invest in legal activities comes to life, legal nihilism will be consequently reduced, as "the most unpleasant of all guests".

Keywords: legal nihilism, telephone justice, informal influence, judiciary, abuse

* E-mail address: peric.tijana@yahoo.com

** Овај рад је примљен 20. јануара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Александар Ђорђевић**

Београд

У ИШЧЕКИВАЊУ УСТАВНИХ ПРОМЕНА – ИЗМЕЂУ DE IURE И DE FACTO НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА

Сажетак

У раду аутор најпре указује на основна обележја независности судства као начела које је од кључне важности за остваривање владавине права. Он нарочито инсистира на теоријском разликовању *de iure* и *de facto* независности. Потом аутор анализира уставне и законске прописе, дајући кратак осврт на историју и садашњост правосуђа, закључујући да је јаз између правне независности судства и фактичке, односно суштинске независности судства у Србији још увек прилично велики, као и да би требало стратешки осмислити реформу Устава у делу о правосуђу, што до данас очигледно није био случај. Аутор на крају указује на све релевантне правне и политичко-културолошке факторе које треба остварити на путу ка правој независности судства као врхунској уставној вредности.

Кључне речи: *de iure* независност судства, *de facto* независност судства, индикатори степена независности судства, промена Устава

* Имејл-адреса: aleksandar.djordjevic@advokatdjordjevic.com.

УВОД – НЕЗАВИСНО СУДСТВО DE IURE И DE FACTO

Независност судства је једно од кључних начела владавине права. Тако теоретичар Раз у најбитнија начела, која произлазе из основне идеје владавине права, убраја: да закони морају деловати *pro futuro* и бити отворени, јасни и релативно стабилни, односно да се приликом стварања закона морамо руководити општим и јасним правним правилима. Он инсистира на томе да независност судства мора бити загарантована, да се морају имати у виду начела тзв. природне правде (*natural justice*), да судови треба да имају контролна овлашћења над применом других начела, те да судови треба да буду лако доступни (Raz 1977, 198). Таманаха (Tamanaha 2009, 10–12) међу главне елементе формалног појма владавине права сврстава, уз посвећеност народа том политичком идеалу, утемељење правничке професије и правне традиције, независност судства као кључну институционалну претпоставку. Немачки класик Јеринг (Jering 1998, 174) сматрао је да је успостављање судијске дужности битно за ограничавање државне власти. Он је, такође, истицао да независност судства у великој мери зависи од личних квалитета судија. Интелектуалне претпоставке се односе на неопходно знање и оспособљеност за примену објективног права, односно теоријско и практично владање правом. С друге стране, неопходне су и моралне претпоставке на страни судија како би се ово у пракси и остварило. Карлан (Karlan 1998–1999, 535) своју анализу независности судства заснива на два принципа. Први, негативни принцип подразумева одсуство свих врста спољних притисака на судију, као што су физичка и психичка принуда, односно претња, притисак јавности, политичке власти, било каква врста посредних или непосредних економских притисака или уцена, или других утицаја на живот судије. Други, позитивни принцип подразумева слободу од контроле виших судова, слободу од обавезивања прецедентима, као и слободу да се следи схватање добра или правде које може бити и у супротности са позитивним правом. Може се слободно рећи да је овакво конципирање независности судства потенцијално опасно са становишта правне сигурности и владавине права,

јер даје превише слободе судијама, које би могле судити не водећи рачуна о пракси и не држећи се закона. Како истиче Кокс (Cox 1996, 580; 567), судија је приликом доношења одлуке, поред ризика политизације и различитих спољних притисака, подложен да наметне своје личне вредности или идеје о томе како би требало да изгледа друштвени поредак.

О значају независности судства као темељног принципа владавине права говори и посвећеност међународне регулативе овом питању. Генерална скупштина Уједињених нација је 1985. године усвојила Основне принципе независности судства. Државе чланице су се обавезале да установе гаранције независности судства, односно да конституционализују овај принцип, те су се обавезале да ће исто поштовати сви државни органи и институције. Друге обавезе држава чланица се односе на фер и непристрасно суђење искључиво на основу чињеница и у складу са законом, без утицаја, притисака, претњи, посредног или непосредног мешања и других противправних радњи. С друге стране, судијама су гарантована поједина права и слободе, као што су: слобода изражавања, слобода уверења, право на окупљање, слобода удруживања, која не подлежу конкретним ограничењима, изузев једног општег које обавезује судије да се увек понашају тако да чувају достојанство свог позива, непристрасност и независност правосуђа (вид. *U.N. Basic Principles on the Independence of the Judiciary*). Имајући у виду наведена права, поставља се питање да ли судије, ипак, могу бити чланови политичких странака. Сматрамо да би ово право свакако морало бити искључено, имајући у виду да би такав вид ангажовања несумњиво утицао на непристрасност и независност судства, а у државама са ниским нивоом политичке и правне културе, оно би произвело несагледиво штетне последице по функционисање правног поретка.

Треба разликовати *de iure* и *de facto* независност судства. Већина држава на свету прокламује независност судства *de iure*, која је гарантована правним актима, пре свега уставом. Кад је реч о *de facto* независности, та стварна независност судства је обележје релативно малог броја развијених уставних демократија. Наравно, *de iure* независност јесте претпоставка *de facto* независности судства, тако да значај успостављених уставних и других институционалних гаранција не треба ни у

ком случају занемаривати (Feld and Voigt 2009, 501–504; Melton and Ginsburg 2014, 195–196; Rios-Figureoa and Staton 2009, 13). Међу институционалним механизмима независности судства нарочито важну улогу имају начин избора судија (интегритет особа, одговарајуће правничке квалификације, забрана сваког облика дискриминације), напредовање засновано на објективним критеријумима (броју решених предмета, искуству и сл.), судијски имунитет, утврђене процедуре разрешења (вид. Simović 2013, 85–113).

Од свих теоријских конструкција, може се рећи да највише пажње заслужује она коју су понудили Мелтон и Гинсбург. По овим ауторима, постоји шест кључних индикатора који могу указати на стање у ком се налази степен независности судства једне земље, односно чему *de iure* независност судства треба да тежи. То би били: 1) прокламација судске независности, под којом би се подразумевала уставом загарантована независност судства на такав начин да се истовремено омогућава њено остварење у пракси; 2) мандат судија, који треба да буде доживотни или у крајњој линији неограничен; 3) изборни поступак, који мора укључивати судско веће или минимум два односно више државних органа, али у сваком случају треба избећи ситуацију у којој судије бирају самостално извршна или законодавна власт; 4) поступак разрешења, што устав као највиши правни акт једне земље треба да регулише, и то на начин да предлог за разрешење подноси квалификована већина у законодавном телу или независном правосудном органу, а да о њему одлучује други држави орган, а не предлагач; 5) ограничени услови разрешења, који треба да буду прописани уставом и који морају бити ограничени на извршење кривичног дела или друге прекршаје, издају или повреду устава, односно због озбиљних и изузетних разлога и у строго прописаној процедури; 6) материјална сигурност, под којом би се подразумевала забрана смањивања плата, а која би требало да буде гарантована уставом, све у циљу онемогућавања посредног или непосредног деловања политичких чинилаца на економски статус судија (Melton and Ginsburg, 195–196).

ИНДИКАТОРИ НЕЗАВИСНОСТИ СУДСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Кроз сличну призму претходно наведених шест индикатора може се посматрати и независност судства у Републици Србији. Кад је реч о *првом индикатору* који би се односио на *конституционализацију начела независности судства*, Уставом од 2006. године конституционализовано је ово начело. Устав (Ustav RS, члан 4) прокламује да уређење власти почива на подели на законодавну, извршну и судску, а однос три гране власти се заснива на равнотежи и међусобној контроли. Изричито је зајемчено да је судска власт независна. Овакав начин стилизација уставних одредби може довести до забуне, јер се може тумачити да судство у односу са друге две власти почива на међусобној контроли, што се коси са самим појмом независности. Много би било боље да законодавна и извршна власт почивају на равнотежи и међусобној контроли, а да судска власт буде независна (Petrov 2017, 18–20). И на другим местима у Уставу загарантована је независност судства. Наводи се да су судови самостални и независни у свом раду и да суде на основу Устава, закона и других општих аката, када је то предвиђено законом, општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима (Ustav RS, члан 142). Гарантована је и лична независност судија, па Устав каже да је судија у вршењу судијске функције независан и потчињен само Уставу и закону, те да је сваки утицај на судију у вршењу судијске функције забрањен (члан 149). Такође, у Уставу су утврђене и друге гаранције независности судства, попут непреместивости судије (члан 150), судијског имунитета (члан 151) и неспојивости судијске функције (члан 152). Законом о уређењу судова додатно се разрађују уставне одредбе које се односе на независност судства. У њему се наводи да судска власт припада судовима и да је независна од законодавне и извршне власти (Закон о уређењу судова, члан 3). Такође, судске одлуке су обавезне за све и не могу бити предмет вансудске контроле, а судску одлуку може преиспитивати само надлежни суд у законом прописаном поступку, те да је свако дужан да поштује извршну судску пресуду (члан 3). Законом о судијама предвиђено је да

судије морају бити независне у свом поступању (члан 1), као и да буду верне Етичком кодексу који доноси Високи савет судства – ВСС (члан 3). Прописана је и међусобна независност судија, односно слобода судија у заступању свог схватања и ослобођење од дужности објашњавања својих схватања другим судијама, укључујући и председника суда (члан 22). Дакле, иако има номотехничких пропуста и неконзистентности, може се рећи да наше позитивно право садржи све релевантне гаранције независности судства, што је први, али никако довољан услов за остварење ове уставне вредности.

Када је у питању *други индикатор – сталност судијске функције*, Устав Србије изричито гарантује сталност судијске функције, при чему се лица која се први пут бирају за судије бирају на три године. Може се слободно рећи да овај „пробни рад” од три године умногоме релативизује судијску независност (Simović i Petrov 2014, 265). Међутим, треба имати на уму да основни разлог због чега је уведен пробни период јесте потреба да се провери рад судије почетника пре него што буде изабран за сталног судију. Оправдано се могу очекивати ситуације у пракси да једно лице, иако испуњава све формалне услове за избор на судијску функцију, не испуњава оне друге, суштинске, подједнако важне, ако не и важније – у свом раду не показује неопходну способност и врлине које се од њега очекују, као што су моралност, одговорност, стручност, марљивост, делотворност и ефикасност. Пробни мандат омогућава да се на релативно једноставан начин из судске власти одстране лица која су недостојна судијског позива или немају довољне способности за његово континуирано обављање. Свакако, не треба сметнути са ума негативну страну оваквог решења, јер се потенцијалне судије могу одредити за неки други лакши, мирнији и сигурнији посао, што би свакако утицало на смањење прилива, како квантитативног тако и квалитативног, судијског кадра. Није ни искључена ситуација где би се судије зарад добијања сталне функције оглушиле о поштовање закона, а пре слушале гласове и ставове оних који треба да их изаберу на сталну функцију. Опасност од реизбора судија нарочито постоји у вишестраначким системима, јер би суд потенцијално могао постати нестабилна институција коју би свака промена парламентарне већине могла да уздрма.

Свакако треба имати на уму да сталност судија није довољан, а ни нужан услов за постојање независности судства, будући да може постојати независан судија који није сталан, а може постојати и судија који је сталан, али ипак зависан. Уставно решење је, свакако, могло бити на бољи начин конципирано. Тако се, уместо решења да се након истека трогодишњег периода организује избор за сталну судијску функцију, могао успоставити систем где би истеклом поменутог периода судија аутоматски стекао сталност. Ипак, била би остављена могућност неком независном органу као што је ВСС, да накнадно преиспита избор судије уколико постоје унапред предвиђени разлози за његово разрешење. На такав начин би се терет доказивања да је неко лице након истека пробног периода недостојно вршења судског позива пребацило са законодавног органа на ВСС као независан орган, што би онемогућило арбитрарно и безразложно одбијање нечијег избора и створило већи степен правне сигурности и извесности.

Кад је реч о *трећем индикатору* – моделу избора судија, треба одмах нагласити да у теорији не постоји ни приближна сагласност о најбољем моделу избора судија (Petrov 2013, 40–43). Сигурно је да се судије морају бирати и разрешавати на начин, под условима и у поступку који истовремено обезбеђује способност за вршење судијске функције и независност изабраних судија. Устав предвиђа две врсте судија, привремене и сталне, те постоје два модела њиховог избора. Тако Народна скупштина, на предлог ВСС, бира за судију лице које се први пут бира на судијску функцију, док ВСС бира судију за трајно обављање судијске функције (Ustav RS, član 147). У циљу да се избегне утицај политике и да се умањи утицај законодавне, а пре свега извршне власти на избор судија, Уставом је установљен независан орган ВСС.¹ Међутим, овде је неопходно нагласити да већину чланова „независног органа” ВСС бира управо представничко тело, а оно не може бити гарант да ће бити изабрани чланови који су доиста стручни и у највећем могућем степену независни.

¹ Под називом Високи савет правосуђа овај орган установљен је Законом 2001. године. Две године доцније је донет посебан закон, којим је ово тело добило надлежност да одлучује о избору судија.

Четврти индикатор се испољава у постојању самосталног и независног тела, а то би, по нашем Уставу, требало да буде ВСС. Ова уставна новина се може сматрати значајним кораком унапред, имајући у виду претходна решења где је избор судија био у потпуној надлежности Народне скупштине, па самим тим искључиво политичког чиниоца. ВСС има 11 чланова, од чега су три члана по положају, председник Врховног касационог суда, министар надлежан за правосуђе и председник надлежност одбора Народне скупштине. Осталих осам чланова представљају изборне чланове које бира Народна скупштина, међу њима је шест судија са сталном судијском функцијом и два угледна и истакнута правника са најмање 15 година искуства у струци, од кога је један адвокат, а други професор правног факултета (члан 153). Како изборне чланове Високог савета судства бира Народна скупштина, може се слободно рећи да је овакво институционално решење корак уназад у односу на период од 2001. до 2005. године, када је судије као чланове Високог савета правосуђа бирао Врховни суд. У сваком случају, одговарајућа равнотежа између судијског и несудијског кадра у ВСС-у само је привидно постављена, а она би, по нашем мишљењу, морала да постоји, па чак и да иде у прилог судијском кадру.

Пети индикатор је прецизност и ограниченост услова за разрешење судија. Осим личних разлога за престанак судијске функције као што су: смрт, испуњење услова за пензију или подношење оставке, није неспојиво са сталношћу судијске функције да судија може бити разрешен дужности под условом да нестручно и несавесно обавља своју функцију или се недостојно понаша. Према Уставу (члан 148), судији престаје судијска функција на његов захтев, наступањем законом прописаних услова или разрешењем из законом прописаних разлога, као и ако не буде изабран на сталну функцију. Одлуку о престанку судијске функције доноси ВСС, а против ње судија има право на подношење жалбе Уставном суду. Овакво решење не може се сматрати као одговарајуће, зато што разлози за разрешење нису прописани Уставом. На такав начин судска власт бива потчињена Народној скупштини. О престанку судијске функције одлучује ВСС, те је бар формално спречен директан политички утицај. У крајњем случају, ту је

по жалби и Уставни суд. Законом о судијама је предвиђено да судијска функција престаје на захтев судије, када судија наврши радни век, кад трајно изгуби радну способност за обављање судијске функције, када не буде изабран на сталну функцију или када буде разрешен (члан 57). Закон прописује да се судија разрешава када је осуђен за кривично дело на безусловну казну затвора од најмање шест месеци или за кажњиво кривично дело, која га чини недостојним судијске функције, када нестручно врши функцију или због учињеног тешког дисциплинског прекршаја (члан 62). Под нестручним вршењем функције Закон сматра недовољно успешно вршење судијске функције, ако судија добије оцену не задовољава (члан 63). Законодавац наводи исцрпан списак врста дисциплинских прекршаја, међу које спада повреда начела непристрасности, неоправдано кашњење у изради одлука, неоправдано незаказивање рочишта или претреса, неоправдано одуговлачење поступка, кршење одредаба Етичког кодекса, итд. Дисциплински прекршај представља разлог за разрешење само под условом да је тежак, који постоји ако је услед вршења већ наведених дисциплинских прекршаја дошло до озбиљног поремећаја у вршењу судске власти или обављања радних задатака у суду или до тешког нарушавања предмета, ако је наступила већа штета у имовини странке у поступку, као и у случају поновљеног дисциплинског прекршаја (члан 90). Овде треба имати на уму да недовољно прецизирани појмови могу отворити простор за арбитрарно поступање приликом одлучивања о разрешењу судије. С друге стране, јасно је да ти појмови не могу бити до краја прецизирани и одређени, тако да једна мера дискреционарности остаје у рукама ВСС-а, што додатно појачава захтев за његовим уређењем као органа који пружа веће гаранције независног поступања од постојећих.

Шести индикатор је материјална сигурност судија. Да би судије могле да самостално и независно делају, њихова материјална и финансијска сигурност мора бити обезбеђена, односно загарантована. У Закону о уређењу судова прописано је да средства за рад судова треба да обимом и приливом одржавају независност судске власти и омогућавају уредан рад судова. Међутим, како Народна скупштина одобрава буџет за судове, иако Високи савет судства предлаже обим и

структуру буџетских средстава неопходних за текуће расходе, уз претходно прибављено мишљење министарства надлежног за правосуђе, могући су економски притисци на судове од стране владајуће већине.

Анализа наведених индикатора ипак није довољна да би се стекла потпуна слика о степену независности судства у једној земљи. Потребно је узети у обзир правну и политичку културу, али и историјат правосуђа. Тај историјат, најкраће речено, препун је турбулентних догађаја који нису могли повољно утицати на развитак начела независности судства (Orlović 2010, 171–174). Још је за време владавине кнеза Михаила извршена одмазда према судијама Апелационог суда који нису осудили актере Мајсторовићеве буне, усмерене на отпочињање борбе против режима кнеза Михаила. У скоријој прошлости, тачније 1993. године, догодио се масовни одлазак судија у адвокатуру како због лошег материјалног положаја, тако и због различитих политичких притисака. Даље, 1999. године разрешено је 30-ак судија међу којима су били и истакнути чланови Друштва судија Србије. Исто тако 2000. године, незаконито су разрешени двојица судија у Пожаревцу, што је касније потврђено судским пресудама. Непосредно затим, 2001. године Министарство правде покренуло је иницијативу за разрешење 118 судија, 2002. године поднет је захтев за разрешење 120 судија, од којих су разрешени само пет, док је 2003. године Народна скупштина разрешила 35 судија са образложењем да су испунили законске услове за остварење права на пензију, а као последица притиска тадашњи председник Врховног суда Србије поднео је оставку. Коначно, након спровођења реформе правосуђа 2008. године, 837 судија је остало без судијске функције.

Имајући у виду све наведено, поред прокламоване, односно *de iure* судске независности, њена *de facto* независност се може ставити под знак питања. Наиме, као што је већ наведено, заштита независности судства представља неопходан услов за остваривање начела владавине права. Успостављање *de iure* судске независности је само први корак ка успостављању *de facto* независности, без које иста нема смисао. У Републици Србији постоји тежња за успостављање *de facto* независности, али на том путу препрека су, на првом месту, поједина

нормативна решења. Као што је већ речено, Устав садржи многа решења којим се деградирају постигнути стандарди. И поред успостављања посебног органа, Високог савета судства, који треба да гарантује независност и самосталност судова и судија, уставотворац није у потпуности успео да елиминира утицај представничког органа као политичког тела на избор судија. Реформа правосуђа из 2008. године, која је подразумевала реизбор свих судија, обесмислила је начело сталности судијске функције и унела правну неизвесност, због чега је правосудни систем постао рањив и подложен политичким утицајима (вид. Rakić Vodinelić, Knežević Bojović i Reljanović 2012).

Постоји много начина путем којих би се могли учинити помаци у правом смеру. На пример, променом начина избора чланова Високог савета судства, где би изборне чланове бирао Врховни касациони суд, а не парламент. Такође би требало разлоге за разрешење судија поставити рестриктивније. Материјална независност судства би требало да буде чвршћа, успостављањем одређене врсте фиксног буџета који ће остати изван домашаја Народне скупштине. Политичка култура, саздана од морално-политичких и друштвено-политичких принципа и норми, као што је истакнуто, јесте неизоставни део на коме увек мора бити простора за напредовање, нарочито имајући у виду поменуто нашу прошлост.

НА ПУТУ КА ПРОМЕНИ УСТАВА У ДЕЛО О ПРАВОСУЂУ ИЛИ НА СТРАНПУТИЦИ

Имајући све претходно наведено у виду, закључује се да је неопходна израда озбиљне стратегије за промену важећег Устава у делу који се односи на судску власт, те пуна имплементација оних решења која би, у крајњем исходишту, заиста довела до „независности и ефикасности” правосуђа, те вечне идеје водиле, која је толико пута у прошлости остајала само испразна прокламација без адекватне потпоре у правној пракси, претварајући се тиме у своју сушту супротност.

Почетком 2014. године, Комисија за спровођење Националне стратегије за реформу правосуђа за период 2013–2018. образовала је Радну групу за израду анализе измене

уставног оквира. Радна група се договорила да ради у две фазе. У првој, да изради правну анализу Устава Србије у делу који се односи на правосуђе; у другој да изради Нацрт измена Устава, редигован по члановима (вид. *Ministarstvo pravde Republike Srbije*, 2014). Радна група на челу са председником Врховног касационог суда, а у чијем саставу су била четири професора уставног права, завршила је у врло кратком року први део посла и тај текст Анализе добио је подршку Комисије за спровођење стратегије реформе правосуђа. Анализа је постала званични документ и званично представљена тек крајем новембра 2016. године. Тада је добила подршку на скупу којем су присуствовали сви председници судова у Републици Србији. Министарство правде је расписало и јавни позив за јавну расправу о овом документу. Текст који је идентификовао практично све слабе тачке у важећем уставу које се тичу правосуђа, предложио решења имајући у виду компаративно искуство, стандарде које је углавном утврдила Венецијанска комисија, као и поуке домаће уставноправне науке и који је, за разлику од многих ранијих докумената добио једнодушну подршку релевантних међународних и унутрашњих стручних тела, био је убрзо заборављен. У жижу јавности је дошла расправа, која се нешто касније, током јесени 2017. године претворила у отворени конфликт између представника Министарства правде, с једне, и припадника једног дела сектора цивилног друштва и стручне јавности, с друге стране. Консултације су прекинуте након што су Друштво судија Србије, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Центар за правосудна истраживања, Удружење судијских и тужилачких помоћника Србије, Комитет правника за људска права и Београдски центар за људска права обавестили Министарство правде о напуштању ових консултација. Једна од замерки је била да држава није поставила полазне основе за доношење Устава нити је омогућила јавну дебату и укључивање већег броја истакнутих правника у процес уставних промена у делу о правосуђу. Министарство је излазило са измењеним верзијама нацрта уставних амандмана о правосуђу, али се конфликт само распиривао уз главну начелну примедбу припадника једног дела струке и цивилног сектора да су све измене првог нацрта уставних амандмана козметичке, а да је основна интенција да се, номиналним ширењем надлежности Високог савета

судства, у ствари, ојача доминација извршне власти у свим кључним питањима у вези са статусом и функционисањем судске власти (вид. Društvo sudija Srbije, 2018).

Чак ни Мишљење Венецијанске комисије о нацрту уставних амандмана у делу о правосуђу (вид. Venice Commission CDL-AD(2018)011), касније допуњено пошто је Министарство правде реаговало на првобитно мишљење и унело извесне корекције у свој нацрт, није успело да „помири” две стране у конфликту – Министарство правде и део струке и цивилног сектора. По неким ауторима, у основи је тај конфликт био политичке природе (Petrov 2017a), мада се управо из тога могло закључити колико мало има елемената оног што се, социолошким речником, назива „базични консензус” и што је неопходно за сваку темељну, озбиљну и потенцијално дугорочну уставну промену. Када је Влада крајем новембра 2018. године, поднела Народној скупштини званични предлог промене Устава (вид. Vlada Republike Srbije, 2018), који, узгред буди речено, није био ни приближно онако детаљан као раније верзије нацрта промене Устава које је израдило Министарство, конфликт је коначно утихнуо у јавности, а сам предлог промене Устава, остао је да чека неке повољније дане да Скупштина о њему расправља. Наравно, не треба подсећати да је, по Уставу, Народна скупштина била дужна да предлог овлашћеног предлагача узме у разматрање и да о њему одлучи. Одбор за уставна питања и законодавство усвојио је предлог Владе за промену Устава у делу који се тиче правосуђа у јануару 2019. године.

ЗАКЉУЧАК

Независност судства није сама себи циљ, нити је апсолутни принцип. Владавина права је највиша уставна вредност, а независност судства је њен битан саставни део. Ма колико изгледало неприхватљиво, нарочито из угла судија, независност судства је инструмент, истина, не било какав. То је врхунско правно-политичко средство за остварење владавине права. Оно је, свакако, више правно него политичко, јер се независност судства мора остваривати правним механизмима, али је адекватан политички амбијент, то јест политички

оквир несумњиво потребан. Политика једног друштва које тежи демократији и заштити људских права и слобода, мора почивати на независности судства као једном од стратешких циљева.

Шта је, у ствари, независност судства? То је постојање система у ком судови могу неометано, али не и неодговорно да обављају свој посао. Њихов посао је да штите државу тако што ће у сваком конкретном случају штитити људска права и слободе. Дакле, заштитом људских права не штите се грађани од државе, него се штити и обезбеђује демократска и правна држава. То је изводљиво само уколико се судови максимално руководе принципом правне сигурности и правне једнакости. Уколико тога нема, нема ни поверења у судове и судство, а онда је независност судства испразна флоскула.

Устав у том погледу може да обезбеди много, али није од кључне важности за оно што смо у раду назвали *de facto* независношћу. Практично, устав, па и овај наш, будући, делимично или тотално измењен, мора да уреди на ваљан начин неколико питања. То су: 1) конзистентно дефинисана подела власти у духу савремене европско-континенталне уставности; 2) јасно и недвосмислено дефинисана начела о судској власти; 3) избор судија; 4) основи и разлози за престанак судијске функције, а посебно за разрешење. То уопште није мало. Напротив, то је много, јер је правни темељ. „Операционализација” начелно дефинисаних питања у вези са судском влашћу мора бити надлежност одговорног законодавца, оног који неће бити искључиво мотивисан формом и европским „прохтевима”, него суштином и равнотежом између остварења флуидних европских стандарда, с једне, и практичних потреба грађана да добију фактички, а не номинално независно правосуђе које ће судити праведно и у разумном року.

Правни оквир који ће бити добар предуслов за успостављање правога независног судства мора пратити и изградња политичке културе у којој ће се различите „политике” сусретати и проналазити заједничка и најбоља решења. Ту мислимо на „политику” извршне власти, па и законодавне, које не могу да се одрекну свега, али које морају бити спремне да дају очигледно више од оног што су политичке власти у

Србији одувек чиниле. Ту мислимо и на „политике” разних невладиних организација, струковних и лаичких, које својим деловањем више подсећају на политичке странке или бар политичке организације, него на представнике цивилног друштва. Докле год напетост између највиших државних и цивилног сектора буде доминантно обележје њихових односа, тешко је очекивати суштински напредак уопште, а нарочито у области правосуђа.

Без сумње, судска власт никада не може бити до краја независни систем који се руководи наводно потпуно објективизираним критеријумима у вршењу своје функције. Нити може бити систем у систему, нити систем ван система; нити може бити неутрална, јер како неко рече, судије нису „политички евнуси”, они и уз ригидне формално-правне забране, имају своја политичка предубеђења и у крајњој линији као део интелигенције своје политичко мишљење у ширем смислу. Они, међутим, морају у што мањој мери да буду „евнуси”, а у што већој људи од интегритета, добри познаваоци широке лепезе прописа, али и надасве културни људи. Дакле, целокупни систем образовања, од породице, преко основног и средњег школства, до високог образовања, мора претрпети темељне и суштинске реформе. На крају тог „ланца”, државни и респектабилни приватни факултети (да нам се не узме за зло што правимо извесну дискриминацију између државног и приватног с овим „респектабилни”), адекватно позиционирана правосудна академија – оспособљена да пружа стручно и практично усавршавање дипломираних правника друкчије од факултетског, као и реформисани правосудни испит, неке су од суштинских претпоставки да би се будућом уставном реформом обезбедила како *de iure* тако и *de facto* независност судства.

Имајући у виду наведене, као и друге, ненаведене друштвено-политичке и правне претпоставке на путу ка истинској правној држави или владавини права, важно је уставну реформу дочекати спремније него у ранијим случајевима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Cox, Archibald. 1996. "The Independence of the Judiciary: History and Purposes." *University of Dayton Law Review* 21 (3): 565–584.
- Društvo sudija Srbije. 2018. *Svedočanstvo pripreme za promenu Ustava od 2006. godine i struka*. Beograd: Društvo sudija Srbije. https://www.sudije.rs/images/Dru%C5%A1tvo_sudija_Srbije_-_Svedo%C4%8Danstvo.pdf.
- Feld, Lars and Stefan Voigt. 2003. "Economic Growth and Judicial Independence: Cross Country Evidence Using a New Set of Indicators." *European Journal of Political Economy* 19: 497–527.
- Jering, Rudolf. 1998. *Cilj u pravu*. Beograd-Podgorica.
- Karlan, Pamela. 1998-1999. "Two Concepts of Judicial Independence." *Southern California Law Review* 72: 535–558.
- Melton, James and Tom Ginsburg. 2014. "Does De Jure Judicial Independence Really Matter? A Reevaluation of Explanations for Judicial Independence." *Journal of Law and Courts*: 187–217.
- Ministarstvo pravde Republike Srbije. 2014. *Pravna analiza Ustavnog okvira o pravosuđu u Republici Srbiji*, prvi deo. <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/22785/radna-grupa-za-izradu-analize-izmene-ustavnog-okvira.php>.
- Orlović, Slobodan. 2010. „Stalnost sudijske funkcije v. opšti reizbor sudija.” *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2: 163–186.
- Petrov, Vladan. 2013. „Izbor sudija uporedno i u Republici Srbiji – predlozi za promenu Ustava.” U *Sudije u pravnom sistemu: izbor sudija u Srbiji i zemljama regiona*, ur. Edin Šarčević i Vladan Petrov, 39–74. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
- Petrov, Vladan. 2017. „O nekim antiidentitetskim mestima u srpskom ustavu.” U *Dileme Ustavnih promena u Republici Srbiji*, ur. Vladan Petrov, Darko Simović, Slobodan Orlović i Živojin Đurić, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 18–20. doi: 10.22182/spm.specijal2017

- Petrov, Vladan. 2017a. „Ustav i sudska vlast.” *Pečat*: 482. <http://www.pecat.co.rs/2017/08/ustav-i-sudska-vlast/>.
- Rakić Vodinelić, Vesna, Ana Knežević Bojović i Mario Reljanović. 2012. *Reforma pravosuđa u Srbiji 2008–2012*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu i Javno preduzeće Službeni glasnik.
- Raz, Joseph. 1977. “The Rule of Law and Its Virtue.” *Law Quarterly Review* 93 (2), 198–202.
- Rios-Figureoa, Julio and Jeffrey K. Staton. 2009. “Unpacking the Rule of Law: A Review of Judicial Independence Measures.” In *CELS 2009 4th Annual Conference on Empirical Legal Studies Paper*, eds. Daniel M. Klerman and Mathew D. McCubbins. <http://ssrn.com/abstract=1434234>.
- Simović, Darko. 2013. „Institucionalna jemstva sudijske (ne)zavisnosti u Republici Srbiji.” U *Sudije u pravnom sistemu: izbor sudija u Srbiji i zemljama regiona*, ur. Edin Šarčević i Vladan Petrov, 85–113. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
- Simović, Darko i Vladan Petrov. 2014. *Ustavno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tamanaha, Brian Z. 2009. “A Concise Guide to the Rule of Law”. In *Relocating the Rule of Law*, eds. Gianluigi Palombella and Neil Walker, 3–6. Oxford-Portland: Hart Publishing.
- United Nations, *Basic Principles on the Independence of the Judiciary*, adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders held at Milan from 26 August to 6 September 1985 and endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/IndependenceJudiciary.aspx>
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, br. 98/2006.
- Vlada Republike Srbije. 2018. *Predlog za promenu Ustava Republike Srbije*. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2018/010-3691_18_Predlog.pdf.

Venice Commission, CDL-AD(2018)011. *Opinion on the Draft Amendments to the Constitutional Provisions on the Judiciary*. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2018\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2018)011-e).

Zakon o uređenju sudova, „Službeni glasnik RS”, br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 – dr. zakon, 78/2011 – dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015 – dr. zakon, 13/2016, 108/2016, 113/2017, 65/2018 – odluka US, 87/2018 i 88/2018 – odluka US.

Aleksandar Đorđević*

Belgrade

**WAITING FOR THE CONSTITUTIONAL CHANGES
– BETWEEN *DE IURE* AND *THE FACTO* JUDICIAL
INDEPENDENCE**

Resume

In this article the author before all points out the main characteristics of judicial independence as a principle of key importance for realization of the rule of law, especially insisting at theoretical differentiation between *de iure* and *de facto* independence. Further, the author analyzes constitutional and legal regulations, giving short review of history and presence of the judiciary, concluding that intolerance between legal independence of the judiciary and factual, which is substantial, independence of judiciary in Serbia is still pretty big, as well as that reform of the Constitution in the part concerning judiciary should be strategically prepared, what has not been the case by now. At the end, the author points out all relevant legal, political and cultural factors that should be realized on the way to real judicial independence as superb constitutional value.

Keywords: *de iure* judicial independence, *de facto* judicial independence, indicators of the level of judicial independence, change of the Constitution**

* E-mail address: aleksandar.djordjevic@advokatdjordjevic.com

** Овај рад је примљен 23. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Ивана П. Бодрозић**

Криминалистичко–полицијски универзитет

КОНТИНУИРАНИ КРИВИЧНОПРАВНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ – НА РАСКРШЋУ ПОЛИТИКЕ И ПРАВА**

Сажетак

Полазећи од претпоставке да је кривично право *ultima ratio societatis*, као инструмент државне реакције на криминалитет, та да је као такво засновано на правно-догматским начелима о сопственој изузетности, супсидијарности и фрагментарности, која подразумевају релативно конзервативан карактер ове наглашено репресивне гране права, у раду се анализирају особености континуираних законодавних интервенција у области одредаба материјалног кривичног права у Републици Србији и настоји дати одговор на питање какве су њихове могућности и донети у борби против криминалитета, као националне одговорности државне власти, као и да ли су засноване на правним или политичким импликацијама?

Иако кривично право као систем правних норми мора стално да се прилагођава условима савременог криминалитета, у оквирима брзог и динамичног развоја друштва и друштвених односа, што се манифестује кроз интервенције законодавца, као дела политичке власти, оно мора бити чврст и релативно конзервативан систем прописа, јер се на основу његове

* Имејл-адреса: ivana.bodrozic@kpu.edu.rs.

** Рад је резултат истраживања на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ (бр.179045), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а реализује Криминалистичко – полицијски универзитет.

кохерентности и стабилности може процењивати карактер демократичности друштва, начелно посматрано.

Иако је Република Србија усвајањем Кривичног законика 2006. године добила модеран, кодификован, системски закон из области материјалног кривичног права, он је виšekратно, чак седам пута, мењан и допуњаван, те се у раду анализирају питања оправданости и нужности ових континуираних интервенционистичких захвата, њиховог карактера, као и питања одређивања њихове доминантне природе као правне или политичке.

Аутор у раду износи закључак да реформе у области кривичног материјалног права, као искључиво правног механизма контроле криминалитета, морају бити у складу са обимом, динамиком и формама савременог криминалитета, насупрот чему стоје сви облици његове политизације ради постизања дневнополитичких циљева.

Кључне речи: кривичноправни интервенционизам, политика, право, заоштравање репресије, кривичноправни експанзионизам

Ius criminale semper reformandum est
(Кривично право се у континуитету мења)

УВОД

Свако онај са историјским смислом за разумевање константности промена, може уочити да је право, попут друштва, заувек усмерено ка „статусу континуираног реформисања”.¹ Наведено са друге стране никако не би требало тумачити као отварање врата широким и беспотребним реформским захватима у области правних механизма регулисања друштвених односа, посебно оних који би по својој основној усмерености требало да буду релативно стални и конзервативни, какав је случај са системом кривичноправних одредаба републичког кривичног законодавства, као инструмента државне реакције на криминалитет.

¹ “Anyone with a historical sence for the constancy of change may well take a view that law, like society, is ever destined for a „*status semper reformandus*” (Eser 1973, 262).

Иако реформа корпуса кривичноправних одредаба, као доминантно национална одговорност законодавца, није само стручно, него и политичко питање, неспорно је да јој треба прибегавати само онда када за то постоји оправдан интерес, односно када се захтеви криминалне политике, са једне стране и правнодогматски захтеви са друге, ускладе (Bodrožić 2019, 271).

Аутор у раду даје приказ и анализу карактера, садржине и усмерености седам интервенционистичких активности законодавца у оквиру одредаба Кривичног законика (КЗ) који је, за 14 година своје примене, седам пута мењан и допуњаван. Наведено би требало да послужи као основа за извођење закључака о томе шта је *ratio legis* сталног реформисања, та да пружи одговор на неколико група питања: да ли је реч о нужности прилагођавања савременим, новим појавним облицима криминалитета, ради подизања начелне ефикасности кривичног правосуђа, усклађивању са међународно преузетим обавезама или испуњавању популистичких тенденција ка „што више кривичног права и кажњавања” ради постизања краткорочних политичких циљева? Такође, у раду ће бити изнети закључци о томе да ли све више репресије води максимизацији ефикасности, будући да на минимум своди простор за слободно одлучивање просечног грађанина о томе да ли ће се или не, уздржати од забрањених понашања², као и да ли је неселективно преузимање иностраних законских решења нешто што *a priori* може остваривати ефекат, посматрано у једном ширем контексту наше правне традиције и наслеђа?

КРИВИЧНИ ЗАКОНИК И ЗАКОНОДАВНЕ РЕФОРМЕ: 2006–2019.

Република Србија добила је 2006. године нов Кривични законик,³ који је резултанта дугогодишњих настојања да се у области материјалног кривичног права изврши кодификација, као правни механизам који олакшава примену права, будући да највећи број релевантних одредаба из кодификоване области

2 *Libertas est potestas faciendi id, quod iure fieri licet* – слобода је могућност чинити оно што закон дозвољава. Стога ако је простор за слободно одлучивање сведен на минимум, може се извести закључак да је и слобода појединца у дрштву, које готово све забрањује, минимална.

3 Усвојен септембра 2005. године, а на снагу ступио 01.01.2006.

систематизује у оквиру једног правног акта. Овај законски пропис, од највећег дела научне и стручне јавности означен је као, савремени, либерално оријентисани законик, који је чврсто утемељен на утилитаристичком принципу и којим је успостављена оптимална равнотежа између основних слобода и права човека и грађанина са једне стране и нужне репресије, са друге (Ristivojević 2012, 43–44).

Криминално–политичка концепција законика је утемељена је принципу корисности,⁴ који као основну функцију кривичног права препознаје заштиту друштва од криминалитета. Као основно начело издвојено је начело законитости, општи појам кривичног дела је конципиран као стриктно формална категорија (из које је изостављена друштвена опасност, као материјални елеменат општег појма кривичног дела), са својим објективно-субјективним елементима, од којих се као најважнији, у правно-догматском погледу, издваја појам кривице. Припремање кривичног дела предвиђено је као начелно некажњив стадијум у извршењу кривичног дела, организовање злочиначког удружења није више облик саучесништва, неотклоњива стварна заблуда категорисана је као један од основа искључења кривице, а у систем санкција су уведене рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе, као и новчана казна у дневним износима.

Након његовог ступања на снагу, током 14 година, започета је и траје законодавна реформа, која се може хронолошки посматрати кроз седам законодавних интервенција.

Полазећи од сваке засебно биће дат њен приказ, карактер и особености, да би у наредном одељку био издвојен и њихов доминантан *ratio legis*.

*Прве и друге измене и допуне КЗ наступају током 2009. године.*⁵ Реч је о два интервенционистичка захвата, чија

4 Иако је процес утврђивања основне сврхе и функције кривичног права детерминисан чињеницом да друштвени циљ никада не може бити једнозначан и једноставан, те се ни не може одредити искључиво једним принципом односно функцијом, свакако се могу одредити најзначајније функције овог система правних прописа, посебно из угла оних који пропис доносе, али из угла оних на које ће се пропис примењивати (Hart 1958, 401).

5 Закон о изменама и допунама Кривичног законика из септембра 2009. године (Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, „Službeni glasnik RS”, broj 72/09) и Закон о изменама и допунама Кривичног законика из децембра 2009. године (Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, „Službeni glasnik RS”, broj 111/09).

садржина, као и размак у којем су доношени у много чему опредељују њихов карактер.⁶ Наиме, концепција ових двеју интервенција ишла је у другом смеру од основне концепције од које је пошао КЗ, наиме карактерише је *кривичноправни експанзионизам*, дакле повећање броја кривичних дела, које није праћено адекватним реверзибилним процесом декриминализације,⁷ поштравање казни код око једне трећине кривичних дела, дакле *наглашена репресија*, тзв. казнени ексцес и наглашени *кривичноправни популизам*, односно употреба шире нестручне јавности као подршке за одређене интервенције, које су наглашено из домена политике, а не права.⁸ Реч је о удаљавању од правнодржавног кривичног права, са изразито репресивним тежњама, које су више биле одраз политичке воље, него одраз реалних друштвених потреба (Stojanović 2016, 123–124).

Законске реформе имале су мноштво мањкавости, најпре у легислативно-техничком смислу, односиле су се и на одредбе Општег и Посебног дела, тако да су како садржински тако и номотехнички пропусти били видљиви у целокупном тексту Законика. У Општем делу неконсеквентно су уношене измене у вези са опозивом условног отпуста, казна рада у јавном интересу је проглашена и споредном казном, уведена је апсолутна забрана ублажавања казне код поименично набројаних осам кривичних дела, док су у Посебном делу увођене нове, непотребне, нејасне и недоречене инкриминације, које су у нескладу са начелом законитости и легитимности и које

6 Поменуте измене и допуне „у целини, посматрано, у великој мери су деформисале постојећи систем кривичног права и довеле до његовог назадовања како у садржинском, тако и у легислативно-техничком смислу” (Delić 2014, 232).

7 Није реч о појави која карактерише само српског законодавца, већ о универзалној тенденцији у кривичном праву, која еродира принцип законитости и сразмерности и праведности и која кроз све више кажавања и све већи број инкриминаторних израза доводи до непотребног преклапања бића кривичних дела, кажавања и у предфазии угрожавања заштићеног добра, као и у замени основне заштитне функције, односно функције корисности кривичног права, безбедносном функцијом која прописује кривична дела ради превенције потенцијалне, дакле апстрактне опасности. Опширније о дометима и могућностима једног овако постављеног кривичноправног система: (Husak 2008).

8 „Претерано репресивне тежње засноване на jakim емоцијама и често, ирационалним разлозима, потхрањиване од већег дела медија у јавности не јењавају. Тежње којима није главни циљ ефикасно сузбијање криминалитета уз истовремено остваривање и начела праведности, већ у драконском кажњавању виде решење за многе проблеме нашег друштва, могу само да нанесу штету кривичном праву као рационалном систему правних норми” (Stojanović 2012, 140).

карактерише и квантитативно и квалитативно заоштравање репресије, са једне стране кроз увођење нових кривичних дела и ширење криминалне зоне, а са друге кроз наглашено пооштравање казних распона код великог броја кривичних дела.⁹

Редакција се наставља *трећим по реду Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године*,¹⁰ који је највећма настојао да прилагоди нормативни кривичноправни оквир у Републици Србији са преузетим обавезама из међународних уговора, али и да исправи набројане пропусте, односно садржинске и номотехничне недостатке учињене изменама и допунама из 2009. године.¹¹

Овај реформски захват у Општем делу као *новину* уводи посебну околност, као обавезну отежавајућу околност, приликом одмеравања казне за кривична дела учињена из мржње, затим код великог броја кривичних дела, као право осуђеног лица, уместо факултативног уводи обавезан условни отпуст, под одређеним условима, укида једини до тада могући случај пооштравања казне код продуженог кривичног дела, прецизира услове у погледу временског трајања мере безбедности забране приближавања и комуникације са оштећеним, допуњава аутентичним тумачењем чл. 112 КЗ, којим се прецизирају изрази коришћени у Законику, док у оквиру Посебног дела врши бројне интервенције од којих се као најзначајније могу навести декриминализација клевете, прављење дистинкције између појма службеног и одговорног лица и измене и допуне кривичних дела тероризма, којима је формирана „подгрупа” кривичних дела тероризма.¹²

9 О неконсеквентно спроведеним изменама и допунама, као и о одступању од општих кривичноправних института у Општем делу, видети опширније: (Stojanović 2016, 134–136), а о особеностима реформе из 2009. у Посебном делу опширније: (Delić 2014, 232–237).

10 „Službeni glasnik RS”, број 121/2012.

11 Како то Стојановић и Коларић констатују важно је „истаћи да је законодавац изменама и допунама из 2012. године донекле променио приступ који је дошао до изражаја 2009. године и који је наишао на снажан отпор у кривичноправној теорији. Закон о изменама и допунама КЗ који је ступио на снагу 1.1.2013. ипак доноси извесна ублажавања једног тврдог и оштрог курса законодавца” (Stojanović i Kolarić 2015, 124–125).

12 Долази до нове криминализације, са наглашено превентивно оријентисаним приступом, који не карактерише само српског законодавца, него и законодавства водећих европских демократија, што није у потпуности усклађено са принципом *ultima ratio* и намеће кривичном праву нову безбедносну функцију, која најпре служи остваривању превентивне парадигме, а не заштитне функције кривичног права (Bodrožić 2017, 223–224).

Четврте измене и допуне КЗ наступају Законом о изменама и допунама КЗ из 2013.¹³ У оквиру ових интервенција законодавац се највећма руководио потребом реаговања не неке унутрашње проблеме у вези са типологијом криминалитета, као и на проблеме генерисане у пракси, па су његове најзначајније интервенције везане за Посебни део, у оквиру којег је дошло до преобликовања нормативне структуре, путем усложњавања законског описа код кривичног дела тешке крађе, кривичног дела прикривања и кривичног дела уништење и оштећење јавних уређаја (Коларић 2016, 647).

Пета законодавна интервенција подразумевала је Закон о допунама КЗ¹⁴ који је усвојен 2014. године. У образложењу овог закона под насловом „Разлози за доношење закона” апострофирана је негативна појава у нашој средини – организовано или самостално придруживање паравојним формацијама изван Републике Србије, из лукративних или из *pro bono* мотива, која због опасности потенцијалне радикализације поменутих лица и друштвено штетног потенцијалног утицаја на друга лица представља основ за инкриминисање.¹⁵

Овако наведена и образложена друштвена опасност поменутих активности имплицирала је према мишљењу законодавца, прописивање поменутих делатности као кривичних дела, односно кажњивих понашања у мери која је нужна за њихово сузбијање.

Ратовање у иностранству предвиђено је као кажњиво кроз две одвојене инкриминације, које су према одабраном

13 „Службени гласник РС”, број 104/13.

14 „Службени гласник РС”, број 108/14.

15 Страх од промовисања радикалних политичких и идеолошких опција као генератора тероризма, користи се као основа за медијске манипулације јавним мњењем, у којима се виšekратно помињање одређене активности као потенцијално опасне по безбедност друштва, користи као основ и оправдање дубљих захвата у оквиру одредаба посебног дела кривичног законодавства. На тај начин се нова кажњива понашања одређују као друштвено опасна, те се постизање вишег степена безбедности поставља као задатак кривичног права. Тиме се замењује теза о утилитаризму, односно заштитној функцији кривичног права безбедносном функцијом, која у први план ставља постизање вишег степена безбедности, а не заштиту друштва од криминалитета. Највећи број новинских наслова који су пратили усвајање поменутих измена категорисао је поменуте интервенције као: „српски плаћеници темпирана бомба”, „пси рата на удару закона”, „усвојен закон о плаћеницима” итд., иако ове инкриминације само у једном свом делу могу односити на појам плаћеништва, онакв каквим га предвиђа релевантни међународни документ, Међународна конвенција против регрутовања, коришћења, финансирања и обуке плаћеника.

систематизационом критеријуму категорисане у Глави XXXIV *Кривичних дела против човечности и међународног права*, коју карактерише доминантно чињеница да сва кривична дела из ове главе представљају тешке повреде норми међународног права и то пре свега међународног ратног и хуманитарног права (Stojanović i Delić 2014, 347).

У оквиру поменутих главе, а након кривичног дела из чл. 386, под називом *Агресивни рат*, допуњен је КЗ кривичним делима *Учествовање у рату или оружаном сукобу у страниј држави из чл. 386а* и *Организовање учествовања у рату или оружаном сукобу у страниј држави из чл. 386б* (Bodrožić 2018, 43–58).

Шесте по реду измене текста Законика десиле су се усвајањем и ступањем на снагу Закона о изменама и допунама КЗ из 2016. године, које карактерише: даље усклађивање, не само са обавезујућим документима, него и са прихваћеним стандардима, који важе у европским кривичним законодавствима, унапређивање неких нормативних решења, као и отклањање уочених неусклађености, након претходних измена, те се ове промене могу означити као наставак реформи из 2012. године.

Од најзначајнијих измена у Општем делу требало би поменути донекле модификоване услове за постојање дела малог значаја, измене код условног отпуста, које промовишу његову ширу употребу, потом интервенције у области изрицања и ублажавања новчане казне. У Посебном делу долази до измена и пренормирања одређеног броја законских описа кривичних дела, али се као најзначајније измене морају поменути измене у области кривичних дела против привреде, било њиховим додатним прецизирањем, било увођењем потпуно нових инкриминаторних израза, потом новине које се тичу усклађивања кривичног законодавства Србије са Конвенцијом Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (тзв. Истанбулска конвенција), као и измене које се односе на дела против живота и тела, против породице, против безбедности јавног саобраћаја, против правосуђа, јавног реда и мира и измене дела против човечности и међународног права.

Последње и најновије измене и допуне ступиле су на снагу 1. децембра 2019. године и оне су седма интервенција у оквиру КЗ. Реч је о Закону о изменама и допунама Кривичног законика.¹⁶ Као најважније новине у Општем делу овај закон предвиђа увођење доживотног затвора, забрану условног отпуста код кривичних дела тешко убиство, силовање, обљуба над немоћним лицем, обљуба са дететом и обљуба злоупотребом положаја, сужавање круга кривичних дела за која се може изрећи условна осуда, као и предвиђање поврата као обавезне отежавајуће околности.

У Посебном делу предвиђа се кажњавање и за припремање кривичног дела тешког убиства, врше се интервенције – допуњавањем и прецизирањем-код кривичних дела која као објекат имају опојне дроге, уводи се нова инкриминација напад на адвоката, поштравају се санкције код кривичних дела пореска утаја, злостављање и мучење, убијање и злостављање животиња и врши се усклађивање са *FATF (Financial Action Task Force)* препорукама бр. 5 о финансирању тероризма изменама и допунама кривичних дела угрожавање безбедности јавног саобраћаја, угрожавање безбедности јавног саобраћаја насиљем, отмица ваздухоплова, брода и другог превозног средства, врбовање и обучавање за вршење терористичких дела, угрожавање лица под међународном заштитом и финансирање тероризма (Ђорђевић и Водрожић 2019, 67–78).

ОСОБЕНОСТИ РЕФОРМСКИХ ЗАХВАТА У КОНТЕКСТУ ОДНОСА ПОЛИТКЕ И ПРАВА

Како је основно истраживачко питање овог чланка утврђивање особености континуираних законодавних интервенција у области материјалног кривичног права у Републици Србији и давање одговора на питање какве су њихове могућности и донети у борби против криминалитета, као и питање одређивања њихове преовлађујуће природе као правне или политичке, у овом делу раду биће дата оцена о претежном утицају политике или права у оквиру сталног процеса измена у области материјалног кривичног права. Измене и допуне биће оцењене додатно и у контексту њихове

16 „Службени гласник РС”, број 35/2019-3.

усклађености са правном традицијом, као својеврсним видом културног и правног идентитета.

Интервенционизам се може посматрати са неколико аспеката: као усклађивање кривичноправних одредаба са измењеним друштвеним амбијентом, у смислу постојања потребе да се новим законским описима кривичних дела обухвате сегменти оних понашања која су у тој мери постала друштвено опасна да изискују употребу кривичног права, потом као потреба успостављања нарушеног степена кохерентности кривичноправних одредаба, до које долази када измене и допуне првобитног текста законика, у некој од претходних редакција, нису на консеквентан начин спроведене и на крају као одраз потребе усклађивања одредаба националног законодавства са међународно преузетим обавезама инкриминисања понашања, која су на регионалном или наднационалном нивоу препозната као друштвено штетна.

Као измене ради усклађивања кривичноправних одредаба са измењеним друштвеним амбијентом, издвајају се измене 2012, 2013. и 2014.

Као измене које за циљ имају потребу успостављања нарушеног степена кохерентности корпуса кривичноправних одредаба, издвајају се измене 2012, 2016. и 2019.

Као измене које за циљ имају потребу усклађивања одредаба националног законодавства са међународнопреузетим обавезама, издвајају се измене из 2012, 2016. и 2019.

Интервенционизам се може посматрати и у односу на утврђивање његове доминантне природе као правне или политичке. Будући да између права и политике постоји антиномија оживотворена кроз различитост њихових резона: принцип сврсисходности у политици, односно општег интереса или државног разлога и принцип правне сигурности, односно правне државе у праву (Аksić 2017, 124), у процесу креирања правних, особито кривичноправних норми примат би у демократској држави морали имати принципи правне државе, која у поменутој концепцији види најјачу брану утицају политике на процес нормирања,¹⁷ који у основи не

¹⁷ Питање сталног проширивања опсега кривичноправне заштите на све већи број недозвољених понашања, у крајњој линији доводи до феномена у којем се на нивоу нормирања

може бити дугорочно прихватљив и примењив, најпре у односу на краткорочност циљева и одсуство правне сигурности, због чињенице да политичко одлучивање у два иста или слична случаја може бити дијаметрално различито, што је опозит правној сигурности и једнакости грађана пред правом (Аксић 2017, 124).

Када су анализирани интервенције у питању неке од њих би се могле одредити као опредељујући генерисане политичким мотивима за оштријом репресијом, зарад стицања политичких поена, које нису засноване на рационалним мотивима унутар кривичноправно догматике,¹⁸ као што је случај са првим и другим изменама из 2009, потом делимично онима из 2014, делимично и из 2016, а сасвим извесно и последњим из 2019.

Као интервенције које су биле правним мотивима условљене истичемо интервенције из 2012, 2013. и делимично 2016.

Наравно, реч је о категоризацији и оцени доминантног утицаја и особености захвата у односу на тачно одређене критеријуме.

У контексту њихове усклађености са правном традицијом као својеврсним видом културног и правног идентитета можемо напоменути да су измене из 2012, 2013. и 2016, биле на линији наставка концепције прихваћене у основном тексту КЗ, који је одговарао нашој правној традицији и наслеђу, а иновирани

брани односно покрива готово све, али се у конкретизацији не постиже ништа, јер примена прописа припада службама за спровођење закона, које онда одлучују о томе да ли ће и на који начин процесуирати и кажњавати учиниоце кривичних дела. Као одговор на питање како је дошло до тога да се опсег кривичног права, које би требало само изузетно да се користи, прошири, Вилијам Стунц (*William Stuntz*), наводи искључиво политику. Трка политичких опонената о што строжијем кажњавању и оштријем обрачуна са криминалитетом, апстрактно посматрано, карактерише амерички кривичноправни систем, а жељу бирача-грађана о што више кажњавања користи као оправдање за увођење великог броја недовољно друштвено штетних понашања, из категорије средњег криминалитета и категорије *mala prohibita*. Стога долази до пренормирања и непрекидног ширења броја кривичних дела у савезним и федералним прописима (Stuntz 2001, 509–510).

18 Политика неретко има снажан утицај у области доношења кривичних закона и обликовања кривичноправне заштите, а политичари користећи политичку демагогију утичу на емоције, ставове и одлучивање грађана, замењујући рационално промишљање наглашеном политичком демагогијом. Када питања кривичног права постану у тој мери политизована, односно када политичари почну да утичу на страсти, осећања и предрасуде тада све наведено постаје антипод логичном и рационалном промишљању у решавању важних криминалнополитичких проблема.

према интернационално прихваћеним правно-догматским стандардима својственим кривичном праву, док су два пута спроведене измене у 2009, потом 2014. и 2019, биле на линији заоштравања репресије, које иницирају између осталог и међународноприхваћене обавезе и усвајања неких стандарда који нису својствени нашем правном идентитету. Уколико је *ratio legis* промена у законодавству супротан европско-континенталној правној традицији, уколико одступа од основне криминално-политичке концепције КЗ, која одвлачи фокус кривичноправне заштите са основних људских права, већ у предзону угрожавања заштићеног добра, у којој и опасност од опасности постаје основ за покретање кривичноправног апарата, онда то није део културног и правног идентитета и наслеђа, већ се можда треба окренути изради потпуно новог текста КЗ, који не би био конгломерат различитости и представљао антиномију између сопствених норми, насталих у више редакција основног прописа (Škulić 2016, 611–612).

Циљ овог рада и јесте био да се од мноштва услова који су генерисали потребу за интервенцијама у склопу одредаба националног кривичног материјалног права издвоји кључни услов, као главни узрок за њихово усвајање. Немамо илузија, да је у друштву у којем влада плуралитет интереса готово немогуће са извесношћу категорисати узрок одређене појаве, али уколико се процес посматра у односу на одређене параметре тада се закључци свакако дају извести на основу стандардних начина закључивања у логици и у праву.

Реформски процеси у области кривичног материјалног права у Републици Србији, након ступања на снагу Кривичног законика из 2006. године, који обухватају доношење седам закона, могу се одредити и епитетом интервенционизма и епитетом континуитета. Дакле, континуирано реформисање позитивног материјалног кривичног права у Србији свој *ratio legis* проналази и у домену права, али и у домену политике.

Принцип сврсисходности, као начин резоновања у политици и принципи правне државе, као начина резоновања у праву, преплићу се и у области одлучивања о правцу, карактеру

и садржини реформских процеса у области материјалног кривичног права. Иако би кривично право, као најснажнији инструмент државне реакције у контроли криминалитета и искључиво правни механизам, који уважава основне постулате правне, либерално оријентисане, демократске државе и проверене правнодогматске принципе о ограниченим могућностима и дометима кривичног права као крајњег средства друштва у борби против криминалитета, требало да има примат у односу на политичке механизме, то неретко није случај. Популизам, односно популистичка реторика, као одлучивање у име и за рачун „народа” као целине, доводи до занемаривања институција и механизма, јер политичке одлуке, као начин функционисања политичког механизма у тоталитету немају квалитет сигурности и извесности, већ су насупрот томе наглашено партикуларне и арбитрерне.

Право би насупрот томе требало да ограничава политику, да буде његов контролни механизам и коректив, како би се у либералној демократији успоставила политичка власт, које је ограничена правом и која уравнотежује начела суверености народа и ограничења власти.

Управо на раскршћу ових начела треба тражити оптимални модалитет утицаја политике на реформске процесе у области кривичног права, те само на основу садејства научних сазнања и конкретизације правних норми у фази њиховог тумачења и примене у судској пракси, приступати формулисању нових законских решења и променама постојећих, како би се основни циљ и функција кривичног права одржали и сачували свој утилитаристички карактер у друштву. Дакле, реформе у области кривичног материјалног права, као искључиво правног механизма контроле криминалитета, морају бити у складу са обимом, динамиком и формама савременог криминалитета, насупрот чему стоје сви облици његове политизације ради постизања дневнополитичких циљева.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aksić, Sava. 2017. „Odnos prava i politike kao društvenih podsistema i moguća (ustavna)granica između njih.” *Srpska politička misao* 57 (3): 115–130. doi.org/10.22182/spm.5732017.6
- Bodrožić, Ivana. 2017. „Negativne kriminalno-političke tendencije i krivična dela terorizma u zakonodavstvu Nemačke.” *Srpska politička misao* 55 (1): 213–227. doi.org/10.22182/spm.5512017
- Bodrožić, Ivana. 2018. „Inkriminisanje ratovanja u inostranstvu – argumenti pro et contra.” *Bezbednost* (3): 43–57. DOI: 10.5937/bezbednost1803043B
- Bodrožić, Ivana. 2019. „Institut „Tri udarca” – opravdanost ili ne.” *U Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi stanje u Srbiji)*, ur. Stanko Bejatović, 271–284. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju praksu, Intermex.
- Delić, Nataša. 2014. *Nova rešenja u posebnom delu KZ Srbije*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
- Đorđević, Đorđe i Ivana Bodrožić. 2019. „Usklađivanje odredaba KZ sa međunarodnim dokumentima o finansiranju terorizma.” *U Finansijski kriminalitet i korupcija*, ur. Jelena Kostić, Aleksandar Stevanović, 67–78. Vršac: Institut za uporedno pravo, Institut za kriminalološka i sociološka istraživanja u saradnji sa Pravosudnom akademijom Republike Srbije.
- Eser, Albin. 1973. “The politics of criminal law reform Germany.” *The American journal of comparative law* 21 (2):245–262.
- Hart, Henry Jr. M.. 1958. “The Aims of the Criminal Law.” *Law and Contemporary Problems*, 23 (3): 401–441.
- Husak, Douglas. 2008. *Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law*. New York: Oxford University Press.
- Kolarić, Dragana. 2016. „Dinamična faza krivičnog zakonodavstva Republike Srbije.” *Pravni život* (9): 641–667.

- Kolarić, Dragana. 2019. „Krivični zakonik i (ne)adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (sadašnje stanje i nova rešenja).” U *Izмене u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi stanje u Srbiji)*, ur. Stanko Bejatović, 22–42. Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju praksu, Intermex.
- Krivični zakonik (KZ), „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- Ristivojević, Branislav. 2012. „Aktuelna pitanja sadašnjeg stanja materijalnog krivičnog zakonodavstva Srbije.” U *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt)*, ur. Stanko Bejatović, 42–68. Zlatibor, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju praksu, Intermex.
- Stojanović, Zoran. 2012. „Da li je Srbiji potrebna reforma krivičnog zakonodavstva”. *Crimen* 4 (2): 119–143.
- Stojanović, Zoran. 2016. *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
- Stojanović, Zoran i Nataša Delić. 2014. *Krivično pravo – Posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
- Stojanović, Zoran i Dragana Kolarić. 2015. „Savremene tendencije u nauci krivičnog prava i krivično zakonodavstvo Srbije.” *Srpska politička misao* 49 (3): 111–136. doi.org/10.22182/spm.4932015
- Stuntz, William J. 2001. “The Pathological Politics of Criminal Law.” *Michigan Law Review* 100 (505): 506–600.
- Škulić, Milan. 2016. „Krivičnoprocesna tradicija kao vid kulturnog i pravnog identiteta.” *Pravni život* (9): 611–639.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS”, 98/2006.

Ivana P. Bodrožić*

University of Criminal Investigation and Police Studies

CONTINUOUS CRIMINAL INTERVENTIONISM – AT THE BACKGROUND OF POLICY AND LAW

Resume

Although criminal law, as a system of legal norms, must constantly adapt to the conditions of contemporary crime, in the context of rapid and dynamic development of society and social relations, it should be a solid and relatively conservative system of regulations. The author gives an overview and analysis of the character, content and orientation of the changes within the provisions of the Criminal Code (CC), which has been amended seven times in 14 years of its implementation. This has been used as a basis for drawing conclusions on what is the *ratio legis* of constant reformation and answering several groups of questions: Is it necessary to adapt to contemporary, emerging forms of crime in order to raise the principle of criminal justice efficiency, to align with internationally assumed commitments? Or fulfilling populist tendencies towards “as much criminal law and punishment as possible” in order to achieve short-term political goals?

In conclusion, the author emphasizes that the reform processes in the field of substantive criminal law in the Republic of Serbia, after the entry into force of the 2006 Criminal Code, which encompasses the adoption of seven laws, can be determined by the epithet of interventionism and the epithet of continuity, and find their *ratio legis* in the realm of law, but also in the realm of politics. In the end, the author emphasizes that reforms in the field of substantive criminal law, as a purely legal mechanism for controlling crime, must be in accordance with the scope, dynamics and forms of contemporary crime, opposed to all forms of its politicization in order to achieve daily political goals.

Keywords: criminal interventionism, politics, law, aggravation of repression, criminal expansionism

* E-mail address: ivana.bodrozic@kpu.edu.rs.

** Овај рад је примљен 30. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Емина Радосављевић**

Нови Сад

ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПОЈЕДИНИХ МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА БОРБУ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ И ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ

Сажетак

Иако међународна заједница дефинише корупцију као највећу безбедносну претњу данашњице због тога што повезује организовани криминал, праће новца, тероризам и друге безбедносне претње, борба против њених актера, поготово у случајевима када заузимају високе политичке функције, углавном се завршава у оквирима националног правосуђа. Међутим, постојање јединственог тржишта и слободног кретања роба, капитала и услуга „отвара” врата свим облицима корупције и даје јој неограничене могућности за ширење. Због тога је на иницијативу актера међународне заједнице основано неколико међународних организација које са разним надлежностима и овлашћењима спроводе различите активности за сузбијање корупције, претходно подстичући државе на разне начине да уврсте у национална законодавства међународно прихваћене стандарде. У наведеном раду су анализирани оснивање и улога неколико оваквих организација које на међународном плану имају главну улогу у борби против корупције као и домети те њихове борбе.

Кључне речи: корупција, организовани криминал, безбедносне претње, међународне организације, држава

* Имејл-адреса: ema_radosavljevic@yahoo.com

УВОД

Да би друштво или заједница опстали и функционисали као целина, морају имати изграђен систем вредности који подразумева идеално својство одређених стандарда, норми, појава, стања и садржаја свести које им људи придају, а које су пожељне за њих зато што им користе за побољшање живота и уживање (Stajić 2015, 17). Иако се наведене вредности стално мењају и надограђују, неке од њих као што су слобода, правда, владавина права, равноправност, представљају стандарде које свака демократска држава настоји да достигне у највећој мери.

Наведене вредности се могу поделити на индивидуалне вредности, вредности група, националне вредности и вредности међународне заједнице, али заправо између свих њих постоји однос међузависности. На пример, уколико неку државу одликује висок степен корупције, на унутрашњем плану доведен је у питање квалитет функционисања њених државних институција што води урушавању демократског поретка. Истовремено, угрожене су и национална и унутрашња безбедност наведене државе, што свакако утиче на погоршање положаја наведене државе у међународним односима.

У науци се често наводи да владавина права представља највише стандарде уређених држава, идеал праведног друштва који се остварује ограничавањем моћи у свим облицима због чега чини и саставни део међународног и националног права. Имајући то у виду, указује се на корелацију правне државе, владавине права, корупције и њеног сузбијања при чему борба против корупције не може бити ефикасна без успостављања функционалне владавине права (Savet za borbu protiv korupcije 2019).

Када је реч о корупцији, јасно је да она постоји од давнина, и да се у свим земљама света сматра кривичним делом. Она заправо представља, између осталог и одсуство поменутих друштвених вредности које омогућавају нормално деловање слободне тржишне економије. Због комплексности овог феномена, борба против корупције се мора водити на више фронтова (Tanzi 1998, 30). Имајући у виду да се поједине државе различитим интензитетом боре против ње,

да је либерализам тржишта између осталог, „отворио врата” корупцији на међународном нивоу, међународна заједница је иницирала оснивање више међународних организација које су своје активности за борбу против корупције базирале на успостављању јединствене и прецизне дефиниције ове појаве, утврђивању одговорности страних службеника за давање мита на међународном нивоу и једнако третирање корупције како у јавном тако и у приватном сектору.

Начелно, учлањење у наведеним међународним организацијама превасходно је на добороволној бази или аутоматско усвајањем одређених конвенција. Активности које спроводе поменуте организације имају, пре свега, превентиван карактер на тај начин што траже или подстичу усаглашавање националног законодавства са међународним стандардима, или изричу одређене мере чији је циљ елиминација узрока корупције. Међутим, наведене мере могу у значајном обиму да утичу на положај и даљи развој одређене државе у међународној заједници. Наиме, међународне организације након поступака евалуације које спроводе, објављују извештаје о затеченом стању, поштовању највиших правних стандарда чиме, у ствари, чине доступном економску и политичку ситуацију свим будућим потенцијалним страним инвеститорима, као и однос те државе према усвојеним међународним стандардима што може имати озбиљне политичке импликације.¹

Иначе, предмет интересовања наведених организација су појаве које су у националним законодавствима у одређеној мери регулисане кривичним законодавством. Међутим, усклађивања са појединим међународним стандардима теку споро због тога што држава не жели да се одрекне дела свог суверенитета. Поред тога, досадашње међународно искуство показало је да је корупција често повезана са организованим криминалом што је, поред наведених, још један од разлога за усклађивање националног законодавства са међународним стандардима.

Поједини аутори наводе да политичка корупција представља најопаснију системску девијацију којом се нарушава политички поредак једне државе, при чему грађани

¹ На пример, САД су својевремено тражиле да се у ту земљу забрани улазак једном од најбогатијих Мађара Лоринцу Месарошу због навода да је умешан у корупцију.

губе поверење у институционалне механизме, а истовремено се подрива социјална кохезија, губе се тржишна утакмица и прилив иностраних инвестиција (Perić 2012, 345). Иако нема прецизних података о томе колико новца државе изгубе због толерисања или чак подстрекавања корупције, према ставу појединих стручњака, ова најзаступљенија безбедносна претња „однесе” између 5 и 8 % БДП, док према анализама Светске банке више од једног трилиона долара годишње оде на давање мита, а сваки долар утрошен на корупцију, проузрокује чак 1,7 долара штете. Поред тога, још једна одлика политичке корупције је да она представља неку врсту политичке борбе против супротстављених политичких противника и то у периоду који је блиско везан за изборне кампање. Због тога је борба против корупције у првом плану само онда када је у интересу политичких актера и када постоји политичка воља за њено сузбијање, односно политички интерес (Perić 2012, 349).

Као што се види, иако постоји од давнина, корупција данас представља безбедносну претњу и за унутрашњу и за међународну безбедност. Наиме, савремене безбедносне претње које су од ранијих задржали само име и биће свога дела, данас носе нову енергију, снажнију и разорнију по друштво, и нове опасности (Stajić 2006, 385). У том контексту, осим стицања имовинске користи, мотив за бављење организованим криминалом данас је стицање моћи, противправни и ванституционални утицај на државну политику, тј. долажење до оних позиција у друштву до којих се не би могло доћи уобичајеним демократским путем. У том смислу, професор Стајић каже да већи број значајних опасности данас не долазе од стране једне или више супротстављених држава већ од недржавних више-мање неконтролисаних субјеката који су се на овај или онај начин домогли оружја и новца, а као средство борбе за остваривање својих циљева изабрали су, рецимо, организовани криминал.

Овом приликом анализираћемо улогу и овлашћења појединих међународних организација, значајних међународних актера у сузбијању корупције, чије су оснивање иницирале државе које су предвиделе интензитет безбедносних ризика које за собом носи корупција, на унутрашњем и међународном нивоу, у политичком и економском смислу.

У том смислу, истражићемо модалитет функционисања Групе држава за борбу против корупције (ГРЕКО) имајући у виду да је у фокусу њеног рада превенција крупне, политичке корупције која се јавља међу носиоцима највиших државних функција, доносилаца политичких одлука, крупних бизнисмена, због чега наноси највећу материјалну штету друштву.

Такође, биће речи и о раду Финансијске акционе радне групе против прања новца (ФАТФ) која је првенствено основана са циљем борбе против прања новца и финансирања тероризма, да би Група 20 индустријски развијених држава, суочавајући се са потенцијално катастрофалним последицама које може да нанесе корупција, затражила да ово тело усмери своје капацитете и на сузбијање ове безбедносне претње.

На крају, анализираћемо и функционисање ЕГМОНТ групе, међународне финансијско-обавештајне мреже која на неки начин операционализује међународне стандарде за спречавање прања новца, финансирања тероризма и корупције и која подстиче непосредну размену финансијско-обавештајних информација између финансијско-обавештајних служби света, својих чланица.

ГРУПА ДРЖАВА ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ (ГРЕКО)

Група држава против корупције (ГРЕКО) основана је од стране министара правде земаља чланица Савета Европе (СЕ), као најстарије и најважније европске институције за одбрану фундаменталних вредности, демократије и људских права Резолуцијом (99) 5, 1. маја 1999. године² у Стразбуру, због чега према појединим ауторима, има кључну улогу у региону (Stojiljković 2013, 152) .

Потреба за сузбијањем корупције на наднационалном нивоу, у овом случају на простору Европске уније (ЕУ), појавила се када је постало очигледно да њено јединствено тржиште и слободно кретање капитала и услуга може бити искоришћено за прање новца који је резултат криминалних активности у које су често укључени и државни службеници средњег и

² Потписивање Резолуције иницирали су представници Комитета министара Белгије, Бугарске, Кипра, Естоније, Финске, Француске, Немачке, Грчке, Исланда, Ирске, Литваније, Луксембурга, Румуније, Словачке, Словеније, Шпаније и Шведске.

вишег ранга. У том смислу, представници појединих земаља ЕУ дошли су до идеје да оснују јединствену организацију која ће омогућити спровођење координираних активности њених држава чланица како би се заштитили њихови интереси, али и општи интереси ЕУ.

Наиме, увек када су финансијске и кредитне институције коришћене за прање новца који је настао као резултат криминалних активности, њихова стабилност као и поверење у финансијски систем у целини, могли су бити озбиљно угрожени (Bridge 1976, 88–97). Због тога, ГРЕКО је као један од својих главних циљева установио јачање капацитета које државе чланице улажу на легислативном и сваком другом плану у борби против корупције, пре свега кроз динамичан процес међусобне евалуације поштовања ефеката њихове борбе против корупције (Ćirić i dr. 2010, 80). Испоставило се, међутим, да и данас, 30 година од основања ГРЕКА, постоје разлике у капацитетима које државе улажу у борбу против корупције, као и недостатак јединствених стандарда. На то, уосталом, указује и истраживање које су спровели Антикорупцијска агенција Француске (АФА), ГРЕКО, Организација за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) и Мрежа за превенцију корупције (НЦПА), 2019. године на тему глобалног мапирања органа за борбу против корупције. Наиме, од 171 државе или ентитета који су учествовали у анализи, 63% њих има овлашћење да покреће истраге и кривичне поступке, и то углавном против физичких лица, док мање од половине, тачније 48% има механизме за кажњавање, а ако их и има, углавном су административне природе. Забрињава, међутим, податак, да су тек у 39% случајева наведене агенције овлашћене да испитују имовину функционера (French Anti-Corruption Agency (AFA), Council of Europe's Group of States against Corruption (GRECO), the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Network of Corruption Prevention Authorities (NCPA), Global Mapping of Anti-Corruption Authorities. 2020).

У том смислу се у Споразуму о оснивању групе држава за борбу против корупције (ГРЕКО) наводи да је један од разлога за оснивање ове организације „уверење да корупција представља највећу претњу владавини права, демократији, људским правима, праведности и социјалној правди”. Поред

тога, корупција је означена и као „ометач економског развоја који угрожава стабилност демократских институција и моралних темеља једног друштва”. Имајући то у виду, земље оснивачи ГРЕКА су биле свесне неопходности међусобне сарадње у борби против корупције с обзиром на постојање њене повезаности са организованим криминалом и праћем новца што је борбу против ових безбедносних претњи чинило компликованијом (Agreement establishing the group of states against corruption – GRECO, 1999).

ГРЕКО спроводи поступак евалуације испуњавања прописаних стандарда за борбу против корупције у свакој земљи чланици у неколико фаза а са циљем уједначавања њихове праксе. Сваки круг евалуације је у ствари одређени период током ког експерти ГРЕКО процењују да ли је и у којој мери држава ускладила националне прописе са Водећим принципима и другим међународним стандардима за спречавање корупције. На почетку сваке евалуације, ГРЕКО одабира конкретне одредбе чија ће се евалуација вршити, док је земља чланица у којој се врши евалуација, дужна да обезбеди потпуну сарадњу њених државних органа са експертима ГРЕКО, у складу са националним законодавством.

За сваки евалуациони период ГРЕКО саставља одговарајући упитник и шаље га земљи чије је законодавство предмет евалуације, и окупља тим експерата који ће извршити процену поменуте области. Тим ће анализирати одговоре на питања из упитника и уколико је потребно, затражити додатна појашњења. Такође, ГРЕКО може да наложи тиму експерата посету држави чланици да се лично увери у усклађеност њеног законодавног оквира и спровођење стандарда у пракси. Након тога, тим експерата ће на основу прикупљених информација саставити нацрт извештаја о евалуацији и послати га државним органима земље чланице који могу да дају своје примедбе. Потом, о предлогу извештаја ће се расправљати на пленарној седници ГРЕКО на којој могу да присуствују и представници државе чланице. На крају, све државе чланице гласају о усвајању извештаја који може да буде усвојен у целости или са амандманима. Извештај ГРЕКО може да садржи и одређене препоруке за сузбијање корупције које је држава обавезна да испуни. Уколико то не уради, статутарни одбор ГРЕКО може

да, у циљу вршења одређеног притиска на државу, обавести јавност о томе.

Када је реч о чланству у ГРЕКУ, свака држава која потпише Кривичноправну или Грађанскоправну конвенцију за борбу против корупције аутоматски постаје чланица те организације, без обзира да ли је чланица Савета Европе или не. У том смислу, ГРЕКО тренутно има преко 50 чланица од којих је 48 земаља из Европе, док су Казахстан и Сједињене Америчке Државе део друге групе земаља. Такође, предвиђено је и да поред држава и међународне организације могу да именују своје представнике у ГРЕКО. Међутим, да би једна држава стекла својство пуноправног члана, неопходно је да без икаквих ограничења учествује у заједничким евалуацијама и истовремено прихвати да она буде предмет евалуације на основу истих процедура. Осим тога, значајно је напоменути да је предвиђен и статус посматрача који је омогућен Организацији за економску сарадњу и развој као и Уједињеним нацијама које представља Канцеларија за дроге и криминал (УНОДЦ).

Свака држава чланица именује највише два представника у ГРЕКО. Они чланови који учествују у евалуацијама имају право да гласају на пленарним седницама, на којима се одлуке доносе двотрећинском већином изузев процедуралних које се доносе простом већином.

ФИНАНСИЈСКА АКЦИОНА РАДНА ГРУПА ПРОТИВ ПРАЊА НОВЦА (ФАТФ)

Финансијска акциона радна група против прања новца (ФАТФ) је независно међувладино тело које развија и промовише заштиту глобалног финансијског система за борбу против прања новца, финансирања тероризма, финансирања пролиферације оружја за масовно уништење и других са њима повезаних безбедносних претњи за очување интегритета међународног финансијског система.

ФАТФ је основан на самиту Г-7 који је одржан 1989. године при ОЕЦД у Паризу, као посебна организација чији је основни циљ борба против прања новца на подручју Европе, али и шире. Међутим, како су се безбедносне претње

временом мењале и усложњавале, у октобру 2001. године ФАТФ је проширио мандат и на јачање напора за борбу против финансирања тероризма да би у априлу 2012. године постао надлежан и за спречавање финансирања пролиферације и оружја за масовно уништење.

Након тога, представници Г20 су, суочавајући се са чињеницом да корупција има огромне потенцијале да нанесе катастрофалне последице економском развоју и борби против организованог криминала, како на националном нивоу тако и у глобалном смислу, иницирали да ФАТФ усмери пажњу и на борбу против корупције у оквиру својих активности на спречавању прања новца и финансирању тероризма. У прилог томе су навели да наведене поменуте безбедносне претње као заједнички именилац имају стицање имовине и њено пласирање у легалне токове, због чега су оценили да су мере које се спроводе за спречавање прања новца и финансирања тероризма моћно оружје ефикасно и за борбу против корупције. Наиме, док коруптивна кривична дела подразумевају стицање личне имовинске или неке друге користи злоупотребом положаја, дотле прање новца означава пласирање незаконито стечених средстава у легалне токове.

Дакле, као што се види, ФАТФ је за разлику од ГРЕКА, директно окренут заштити међународне финансијске стабилности, имајући у виду да Г20 чине председници влада и гувернери банака економски најјачих земаља света, (тачније две трећине светске популације и 80% светске трговине) и представници Европске комисије и европске централне банке.³

У том смислу, ФАТФ је својих 40 препорука које представљају глобалне стандарде за борбу против прања новца, финансирања тероризма и финансирања пролиферације оружја за масовно уништење применио и на сузбијање корупције при чему је донео још девет препорука. У њима је нагласио важност заштите интегритета јавног сектора и одређених институција приватног сектора од злоупотребе, затим повећање транспарентности финансијског система и неопходност олакшаног откривања, истрага и процесуирање

3 Г20 чини две трећине светске популације и 80% светске трговине.

корупције, праће новца и повраћај украдених средстава која су стечена наведеним кривичним делима.

За разлику од ГРЕКО, ФАТФ нема чврсто дефинисан статут нити је основан на неограничен временски период због чега су чланице Г-7 на сваких пет година анализирале и преиспитивале разлоге и циљеве због којих је та организација основана. Међутим, имајући у виду значај и делокруг рада ФАТФ као и да борба против наведених безбедносних претњи захтева континуиране проактивне активности, 2019. године усвојен је нови, отворени мандат. Самим тим, ФАТФ је од једне радне групе нарастао у респектабилну међународну организацију чији је циљ да развија и унапређује мере и радње за борбу против прања новца, финансирања тероризма и пролиферације и оружја за масовно уништење, као и корупције на националном и међународном нивоу.

Глобална мрежа ФАТФ има 205 чланица⁴ како држава тако и јурисдикција због чега заузима значајно место на светској сцени међународних организација чији је циљ заштита глобалног финансијског система, имајући у виду да су њени придружени чланови бројне друге светске организације које се на готово свим континентима боре против финансијских малверзација. Међу њима су Евроазијска група (ЕАГ), Комитет експерата Савета Европе за евалуацију мера против прања новца и финансирање тероризма (MONEYVAL) и Азијскопацифичка група за борбу против прања новца (АПГ). Поред њих, статус посматрача имају најзначајније међународне организације у овој области као што су Азијска банка за развој, Европска банка за реконструкцију и развој, Европска централна банка, Евроцаст, Европол, Међународни монетарни фонд, Интерпол, ОЕБС, као и неколико организација Уједињених нација. Поред представника Г-7, односно министара финансија наведених земаља⁵, чланице ФАТФ су и представници Кине и Русије, као и Европске комисије (ЕК). Са свим овим државама и организацијама ФАТФ тесно сарађује.

4 Саудијска Арабија и Индонезија тренутно имају статус чланица посматрача и у процедури су испуњавања услова да постану сталне чланице.

5 То су Канада, Француска, Немачка, Италија, Јапан, Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе (САД).

Када је реч о државама, Саудијска Арабија и Индонезија тренутно имају статус чланица посматрача и у процедури су провере испуњавања услова за добијање статуса сталних чланица. Чланство у ФАТФ је добровољно, а све државе и јурисдикције својим учешћем прихватају препоруке које се односе на спречавање прања новца, финансирање тероризма и корупције, и у својим националним законодавствима предузимају неопходне активности на њиховој имплементацији. У том смислу се, између осталог мисли на неопходну ратификацију и имплементацију одговарајућих инструмената УН, криминализацију финансирања тероризма, прања новца и корупције на унутрашњем плану, увођењу законских мера које се односе на одузимање имовине која је проистекла из поменутих кривичних дела, обезбеђење ефикасног система међусобног обавештавања о сумњивим трансакцијама и омогућавање међународне сарадње по тим питањима.

Циљ рада ФАТФ је успостављање стандарда и промовисање ефективног усвајања правних, регулаторних и оперативних мера за борбу против прања новца, финансирање тероризма и осталих безбедносних претњи које имају интенцу да угрозе интегритет међународног финансијског система.

Иако наглашавају значај усвајања одговарајућих међународних инструмената за борбу против корупције, експерти ФАТФ у много већој мери инсистирају на проценама да ли се они ефективно и ефикасно примењују, тачније, да ли је њихова примена довела до икаквих позитивних помака у пракси. Наиме, у овој организацији сматрају да су закони важни, и да представљају основ за активности државних истражних органа којима спречавају да новац повезан са корупцијом или тероризмом уђе у финансијски систем. Али, уколико нису ефикасно имплементирани и примењени, они су бескорисни и представљају бирократски терет који зато што је лоше примењен чини ствари још горим (The Financial Action Task Force (FATF, 2016). У прилог томе говори и став професора Стајића да су појаву и развој корупције углавном одређивали политички носиоци моћи својом вољом, док су законски чиниоци имали веома мали утицај (Stajić 2006, 397).

Експерти ФАТФ као и експерти ГРЕКО спроводе евалуацију постојања и ефикасне примене међународно признатих стандарда у области борбе против прања новца, финансирања тероризма и корупције у једној земљи. У том поступку посебну пажњу усмеравају на „11 кључних циљева” који се односе на препознавање ризика, спровођење политика и координације активности на локалном нивоу у спречавању прања новца; међународну сарадњу, надзор рада финансијских институција, примену превентивних мера, информације о власништву правних лица и њиховим пословима, оперативним финансијским подацима, процесуирање у случајевима постојања сумње да су извршени прање новца и финансирање тероризма, одузимање имовине стечене прањем новца, финансирањем тероризма и корупцијом, предузимање превентивних мера за спречавање терориста, терористичких организација и њихових финансијера да прикупљају, пребацују и користе новац и злоупотребљавају невладин сектор, и спречавање лица и ентитета који су укључени у пролиферацију оружја за масовно уништење за прикупљање, трансфер и коришћење новчаних средстава.

На основу спроведеног надзора, експерти ФАТФ сачињавају извештај о евалуацији у коме таксативно наводе у којим областима за сузбијање прања новца, финансирања тероризма и корупције нису испуњени неопходни стандарди. Наиме, циљ испуњења наведених стандарда је стварање амбијента у коме се приходи стечени корупцијом тешко могу легализовати, и у коме вршење коруптивних кривичних дела тешко може проћи неопажено (Zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope, 2016, 10). За разлику од ГРЕКА чији експерти након завршетка евалуације о испуњености антикоруптивних стандарда у одређеној земљи указују да ли су и у којој мери ти стандарди испуњени и примењени у пракси, стручњаци ФАТФА имају овлашћење да поред тога, предузму и конкретне противмере уколико држава у којој је спроведена евалуација не исправи уочене недостатке. Те противмере се односе на усмеравање поступања финансијских организација које већ послују у тим земљама или планирају да предузму одређене финансијске активности.

У том смислу, ФАТФ може да захтева од финансијских институција да примене мере појачане „дужне пажње”, да појачају механизме извештавања или систематског извештавања о финансијским трансакцијама, преиспитају, измене, или када је неопходно да окончају пословне односе са финансијским организацијама у наведеној држави. Поред тога, ФАТФ може да усмери финансијске организације на спровођење појачаног надзора и(ли) спољне ревизије филијала и подружница финансијских институција са седиштем у тој земљи, као и да истакну захтев за повећаним спољним надзором финансијских група у односу на било које њихове филијале и подружнице смештене у земљи која не испуњава прописане стандарде.

Када је реч о издавању забрана, ФАТФ има на располагању две противмере – забрану финансијским институцијама оснивање подружница или представништва у земљи која не спроводи препоруке имајући у виду да би у супротном значило да послују у земљи која нема адекватан систем за борбу против прања новаца, финансирања тероризма и корупције. Друга могућност се огледа у изрицању забране пословања са трећим странама у наведеним земљама.

У погледу противмера које се односе на одбијање, ФАТФ може да изда препоруку међународним финансијским организацијама да не оснивају подружнице, филијале или представништва у земљама које немају адекватан антикоруптивни систем као и систем за борбу против прања новца и финансирања тероризма. На крају, ФАТФ може да препоручи ограничавање пословних веза или финансијских трансакција са идентификованом земљом или лицем у тој земљи.

За оне земље и јурисдикције које се не придржавају одговарајућих стандарда и препорука, и поред предузетих противмера, формирају се тзв. „црне листе” чији је циљ да се јавно и директно укаже потенцијалним финансијским улагачима и трећим странама, на непостојање адекватне заштите финансијских улагања у наведеним земљама и јурисдикцијама. Наиме, иако снага ФАТФ лежи у способности да добро процени да ли су активности које једна земља предузима у борби

против корупције, прања новца и финансирања тероризма ефективне, као и да ли су имплементирани препоруке ФАТФ, у овој организацији напомињу да је борба против наведених безбедносних ризика могућа једино уколико земље имају политичку вољу за то. Због тога су објављивање резултата евалуација и изрицање наведених противмера у ствари озбиљан притисак на државе да промене свој приступ у борби против наведених безбедносних ризика. Поједини аутори појашњавају да су наведене „листе” у ствари врста моралне осуде и нека врста путоказа за стране инвеститоре о томе где треба, а где не да улажу свој капитал (Udruženje javnih tužilaca i zamjenika javnih tužilaca 2010). Међутим, имајући у виду да група експерата која чини ово међудржавно тело има несумњиви легитимитет и да јавно указује да тачно одређене државе не усвајају или не примењују међународно признате стандарде за борбу против финансирања највећих безбедносних претњи данашњице, сматрамо да изрицање поменутих противмера и стављање конкретне државе на „црну листу”, а на „очи” читаве међународне заједнице, у финансијском, демократском и безбедносном смислу представља много већу „казну” од „моралне осуде”. У сваком случају, то потврђује и флукуација поменуте листе с обзиром да земље које су се нашле на њој због неиспуњавања услова, са ње буду и скинуте када наведене услове испуне. Наведена околност указује и на то да су наведене евалуације континуиране и да експерти периодично проверавају испуњавање стандарда и што је још важније, њихову примену у пракси. Тако су се у једном тренутку, рецимо, на „црној листи” нашли Маршалска Острва, Кукова Острва, Бахами, али и Руска Федерација, Лихтенштајн, Израел, Кипар и друге земље. Након што су ускладиле своје законодавне оквире и предузеле одређене активности у пракси наведене државе су скинуте са поменуте листе.

Имајући у виду да у земљама у транзицији постоји опште мишљење јавности о корумпираности политички ангажованих лица и злоупотребе њихових положаја у циљу личне користи, ФАТФ је развио смернице за детаљну контролу њиховог пословања, формирање базе података, екстерних извора, токова новца и др. (Zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope 2016, 10). У круг ових лица улазе представници државе,

владе, министри, њихови заменици и помоћници, чланови парламента, чланови највишег суда, уставног суда или других судских тела чије одлуке нису подложне изјављивању жалбе, амбасадори, високорангирани официри оружаних снага, чланови управних, руководећих и надзорних тела у државним компанијама, физичка лица која имају заједничко власништво над правним лицима са наведеним особама, али и чланови њихове уже породице и блиски сарадници. Са становишта ФАТФ, у свакој земљи данас постоји корупција чији су актери „политички изложена лица”, али највећи ризик представља деловање ове групе лица у земљама у којима је корупција ендемска, организована и системска.

Значајно је напоменути и да су се у борбу против прања новца, корупције и финансирања тероризма укључиле и банкарске групације, међу којима се истиче Волфсберг група која окупља светске банке са циљем развијања правних оквира и смерница за управљање ризицима финансијског криминала, посебно у погледу борбе против прања новца, корупције и борбе против тероризма. Они, наиме, са становишта ове групе финансијских организација, указују да „политички изложена лица” представљају потенцијално већи ризик за настајање корупције и прања новца због тога што им функције омогућавају да утичу на доношење одлука у погледу пословања приватног сектора и због тога што имају приступ коришћењу државних фондова.

ЕГМОНТ ГРУПА

Егмонт група представља јединствену глобалну мрежу од 164 финансијско - обавештајне службе (ФОС) из целог света које размењују искуство и финансијско - обавештајне податке о борби против прања новца и финансирања тероризма. За ову групу се каже да је јединствени оперативни огранак међународног апарата за борбу против прања новца и финансирања тероризма с обзиром да свака ФОС као чланица наведене групе мора задовољава дефиницију наведене организације, да има пуни оперативни статус и да има вољу и правну способност да размењује информације са осталим ФОС на основу усвојених принципа (Egmont Group, n. d.).

Наиме, Егмонт група полази од чињенице да криминалитет, посебно онај организованог карактера у који се убрајају борба против прања новца, финансирање тероризма и корупција, данас широко премашује границе појединих држава и постаје интернационални безбедносни проблем широких размера са тенденцијом даљег продирања у све поре друштва који захтева заједничко оперативно ангажовање свих националних финансијско – обавештајних институција (Јовашевић 2008, 1158). У наведеним околностима, према оценама ове међународне организације, од пресудне важности је размена финансијско обавештајних података која је постала камен темељац међународних напора за сузбијање прања новца, финансирања тероризма и корупције.

У прилог томе говоре и искуства у сузбијању најтежих облика криминала, а нарочито оних са елементом иностраности у чијој основи увек стоји жеља за стицањем материјалних средстава и потреба за прањем новца, која су показала да је управо способност спречавања и откривања прања новца веома ефикасно средство идентификације криминалаца и терориста, као и њихових криминалних радњи посредством којих долазе до тог новца. Примена обавештајних и истражних финансијских техника се показала као један од сигурнијих начина откривања и пресецања деловања организованих криминалних група, терориста и терористичких организација.

Користећи солидне правне и институционалне основе, већи број савремених држава се ујединило у настојању да спречи и сузбије најопасније видове и облике организованог транснационалног криминала као велике безбедносне претње која не познаје границе између држава, па ни између континената (Јовашевић 2008, 1158). Успостављени међународни стандарди су уједно обавезали и финансијско - обавештајне службе за борбу против прања новца, финансирања тероризма и корупције да учествују у међународној сарадњи.

Ово је веома важно имајући у виду да су све ове службе јединствено позициониране да сарађују и подржавају националне и међународне напоре за сузбијање финансирања тероризма и поуздан су пут за размену финансијских информација на унутрашњем и међународном нивоу у

складу са глобалним стандардима за борбу против прања новца и финансирања тероризма. Међутим, имајући у виду да државе имају различите правне, административне и оперативне оквире и различите финансијске системе због чега не могу да предузимају идентичне мере за сузбијање наведених безбедносних претњи, поставило се питање којим ће се правним начелима финансијско-обавештајне службе чланице Егмонт групе руководити у свом поступању. На том плану је одлучено да чланице Егмонт групе поступају на основу 40 препорука ФАТФ за борбу против прања новца и још девет које се односе на сузбијање корупције, имајући у виду да представљају међународни стандард за свеобухватан и доследан оквир мера које би земље требало да примене у бори против прања новца и финансирања тероризма, као и финансирања пролиферације оружја за масовно уништење.

Како се наводи у Начелима размене информација између финансијско-обавештајних служби, један од циљева Егмонт групе је да подстиче међународну сарадњу између финансијско-обавештајних служби. У том смислу, у погледу непосредне сарадње две финансијско-обавештајне службе, Егмонт група је предвидела веома ефикасну, непосредну и спонтану размену информација, која се у највећем броју случајева реализује директно између ФОС, без посредника, посредством заштићене „Егмонт мреже”. Оваква размена информација подразумева и да се захтеви за достављањем информација који долазе из других ФОС третирају на исти начин као размена података између државних органа једне земље што уједно значи и да ФОС која добија тражене податке може да их размени са другим финансијским службама. Због тога се сматра да би ФОС требало да имају приступ свим релевантним средствима и регистрима који постоје у њиховим државама, а који су неопходни за спровођење финансијских истрага, укључујући податке којима располажу органи унутрашњих послова, финансијске институције и други обвезници. Међутим, наглашено је да све ФОС треба да приступају достављеним информацијама са највећом могућом пажњом како би се спречило свако евентуално неовлашћено коришћење информација чија би последица могло бити кршење ознаке поверљивости.

Када је реч о роковима у којима једна ФОС треба да одговори на захтев друге службе, он износи недељу дана од дана када је примила захтев – у случајевима када може да достави позитиван или негативан одговор у вези са информацијама којима има непосредан приступ, и када због правних препрека није у могућности да достави одговор. Међутим, у случајевима када ФОС којој је захтев упућен треба да потражи информације код трећих лица, односно других финансијских институција, тада одговор треба да достави у року од месец дана.

Поред тога, Егмонт група подстиче ФОС да успоставе механизме за праћење захтева истих ФОС како би пратиле њихова интересовања и уједно да би могли да обавесте те службе о појави новог и релевантног материјала у вези са њиховим захтевима.

Поред тога, Егмонт група подстиче све државе да оснују финансијско-обавештајне јединице као националне центре чија је основна надлежност истрага и анализа сумњивих новчаних трансакција, девизних преноса, и других информација везаних за праће новца, повезана кривична дела, финансирање тероризма као и за размену информација ове врсте са осталим државним органима. Поред тога, ФОС морају да имају капацитете за сачињавање оперативних и стратешких анализа. Оперативне подразумевају експлоатацију доступних материјала у циљу идентификације појединачне мете, што могу бити одређено лице, имовина, организована криминална група, а са крајњим циљем праћења трага одређених активности или трансакција. Стратешке анализе се заснивају како на прикупљеним информацијама ФОС тако и информацијама које су сачинили други државни органи са циљем откривања устаљених трендова и образаца за праће новца и финансирања тероризма. Такође, ова мрежа ФОС је надлежна и за јачање ефикасности служби на тај начин што организује усавршавање њихових службеника за специјализоване области и поспешује координацију њихових оперативних одељења.

Када је реч о најзначајнијим међународним инструментима за борбу против корупције, Егмонт група се пре свега ослања на Конвенцију УН за борбу против транснационалног организованог криминала из 2003. године која представља

велики корак напред у борби против транснационалног организованог криминала и означава указивање држава чланица УН на озбиљност проблема који представља транснационални организован криминал у који се убраја и корупција, као и потребу да се подстиче и јача блиска међународна сарадње у циљу решавања наведених проблема.

Такође, Егмонт група се ослања и на Конвенцију УН за борбу против корупције из 2005. године која је једини правно обавезујући универзални антикорупцијски инструмент којим се дефинише пет области за ефикасну борбу против корупције која подразумева примену превентивних мера, криминализацију одређених активности, процесуирање, међународну сарадњу, одузимање имовине и размену информација. У Конвенцији је прецизирано више различитих форми корупције као што су давање и примање мита, трговина утицајем, злоупотреба положаја као и разне форме корупције у приватном сектору. Од великог је значаја поглавље о одузимању противзаконито стечене имовине чији је циљ да се имовина врати правим власницима, укључујући и државе, којима је противзаконито одузета. Огромна већина држава чланица УН ратификовала је ову конвенцију.

Иначе, ова конвенција има најдетаљније разрађене одредбе о пружању узајамне правне помоћи у кривичним стварима. Спектар кривичних дела на која се односи ова конвенција је веома широк, због чега може да послужи као веома делотворно средство органима који се баве откривањем и кривичним гоњењем не само случајева у вези са корупцијом већ и веома широке лепезе привредних и финансијских кривичних дела, посебно у онима где су умешани државни функционери.

ЗАКЉУЧАК

Потреба заједничког ангажовања држава у сузбијању свих облика корупције указује да су безбедносне претње свуда исте, али да се разликују по интензитету. У том смислу, значај и суштинска улога међународних организација огледају се у чињеници да све мере које државе предузимају појединачно унутар својих граница, без обзира на политичку и економску

моћ коју имају у односу на друге, нису довољне да се самостално изборе против корупције. Због тога се њихова немоћ, односно неуспех, преливају на територију целе ЕУ или чак на шири, глобални ниво што захтева јединствени и координирани одговор међународне заједнице.

Упркос предузетим напорима, поставља се међутим, питање колико су наведене мере суштински ефикасне за борбу против корупције и прања новца.

Наравно, њихова ефикасност је неспорна када се примењују према земљама које су, рецимо, у процесу приступања одређеним савезима, као што је, рецимо случај са Србијом или осталим земљама Западног Балкана које се налазе у претприступним преговорима за чланство у ЕУ. Одговорност држава у таквим ситуацијама није спорна – преговори се могу успорити или чак блокирати, а може се ускратити и приступ разним новчаним фондовима.

Али шта је са државама које нису у таквом положају и које су, рецимо, пуноправне чланице различитих унија и савеза? Каква је одговорност тих држава? Да ли се у њима борба против корупције завршава само кривичноправном реакцијом према појединим лицима имајући у виду да не постоји систем условљавања, односно контроле и за њих?

Свесна тог проблема и чињенице да је сузбијање корупције постало политичко питање, Европска комисија (ЕК) недавно је предложила да је ЕУ потребан самосталан супервизор на нивоу целе Уније који ће контролисати системе за спречавање прања новца, корупције и финансијског криминала.

РЕФЕРЕНЦЕ

Agreement establishing the group of states against corruption – GRECO. 1999. Poslednji pristup 12. Januar 2020. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/Display-DCTMContent?documentId?=09000016806cd24f>

Bridge, J. W. 1976 “The European Communities and the Criminal Law.” United Kingdom: Criminal law Review.

- Ćirić, Jovan, Mario Reljanović, Nemanja Nenadić, Marko Jovanović, Dragan Dobrašinović, i Danilo Pejović 2010. *Korupcija – problemi i prevazilaženje problema*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilca Srbije.
- Codes of conduct for public officials, GRECO findings & recommendations, University Bocconi, Milan (Italy). Poslednji pristup 15. januar 2020. <https://rm.coe.int/codes-of-conduct-for-public-officials-greco-findings-recommendations-p/168094256b>
- Egmont Group, n. d. Poslednji pristup 15. februar 2020. <https://egmontgroup.org/en/content/about>
- French Anti-Corruption Agency (AFA), Council of Europe's Group of States against Corruption (GRECO), the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the Network of Corruption Prevention Authorities (NCPA), Global Mapping of Anti-Corruption Authorities. 2020. Analysis report, May 2020. Poslednji pristup 20. februar 2020. https://www.agencefrancaiseanticorruption.gouv.fr/files/files/NCPA_Analysis_Report_Global_Mapping_ACAs.pdf
- Jovašević, Dragan 2008. „Nadležnost Evropske unije u sprečavanju i suzbijanju korupcije”. *Politička revija*, godina (XX) VII, vol. 18, br. 4/2008. str. 1139–1160. doi: 10.22182/pr.1842008
- Perić, Tijana 2012. „Ogled o političkoj korupciji.” *Srpska politička misao*, 37 (3): 345–364. doi: 10.22182/spm.3732012
- Savet za borbu protiv korupcije. 2019. „Vladavina prava kao osnov borbe protiv sistemske korupcije”. Beograd: Vlada Republike Srbije.
- Stajić, Ljubomir 2015. *Osnovi sistema bezbednosti sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Stajić, Ljubomir, 2006. „Posmoderni terorizam, organizovani kriminal i korupcija kao savremeni bezbednosni izazovi, rizici i pretnje” u *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, ur. Ljubomir Stajić, 379–404. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

- Stojiljković, Zoran, 2013. „Politička korupcija i slaba država.” *Filozofija i društvo* XXIV (1), 135–159. doi: 10.2298/FID1301135S
- Tanzi, Vito, 1998. “Corruption Around the world: Causes, Consequences, Scope and Cures” International Monetary Fund, Working Paper No. 98/63, 1–39, Budapest.
- The Financial Action Task Force (FATF). 2016. Poslednji pristup 12. februar 2020. <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/tackling-corruption-together.html>
- Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije. 2010. „Od FATF do Manivala.” *Korupcija – problemi i prevazi- laženje problema*, 136–143 , Beograd.
- Zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope. 2016. „Istra- ga i procesuiranje krivičnih dela korupcije identifikovanih kroz revizorske izveštaje.” u *Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji*, ur Lado Laličić, 6–13, Beograd.

Emina Radosavljević*

Novi Sad

**SIGNIFICANCE AND ROLE OF CERTAIN
INTERNATIONAL ORGANIZATIONS FOR THE FIGHT
AGAINST CORRUPTION AND THE RESPONSIBILITY
OF THE STATE**

Resume

Although the international community defines corruption as the biggest security threat today because it links organized crime, money laundering, terrorism and other security threats, the fight against its actors, especially in cases of high political office, generally ends within the national judiciary. However, the existence of a single market and the free movement of goods, capital and services “opens” the door to all forms of corruption and gives it unlimited opportunities to spread. Therefore, at the initiative of the actors of the international community, several international organizations were founded, which with various competencies and authorities carry out various activities to combat corruption, previously encouraging states in various ways to incorporate internationally accepted standards into national legislation. This paper analyzes the establishment and role of several such organizations that have a major role in the fight against corruption at the international level, as well as the scope of their fight.

Keywords: corruption, organized crime, security threats, international organizations, state

* E-mail address: ema_radosavljevic@yahoo.com

** Овај рад је примљен 1. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

*Ранка Вујовић**

Републички секретаријат за законодавство

ЗАБРАНА ТЕЛЕСНОГ КАЖЊАВАЊА ДЕЦЕ У СРБИЈИ

Сажетак

Разматрајући Други и Трећи периодични извештај Републике Србије о остваривању права деце гарантованих Конвенцијом о правима детета, Комитет Уједињених нација за права детета упутио је нашој земљи 41 препоруку за унапређење дечјих права, међу којима је и препорука о експлицитној забрани телесног кажњавања деце. Препоруком се сугерише потреба да се изричито законом забрани телесно кажњавање деце, да се та забрана прати и спроводи у свим окружењима и да се кроз подизање свести промовишу позитивни, ненасилни и партиципативни начини васпитавања.

Питање допуштености телесног кажњавања деце одавно је тема око које у домаћој општој и стручној јавности не постоји сагласност, а наведеном препоруком је и међу стручњацима који сматрају да је телесно кажњавање деце апсолутно недопустиво, отворено питање степена усаглашености домаћих прописа о правима детета са међународним стандардима и праксом у тој области. И док једни сматрају да је домаћи правни оквир забране злостављања и занемаривања деце сасвим задовољавајући и да је Република Србија, управо уважавајући обавезе преузете потписивањем, потврђивањем или приступањем бројним међународним уговорима о људским правима и правима детета, своје унутрашње законодавство у пуној материји ускладила са

* Имејл-адреса: ranka.vujovic@gmail.com.

захтеваним међународним стандардима, на нивоу појединих институција и тела задужених за праћење стања у области људских права и права детета провејава став да у нашој земљи телесно кажњавање деце ипак није законом забрањен начин васпитавања.

Сврха овог рада јесте да представи, анализира и критички преиспита важеће прописе којима су у Републици Србији уређена права детета на достојанство и физички интегритет и да подстакне научну и стручну расправу о проблематичним подручјима правног регулисања предметног питања. Ово је важно и са аспекта унапређења садржине будућег закона о правима детета и заштитнику права детета, чији је нацрт недавно упућен на јавну расправу.

Кључне речи: права детета, родитељско право, достојанство, физички интегритет, телесно кажњавање, понижавајући поступци и казне, злостављање

ПРАВО ДЕТЕТА НА ДОСТОЈАНСТВО И ФИЗИЧКИ ИНТЕГРИТЕТ *DE LEGE LATA*

У правном систему Републике Србије деца уживају људска права примерено свом узрасту и душевној зрелости. Уставне норме о људским и мањинским правима тумаче се у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење. Јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу Републике Србије из 2006. године служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права.

Генерално, пред Уставом и законом сви су једнаки. Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите. Неприкосновен је и људски живот. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Свако коме је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом има право на судску заштиту, као и

право на уклањање последица које су повредом настале (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 21–24).

Уставом се експлицитно гарантује неповредивост физичког интегритета, а прописује се и да нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 125. ст. 1. и 2). Мада се израз „нико” односи на сва лица, без изузетка (па тако обухвата и децу), Устав садржи и посебне одредбе о заштити деце од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребавања и прописује да се права деце и њихова заштита уређују законом (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 64. ст. 3. и 4).

Устав Републике Србије прописује, такође, да су потврђени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права део јединственог домаћег правног поретка (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 16. ст. 2. и чл. 194. ст. 1. и 4). Међу тим прописима, за тему овог рада значајна су два пакта и неколико универзалних и регионалних конвенција о којима ће у наставку бити више речи, које је Србија ратификовала, односно којима је приступила и које се, као део њеног унутрашњег права, непосредно примењују.

Први међу пактовима – *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* из 1966. године прописује да „нико не може бити подвргнут мучењу или свирепим, нехуманим или унижавајућим казнама или поступцима” и обавезује државе чланице да поштују и да јемче да се права призната у том пакту остварују без икаквог разликовања по било ком основу (ICCPR 1966, Art. 2, 3, 7).

Други универзални документ истог степена обавезности, усвојен на истој седници Генералне скупштине Уједињених нација када и горе наведени пакт – *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*, поред основних принципа који важе за оба наведена документа, посебно прописује да су државе уговорнице дужне да признају да најшира могућа заштита и помоћ треба да се пружи породици, која је природна и основна ћелија друштва, посебно за њено заснивање и за време док је породица одговорна за издржавање и одгој деце о којој се стара (ICESCR 1966, Art. 7, 10, 11).

Са листе потврђених међународних конвенција које су донете под окриљем Савета Европе, а којима се уређују питања поштовања достојанства и заштите физичког интегритета детета најзначајнија, свакако, јесте *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, која прописује да „нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању” (ЕCHR 1950, Art 3).¹

Овом конвенцијом установљен је и *Европски суд за људска права*, који данас представља најделотворнији оквир за заштиту људских права (укључујући и права детета) у 47 држава чланица Савета Европе. Европски суд за људска права је у бројним актима у којима је разматрао случајеве кршења права детета из породичних односа изражавао становиште да су државне власти дужне да се умешају у породичне односе онда када родитељи својим поступцима угрожавају своју децу, како би испуниле своју позитивну обавезу да заштите *физички и морални интегритет деце*. Одлуке у којима су садржани ставови и стандарди које је кроз своју богату праксу развио тај суд, осим што представљају путоказ правосудним системима држава чланица Савета Европе у заштити права гарантованих Конвенцијом, постале су и значајан извор права, али и посебан правни основ за улагање ванредних правних средстава у домаћим судским поступцима (видети ZPP 2018, чл. 426. таč. 11).

Од универзалних међународноправних докумената који су постали саставни део нашег унутрашњег правног поретка, највећи значај за унапређење и заштиту дечјих права свакако припада *Конвенцији о правима детета*, уговору међународног права који по први пут дефинише права детета као посебну категорију људских права, и који, истовремено, има и обавезујући карактер за земље потписнице.² Конвенцији о

1 Из корпуса људских права који су у вези са забраном телесног кажњавања детета у породичној средини су и одредбе *ЕCHR* о праву на поштовање породичног живота, уз истовремену забрану јавним властима да се мешају у уживање тог права, осим ако је такво мешање „у складу са законом и ако је то неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереди или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других” (ЕCHR 1950, Art. 8.1).

2 Усвајању ове конвенције претходило је доношење *Декларације о правима детета* (United Nations General Assembly [UNGA], A/RES/1386(XIV)). Декларација садржи преамбулу и десет принципа, успостављених Повељом Уједињених нација, потврђујући тако да се принципи

правима детета обухвата целокупни опсег људских права који утврђује као права детета – грађанска, политичка, економска, културна и социјална, међу којима су за разматрање питања забране телесног кажњавања од посебног значаја одредбе које обавезују државе чланице да предузимају „све одговарајуће законодавне, административне, социјалне и образовне мере ради заштите детета од свих облика физичког или менталног насиља, повреда или злоупотребе, занемаривања или немарног односа, малтретирања или експлоатације, укључујући и сексуалну злоупотребу, док је на бризи код родитеља, законитих старатеља или неког другог лица коме је поверена брига о детету” (CRC 1989, Art. 19. 1). Дужност државе је да обезбеди да „ниједно дете не буде изложено мучењу или другим окрутним, нељудским или понижавајућим поступцима или казнама” (CRC 1989, Art. 37. (a)). Државе су, такође, обавезане да детету обезбеде такву заштиту и бригу која је неопходна за његову добробит, узимајући у обзир права и обавезе његових родитеља, законитих старатеља или других појединаца који су правно одговорни за дете, и да, у том циљу, предузимају све потребне законодавне и административне мере (CRC 1989, Art. 3. 2. and Art. 4).

Дужност државе је и да предузима све ефикасне и одговарајуће мере за „укидање традиционалне праксе која штети здрављу деце”, укључујући и одговарајуће мере „како би се дисциплина у школама могла спроводити на начин који је у складу са људским достојанством детета” (CRC 1989, Art 24. 3 and Art. 28. 2).³ Према Конвенцији, такве заштитне мере треба

заштите људских права једнако односе и на дечја права. Посебан значај Декларације о правима детета огледа се у експлицитно изнетом ставу да су детету, због његове физичке и психичке незрелости, потребне посебна нега и заштита, укључујући одговарајућу правну заштиту, пре као и после рођења (UNGA, A/RES/1386(XIV), Preamble). Иначе, прва Декларација о правима детета донета је давне 1924. године, под окриљем Лиге народа. Том приликом успостављен је и Комитет за заштиту детета. Међутим, то тело је више од пола века било пасивно, а одредбе Декларације остале су само „мртво слово на папиру”. Тек друга Декларација о правима детета из 1959. успоставља принципе на којима, три деценије касније, настаје каталог права детета уоквирен у једном обавезујућем документу – Конвенцији о правима детета.

3 Комитет за права детета је у више наврата изражавао забринутост због упорне праксе спровођења физичког кажњавања у јавним и приватним школама многих земаља упркос постојању законских забрана, као нпр. у Канади, Јапану, Зимбабвеу, Сирији, Гватемали, Нигерији, Енглеској и Велсу, Сенегалу и др. (United Nations Children’s Fund [UNICEF] 2002, 424–426; UNICEF 2007, 79–80). На свом 75. заседању Комитет је за чак седам земаља издао препоруке које су се односиле на увођење законске забране телесног кажњавања деце (Антигви и Барбуди, Бутану, Камеруну, Либану, Катару) односно на ефикасно спровођење прописане

да обухвате, по потреби, ефикасне поступке за установљивање социјалних програма за обезбеђење подршке неопходне детету и онима којима је поверена брига о детету, као и остале облике спречавања, утврђивања, пријављивања, прослеђивања, истраге, поступања и праћења случајева злостављања детета и, по потреби, обраћања суду (CRC 1989, Art. 19. 2).

С обзиром да примена уставних начела и међународних стандарда и принципа најчешће захтева операционализацију кроз конкретне законске норме којима се ближе уређује начин њиховог остваривања, наведени конвенцијски захтеви конкретизовани су кроз одредбе националних прописа који уређују различите области у којима се остварују права детета. Тако, *Закон о основама система образовања и васпитања*, полазећи од основних начела утемељених у наведеним актима, промовише ненасилно понашање, захтева нулту толеранцију на насиље и експлицитно забрањује физичко кажњавање деце у основним и средњим школама и предшколским установама (ZOSOV 2019, чл. 8. таč. 2; чл. 9. таč. 11; чл. 79. ст. 2. таč. 4; чл. 99. ст. 1. таč. 3; и чл. 111), док забрану насилног понашања и злостављања у ученичким домовима прописује *Закон о ученичком и студентском стандарду*. Према ЗОСОВ, у свим установама у систему образовања забрањено је физичко, психичко, социјално, сексуално, дигитално и свако друго насиље, злостављање и занемаривање деце тј. ученика, при чему се забрана односи и на родитеље, а под физичким насиљем, између осталог, подразумева се и физичко кажњавање. Нешто другачију дикцију имају одредбе ЗУСС. Наиме у чл. 36. ст. 3. тог закона прописано је да је у установи забрањено вређање, насилно понашање и злостављање, при чему правила понашања у установи ближе прописује управни одбор установе (ZUSS 2019, чл. 35. ст. 3). Наставнику, васпитачу и стручном сараднику који прекрши ову забрану одузима се радна дозвола (лиценца) и изриче мера престанка радног односа (ZOSOV 2019, чл. 150. ст. 1. таč. 2; и чл. 166. ст. 5. и ZUSS 2019, чл. 67а ст. 1. таč. 2), 3) и 4). Родитељу који прекрши ову забрану судија за прекршаје може изрећи новчану казну у распону од 30.000 до 100.000 динара (ZOSOV 2019, чл. 195),⁴ а установи и одговорном лицу у забране телесног кажњавања деце – Румунији и Монголији (United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights [ОНСНР] 2017).

4 Родитељ детета које борови у дому ученика има обавезу да поштује прописана правила

установи, који одмах не поднесу пријаву надлежном органу када се код детета и ученика примете знаци насиља, злостављања или занемаривања и не предузму друге прописане мере, следе прекршајне санкције у виду новчаних казни у распону од 100.000 до 1.000.000 за установу, односно од 25.000 до 100.000 за одговорно лице установе, а за директора дома ученика у ком је дошло до угрожавања или омаловажавања ученика – од 10.000 до 50.000 динара (ZOSOV 2019, чл. 191. ст. 1. таč. 8 и ст. 2; i ZUSS 2019, чл. 95. ст. 1. таč. 7 и ст. 2). Садржај превентивних и интервентних активности и начин њиховог спровођења, као и начин на који се врши процена ризика и реализује заштита деце од насиља, злостављања и занемаривања у васпитним и образовним установама, утврђује се протоколом који доноси министар просвете.⁵

Систем социјалне заштите у Србији, такође, препознаје дете као корисника заштите увек „када му је услед породичних и других животних околности, угрожено здравље, безбедност и развој, односно ако је извесно да без подршке система социјалне заштите не може да достигне оптимални ниво развоја, а нарочито [...] ако постоји опасност да ће постати жртва или ако јесте жртва злостављања, занемаривања, насиља и експлоатације, односно ако су му физичко, психичко или емоционално благостање и развој угрожени деловањем или пропустима родитеља, старатеља или друге особе која се о њему непосредно стара” (ZSZ 2011, чл. 41. ст. 2. таč. 6). И у установама социјалне заштите, као и код других пружалаца услуга социјалне заштите законом је, између осталог, изричито забрањен сваки облик насиља над корисником, као и „физичко злостављање и друга поступања која нарушавају здравље, достојанство и развој детета”, а поступање запослених супротно овим забранама сматра се повредом радне обавезе у смислу закона којим се уређује рад (ZSZ 2011, чл. 151. ст. 1. и 2).

И док је родитељима експлицитно забрањено да физички кажњавају своју децу док она бораве у школама, домовима ученика или предшколским установама, поставља се питање

понашања у установи (ZUSS 2019, чл. 15а ст. 1. таč. 5), а уколико их прекрши прекршајни суд му може изрећи новчану казну у распону од 5.000 до 100.000 динара (ZUSS 2019, чл. 96а).

5 Полазећи од овлашћења из чл. 111. ст. 12. ЗОСОВ (ZOSOV) министар просвете донео је 2019. Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање. Наведени протокол примењује се и у ученичким домовима.

да ли таква забрана стоји и када се дете налази ван установе – код своје куће или на неком другом месту.

Као што се из прописа о социјалној заштити може закључити, социјалне службе дужне су да делују увек када је дете жртва злостављања или насиља, без обзира где се оно налази, као и када су „физичко, психичко или емоционално благостање и развој детета угрожени деловањем или пропустима родитеља, старатеља или друге особе која се о њему непосредно стара” (ZSZ 2011, чл. 41. ст. 2. таč. б). Услове под којима држава у наведеним ситуацијама може (мора) деловати, између осталих, преко социјалних служби, подробније уређују прописи у области породичних односа.

До реформе породичног законодавства 2005. године, и поред тога што су, ратификацијом 1990, у правни систем Републике Србије формално прихваћене одредбе Конвенције о правима детета, права детета нису била призната као његова самостална права, већ су била изведена из дужности родитеља и дете није могло самостално одлучивати о вршењу многих права (Vučković-Šahović i Petrušić 2015, 65). Породични закон редефинише однос детета и родитеља, тако што посебно уређује права детета и прописује да је родитељско право изведено из дужности родитеља да се о детету старају, ограничавајући његово вршење на меру „која је потребна за заштиту личности, права и интереса детета” (PZ 2015, чл. 67).

Према чл. 62. ст. 1. ПЗ, дете има право на *правилан и потпун развој*. Ради се, заправо, о једном праву детета које има карактер најопштијег принципа који прожима примену свих других права детета. Сва друга права детета и обавезе родитеља (и других лица која у одређеним случајевима имају одговорност према детету) морају се вршити тако да имају за циљ правилан и потпун развој детета. Породични закон посебно нормира право и дужност родитеља да са дететом развијају однос заснован на љубави, поверењу и узајамном поштовању (PZ 2015, чл. 70).

Право детета на родитељско старање изражено је кроз дужност родитеља на активно вршење родитељског права „тако што ће се они лично старати о његовом животу и здрављу” (PZ 2015, чл. 69. ст. 1) и то не било како, већ обезбеђивањем

„најбољих могућих животних и здравствених услова за правилан и потпун развој” (PZ 2015, чл. 62. st. 1).

Породични закон је прописао и експлицитну забрану родитељима да дете подвргавају „понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство” детета, као и дужност родитеља „да дете штите од таквих поступака других лица” (PZ 2015, чл. 69. st. 2).⁶ Како су права и дужности деце и родитеља у корелацији, из наведене забране изводи се право детета на заштиту од „понижавајућих поступака и казни које вређају људско достојанство”, без обзира од кога казне и понижења долазе.

Специфичност родитељско-дечјег односа јесте у томе што се родитељ не може принудити никаквим средствима правне принуде да се о детету стара, а нарочито се не може принудити да се стара у складу са претпостављеним (и захтеваним) стандардима остваривања добробити детета – без понижавајућих поступака и казни и уз поштовање његовог достојанства и његових најбољих интереса. Стога се заштита права детета од „понижавајућих поступака и казни које вређају људско достојанство” остварује кроз различите облике правне интервенције надлежних органа, почев од примене мера превентивног и корективног надзора над вршењем родитељског права – указивање родитељима на недостатке у вршењу родитељског права, упућивање на стручно-саветодавне услуге ради пружања помоћи и подршке у подизању родитељских компетенција и унапређењу квалитета старања о детету (PZ 2015, чл. 79. i 80),⁷ па до издвајања детета

6 Ако родитељи не врше ову своју дужност или ако они сами подвргавају дете понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство, држава је дужна да, преко својих органа, предузме потребне мере ради заштите детета (PZ 2015, чл. 6. st. 2. i 3).

7 Према решењу прихваћеном у нашем праву, орган старатељства је онај експонент државе, заправо социјална служба, којој припада право да предузима мере детета надзире, а тиме и ограничава вршење родитељског права. Орган старатељства обавља превентивни надзор над вршењем родитељског права када доноси одлуке којима омогућава родитељима да врше родитељско право. У оквиру те надлежности спада доношење свих одлука којима се решавају неспоразуми, неслагања, недоумице или недостатак искуства родитеља у вршењу родитељског права, односно доношење одлука без којих, правно, родитељи не би ни могли да обављају нека права и дужности из садржине родитељског права, уз услов да нема веће дисфункционалности у погледу вршења права и дужности из садржине родитељског права. Корективни надзор, пак, подразумева доношење управних аката којима се родитељу изричу мере упозорења или издају одређени налози, као нпр. налог да се подвргне психосоцијалном саветовању у органу старатељства или другој специјализованој установи или се захтева од родитеља да положи рачун о управљању имовином детета. Ако је орган старатељства

из породице и санкционисања родитеља за невршење или несавесно или долозно вршење родитељског права.

Правна заштита у виду радикалног мешања државе у породичне односе може уследити тек након неуспелих покушаја надлежних органа да родитељима пруже помоћ и подршку, осим ако је из околности случаја јасно да је степен угрожености детета такав да се неодложно морају применити најекстремније мере државне интервенције (видети Vujić i Stevanović 2011, 142–161). Најтежа грађанскоправна санкција која се може применити према родитељу, а с циљем да се заштите личност, права и интереса детета, јесте лишење родитељског права. Том мером се најрадикалније задира у статус родитеља, те је, стога, она и стављена у надлежност суда. Родитељ може бити лишен родитељског права ако то право врши несавесно, ако га злоупотребљава или ако грубо занемарује дужности из садржине родитељског права (Vujić 2019, 58–59).

Један од видова злоупотребе права родитеља јесте *физичко злостављање детета*. Родитељ злоупотребљава права из садржине родитељског права, између осталог, ако физички злоставља дете (PZ 2015, чл. 81. ст. 2. таč. 1). Физичко злостављање детета може бити не само разлог лишења родитељског права, већ и разлог да се према родитељу примени нека од прописаних мера заштите од породичног насиља. Наиме, дефинишући институт насиља у породици, ПЗ је под насиље, између осталих понашања, подвео и понашање којим један члан породице „угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице” – „наношењем или покушајем наношења телесних повреда”. Штавише, и само „изазивање страха претњом наношења телесне повреде” (члану породице, тј. детету), сматра се насиљем у породици у вези са којим се може тражити судска заштита (PZ 2015, чл. 197. ст. 2. таč. 1).

исцрпео све претходно поменуте мере корективног надзора и оне нису дале задовољавајуће резултате, орган старатељства је законом овлашћен да пред судом покрене одговарајући парнични поступак, подношењем тужбе, с циљем заштите права и интереса детета. Зависно од околности, орган старатељства у тужби може истицати различите правозаштитне захтеве, као што су измена одлуке о вршењу родитељског права, лишење родитељског права, одређивање мера заштите од насиља у породици и др.

Околности и разлози долозног понашања родитеља нису од утицаја на могућност одређивања мера судске заштите деце чији је физички интегритет повређен или угрожен понашањем родитеља (Vuјović 2019, 61). Може изгледати невероватно да родитељи који имају макар просечну моралну и менталну зрелост могу свесно наносити штету свом детету. Нажалост, у животу нису непознати ни најтежи облици физичког кажњавања деце. Због тога се такви родитељи, иако они због истих поступака према свом детету могу бити и кривичноправно одговорни,⁸ морају ограничити у даљем вршењу родитељског права, а детету се мора обезбедити одговарајући облик породичне заштите.

Када је реч о кривичноправном аспекту предметног питања, ваља напоменути да ни кривично законодавство не садржи ближе дефиниције појмова који заправо представљају радњу извршења предвиђених кривичних дела, попут „вршења насиља” или „злостављања”, али је дефинисана последица поступања, а она се, према Кривичном законнику, код насиља у породици огледа у угрожавању спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице, па све до тешке телесне повреде, тешко нарушеног здравља и смрти, док из законске формулације кривичног дела злостављања произлази да је потребно да је наступила штета – по развој детета.⁹ У остваривању кривичноправне заштите додатну отежавајућу околност представља и то што у кривичноправној теорији постоји становиште према коме телесно кажњавање

8 Грађанскоправна одговорност за повреду или угрожавање достојанства и физичког интегритета детета не искључује кривичноправну одговорност, будући да физичко кажњавање деце може имати и обележја кривичног дела.

9 Поред кривичних дела чији извршилац или жртва може бити свако лице (попут кривичног дела злостављања и мучења из чл. 137. КЗ или насилничког понашања из чл. 344. КЗ), Кривични законик посебно предвиђа кривичну одговорност за родитеља који *злоставља малолетно дете* (КЗ чл. 193. ст. 2) и који *врши насиље у породици* (чл. 194). Кривичноправна одговорност прописана је на исти начин и за усвојитеља, старатеља и свако друго лице које *злоставља дете*, односно сваког члана породице који *врши насиље*. Према КЗ, кривично је одговоран родитељ, као и сваки други члан породице који *применом насиља*, као и *претњом да ће напасти на живот или тело*, односно дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање детета. За ово кривично дело, КЗ, зависно од околности (коришћеног оруђа, тежине последица и др.), прописује казну затвора од две до десет година. а ако је дело учињено према малолетном лицу, према КЗ, у питању је квалификовани облик кривичног дела насиље у породици, што захтева строжу санкцију (чл. 194. ст. 3). За извршиоца кривичног дела злостављање детета предвиђена је казна затвора од три месеца до пет година (чл. 193. ст. 2).

детета спада у домен права родитеља на подизање и васпитавање детета (Мијовић 2018, 337), па се у већини ситуација телесног кажњавања детета вршење родитељског права сматра посебним основом искључења противправности, због чега санкција по правилу изостаје.

ПРОБЛЕМ ЗАКОНСКИХ ДЕФИНИЦИЈА

Породични закон, изузев када је реч о насиљу у породици, не уређује садржину других кључних појмова од којих зависи примена прописаних грађанскоправних санкција за родитеље, као што су: „понижавајуће поступање” (PZ 2015, чл. 69. ст. 2), „казне које вређају људско достојанство” (PZ 2015, чл. 69. ст. 2), „физичко злостављање детета” (PZ 2015, чл. 81. ст. 2. таč. 1). За разлику од ових појмова, појам насиља прилично је прецизно дефинисан у члану 197. став 2. ПЗ, према коме се „наношење или покушај наношења телесне повреде”, па и сама претња, односно „изазивање страха претњом наношења телесне повреде”, сматра насиљем у породици, које је изричито забрањено (PZ 2015, чл. 10. ст. 1). Дефиниције појмова као што су „насиље над корисником”, „физичко злостављање”, или „поступања која нарушавају здравље, достојанство и развој детета”, не садржи ни чл. 151. ЗСЗ у ком се ти појмови наводе.

Изостанак прецизног дефинисања наведених појмова условио је постојање различитих теоријскоправних становишта о допуштености телесног кажњавања у сврху васпитавања, па се, тако, појављује и становиште (и то доминантно) према коме из садржине одредбе чл. 69. ст. 2. ПЗ произлази да је дозвољено телесно кажњавање деце од родитеља „ако оно није понижавајуће и не вређа људско достојанство детета”, односно да ПЗ не забрањује изричито телесно кажњавање деце (Рапов 2015, 198; Stevanović 2006, 299).

Уопште, код одређивања садржине законских појмова који суштински представљају правне стандарде, кључну улогу имају практичари. У предметној материји то су првенствено судије и тужиоци, као и стручњаци органа старатељства, којима је закон дао одређена овлашћења код покретања и вођења одговарајућих правозаштитних поступака.

Правни стандарди су појмови „који мењају своју конкретну садржину зависно од сваког конкретног случаја, а ипак остају у суштини исти” (Lukić, Košutić i Mitrović 1999, 435). У различитим периодима друштвеног развоја, као и у различитим срединама не морају имати исто значење. Садржину правних стандарда условљава степен општег културног развоја друштва у ком се ти стандарди примењују као и усвојене етичке норме и принципи. Међутим, оно што је константа јесте да је у датим околностима само једно понашање оно које је допуштено.

Правним стандардима се редовно прибегава у оним ситуацијама код којих је тешко одређеним прецизирањима у самом пропису обухватити све животне ситуације на које се конкретна норма односи, а да се постигне планирани ефекат – с обзиром да је живот увек инвентивнији од законописца. Стога на питање, на пример, која је то казна која „вређа људско достојанство” или шта се сматра „понижавајућим поступањем” према детету, а што је забрањено, одговоре морамо тражити у пракси органа старатељства и у судској пракси, јер то прописи нису прецизирали.

Термине „злостављање”, „насиље” и „повреда достојанства” садрже и прописи који уређују систем образовања и васпитања. За разлику од ПЗ и ЗСЗ, ЗОСОВ у чл. 63. ст. 3. дефинише појам физичког насиља, и то на следећи начин: „Под физичким насиљем, у смислу овог закона, сматра се: физичко кажњавање детета, ученика или одраслог од стране запосленог, родитеља односно другог законског заступника или трећег лица у установи; свако понашање које може да доведе до стварног или потенцијалног телесног повређивања детета, ученика, одраслог или запосленог; насилно понашање запосленог према детету, ученику или одраслом, као и ученика и одраслог према другом ученику, одраслом или запосленом”. Произлази да ЗОСОВ дефинише физичко насиље искључиво за потребе правилне примене одредаба тог закона, при чему под појам физичког насиља експлицитно подводи, између осталог, физичко кажњавање детета, као и телесно повређивање.

Према *Правилнику о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања*

угледа, части или достојанства личности, који је донет на основу овлашћења садржаног у чл. 110. ст. 5. и чл. 112. ст. 4. ЗОСОВ, а примењује се од школске 2018/2019. године, *насиље и злостављање* представљају истоветно понашање и дефинишу се, у смислу тог акта, као „сваки облик једанпут учињеног, односно поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства личности учесника у образовању, запосленог и родитеља”. Идентичну дефиницију наведених појмова садржи и недавно донети *Правилник о Протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*. Овај други, осим насиља и злостављања, додатно дефинише и појам (појмове) физичког насиља и злостављања, и то нешто другачије (уже) у односу на ЗОСОВ: „Физичко насиље и злостављање је понашање које може да доведе до стварног или потенцијалног телесног повређивања детета, ученика или запосленог; физичко кажњавање деце и ученика од стране запослених и других одраслих особа”. Када је о достојанству реч, према првонаведеном правилнику (други нема ту дефиницију) вређање угледа, части или достојанства личности у установи јесте „понашање лица или групе лица које може да има обележја психичког и социјалног насиља или злостављања”. Произлази да су „насиље и злостављање”, „физичко насиље и злостављање” те „вређање угледа, части или достојанства личности” недопуштена понашања (у установи), при чему се сваки од тих (збирно датих) појмова дефинише помоћу другог (тј. других), а утврђује се и последица таквог (таквих) понашања: стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства личности детета, односно стварно или потенцијално телесно повређивање детета.

Различитост (неуједначеност) термина који се користе у једном законодавству да би се означио одређени (исти) појам, али и дефинисање једног појма другим који опет упућује на први и тако у круг (*circulus vitiosus*), по правилу доводе до тешкоћа у примени, а још чешће до тога да се неки пропис не примењује, јер је непрецизан и нејасан, а тиме и неспроводив. Тако је са низом израза којима се у домаћим прописима означава телесно кажњавање деце – физичко кажњавање, физичко злостављање,

физичко насиље, nanoшење телесних повреда, стварно или потенцијално телесно повређивање детета и сл. Као што смо видели, слично је и са појмом достојанства – повреда достојанства личности, понижавајуће поступање, психичко насиље, поступања која нарушавају здравље, достојанство и развој детета.

У правној теорији је општеприхваћена дефиниција према којој се телесно кажњавање одређује као „употреба физичке силе са намером изазивања бола, али без повређивања, ради кориговања или контролисања понашања детета” (Straus and Donnelly 2017, 4). Реч је о томе да овај вид кажњавања детета нипошто не подразумева телесно повређивање. У супротним, ради се о злостављању или о породичном насиљу.

Прецизније дефиниције појмова физичко кажњавање детета и физичко злостављање садржане су и у различитим документима донетим под окриљем специјализованих међународних организација и уговорних тела, који немају законску снагу али су значајна помоћ судској пракси. Међу дефиницијама појма злостављање најзаступљенија је она коју је утврдила Светска здравствена организација 1999, а која је прихваћена и у *Општем протоколу за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, који је 2005. утврдила Влада Републике Србије.¹⁰ Према наведеним документима, физичко злостављање детета је „оно које доводи до стварног или потенцијалног физичког повређивања детета услед чињења или нечињења за које се разумно може сматрати да спада у домен контроле од стране родитеља или особе која је у положају да има одговорност, моћ или поверење у односу на дете”. У овим документима се истиче да акти физичког злостављања могу бити једнократни или више пута понављани, а последица се огледа у постојању повреде или у могућности да дође до

10 Дефиниције физичког, сексуалног и емоционалног злостављања детета утврдила је Светска здравствена организација на Консултацијама о спречавању злоупотребе деце, одржаним у Женеви, 29–31. марта 1999. (WHO, WHO/HSP/PVI/99.1.) Те дефиниције усвојило је и Међународно удружење за превенцију злоупотребе, занемаривања и злостављања деце, на регионалној конференцији одржаној у Варшави, Пољска, 2003, у завршном документу под називом: „Интерсекторски приступ злостављању деце” (ISPCAN 2003), а исте дефиниције прихваћене су и у *Општем протоколу за заштиту деце од злостављања и занемаривања* (Vlada, 5196/2005). Наведени протокол представља својеврсан ходограм, путоказ свим актерима који су укључени у процес заштите деце од злостављања и занемаривања, па су и дефиниције које садржи драгоцене и за праксу органа старатељства и за судску праксу.

физичке повреде детета, при чему треба правити разлику између физичког злостављања и ненамерне озледе, односно физичких знакова и симптома који подражавају намерно озлеђивање али су, у ствари, последица или су потпомогнути органским стањима од којих дете пати. Примери физичког злостављања наведени су у *Приручнику за примену Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања*: ударање детета песницом, кајишем, прутом или другим предметима, шутирање, трешење, давлeње, бацање, тровање, паљење, посипање врућом водом или излагање детета деловању вреле паре и сл. (Išpanović-Radojković i dr. 2006).

Осим Светске здравствене организације, предметним питањем на најширем међународном плану бавио се и Комитет Уједињених нација за права детета. У настојању да уједначи законодавни оквир и праксу држава чланица *CRC* када је реч о остваривању права детета на заштиту од свих облика насиља, Комитет је још 2006. усвојио *Општи коментар број 8 о заштити детета од телесног кажњавања и осталих окрутних или понижавајућих облика кажњавања* (UNCRC, CRC/C/GC/8). У том документу, у посебном (III) поглављу које садржи дефиниције појмова који се у документу користе, „телесно” или „физичко” кажњавање дефинисано је као „било које кажњавање у којем се примењује физичка сила и које има за намеру да нанесе изванредан степен бола или неугодности, ма колико да је благ”. Даље се објашњава да у највећем броју случајева то подразумева ударање деце (батине, шамарање, ударање по стражњици) руком или неким средством – бичем, штапом, каишем, ципелом, варјачом, и слично, али може такође да обухвата, на пример, шутирање, дрмусање или бацање деце, гребање, штимање, угризање, вучење за косу или ударање по ушима, приморавање деце да буду у неугодном положају, наносење опекотина, парење деце врелом водом или насилно гутање (на пример, прање уста деци сапуном или приморавање деце да гутају љуте зачине). Став Комитета Уједињених нација за права детета, изражен у наведеном општем коментару, јесте да је телесно кажњавање, без изузетка – понижавајуће. Осим тога, постоје и други нефизички облици кажњавања који су такође окрутни и понижавајући и самим тим у супротности са Конвенцијом, као нпр. кажњавање којим се деца омаловажавају,

понижавају, клевећу, доводе у ситуацију да испаштају за туђу кривицу, угрожавају, плаше или излажу подсмеху других. И у Општем коментару број 8 истиче се да се телесно кажњавање и други окрутни или понижавајући облици кажњавања деце одвијају у многим срединама, укључујући и дом и породицу, у свим облицима алтернативне бриге о деци, школама и другим образовним институцијама и у оквиру правосудног система – као део казне коју је прописао суд и као облик кажњавања у казним и другим институцијама – у ситуацијама где се деца користе као радна снага, и у заједници (UNCRC, CRC/C/GC/8, para. 11–12).

Иако општи коментари уговорних тела у принципу немају обавезујућу снагу, они су и те како значајан механизам за тумачење и примену правних норми и правних стандарда у земљама чланицама конвенција чију примену надзиру. Штавише, они представљају кључни инструмент за праћење примене конвенције и оцену поштовања тј. испуњавања обавеза држава чланица преузетих њеном ратификацијом.

ЗАКЉУЧАК

Несумњиво је да телесно кажњавање деце представља кршење њихових елементарних права, првенствено права на поштовање људског достојанства и на неповредивост физичког интегритета. Када говоримо о телесном кажњавању деце, неизбежно говоримо о злоупотреби моћи. Доказано је да изложеност телесном кажњавању негативно утиче како на психофизички, тако и на друштвени и морални развој детета и да има и социолошке и психолошке и здравствене, правне, етичке и друге импликације. Стога је телесно кажњавање деце постало важна тема у политичком и правном дискурсу, како у свету тако и у Србији.

Иако у делу домаће јавности, па и на нивоу неких тела задужених за праћење стања у области људских права и права детета, постоје гледишта о томе да „физичко кажњавање деце и даље није законом забрањен начин васпитања” (Stevanović 2006, 299; Panov 2015, 198; Zaštitnik građana, 161-7/17, 54; 161-3/18, 30), односно да је у Србији дозвољена „разумна и умерена примена телесних казни према деци” (Mijović 2018, 326), такав

закључак се на основу укупне анализе домаћег законодавства не може потврдити. Критичка анализа домаћих прописа упућује на закључак да је у правном систему Републике Србије забрањен сваки вид физичког кажњавања и свих других облика насиља над децом, без обзира на то у ком се контексту оно испољава и ко су починиоци (Vučković-Šahović i Petrušić 2015, 138; Čorović 2012, 216). То превасходно произлази из Устава Републике Србије којим се гарантује неповредивост физичког интегритета. Устав изричито прописује да нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, те да су сви дужни да поштују и штите људско достојанство. Забрану телесног кажњавања прописује и КПД, међународноправни акт који је, ратификацијом, постао саставни део нашег правног поретка, а ближе објашњење поступака који представљају кршење те забране садржи Општи коментар број 8, који се односи на заштиту детета од телесног кажњавања и осталих окрутних или понижавајућих облика кажњавања, а који представља својеврсан инструмент за правилно тумачење и примену КПД. Поред тога, ПЗ-ом је прописана експлицитна забрана родитељима да дете подвргавају „понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство”, као и дужност родитеља да дете штите од таквих поступака других лица. Експлицитна законска забрана подвргавања детета понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство не може се тумачити на начин који не укључује забрану телесног кажњавања детета. Напротив. Свако телесно кажњавање је понижавајуће само по себи. Ако пропис тумачимо у целини, системски, тада морамо имати у виду и то да се наношење или покушај наношења телесне повреде, па и сама претња, односно изазивање страха претњом наношења телесне повреде, према ПЗ сматра насиљем у породици, које је изричито забрањено. Коначно, ако пођемо од Уставом утврђеног начела јединства правног поретка (Ustav Republike Srbije 2006, čl. 4. st. 1) и притом имамо у виду све напред наведено, не може се извести другачији закључак до да је телесно кажњавање деце у породичном законодавству Србије забрањено. Поред наведеног, злостављање и насилно понашање у установама за смештај деце без родитељског старања забрањују прописи у области социјалне заштите, док прописи у области система образовања и васпитања садрже

експлицитне одредбе о забрани физичког кажњавања деце и ученика у школама и предшколским установама. Забрана се, сагласно ЗУСС, односи и на ученичке домове.

Међутим, у домаћем законодавству заиста постоји проблем и он се, са једне стране, огледа у терминолошкој недоследности, а са друге – у недостатку прецизних законских дефиниција појмова који су у вези са забраном телесног кажњавања деце, као што су: „понижавајуће поступање”, „казне које вређају људско достојанство”, „злостављање”, „физичко злостављање”, „примена насиља” и др. Уз то треба додати и становишта која родитељска овлашћења схватају као посебан основ искључења противправности када је у питању примена телесних казни.

Иако Устав гарантује неповредивост физичког интегритета и прописује забрану понижавајућег поступања или кажњавања, чињеница да законом није јасно и недвосмислено утврђена садржина нити успостављена граница између појмова који се користе у нормирању тј. обезбеђивању наведених уставних гаранција и забрана, утиче на то да се у примени прописа појављују различита тумачења, те да се традиционална пракса васпитавања деце „багинама”, ипак, не санкционише (Zaštitnik građana, 3411-69/19, 5, 26).

Изостанку адекватне реакције надлежних органа и установа на телесно кажњавање деце, свакако, доприносе и различита схватања стручњака, и то не само правника, већ и социолога, па и психолога и педагога, који се често у судским поступцима налазе у улози вештака или непосредно суделују у поступцима пред органом старатељства, у којима се разматрају сложена питања заштите дечјих права. Поједини стручњаци истичу да је телесно кажњавање само један од облика дисциплиновања деце и да се телесна казна и физичко злостављање не могу никако поистоветити, мада се инсистира на томе да телесно кажњавање не сме бити доминантан начин васпитавања детета, да мора бити „разумно”, односно да се може применити само „у крајњој нужди”, да се притом морају имати у виду различити показатељи, као што су узраст детета и начин кажњавања, тј. врста ударца, део тела детета који је ударен, временски однос са прекршајем, да ли је ударац праћен

објашњењем, да ли је дете било упозорено да ће бити телесно кажњено, учесталост примене, да ли се телесна казна извршава у приватном окружењу и слично – да би било санкционисано (Milivojević 2011). Други, пак сматрају да су такве тврдње „сасвим произвољне и обмањујуће” (*Kontrapress* 2014).

Стога и не чуди што је Комитет Уједињених нација за права детета, разматрајући Други и Трећи периодични извештај о примени Конвенције о правима детета у Републици Србији, у својим закључним запажањима изразио забринутост због тога што је „пракса телесног кажњавања деце дозвољена у кући и наставља да буде широко прихваћена у друштву као средство дисциплиновања деце, а није до сада изричито забрањена законом” (Committee on the Rights of the Child, CRC/C/SRB/CO/2-3, para. 34).

Република Србија је потписница *CRC*, а многе обавезе које произлазе из *CRC* и које се односе на заштиту детета од насиља и експлоатације имају директне импликације на обезбеђивање правилног и потпуног развоја деце. Право детета на правилан и потпун развој (PZ 2015, čl. 62. st. 1) има карактер најопштијег принципа који прожима примену свих других права детета. Сва друга права детета и обавезе родитеља (и других лица која у одређеним случајевима имају одговорност према детету) морају се вршити тако да имају за циљ правилан и потпун развој детета. Притом, мора се имати у виду и то да правилан и потпун развој мора да обухвати оптималан ниво услова за живот и развој детета у детињству, укључујући физички, али и ментални, духовни, морални, психолошки и социјални развој детета, јер само на тај начин развој детета може да буде усклађен са захтевом за поштовање људског достојанства и само тако дете може постати потпуна зрела личност. Кључну улогу у обезбеђивању оптималних услова за развој детета имају његови родитељи, у оквиру сопствених способности и финансијских могућности, али и други чланови породице, као и друга лица која су, по неком другом ваљаном правном основу, одговорна за дете (хранитељи, старатељи, наставници, васпитачи), а држава је обавезна да им у томе пружи сваку могућу помоћ (Draškić 2006, 84, 85).

Физичко кажњавање деце несумњиво представља повреду права детета на правилан и потпун развој, на поштовање његовог физичког интегритета и људског достојанства. Уз то, оно у многим случајевима може да угрози дечје право на здравље, па и право на живот. Васпитавање путем телесног кажњавања може озбиљно да науди изградњи вредносног система детета, јер представља својеврсан модел понашања који се детету нуди у породици и упућује на то да је насиље прихватљива и одговарајућа стратегија за разрешавање сукоба. Усвајање таквих етичких ставова коначно штети друштву.

Прописивање експлицитне забране телесног кажњавања деце у законодавству Републике Србије које уређује права детета,¹¹ ипак, изгледа представља нужност у датом друштвеном контексту. Изричита законска забрана телесног кажњавања представљала би пут и начин за отклањање погрешних ставова и уклањање погрешне праксе, јер би у том случају починиоци, они који крше забрану, били изложени вођењу одговарајућих поступака (судских и/или управних) и изрицању одређених мера, без изузетка. Треба имати у виду да то подразумева (захтева) и прецизно законско дефинисање, као и прецизно и пажљиво разграничење кључних појмова који се користе у разради уставних гаранција и забрана, у првом реду разграничење појмова физичког злостављања и телесног кажњавања,¹² али и рedefинисање породичноправних института попут надзора над вршењем родитељског права и лишења родитељског права. Лишење родитељског права сматра се најјачом и крајњом мером задирања државе у породичне односе, јер у суштини производи прекид односа родитеља и детета. Ниједна законска процедура нема тако дубоке и

11 Право место могао би да буде закон који је у припреми – Закон о правима детета и Заштитнику права детета.

12 Код формулисања нормe, треба имати у виду и недопустиво лоше одредбе садржане у чл. 2218. Преднацрта грађанског законика, у обе предложене варијанте. Наиме, у наведеном документу се у вар. 1 прописује да је изричито забрањено свако злостављање детета, а нарочито физичко кажњавање, док се у вар. 2 прописује да није дозвољено злостављање детета, а нарочито непримерено физичко кажњавање. На предложени начин се, у првој варијанти, свако физичко кажњавање изједначава са злостављањем детета (што је у досадашњој пракси детектовано као проблем због ког се телесно кажњавање суштински није санкционисало), док се, према алтернативном решењу, са злостављањем изједначава „непримерено физичко кажњавање” (што, *a contrario*, отвара простор „примереном физичком кажњавању”). Будући да је недавном одлуком Владе расформирана Радна група која је радила на припреми наведеног документа, за очекивати је да ће се његова садржина свакако мењати у ближој или даљој будућности.

дуготрајне последице на породице као што је поступак за лишење родитељског права. Стога и не чуди што је њена примена у пракси сведена на најтеже случајеве физичког злостављања деце, али нема оправдања за изостанак других, мање радикалних породичноправних и социјалних мера ради сузбијања раширене праксе телесног кажњавања деце.

Сасвим је јасно да је питање (не)допуштености васпитавања деце путем телесног кажњавања сложено и контраверзно правно, законско, етичко и стручно питање. И то не само за правну струку, већ и за социјалне и друге стручне раднике који раде у систему социјалне заштите, за педагоге у школама и за стручњаке менталног здравља, који учествују у различитим процедурама заштите дечијих права. За очекивати је да би експлицитна законска забрана примене телесног кажњавања деце, поред испуњавања захтева и препорука Комитета који прати спровођење *CRC* и међународних обавеза које је наша земља њеном ратификацијом преузела, свакако имала и одређене правнопедагошке и социјалне ефекте, односно допринела би промовисању позитивног, ненасилног модела подизања и дисциплиновања детета, што би, у крајњем, требало да води ка изградњи ненасилних модела понашања у нашем друштву, генерално.

Ипак, сама норма није довољна. Она ће остати „мртво слово на папиру” ако свим другим средствима, на свим пољима и у свим аспектима друштвених односа не унапредимо културу понашања и опхођења једних према другима.

РЕФЕРЕНЦЕ

Committee on the Rights of the Child, *CRC/C/SRB/CO/2-3, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia*, 3 February 2017.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, also known as the *European Convention on Human Rights* [ECHR], 4 November 1950, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16.

- Convention on the Rights of the Child [CRC], 20 November 1989, UNTS 1577, I-27531.
- Ćorović, Emir. 2012. „Sporni oblici disciplinskog kažnjavanja dece: da li je reč o osnovu isključenja protivpravnosti krivičnog dela ili nasilju nad decom?” *Crimen* 2: 211–221.
- Draškić, Marija. 2006. „Usklađenost domaćeg prava sa standardima Evropskog suda za ljudska prava u odnosu na član 8. Evropske konvencije.” U: *Pravni kapaciteti Srbije za Evropske integracije*, ur. Stevan Lilić, 64–111. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 16 December 1966, UNTS 999, I-14668.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [ICESCR], 16 December 1966, UNTS 993, I-14531.
- International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect [ISCPAN]. 2003. *Intersectoral Approach to Child Maltreatment*. Warsaw.
- Išpanović-Radojković, Veronika, Tanja Ignjatović, Ranka Vujović, Ivana Stevanović, Jelena Srna, i Nevenka Žegarac. 2006. *Priručnik za primenu Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Kontrapress*. 2014. „Otvoreno pismo javnosti – Upozorenje stručnjaka: Milivojević nije ni psiholog ni pedagog.” 11. decembar 2014. <http://kontrapress.com/print.php?url=Upozorenje-strucnjaka-Milivojevic-nije-ni-psiholog-ni-pedagog>.
- Krivični zakonik [KZ], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
- Lukić, Radomir, Budimir Košutić, i Dragan Mitrović. 1999. *Uvod u pravo*, 13. prošireno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni list SRJ.

- Mijović, Svetlana. 2018. „Telesno kažnjavanje dece sa aspekta porodičnog i krivičnog prava – (ne)pomirljivi tonovi.” *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 66 (3): 316–347. doi: 10.5937/AnaliPFB1803316M.
- Milivojević, Zoran. 2011. „Telesno kažnjavanje dece – da, ali razumno.” *Nova srpska politička misao*. 10. septembar 2011. <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/telesno-kaznjavanje-dece-da-ali-razumno.html?alphabet=1>.
- Panov, Slobodan. 2015. *Porodično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Porodični zakon [PZ], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 18/05, 72/11 – dr. zakon i 6/15.
- Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 65/18.
- Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 46/19.
- Stevanović, Ivana. 2006. „Zaštita dece – žrtava zlostavljanja i zanemarivanja i Porodični zakon Republike Srbije.” U *Novo porodično zakonodavstvo*, ur. Zoran Ponjavić, 295–306. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu; Centar za porodično pravo.
- Straus, Murray A., and Denise A. Donnelly. 2017. *Beating the Devil Out of Them: Corporal Punishment in American Families and Its Effects on Children*, 2nd ed. New York: Routledge.
- United Nations Children’s Fund [UNICEF]. 2002. *Implementation Handbook for The Convention on the rights of the child*. Geneva: UNICEF Regional Office for Europe.
- United Nations Children’s Fund [UNICEF]. 2007. *Implementation Handbook for The Convention on the rights of the child*. Geneva: UNICEF Regional Office for Europe.

- United Nations Committee on the Rights of the Child [UNCRC], CRC/C/GC/8, General comment No. 8 (2006): The Right of the Child to Protection from Corporal Punishment and Other Cruel or Degrading Forms of Punishment, 2 March 2007.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/RES/1386(XIV) (1959), Declaration of the Rights of the Child, Adopted unanimously by all 78 Member States of the United Nations General Assembly at its 14th Session, on 20 November 1959.
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. 2017. "CRC – Convention on the Rights of the Child. General Documentations and Consideration of State Reports: Antigua and Barbuda, Bhutan, Cameroon, Lebanon, Mongolia, Qatar, and Romania." *United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights*. 75 Session (15 May 2017 – 02 Jun 2017). https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=1100&Lang=en.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
- Vlada Republike Srbije [Vlada], Zaključak 05, Broj: 5196/2005, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Beograd, 25. avgust 2005.
- Vučković-Šahović, Nevena, i Nevena Petrušić. 2015. *Prava deteta*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- Vujović, Ranka, i Ivana Stevanović. 2011. „Uloga pravnog sistema u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja.” U: *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola*, ur. Veronika Išpanović-Radojković, 142–161. Beograd: Centar za prava deteta.
- Vujović, Ranka. 2019. *Lišenje roditeljskog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- World Health Organization [WHO], WHO/HSC/PVI/99.1., Report of the Consultation on Child Abuse Prevention, Geneva, 29–31 March 1999.

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/17 , 27/18 – dr. zakon , 27/18 – dr. zakon i 10/19.
- Zakon o parničnom postupku [ZPP], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 72/11 , 49/13 – US, 74/13 – US, 55/14 i 87/18.
- Zakon o socijalnoj zaštiti [ZSZ], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 24/11.
- Zakon o učeničkom i studentskom standardu [ZUSS], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 18/10 , 55/13, 27/18 i 10/19.
- Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana], 161-7/17, Redovan godišnji izveštaj za 2016. godinu, Beograd, 15. mart 2017.
- Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana], 161-3/18, Redovan godišnji izveštaj za 2017. godinu, Beograd. 15. mart 2018.
- Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana], 3411-69/19, Redovan godišnji izveštaj za 2018. godinu, Beograd. 15. mart 2019.

Ranka Vujović*

Republic secretariat for legislation

PROHIBITION OF CORPORAL PUNISHMENT OF CHILDREN IN SERBIA

Resume

Considering the Second and Third Periodic Report of the Republic of Serbia on the exercise of the rights of the child as guaranteed by the Convention on the Rights of the Child, the United Nations Committee on the Rights of the Child submitted to our country 41 recommendations for the promotion of children's rights, including a recommendation on the explicit prohibition of the corporal punishment of children. The recommendation suggests the need to explicitly prohibit corporal punishment of children by law, to monitor and enforce this prohibition in all environments, and to promote positive, nonviolent and participatory methods of education through awareness raising.

The issue of the admissibility of corporal punishment of children has long been a topic on which there is no consensus in the domestic general and professional public, and the aforementioned recommendation also raises the question of the degree of compliance of local regulations on the rights of the child with international standards and practice in the field among experts who believe that corporal punishment of children is absolutely unacceptable. While some consider that the local legal framework for the prohibition of child abuse and neglect is quite satisfactory and that the Republic of Serbia, in compliance with the obligations undertaken by signing, ratifying or acceding to numerous international human rights and child rights treaties, has harmonized its domestic legislation in this matter with the required international standards, at the level of individual institutions and bodies responsible for monitoring the situation in the field of human rights and the rights of the child there is the view that in our country the corporal punishment of children is still not forbidden by law.

* E-mail address: ranka.vujovic@gmail.com

A critical analysis of applicable regulations in the Republic of Serbia regulating the rights of the child to dignity and physical integrity in all relevant areas (family relations, social protection, education, student standard, health, etc.) suggests that legal terminology, or more precisely the lack of precise legal definition key terms, such as: “physical punishment”, “physical abuse”, “violation of dignity”, “humiliating treatment”, etc., leads to different interpretations of the permissibility of corporal punishment, and therefore, an interpretation emerges, as the dominant one, according to which in the Republic of Serbia corporal punishment of children by parents for the purpose of education is allowed, if it is not humiliating and does not hurt the human dignity of the child.

As education through corporal punishment can seriously harm the establishment of a child’s value system because it represents a model of behavior offered to the child and suggesting that violence is an acceptable and appropriate strategy for resolving conflict in society, adopting such ethical views is very detrimental to the community. Therefore, prescribing an explicit ban on corporal punishment of children in domestic legislation governing the rights of the child is still a necessity. Not only that. In formulating future norms, attention should be paid to the issue of definitions and delineation of key terms, in order to avoid identifying corporal punishment with child abuse, which has so far been identified in practice as a problem.

Keywords: child rights, parental rights, dignity, physical integrity, corporal punishment, humiliating treatment and punishments, abuse*

* Овај рад је примљен 9. децембра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.

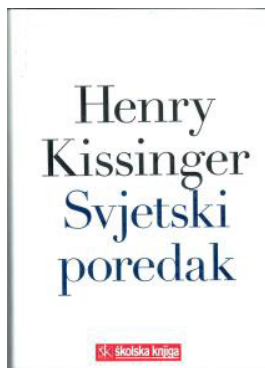
ПРИКАЗИ И ОСВРТИ

УДК 327::911.3(100)(049.3)
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.20>
Осврт

Весна Станковић Пејновић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

**НЕПРИМЕТНО
УСПОСТАВЉАЊЕ НОВОГ
СВЕТСКОГ ПОРЕТКА****

Kissinger, Henry. 2015. *Svjetski poredak*. Zagreb: Školska knjiga. 366 str.

* Имејл-адреса: vesna.stankovic.pejnovic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Књига *Свјетски поредак* се може описати као сумирање мишљења Хенрија Кисинџера (*Henry Kissinger*) о историји, стратегији и државништву, али и преношење историје, предавања и мемоара. Кисинџер је напустио Харвард да би постао државни службеник и на крају своје каријере државни секретар током председавања два председника.

За Кисинџера вањска политика није „прича са почетком и крајем”, већ „процес управљања и произвођења изазова који се стално понављају”. Таква перспектива подсећа на обсервацију Џона Кенедија (*John F. Kennedy*) да су мир и напредак утемељени не на „изненадној револуцији у људској природи, већ на постепеној еволуцији у људским институцијама” (Sachs 2014).

Овом књигом је Кисинџер покушао ујединити целокупни животни рад у теоретски концепт. Књига је

покушај трагања за новим светским поретком који би могао бити инкорпориран у већ постојеће регионалне поретке. Он тражи оправдање за процесе које је он обликовао и стварао од Кине до Вијетнама током скоро седам деценија. Због такве перспективе, видљиви су недостаци књиге будући да аутор у својим промишљањима не обухвата Африку и Латинску Америку, као и улогу недржавних актера.

Светски поредак Кисинџер види као „концепт регије или цивилизације о природи праведног аранжмана и прерасподели моћи која је примењива на цео свет. Сваки успешан светски поредак се темељи на „балансу између легитимитета и моћи“; легитимитет као „сет опште прихваћених правила која дефинишу лимите прихватљивог деловања“.

Моћ је нужна, али не и довољна. За њега је „међународни поредак“, „практична примена тих концепата у значајном делу света“ који су „довољно велики да утичу на глобалну равнотежу снага.“ Иако су сви ти пореци замишљени и спроведени од стране држава, овај век захтева светски поредак који

ће бити прихваћен не само од држава, већ и од већине становништва. Овај дуални концепт светског поретка даје оквир за најзанимљивије и оригиналне делове књиге. Двоструки ступови моћи и легитимитета допустили су Кисинџеру да испита више цивилизације и различите концепте светског поретка. Европа пре Европске уније је једноставна за обсервацију, као што је то извор вестфалског светског поретка који Кисинџер види као „ступ међународног поретка.“

У књизи „Свјетски поредак“ Кисинџер даје анализу најзначајнијег изазова 21. века: на који начин изградити заједнички међународни поредак у свету који обележавају различите историјске перспективе, насилни сукоби, незауостављива технологија и идеолошки екстремизам. Аутор настоји приказати повезаност актуелних догађања са историјским трендовима јер је историјско значење нешто што треба открити, а не објавити, дајући назнаке какав ће се „поредак“ изградити у наредних 50 година.

Кисинџер истиче четири специфичне концепције „реда”: европски систем, посебно његов вестфалски модел суверених држава с једнаким статусом у систему; исламски систем утемељен на идеји умета или заједнице; кинески систем који се темељи на традиционалним идејама Средњег краљевства као великог центра регионалне моћи; и амерички који ће бити доминантан широм света, а сада је под притиском без преседана.

Највећи међународни проблем данас је криза у концепту светског поретка, иако аутор тврди да данас постоји потреба за глобалним светским поретком (стр. 16). Кисинџер истиче да никада и није постојао истински светски поредак.

Светски поредак није ни монолитни ентитет, нити неизбежна последица државништва, већ културно историјски артефакт који обликује карактер и искуства појединих људи, а настао је као неизбежна последица вестфалског система који се развио у 17. веку у Европи као одговор на брутално верско насиље током Тридесетогодишњег рата (1618–48). Кисинџер модел

за светски поредак налази у „концепту у Европи”, ствараном између 1815. и 1914. године, а инспирацију налази у Вестфалском миру из 1648. Вестфалија „одражава практичну акомодацију стварности, а не јединствен морални увид”. Данас, глобални вестфалски систем анархичност света покушава „прикрити” мрежом међународних права и организацијских структура са циљем потицања слободне трговине и јачања стабилности међународног финансијског система те одредити границе у руковођењу међународних спорова.” Кисинџер наглашава да ће Европа, премда је осмислила концепте равнотеже сила, у својим новооснованим институцијама, свесно и битно ограничити елемент моћи. Да би поредак био одржив, он мора бити прихваћен као такав и темељити се на две чињенице: неслободан поредак мора пропасти и слобода се остварује унутар оквира који ће чувати мир. Сваки од поретка се темељи на две компоненте: на скупу прихваћених правила које дефинишу границе допустивог понашања и на равнотежи сила која присиљава на суздржаност онда када дође

до кршења тог правила. У првом поглављу о Европи као политичком међународном поретку, Кисинџер указује на јединственост европског поретка. Историја већине цивилизација заправо је прича о успонима и падовима царства. Иако се на Европу може гледати као на јединствену цивилизацију, у њој никада није постојала јединствена власт и фиксирани идентитет. Током хиљаду година, поредак је произлазио из равнотеже, а идентитет из противљења универзалној власти. Након пада Римског царства, 476. године, царство се распало и наступила је носталгија за изгубљеном универзалности. Визија склада и јединства све више се фокусира на Цркву. У средњем веку, концепт међународног поретка је био резултат договора који су склапали папа и цар. Уследиле су промене у начину размишљања о карактеру света политике јер се ширила европска перспектива кроз колонијалне подухвате, изум штампарског строја и протестантску реформацију. То је крај концепта светског поретка који подупиру „два мача” папства и царства (стр. 22).

Ришеље (*Richelieu*) осмишљава нови концепт централизованог управљања државом. У то време друштвом круже Макијавелијеве (*Machiavelli*) расправе о управљању државом која је апстрактан и трајан ентитет који постоји сам за себе, а водила је национални интерес. Главни циљ француске спољне политике је тежња да средишња Европа остане подељена. Докле год је та идеја била темељ европског поретка, Француска је била најснажнија сила на континенту. Након рушења поретка, срушила се доминантна улога Француске. Кисинџер указује на три важна елемента успешности спољне политике: постојање дугорочног стратешког концепта; државник који ту визију мора разрадити анализом и претварањем низа нејасних и често опречних притисака у кохерентну и јасну политику, деловати на рубу могућег.

За Кисинџера се аргумент за моћ темељи на моралу и истини. Морални случај је недвојбено везан за Макијавелија, који је објаснио да принц не може следити морални код који се очекује у односима између појединаца,

јер је његова највећа морална дужност усмерена ка својим поданицима. Ако су потребне неморалне радње међу државама због опстанка и просперитета свога краљевства, потребно је да изврши дужност, која обухвата снагу, равнотежу и моћ над другима.

Вестфалски мир је од посебне важности за нови концепт међународног поретка који се проширио светом и није био резултат једне конференције, већ низа засебних договора. Парадоксално је да је исцрпљеност ратовањем омогућила учесницима да практичне инструменте за завршетак једног конкретног рата претворе у опште концепте за настанак светског поретка. Од тада држава постаје основна јединица европског поретка. Генијалност тог система огледа се у испостави процедуралних одредби.

Дискурс у Европи се темељи на концепцији равнотеже, што по дефиницији подразумева идеолошку неутралност и прилагођавање новим околностима. Према речима британског државника Палмерсона водеће начело државе је да не постоје трајни

савезници и непријатељи. Интереси су вечни и трајни, па дужност је следити те интересе. Структура успостављена Вестфалским миром била је први покушај институционализације међународног поретка на темељу договорених правила и ограничења, те на начелу постојања више сила уместо доминације једне државе. Први пут су се појавили концепти „националног интереса”, не у смислу величања моћи, већ као покушај њене рационализације и ограничавања њеног коришћења.

Вестфалски мир је у почецима своје примене успоставио „хобсовски” свет. Сваки међународни поредак мора досегнути стање равнотеже које ће се у супротном налазити у трајном стању ратовања. Након Вестфалског мира у Европи су постојале две равнотеже сила: са једне стране, свеукупна равнотежа сила, са Енглеском у улози чувара, и Француске са „улогом” спречавања уједињења Немачке која би могла постати најмоћнија држава.

Кисинџер истиче да су најстабилнији облици међународног поретка они

у којима постоје униформне перцепције. Такве перцепције сигурно нису делили просветитељи који су потакнули јачање новог духа секуларног промишљања који се примењивао и на концепте владања, политичког легитимитета и међународног поретка. Монтескје (*Montesquieu*) је применио начела равнотеже сила на подручје унутрашње политике те поставио идеју провере и равнотеже сила. Кант је с друге стране, развио концепт стварања трајног мирољубивог светског поретка, предлажући добровољан савез република које ће се обавезати на суздржавање од непријатељства са транспарентним деловањем.

Наредна велика промена поретка долази кроз Француску револуцију када организовано незадовољство напада режим. Нове илузорне институције (Русо) потребно је прогласити илузорним и претворним. Нову врсту поретка представља и Наполеон који заговара идеју „великог човека”. Ипак, наглашава Кисинџер, најмоћнији европски освајач је поражен не само од стране међународног поретка, већ и

због властите несигурности.

У другом поглављу Кисинџер даје приказ европског система равнотеже и његов крај. Од краја раздобља које су обележили Француска револуција и Наполеон, Русија је део равнотеже сила и у Европи и Азији, онемогућивши да у Европи дође до доминације једне силе. Кроз векове ритам Русије остаје постојан, иако је све у вези са Русијом у Европи био изазов традиционалној европском концепту међународног поретка. Бечки конгрес је показао да просветитељска реалност замењују страсти владавине терора. Европа је тада највише приближена јединственом управљању. Ипак та крхка равнотежа се почела рушити средином 19. века јачањем национализма, револуција 1848. године и Кримског рата. Револуције 1848. године су показале да све снажнија средња класа покушава присилити конзервативне власти да прихвате либералне реформе, док је стари аристократски поредак осетио моћ растућег вала национализма. Обележје 19. века је прелазак у европском међународном поретку са легитимитета

на моћ. Након уједињења, Немачка постаје доминантна држава.

Иако је I светски рат наишао на подршку јавности и еуфоричних вођа, однео је 25 милиона живота, а постојећи међународни поредак је уништен. Тај рат је био последица низа погрешних процена вођа који нису увидели последице својих потеза. (стр. 76) Кисинџер наглашава да је Версајски уговор био претерано строг да би донео помирење, а опет превише благ да би онемогућио немачки опоравак те готово да је изазвао успон немачког ревизионизма (стр. 78). После II светског рата утемељују се два преклапајућа, али међусобно противречна послератна поретка и подручје без правила унутар ког су деловале силе које су се повукле из система ограничења (Совјетски Савез).

До краја II светског рата европски материјални и психолошки капацитети за обликовање светског поретка готово су потпуно нестали. Аутор ЕУ види као повратак Европе по вестфалском међународном систему. ЕУ у себи садржи дуалност јер умањује суверенитет

својих чланица и њихове традиционалне државне функције, а са друге стране европска политика је понајпре национална, а неке државе се противе политици ЕУ као свом централном питању. Резултат тога је хибрид који је у уставноправном смислу био нешто између државе и конфедерације.

Кисинџер заступа став да је Европа представљала доминантан концепт светског поретка док је подупирала глобални систем. Данас је, Европа, по мишљењу аутора у опасности да се изолира од процеса изградње новог светског поретка; зато је данас упитна сама природа светског поретка који настаје.

Европска историја показује да се уједињење никада није догодило понајпре захваљујући административним средствима. Кисинџер истиче да рушење регионалног и светског поретка долази са Блиског истока. Исламски светски поредак, Кисинџер види као Ислам који је постао религија, мултиетничка држава и нови светски поредак. Радикалне групе су давале обећања да ће постојећи систем на Блиском истоку заменити блискоисточним

поретком утемељеним на вери, а одражавала су се два одвојена универзалистичка приступа питању светског поретка: сунитска, Хамасова, шиитска, те либанска „држава унутар државе” Хезболаха. Они заговарају поредак надмоћан и нескладан са вестфалским системом и вредностима либералног интернационализма.

Иронијом историје, један од најважнијих савезника западних демократија у свим превратима на Блиском истоку била је Краљевство Саудијска Арабија, као сарадник „иза кулиса”. Саудијску спољну политику карактерише опрез који је индиректност уздигао до положаја уметности. На Блиском истоку вера се „претвара у оружје” у служби остварења геополитичких циљева. По Хомеинију, карта Блиског истока лажна је и неисламска творевина „империјалиста“ и „себичних тиранских владара” који су створили на уметан начин засебне нације. Након револуције у Ирану, клерикални режим се сместио на раскршћу два светска поретка полажући право на заштиту вестфалског система, иако стално наглашавају да им је циљ његово рушење.

Као политику понашања САД према Ирану, Кисинџер сугерише да се не примењују пројектовања властитих унутрашњих искуства као релевантног за друга друштва (стр. 140).

Аутор сматра да Америка треба деловати из стратешке перспективе те бити спремна остварити геополитичко разумевање са Ираном на темељу вестфалских начела немешања и са тим у складу развити концепт регионалног поретка. Како равнотежа силе није статична, Кисинџер схвата да би у блиској будућности САД могле имати улогу регулатора равнотеже.

Кисинџер закључује, да ако се успостави поретка покаже немогућом, велика подручја би могла постати отворена за анархију и за облике екстремизма који ће се органски проширити и на друге регије. То је ситуација у којој свет чека да Америка и друге државе које су у могућности заузети глобалну перспективу осмисле нови регионални поредак.

Кисинџер је забринут због САД и „амбивалентности велесиле”. У задњих 25 година, од пада Берлинског зида и пропасти Совјетског

Савеза, Америка има улогу хегемона. Свет је од тада постао униполаран, а сада се приближава његов неславан крај. Кисинџер наглашава да постоји и Исламски светски поредак у којем Ислам сам постаје мултиетничка суперсила, и нови светски поредак.

У поглављу о многострукости Азије, Кисинџер истиче да се Запад ширио праћен обележјима колонијализма; похлепом, културним шовинизмом, жељом за славом. Од 15. века колонијализам је био толико снажан да су се његове институције сматране нормалним механизмом међународних односа. Управо у Азији, више него у Европи, постулати вестфалског модела међународног поретка проналазе свој савремени израз. Суверенитет се сматра апсолутним. Циљ државне политике је следити националне интересе.

Азијски систем поретка не постоји зато јер не постоји равнотежа силе, али и као систем легитимитета. Традиционалне азијске политичке силе функционисале су по нејасним критеријима. У савременим околностима, постоје две

засебне равнотеже сила: једна у јужној Азији, друга у источној Азији. Аутор истиче да ниједна држава у Азији не поседују обележје својствено европској равнотежи сила, односно државу која може успоставити равнотежу.

Иако су САД и Кина незамењиви ступови светског поретка, оне су имале амбивалентан однос према међународном систему чији су данас темељи, и у коме не подупиру баш све његове аспекте. По Кисинџеру, либерални светски поредак се налази пред изазовом нове растуће силе, Кине, у судару са *status quo* моћи, САД-ом. Исту позицију он види у позицији Немачке са Британијом почетком 20. века. Кина одбија улогу коју јој међународни систем није одредио, а не прихвата правила да није учествовала у изради. Амерички приступ политици је прагматичан, а кинески је концептуалан. Та два велика друштва пролазе кроз дубока социјална прилагођавања. Одговор на питање хоће ли се то претворити у ривалство или неки облик партнерстава у великој мери ће обликовати светски поредак 21. века. Аутор сугерише да је у Азији потребно равнотежу

сила комбиновати са концепцијом партнерства. Искључиво војна дефиниција равнотеже претвориће се у конфронтацију.

Кисинџер тврди да америчка спољна политика одражава уверење да су њена унутрашња начела очигледно универзална и да је исправно примењивати их у свакој ситуацији. Сходно томе, он види разлог њиховог деловања у пројекту ширења вредности за које су веровали да их остали народи желе преузети. За Кисинџера је демократија најбољи облик владања, али истовремено и једини гарант трајног мира.

Као водеће концепте нашег доба, Кисинџер истиче науку и технологију, истичући да су оне донеле највећи напредак животу људи „без преседана у историји”, надилазећи традиционална културна ограничења. Ипак, сав тај напредак носи у себи семе нашег уништења.

Аутор тврди да технологија која је рат учинила могућим уједно је и ограничава његове размере. С друге стране, важно је напоменути да су европске технологије увелико допринеле уништењу старих

цивилизација. Смањење броја ратова прати и велико повећање разине насиља које изазивају недржавне скупине и држава. Технолошки напредак не сме да засени разорност оружја које је човечанство развило. Због такве ситуације ће међународни поредак захтевати да се велике нуклеарне силе договоре око инсистирања на неширењу таквог оружја.

Кисинџер указује да је кључно обликовати заједничку перцепцију новонастале ситуације; уколико тога нема, стране ће наставити деловати на темељу засебних институција, чиме би се повећали изгледи за настанак каоса. Поступци који се проводе у виртуалном, умреженом свету, могу довести до јачања притиска за увођење противмера у физичком свету. Без утврђених граница и постизању споразума о заједничким правилима, врло је вероватна појава кризе, чак и ненамерне.

Кисинџер не сакрива чињеницу да се људска свест обликује кроз филтере без преседана. У интернетском добу, светски поредак се изједначава са идејом да, ако су људи у могућности да слободно дознају и размењују

информације, оснажује се и остварује природна људска тежња према слободи (стр. 300). Таква перспектива истиче да нове технологије нуде нове могућности појединцима и промичу транспарентност, развијајући нове социјалне, економске и еколошке ефикасности. Оптимизам који заговара такву перспективу, следи најбоље аспекте визије Вудроа Вилсона (*Woodrow Wilson*). Ипак такво мишљење је у супротности са тврдњама филозофа и песника који су деловање ума поделили у три саставнице: информације, знање и мудрост.

Поредак не би требало да има приоритет над слободом, али заштита слободе би требало да буде подигнута на ниво стратегије. Аутор закључује да на путу ка првом истински глобалном светском поретку, велика људска технолошка постигнућа морају бити стопљена са повећаном снагом хуманог, моралног и геополитичког просуђивања.

У свету геополитике, западни поредак који је проглашен универзалним налази се на прекретници. Иако су његова начела глобално позната, не постоји

консензус о његовој примени. Концепти о демократији, људским правима и економским кризама имају различита тумачења. Сваки међународни поредак се мора суочити са утицајем две тенденције: са редефиницијом легитимитета или са знатном променом у равнотежи силе. Пронаћи равнотежу између та два аспекта поретка – моћи и легитимитета, сама је бит државништва.

Недостаци структуре у 21. веку, видљиве су у четири важне димензије; природа државе је постала мета низа притисака јер се намерно напада и урушава. Европа надилази државу те развија спољну политику на темељу меке моћи и хуманитарним вредностима. Друго, светске политичке и економске организације налазе се у међусобном нескладу. Међународни економски систем је постао глобалан, а политичка структура национална. Трећа димензија је непостојање механизма којим би се велике силе консултовале и сарађивале око важних питања. И на крају, током целог тог раздобља, америчко вођство је имало незамењиву улогу, чак и када је амбивалентно.

Реконструкција међународног система је данас највећи изазов. Казна за неуспех неће бити велики рат него еволуција у интересне сфере које ће се поистоветити са специфичним унутрашњим структурама и облицима управљања. Стога је нужно захтевати кохерентну стратегију за успоставу концепта унутар различитих регија те за развој међусобних односа између регионалних поретка и произвести ревизију концепта равнотеже силе. Главну улогу Кисинџер даје америчкој улози као политичком императиву за изазове нашег доба. Ниједна држава није у могућности да сама створи светски поредак. Потребно је развити истински светски поредак, а то је могуће само ако се надилази перспектива и идеали једне регије или нације.

Кисинџер види светски поредак који је „пламен који се повремено распламсава, а повремено гаси”. Испод те површине је јединство ствари које овиси о равнотежи супротстављених сила. Кисинџер је уверен да се међународни систем темељи на глобалном миру. Његово непостојање значиће велики губитак. Ипак тешко је

сложити са Кисинџеровом мишљу да нови светски поредак захтева од нас да се вратимо системима 18. и 19. века. Свет се увелико променио. Није лако сложити се ни са његовим моралним релативизмом. Кисинџер жели избећи глобални сукоб идеологија – али то је управо оно што имамо, а кинески светски поредак није једнак западном. Ипак, аутор признаје да раскол између унутрашње и спољне политике у процесу нестајања.

Кисинџер истиче да свет након коронавируса више никада неће бити исти. САД мора заштитити своје грађане и потребно је почети са припремама за нову епоху. Владе многих земаља нису успеле ефикасно управљати пандемијском кризом, па је због тога глобална сарадња неизбежна, чиме је на неки начин одредио простор за деловање САД-а унутар новог светског поретка. (Kissinger 2020)

РЕФЕРЕНЦЕ

Jeffrey Sachs. 2014. *To Move the World: JFK's Quest for Peace*. Random House.

Kissinger, Henry. 2020.
“The Coronavirus Pandemic
Will Forever Alter the World
Order.” *The Wall Street Journal*,
April 3, 2020.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Прва три броја су на српском језику, а четврти на енглеском језику. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај и 1. август за издања на српском језику и 1. октобар за издање на енглеском језику.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове за издања часописа на српском језику слати на имејл-адресу: spm@ips.ac.rs.

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: spt@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „прir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić,

23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.
(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovanā enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.”
Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодрог П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

- 4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

- 3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“ „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила“ и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије“, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal

Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel,
Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*.

Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

величина странице: А4;

маргине: *Normal* 2,54 cm;

текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;

проред између редова у тексту: 1,5;

проред између редова у фуснотама: 1;

величина слова у наслову: 14 pt;

величина слова у поднасловима: 12 pt;

величина слова у тексту: 12 pt;

величина слова у фуснотама: 10 pt;

величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);

поравнање текста: *Justify*;

боја текста: *Automatic*;

нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;

не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;

сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

Реченицу не почињати акронимом, скраћеницом или бројем.

Текст у фунотама увек завршавати тачком.

За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

Угластом заградом [] означаваати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

Црту писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења
Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа подналова. **Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов.*

Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

AUTHOR GUIDELINES

Academic journal *Serbian Political Thought* welcomes articles reporting the latest results of both theoretical and empirical research in all fields of political science. Authors should refer mainly to the results of research published in academic journals, primarily in political science journals.

The papers are published in Serbian (Cyrillic), English, Russian or French in the Serbian issues, and in English in the English issue of the journal.

The journal is published four times a year. The first three issues are published in Serbian, and the fourth issue is published in English. The deadlines for submitting the manuscripts for the Serbian issues are: February 1st, May 1st and August 1st, and the deadline for the English issue is October 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Authors are obliged to submit a signed and scanned Statement alongside with the manuscript, declaring their manuscript hadn't previously been published, i.e. it's not plagiarism or auto-plagiarism. The Statement form can be downloaded from the web page of the journal: http://www.ips.ac.rs/en/magazines/politicka-misao/authors_directions/.

Manuscripts for the Serbian issues of the journal should be sent to the following e-mail address: spm@ips.ac.rs.

Manuscripts for the English issue of the journal should be sent to the following e-mail address: spt@ips.ac.rs.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

When counting the characters, use the option Review/Word Count/Character (with spaces) and check the box Include textboxes, footnotes and endnotes.

CITING AND REFERENCING

Academic journal *Serbian Political Thought* adopts a modified version of Chicago citation style (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), the author–date system of in-text parenthetical citation, with the list of references with full bibliographic information being placed at the end of the paper.

The bibliographic data in both the parenthetical citation and reference list should be cited in the original language of the source. The English translation of the reference title should be enclosed in square brackets after the original title. The references originally written in Cyrillic script should be transliterated into Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author’s surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." In "Title of the special issue", ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. "Technology, war and the state: past, present and future." In "Re-visioning war and the state in the twenty-first century." Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. doi: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation." PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing edition other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

- 1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

- 2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

- 3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. doi: 10.1080/14616670110071847.

Pollit Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

- 4) *Multiauthored sources with the same name and surname* of the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

- 1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

- 2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "..."

- 3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolon where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668.
(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.
(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], Rzr–1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, Rzr–1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or (ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 7 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS], n.d.) – *First in-text citation*

(IPS, n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

Paper size: A4;

Margins: Normal 2.54 cm;

Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;

Line spacing: 1.5;

Footnote line spacing: 1;

Title font size: 14 pt;

Subtitles font size: 12 pt;

Text font size: 12 pt;

Footnote font size: 10 pt;

Tables, charts and figures font size: 10 pt;

Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;

Text alignment: Justify;

Font color: Automatic;

Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;

Do not break the words manually by inserting hyphens;

Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER **

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written: 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;

- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source*: and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source*: Processed by the author.

Use in-text references according to Citing and referencing.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Authors who are not native Serbian speakers should contact the Editorial staff for assistance in translating the manuscript elements into Serbian.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

*Name and surname of the author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication.

Title of the book. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао = Serbian Political Thought / главни и одговорни уредник Живојин Ђурић. - [Штампано изд.]. - Vol. 1, бр. 1/4 (1994)- . - Београд : Институт за политичке студије, 1994- (Житиште : Ситопринт). - 23 cm

Тромесечно. - Од 2019. прва три броја излазе на срп., а сваки четврти на енгл. језику. - Преузео је: Serbian Political Thought = ISSN 1450-5460. – Друго издање на другом медијуму: Српска политичка мисао (CD-ROM) = ISSN 1452-3108

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989

UDK 32

година XXVII

vol. 68

број 2/2020

9 770354 598003